

संग्रह-२२

क्रम संख्या-३१

बुद्धकालीन श्रावक-चरित

[भाग - ३]

(सारिपुत्र चरित-२)

आचार्य
भिक्षु अमृतानन्द

Dhamma.Digital

नेरु. २०/-

प्रकाशक—

“आनन्दकुटी विहारगुठी”

(सं. द. नं. १/०३१ प्र. जि. अ. का. का.)

आनन्दकुटी विहार, स्वयम्भू,
काठमाडौं, नेपाल ।

फो. नं. २१४४२०

(सर्वाधिकार सुरक्षित)

बुद्धाब्द: २५२७

बि. सं. २०४०

ने. सं. ११०४

ई. सं १९८३

प्रथमावृत्ति १०००

मुद्रक—

नेपाल प्रेस

शुक्रपथ, काठमाडौं

फोन— २११०३२

Collection No. 22

Buddhakalina Sravaka-Carita
(PART III)

Dr. Bhikkhu Amritananda

Published by
ANANDA KUTI VIAHARA TRUST
Ananda Kuti, Kathmandu
NEPAL
1983

यसमा—

प्रकाशकीय

PREFACE

प्राक्कथन

मूल ग्रन्थहरू

सहायक ग्रन्थहरू

संकेत शब्दको अर्थ

त्रिपिटक-सूची

विषय-सूची

“बुद्धकालीन श्रावक-चरित” भाग-३

नामावली

शब्दावली

गाथा-सूची

राज दरबार
नेपाल

श्री ५ महाराजाधिराज श्रीरेन्द्र वीर विक्रम शाहदेवशाह
बक्सेको सन्देश

बौद्ध पाठी बाढ्नुका उत्कृष्ट ग्रन्थ मानिएको त्रिपिटकमा यत्रत्र हरिस्का बुद्धालका विभिन्न उल्लेखनीय पात्रहरू क्रमबद्ध रूपले संकलित र वर्गीकृत गरी तयार पारिएको यो पुस्तकले बौद्ध इतिहास र दर्शनको बतिरिक्त बुद्धकाठीन सामाजिक चित्रण पनि प्रस्तुत गरेको प्रयास राश्री देखिन्छ । यस्तो प्रकाशनबाट नेपालमा धार्मिक सहिष्णुतामात्र होइन नेपालीले संसारका अन्य कर्मिा पनि गहिरो ऋदा राख्नु मन्ने कुरा पनि देखाउनु बढीया हुनेछ । नेपाली साहित्यको ज्ञानराश्रीमा नेपालमा अन्यैका विश्व शान्तिका अग्रदूत सिद्धार्थ गौतम बुद्ध सम्बन्धी यस किसिमको उपयोगी ग्रन्थ थपिनु निश्चय पनि प्रशंसनीय योगदान मस्को मान्नुपर्छ ।

यस किसिमका ग्रन्थ निर्माणमा व्यय परिक्रम गरी सौजनपूर्ण कार्य सम्पादन गर्ने पिटु श्री क्पुतानन्द महास्वामिा धन्यवादका पात्र हुन् ।

प्रकाशकीय

आ इन्दकुटी बिहार गुठी एघार बरष पूरा भएको यो सालसम्म गुठीले ३० (तीस) वटा पुस्तकहरू प्रकाशित गरीसकेका छन् । यो चाहिं ३१ सौं पुस्तक हो ।

गुठीका संस्थापक श्रद्धेय आचार्य भिक्षु अमृतानन्द महास्थवीर-ज्यूले गुठीको बुद्धधर्म प्रचार प्रसार गर्ने उद्देश्य साकार गराउन निकै प्रयत्नशील रहनु भएको कुरा सर्वविदितै छ । वहाँले आफ्नो शरीर स्वास्थ्य सम्बन्धमा केही वास्ता नराखी बुद्धकालीन अन्वेषणात्मक ग्रन्थहरू लेखेर गुठीलाई प्रकाशनार्थ भौका दिइरहनु भएकोमा गुठी वहाँ प्रति आभार प्रकट गर्दछ । साथै वहाँको सुस्वास्थ्य तथा विर्घाणुको कामना गर्दछौं ।

आजको बढ्दो महंगी समयमा पुस्तक प्रकाशन गर्नु सजिलो कुरा होइन । तैपनि आफ्नो उद्देश्य पूरा गर्न लडबडाई उभिनु परेपनि लक्ष सहाली राख्नु परेको छ र चन्दादाताहरूबाट चन्दा माग्नु पर्ने अवस्था आएको छ ।

यसपालीको प्रस्तुत पुस्तक बुद्धकालीन श्रावक चरित भाग-२ अर्थात् सारिपुत्र चरित भाग-२ प्रकाशनार्थं सुशी सुशीला प्रधानबाट प्राप्त चन्दा रु. २००/- (दुई सय) को लागि गुठीको तर्फबाट कृतज्ञता ज्ञापन गरेको छ । यस्तै अन्य भद्रालु दाताहरूबाट पनि आर्थिक सहयोग प्राप्त भएमा बढी मात्रामा पुस्तक प्रकाशन गरी बुद्ध धर्म प्रचार गर्न सघाउ पुग्ने थियो ।

Dhamma.Digital

भिक्षु मैत्री

सदस्य-सचिव

आनन्दकुटी विहारगुठी

स्वयम्भू, काठमाडौं

फोन : २१४४२०

मिति पौष ५ गते २०४०

Homage to the Buddha, the Supreme Enlightened One.

PREFACE

The present volume is the third part of 'The Sravakas of the Buddha's time' and the second part of 'The Sariputta Carita'.

As mentioned in my preface of the second part of 'The Sravakas of the Buddha's time', I have collected discourses in connection with Venerable Sariputta from different sources. Altogether forty eight Sutras (discourses) have been included in this volume.

1. Two discourses delivered in Apana
2. Two do do do Ukkacela
3. Fourteen do do do Rishipatana
4. One do do do Kitagiri
5. One do do do Kaushambi
6. One do do do Gosinga Salavana

7.	Two	do	do	do	Campa
8.	One	do	do	do	Devadaha
9.	Two	do	do	do	Nalaka
10.	Two	do	do	do	Nalanda
11.	One	do	do	do	Pava
12.	One	do	do	do	Macchikasanda
13.	Twelve	do	do	do	Rajagriha
14.	Two	do	do	do	Gridhakuta
15.	One	do	do	do	Vaishali
16.	Two	do	do	do	Sukarakhatalena
17.	One	do	do	do	Sravasti
18.	One	do	do	do	Sankassa

Forty eight discourses delivered in eighteen places are collected here in this volume. But as one discourse has been mentioned in two places it has been serially numbered in this volume as 104/49, this is an error all requested to read it as 103/48.

Discourses collected in this volume are located in the Tripitaka as given below :—

1. Six discourses are from Anguttara Nikayapali.
2. One discourse is from Udanapali.
3. Four discourses are from Cullavaggapali.
4. Three discourses are from Dighanikayapali.
5. One discourse is from Pacittiyapali.

6. Eight discourses are from Majjhimanikayapali.
7. One discourse is from Suttanipatapali.
8. Twenty three discourses are from Samyuttanikayapali.
9. One discourse is from Mahavaggapali.

These Sutras (discourses) are as follows :—

1. S. II. p¹ 29: Annatitthiyasuttam, Nidana
Samyuttam R.² II. 32
2. S. II. p. 96: Nalakalapisuttam, Nidana
Samyuttam R. II. 112
3. S. II. p. 132: Cankamasuttam, Dhatu
Samyuttam R. II. 155
4. S. II. p. 164: Anottappisuttam, Kassapa
Samyuttam R. II. 195
5. S. II. p. 245: Devadahasuttam, Khandha
Samyuttam R. III. 5
6. S. II. p. 380: Silavantasuttam, Khandha
Samyuttam R. III. 167
7. S. II. p. 385: Dutiya Samudayadhammasuttam,
Khandha Samyuttam R. III. 172

-
1. References given here are to the pages of the Pali Text, Nagari Edition of Nalanda, India.
  2. R. refers to the pages of the Pali Text Society, Roman Editions, London.

8. S. II. p. 386. Tatiya Samudayadhammasutta,
Khandha Samyuttam R. III. 173
9. S. II. p. 386: Assadasuttam, Khandha
Samyuttam R. III. 173
10. S. II. p. 387: Dutiya Assadasuttam,
Khandha Samyuttam R. III. 174
11. S. II. p. 387: Dutiya Samudayasuttam,
Khandha Samyuttam R. III. 174
12. S. II. p. 387: Samudayasuttam,
Khandha Samyuttam R. III. 174
13. S. II. p. 453: Sucimukhasuttam,
Sariputta Samyuttam R. III. 238
14. S. III. p. 147: Kotthikasuttam, Salayatana
Samyuttam R. IV. 162
15. S. III. p. 233: Samadaandasuttam, Samadanda
Samyuttam R. IV. 261
16. S. III. p. 330: Pathama Sariputtakotthikasuttam,
Abyakata Samyuttam R. IV. 384
17. S. III. p. 331: Dutiya Sariputtakotthikasuttam,
Abyakatha Samyuttam R. IV. 386
18. S. III. p. 332: Tatiya Sariputtakotthikasuttam,
Abyakata Samyuttam R. IV. 387
19. S. IV. p. 71: Upavanasuttam, Bojjhanga
Samyuttam R. V. 76

20. S. IV. p. 136: Nalandasuttam, Satipatthana
Samyuttam R. V. 159
21. S. IV. p. 140: Ukkacelasuttam, Satipatthana
Samyuttam R. V. 163
22. S. IV. p. 195: Apanasuttam, Indriya
Samyuttam R. V. 225
23. S. IV. p. 202: Sukarakhatasuttam,
Indriya Samyuttam R. V. 233
24. M. I. p. 96: Mahasihanadasuttam R. I. 68
25. M. I. p. 263: Mahagosingasuttam R. I. 212
26. M. II. p. 156: Goliyanisuttam R. I. 469
27. M. II. p. 193: Dighanakhasuttam R. I. 497
28. M. II. p. 449: Dhananjanisuttam R. I. 184
29. M. III. p. 333: Saccavibhangasuttam R. III. 248
30. M. III. p. 352: Channovadasuttam R. III. 263
31. M. III. p. 398: Pindapatisuddhisuttam R. III. 393
32. D. III. p. 77: Sampasadaniyasuttam R. I. 99
33. D. III. p. 166: Sangitisuttam R. I. 207
34. D. III. p. 210: Dasuttarasuttam R. I. 272
35. A-6 p. 55: Darukkhandhasuttam R. III. 340
36. A-7 p. 197: Danamahapphalasuttam R. IV. 58
37. A-9 p. 43: Nilayupasuttam R. IV. 402
38. A-9 p. 54: Nibbanasukhasuttam R. IV. 414
39. A-10 p. 195: Pathama Sukhasuttam R. V. 120
40. A-10 p. 196: Dutiya Sukhasuttam R. V. 121

41. Pa. p. 96: Unatimsatimapacittiyam,
Paçittiyakandam R. 66
42. Cu. p. 24: R. 12
43. Cu. p. 32: Patisaraniyakammam,
Kammakkhandhakam R. 15
44. Cu. p. 288: Pakasaniyakammam,
Sanghabhedakhandhakam R. 188
45. Cu. p. 300: Sanghabhedakatha,
Sanghabhedakhandhakam R. 199
46. U. p. 108: Yakkhapaharasuttam,
Meghiyavaggo R. 39
47. Mh. p. 384. Attharasavatthukatha,
Kosambakkhandhakam R. 355
48. SN. p. 415: Sariputtasuttam,
Atthakavaggo R. 176

The next volume will have a collection of discourses delivered in connection with Venerable Sariputta but with no places mentioned.

The volume to follow it will just have an introduction of Venerable Sariputta.

Printing in Nepal has now become a very difficult task. If on one side the cost of printing is soaring too high, on the other a good press is hardly available.

A good printing press seems to be out of the reach for writers of religious books. The printing of the present volume was started on 17-5-1983 but it could be completed only on 15-12-1983. Additionally, I was also out of Kathmandu to participate in the Centennial Celebration of Dipankara Shri Gnyana Atisha in Bangladesh and The Asian Buddhist Conference in Moscow.

As in previous volumes this volume also contains a list of the names, words and Gathas at the end for the convenience of the readers.

The original Pali Suttas referred to in this volume are from the Tripitaka in Devanagari script published from Nalanda Pali Institute. The Atthakathas are from both the Sinhalese Edition and Devanagari Edition.

The present volume is the 31st volume published by Anandakuti Vihara Trust and 22nd in the volumes of 'Buddha's time' In like manner it is the second volume on Venerable Sariputta Thera.

I am ever thankful to Prof. Vatukrishna who has been helping me in refining my language and in reading the proofs. I am also indebted to the Venerable Kumar Kashyapa for his cooperation in preparing the pre-final wordlist. Mr. Khadga Bahadur Upasaka also

deserves my thanks for his untiring cooperation in bringing proofs from the press. Prof. Asha Ram Sakya also deserves my thanks for his translation of this preface into English. They all deserve to share the merit from this work.

Finally I express my hearty thanks to Venerable Maitri and other members of Anandakuti Vihara Trust who have so kindly published this volume.

“Long live the Buddha’s Teaching”

Bhikkhu Amritananda

Anandakuti Vihar,
Kathmandu, Nepal.
Phone ; 214420

[၅၆]

List of Abbreviation :

S. = Samyuttanikaya

M. = Majjhimanikaya

D. = Dighanikaya

A. = Anguttaranikaya

Pa. = Pacittiyapali

Mh. = Mahavaggapali

SN. = Suttanipatapali

नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स ।

प्राक्कथन

प्रस्तुत पुस्तक बुद्धकालीन श्रावक चरितको तेश्रो भाग र सारिपुत्र चरितको दोश्रो भाग हो ।

बुद्धकालीन श्रावक चरित दोश्रो भागको प्राक्कथन पृ. १७ मा उल्लेख गरे भैं प्रस्तुत पुस्तकमा सारिपुत्र र बिबि र सम्बन्धी विभिन्न ठाउँहरूमा घटेका सूत्रहरूको संग्रह गरिदिएको छ । अतः यसमा जम्मा ४८ वटा सूत्रहरू समावेश भएका छन् । ती हुन्—

(१) आपनमा देशित सूत्र	—	२
(२) उक्काचेल्लमा देशित सूत्र	—	२
(३) ऋषिपतनमा देशित सूत्र	—	१४
(४) किटागिरिमा देशित सूत्र	—	१
(५) कौशम्बीमा देशित सूत्र	—	१
(६) गोसिङ्ग शालवनमा देशित सूत्र	—	१
(७) चम्पामा देशित सूत्र	—	२
(८) देवदहमा देशित सूत्र	—	१
(९) नालकमा देशित सूत्र	—	२

(१०) नामन्दामा देशित सूत्र	—	२
(११) पावामा देशित सूत्र	—	१
(१२) मच्छिकासन्दमा देशित सूत्र	—	१
(१३) राजगृहमा देशित सूत्र	—	११
(१४) गृद्धकूटमा देशित सूत्र	—	२
(१५) बंशालीमा देशित सूत्र	—	१
(१६) श्रावस्तीमा देशित सूत्र	—	१
(१७) सूक्तचलनमा देशित सूत्र	—	२
(१८) सस्ममा देशित सूत्र	—	१

यसरी यस पुस्तकमा जम्मा अठारवटा ठाउँहरूमा देशित ४८ वटा सूत्रहरू संग्रहित भएका छन् । तर एउटा सूत्र दुई ठाउँमा पनि गएको हुँदा यस्मा छापिएको क्रम सरुवामा १०४।४६ हुन गएको हो । यसलाई १०३।४८ भनी पाठकवर्गले सम्झनु पर्‍यो ।

यसमा संग्रहित भएका सूत्रहरू त्रिपिटकका निम्न ग्रन्थहरूबाट हुन्—

(१) अङ्गुत्तरनिकायपालिबाट	—	६
(२) उदानपालिबाट	—	१
(३) चुल्लवग्गपालिबाट	—	४
(४) दीघनिकायपालिबाट	—	३
(५) पाचित्तियपालिबाट	—	१
(६) महावग्गपालिबाट	—	१

(७) मञ्जुवर्णनकायपालिबाट	—	८
(८) सुत्तनिपातपालिबाट	—	१
(९) संयुत्तनिकायपालिबाट	—	२३

यी सूत्रद्वयसप्रकारेण —

१. सं. नि. II. १.	२९:	अञ्जप्रतिष्ठीयसुत्तं, निदानसंयुत्तं	३७५
२. ऐ ऐ पृ.	९६:	नलकलापिसुत्तं, निदानसंयुत्तं	६
३. ऐ ऐ पृ.	१३२:	चङ्गमसुत्तं, घातुसंयुत्तं	३८८
४. ऐ ऐ पृ.	१६४:	अनोत्तप्पसुत्तं, वस्सपसंयुत्तं	३५
५. ऐ ऐ पृ.	२४५:	देवदहसुत्तं, खन्धसंयुत्तं	१८६
६. ऐ ऐ पृ.	३८०:	सीलवन्तसुत्तं, खन्धसंयुत्तं	३६
७. ऐ ऐ पृ.	३८५:	दुत्तय समुदयधम्मसुत्तं, खन्धसंयुत्तं	३३
८. ऐ ऐ पृ.	३८६:	तत्तय समुदयधम्मसुत्तं, खन्धसंयुत्तं	३५
९. ऐ ऐ पृ.	३८६:	अस्सादसुत्तं, खन्धसंयुत्तं	३७
१०. ऐ ऐ पृ.	३८७:	दुत्तय अस्सादसुत्तं, खन्धसंयुत्तं	३९
११. ऐ ऐ पृ.	३८७:	दुत्तय समुदयसुत्तं, खन्धसंयुत्तं	४१
१२. ऐ ऐ पृ.	३८७:	समुदयसुत्तं, खन्धसंयुत्तं	४३
१३. ऐ ऐ पृ.	४५७:	सूचमुत्तसुत्तं, सारिपुत्तसंयुत्तं	३२७
१४. ऐ III पृ.	१४७:	कोट्टिकसुत्तं, सलायतनसंयुत्तं	५२
१५. ऐ ऐ पृ.	२३३:	सामदण्डसुत्तं, सामदण्डसंयुत्तं	९२
१६. ऐ ऐ पृ.	३३०:	पठम सारिपुत्तकोट्टिकसुत्तं,	
		अव्याकृतसंयुत्तं	४५

१७.	ऐ	ऐ	पृ. ३३१: दुतिय सारिपुत्तकोट्टिकसुत्तं, अव्याकतसंयुत्तं	४८
१८.	ऐ	ऐ	पृ. ३३२: ततिय सारिपुत्तकोट्टिकसुत्तं, अव्याकतसंयुत्तं	५०
१९.	ऐ	IV.	पृ. ७१: उपवानसुत्तं, बोज्झसंयुत्तं	६०
२०.	ऐ	ऐ	पृ. १३६: नामन्दासुत्तं, सतिपट्टानसंयुत्तं	१४३
२१.	ऐ	ऐ	पृ. १४०: उक्कचेलसुत्तं, सतिपट्टानसंयुत्तं	६
२२.	ऐ	ऐ	पृ. १९५: आपणसुत्तं, इन्द्रियसंयुत्तं	१
२३.	ऐ	ऐ	पृ. २०२: सूकरखतसुत्तं, इन्द्रियसंयुत्तं	१६७
२४.	म. नि.	I.	पृ. ९६: महासीहनादसुत्तं	२६४
२५.	ऐ	ऐ	पृ. २६३: महागोसिङ्गसुत्तं	६२
२६.	ऐ	II.	पृ. १५६: गोलियानिसुत्तं	२५२
२७.	ऐ	ऐ	पृ. १९३: दीघमखसुत्तं	३२६
२८.	ऐ	ऐ	पृ. ४४९: घनञ्जानिसुत्तं	२७३
२९.	म. नि.	III.	पृ. ३३३: सच्चविभङ्गसुत्तं	१६
३०.	ऐ	ऐ	पृ. ३५२: छन्नोवादसुत्तं	२६१
३१.	ऐ	ऐ	पृ. ३९८: पिण्डपातपरिणुद्धिसुत्तं	२६८
३२.	दी. नि.	III	पृ. ७७: सम्पसादनीयसुत्तं	१२२
३३.	ऐ	ऐ	पृ. १६६: सङ्गीतसुत्तं	१४७
३४.	ऐ	ऐ	पृ. २१०: दसुत्तसुत्तं	८०
३५.	अं. नि-६	पृ.	५५: दारुखन्धसुत्तं, देवतावग्गो	२६२
३६.	अं. नि-७	पृ.	१९७: दानमहूप्फलसुत्तं, महायञ्जवग्गो	७३

३७. अं. नि-६	पृ.	४३: सिलायूपमसुत्तं, सत्तावासवग्गो	२३२
३८. अं. नि-६	पृ.	५४: निब्बानसुखसुत्तं, महावग्गो	२३८
३९. अं. नि-१०	पृ.	१६५: पठम सुखसुत्तं, यमकवग्गो	१२०
४०. अं. नि-१०	पृ.	१६६: दुतिय सुखसुत्तं, यमकवग्गो	११८
४१. पाचि. पा.	पृ.	६६: ऊर्नत्तिसत्तमपाचित्तयं,	
		पाचित्तियकण्हं	२८५
४२. चुल्ल. व. पा	पृ.	२४: कम्मकखन्धकं	५८
४३. चुल्ल. व. पा.	पृ.	३२: पटिसारणीयकम्मं, कम्मकखन्धकं	२१४
४४. चुल्ल. व. पा.	पृ.	२८८: पकासनीयकम्मं, सङ्खभेदकखन्धकं	२१६
४५. चुल्ल. व. पा.	पृ.	३००: सङ्खभेदकथा, सङ्खभेदकखन्धकं	२२१
४६. उदा. पा.	पृ.	१०८: यकखपहारसुत्तं, मेघियवग्गो	२४८
४७. महा. व. पा.	पृ.	३८४: भट्टारसवत्थुकथा, कोसम्बकखन्धकं	३३२
४८. सुत्त. नि. पा	पृ.	४१५: सारियुत्तसुत्तं, अट्ठकवग्गो	३३७

यसपछि अर्को भागमा ठाउँ नटोकिएका सारिपुत्र स्वबिर सम्बन्धी सूत्रहरूको संग्रह हुने छ । यसपछिको भाग चाहिँ सारिपुत्र स्वबिरको परिचय मात्र रहने छ ।

अबत नेपालमा पुस्तक छपाउन पनि झन् झन् गाह्रो हुँदै आयो । एकातिर छपाइको खर्च दिन प्रति दिन महंगो हुँदै गएको छ भने अर्कातिर रात्ररी छापिने प्रेस पाउनु नै गाह्रो जस्तो भइसक्यो । रात्ररी छापिने प्रेसमा चाहिँ हावी जस्ता घामिक संस्थाहरूले पुस्तक छापू सक्दैन कि जन्ने जस्तो स्थितिमा पुगिसक्यो । प्रस्तुत पुस्तक छपाइको

शुक्र ३।२।२०४० मा भएको थियो र २६।८।२०४० मा बहलसल्ल तयार भयो । हुन त म पनि यसबीच एशियन बुद्धिष्ट कन्फरेन्सको मीटिंगमा भाग लिन मास्को र बंगलादेशमा भएको अतिशय श्रीज्ञानको १००० वर्षको सेमिनारमा भाग लिन जान परेको थियो ।

अघि अघिका ग्रन्थहरूमा मैँ यसमा पनि पाठकहरूको सुविधाको लागि ग्रन्थको अन्तमा नामावली, शब्दावली र गाथा-सूची राखिदिएको छु ।

यस संग्रहको निमित्त प्रयोग गरिएका मूलपालि ग्रन्थहरू नालन्दा पालि महाविद्यालयबाट प्रकाशित देवनागरी लिपिका हुन् । अर्थकथ हक चाहिँ कुनै सिहल लिपिका र कुनै देवनागरी लिपिका हुन् ।

प्रस्तुत पुस्तक आनन्दकुटी विहार गुठीको प्रकाशन क्रमको ३१ सौं ग्रन्थ हो र बुद्धकालीन क्रमको २३ सौं ग्रन्थ हो । त्यस्तैगरी सारिपुत्र संग्रहको दोश्रो भाग हो ।

दशौं वर्षदेखि सहयोग गरी भाषा संशोधन तथा प्रूफ हेरिदिनु भएका प्राध्यापक श्री बटुकृष्ण ज्यूलाई, शब्दावली आदि प्रारम्भिक लेखाइको काम गरिदिनु भएका आयुष्मान् कुमार काश्यपलाई र दिनहुँ मैँ किचो मानी प्रेमबाट प्रूफ ग्याउने लैजाने काम गरिदिनु भएका श्री बङ्गबहादुर उपासकलाई तथा प्रस्तुत प्राक्कथनलाई अंग्रेजीमा रूपान्तर गरिदिनु भएका प्राध्यापक श्री भाषाराम शाक्यलाई समेत हार्दिक धन्यवाद दिई पुण्यानुमोदन गरेको छु ।

मूल ग्रन्थहरू—

- (१) भङ्गुत्तरनिकायपालि ।
  - (२) उदानपालि ।
  - (३) चूलसवणपालि ।
  - (४) दीघनिकायपालि ।
  - (५) पाचिस्सियपालि ।
  - (६) मज्झिमनिकायपालि ।
  - (७) सुत्तनिपातपालि ।
  - (८) संयुत्तनिकायपालि ।
-

अन्तमा आनन्दकुटी विहार गुठीको तरफबाट यो ग्रन्थ प्रकाशित गरिदिनु भएकोमा गुठीका सदस्य-सचिव मंत्री भिक्षु लगायत गुठीका सबै सदस्य महानुभावहरूलाई पनि हार्दिक अभ्यवाद ज्ञापन गरेको छु ।

“चिरं तिष्ठतु सद्धम्मो”

Dhamma.Digital — भिक्षु अमृतानन्द

आनन्दकुटी विहार, स्वयम्भू,

काठमाडौं, नेपाल ।

पौष ७, २०४०

फो. नं. २१४४२०

सहायक ग्रन्थहरू—

भङ्गुत्तरनिकायट्टकथा ।

उदानट्टकथा ।

जातकट्टकथा I-II.

जातकपालि I, II.

दौघनिकाव हिन्दी ।

पटिसम्भदामग्गट्टकथा ।

बुद्धकालीन गृहस्थीहरू भाग-१, २, ३.

बुद्धकालीन परिव्राजकहरू भा-१.

बुद्धकालीन ब्रह्मादिदेव भा-१.

बुद्धकालीन ब्राह्मणहरू भा-१, २, ३.

बुद्धकालीन प्रेतकथा ।

बुद्धकालीन महिलाहरू भा-१.

बुद्धकालीन राजपरिवार भा-१.

बुद्धकालीन विमानकथा ।

मज्झिमनिकायट्टकथा अर्थात् पपञ्चसूदनी I, II; III; IV.

विभङ्गपालि ।

विभङ्गट्टकथा ।

समन्तपासादिका I, II, III.

[२६]

सुसनिपातट्टकथा ।

सुमङ्गलविलासिनी I, II, III.

संयुत्तनिकायट्टकथा I, II, III.

Dhamma.Digital

संकेत-शब्दको अर्थ—

अं. नि. अ. क. } = अङ्गुत्तरनिकायट्टकथा ।
अं. अ. क.

उदा. अ. क. = उदानट्टकथा ।

जा. अ. क. = जातकट्टकथा ।

जा. पा. = जातकपालि ।

दी. नि. अ. क. = दीघनिकायट्टकथा ।

पटि. म. अ. क. = पटिसम्भदासंगट्टकथा ।

बु. गृ. = बुद्धकालीन गृहस्थीहरू ।

बु. प. = बुद्धकालीन परिव्राजकहरू ।

बु. अ. = बुद्धकालीन ब्रह्मादिदेव ।

बु. ना. = बुद्धकालीन ब्राह्मणहरू ।

बु. प्रे. = बुद्धकालीन प्रेतकथा ।

बु. म. = बुद्धकालीन महिलाहरू ।

बु. रा. = बुद्धकालीन राजपरिवार ।

बु. वि. = बुद्धकालीन विमानकथा ।

म. नि. अ. क. = मज्झिमनिकायट्टकथा ।

पपं. सू. = पपञ्चसूदनी ।

विभं. पा. = विभङ्गपालि ।

[२८]

बिभं. अ. क. = विभङ्गट्टकथा ।

सम. पा. = समन्तपासादिका ।

सुत्त. नि. अ. क. = सुत्तनिपातट्टकथा ।

सुमं. बि. = सुमङ्गलविलासिनी ।

सं. अ. क. = संयुत्तनिकायट्टकथा ।

त्रि-पिटक-सूची

सुत्तपिटक :	विनयपिटक :	अभिधम्मपिटक :
१-दीघनिकाय	१-पाराजिकापालि	१-बम्मसङ्गणि
२-मज्झिमनिकाय	२-पाचित्तियपालि	२-विमज्जु
३-संयुत्तनिकाय	३-महावग्गपालि	३-जातुकथा
४-अङ्गुत्तरनिकाय	४-चुल्लवग्गपालि	४-पुग्गलपञ्चत्ति
५-खुद्दकानकाय	५-परिवारपालि	५-कथावत्थु
		६-यमक
		७-पट्टान

- (१) खुद्दकपाठ
 (२) धम्मपद
 (३) उदान
 (४) इतिवृत्तक
 (५) सुत्तनिपात
 (६) विमानवत्थु
 (७) पेतवत्थु
 (८) धेरगाथा
 (९) थेरीगाथा
 (१०) जातक
 (११) निद्देस { १-महानिद्देस
 { २-चुल्लनिद्देस
 (१२) पटिसम्भ्रदामग्ग
 (१३) भपदान
 (१४) बुद्धवंश
 (१५) चरियापिटक

विषय-सूची

प्रकाशकीय	
प्राणकथन	
१.	आर्यभ्रातृको बुद्ध प्रति सन्देश रहस्य १
२.	केछाई निर्वाण भन्दछन् ? ४
३.	सारिपुत्रको परिनिर्वाण पछि ६
४.	जरामरण कसले बनाएको ? ९
	बुद्धको मृष्टाको दृष्टान्त ११
	छत्त स प्रकारले अनुमोदन १३
५.	सारिपुत्रको सत्संगत गर १६
	आयुष्मान सारिपुत्रको देशना १८
	दुःख आर्यसत्य १८
	दुःख समुदय आर्यसत्य २१
	दुःख निरोध आर्यसत्य २१
	मार्ग आर्यसत्य २१
६.	आतापी र ओत्तपी २५
	आतप्त र ओत्तप्त नगर्ने पुरुष २६
	आतप्त र ओत्तप्त गर्ने पुरुष २७
७.	शीलवान भिक्षुले के गर्नुपर्छ ? २९

८.	अविद्या भनेको के हो ?	३३
९.	विद्या भनेको के हो ?	३५
१०.	केलाई अविद्या भन्दछ ?	३७
११.	केलाई विद्या भन्दछ ?	३९
१२.	विद्या केलाई भन्दछ ?	४१
१३.	अविद्या केलाई भन्दछ ?	४३
१४.	मरणपछि सत्त्व हुन्छ ?	४५
१५.	मरणपछि सत्त्व हुन्छ त ?	४८
१६.	रूपमा राग हुने सत्त्व हुन्छ	५०
१७.	आयुष्मान् महाकोटिको प्रश्न	५२
	कुनचाहि संयोजन हो ?	५२
	पञ्चेन्द्रियबो संयोजन पञ्च विषय होइन	५४
	भविमुक्तचित्त भगवान्	५६
१८.	किटागिरी पठाण	५८
१९.	आयुष्मान् उपवानसंग	६०
२०.	गोसिङ्ग शालवन कसरी शोभायमान हुन्छ ?	६२
	आयुष्मान् आनन्द	६३
	आयुष्मान् रेवत	६४
	आयुष्मान् अनुरुद्ध	६५
	आयुष्मान् महाकाश्यप	६५
	आयुष्मान् महामौद्गल्यायन	६६

	आयुष्मान् सारिपुत्र	६७
	भगवान्कहाँ गए	६८
	भगवान्को मन्तव्य	७१
२१.	कुन दानको फल महत्फल हुन्छ ?	७३
२२.	दशुत्तर उपदेश	८०
	आयुष्मान् सारिपुत्रको उपदेश	८०
	एक धर्म	८१
	दुइ धर्म	८२
	तीन धर्म	८३
	चार धर्म	८५
	पाँच धर्म	८६
	छ धर्म	९१
	सात धर्म	९६
	आठ धर्म	९९
	नौ धर्म	१०३
	दश धर्म	१०६
२३.	पश्चिम जनपदमा जान चाहने भिक्षुहरू	११०
	विदेशमा भनेक प्रश्नहरू सोच्छन्	१११
	यस्तो सोढा यस्तो जवाफ दिनु	११३
२४.	बौ धर्ममा के सुख हो ?	११८
२५.	सुख दुःख भनेको के हो ?	१२०

२६.	सारिपुत्रको सिंहनाद	१२२
	भगवान्को अनुपम धर्मदेशना	१२५
	शास्ताको अनुमोदन	१३९
२७.	सारिपुत्रको सिंहनाद	१४३
२८.	मेढमिल्लाप गरी पढ्नु पर्ने धर्महरू	१४७
	सारिपुत्र स्वविरको धर्मोपदेश	१४७
	निगण्ठहरूका बीच फूट	१५०
	सबै मिलेर पढ्नु पर्छ	१५०
	एउटा धर्म	१५१
	दुइवटा धर्महरू	१५१
	तीनवटा धर्महरू	१५३
	चारवटा धर्महरू	१६०
	पाँचवटा धर्महरू	१७३
	छवटा धर्महरू	१८२
	सातवटा धर्महरू	१८६
	आठवटा धर्महरू	१९५
	नौवटा धर्महरू	२०२
	दशवटा धर्महरू	२०७
२९.	मच्छिकासण्डमा	२१४
३०.	प्रकाशनीयकर्म	२१६
३१.	देवदत्तको सङ्गभेद	२२१
३२.	सूचिमुखो परिव्राजिकाको प्रश्न	२२७

३३.	शिलास्तम्भको उपमा	२३२
३४.	निर्वाण सुख	२३८
	सालुदायीको प्रथम	२३८
३५.	यक्ष प्रहार	२४८
३६.	गोक्षियानि भिक्षुलाई उपदेश	२५२
	आदरयुक्त हनुपछें	२५२
	भासन कुशल हनुपछें	२५३
	अभिसमाचारिक घर्म जानुपछें	२५३
	बथासमय गाउँमा जानुपछें	२५४
	कुलघरमा विचरण गर्न हुन्न	२५४
	चञ्चलचपल हुन हुन्न	२५५
	अमुष्णर हनुपछें	२५५
	आज्ञाकारी हनुपछें	२५६
	इन्द्रिय संयम गर्नुपछें	२५६
	भोजन मात्रा ज्ञान	२५६
	जागृतभई बस्नुपछें	२५७
	वीर्यवान् हनुपछें	२५७
	स्मृतिमान् भई बस्नुपछें	२५७
	समाहित हनुपछें	२५८
	प्रज्ञावान् हनुपछें	२५८
	धर्म र विनयमा ध्यानदिनु पछें	२५८
	आरूप्यमा तरलीन हनुपछें	२५९

	उत्तरीय मनुष्य धर्ममा संलग्न हुनुपर्छ	२५६
३७.	छमत्ताई उपदेश	२६१
	आयुष्मान् छन्नको गति	२६५
३८.	पियडपात्र शुद्धि	२६८
	शून्यता समापत्ति नै महापुरुष समापत्ति हो	२६८
	प्रत्यवेक्षणा गर्नुपर्छ	२६९
३९.	घनज्ञानि ब्राह्मणसँग सारिपुत्र	२७३
४०.	*सूचिमुखी परिव्राजिकासँग	२७४
४१.	अन्यतीर्थिय परिव्राजकाराममा	२७५
	कर्मवादीहरू	२७६
	दुःखको के प्रत्यय हो ?	२७६
	स्पर्श बाहेक दुःखको कारण छैन	२७८
	स्पर्श निरोधद्वारा दुःख निरोध	२८२
४२.	सारिपुत्रहरू महान पुरुषहरू हुन्	२८५
४३.	जो जस्तो छ उ त्यस्तैसँग मिल्दछ	२८८
४४.	काठको मूढा	२९२
४५.	महासिंहनाड	२९४
	सुनकखत्त भिक्षुले चीवर छाडे	२९४
	तथागतका दशबलहरू	२९६
	तथागतका चार वंशारदघता	३०३

* दीहुरिएको सूत्र ।

[३६]

	भाठ परिषद्मा अभय प्राप्त तथागत	३०४
	चार योनिहरू	३०५
	पाँच गतिहरू	३०६
	चतुरंग ब्रह्मचर्यं	३१३
	दुष्करचर्या	३१७
	विविध शुद्धिहरू	३२०
४६.	सारिपुत्रको अरहत्व	३२६
४७.	नतमस्तक भई बस्छु	३३०
४८.	कौशम्बिक भिक्षुहरू	३३२
	घर्मवादी र अधर्मवादी	३३३
४९.	सारिपुत्र स्थविरको प्रश्न	३३७
	नामावली	३४२
	शब्दावली	३५२
	गाथा-सूची	४१७

बुद्धकालीन श्रावक-चरित

[भाग-३]

सारिपुत्र-चरित

(भाग-२)

नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स ।

मूल सूत्र—

५६।१ आर्यश्रावकको बुद्धप्रति सन्देह रहस्य

यस्तो मीले सुनें १ ।

एक समय अङ्ग (देश) को आपण भन्ने अङ्ग (देश) को निगममा भगवान् बस्नु भएको थियो । अनि त्यहाँ भगवान्‌ले आयुष्मान् सारिपुत्रलाई आमन्त्रण गर्नुभयो—“सारिपुत्र ! जो आर्यश्रावक तथागत प्रति अभिप्रसन्न छ—त्यसले तथागत वा तथागतको धर्म प्रति शंका सन्देह गर्न सक्छ के ?”

(१) “भन्ते ! जो आर्यश्रावक तथागत प्रति अभिप्रसन्न छ—उसले तथागत वा तथागतको धर्म प्रति शंका सन्देह गर्न सक्दैन । भन्ते ! श्रद्धालु आर्यश्रावकबाट यस्तो अपेक्षा गर्न सकिन्छ—जो वीर्यवान् भई बस्ने छ—अकुशल धर्मलाई हटाउनकोनिमित्त कुशल धर्मलाई प्राप्त

---

१. सं. नि. IV. पृ. १९५: आपणसुत्तं, इन्द्रियसंयुत्तं ।

गर्नकोनिमित्त कुशलधर्महरूमा बलसम्पन्न, बलियो पराक्रम तथा उत्साह नछाड्ने हुन्छ । भन्ते ! जो त्यसको वीर्य हो सोही नै उसको वीर्येन्द्रिय हो ।

(२) “भन्ते ! श्रद्धालु वीर्यवान् आर्यश्रावकबाट यस्तो अपेक्षा गर्न सकिन्छ—जो स्मृतिवान् हुनेछ, प्रज्ञाले युक्त परम स्मृतिले सम्पन्न हुनेछ र चिरकाल अधि गरेको र बोलेकोलाई पनि जान्न सक्ने हुन्छ । भन्ते ! जो त्यसको स्मृति हो सोही नै उसको स्मृतेन्द्रिय हो ।

(३) “भन्ते ! वीर्यवान्, स्मृति सम्पन्न श्रद्धालु आर्यश्रावकबाट यस्तो अपेक्षा गर्न सकिन्छ—जो निर्वाणको आरम्भण गरी समाधि लाभ गर्छ र चित्तको एकाग्रता प्राप्त गर्छ । भन्ते ! जो त्यसको समाधि हो सोही नै उसको समाधेन्द्रिय हो ।

(४) “भन्ते ! वीर्यवान्, स्मृतिसम्पन्न, समाहित भएका श्रद्धालु आर्यश्रावकबाट यस्तो अपेक्षा गर्न सकिन्छ—जसले जान्नेछ कि—यो संसारको मूल जान्न सकिन्छ । अविदद्या नीवरण भएका तृष्णा तथा संयोजनद्वारा घावन गरी यताउता हिंडिरहेकाको पूर्वकोटि (=आदि कारण) देखिदैन । अविदयान्धकारकै निरवशेष निरोध नै शान्त तथा प्रणीत पद हो; सबै संस्कारहरूको निरुद्ध र सबै उपधि (=काम-विषयादिको बन्धन) लाई हटाई तृष्णा क्षय निरुद्ध हुनु नै निर्वाण हो । भन्ते ! जो त्यसको प्रज्ञा हो सोही नै उसको प्रज्ञेन्द्रिय हो ।

(५) “भन्ते ! श्रद्धालु सो आर्यश्रावक यसरी कोशिस गर्दै यसरी संस्मरण गर्दै यसरी ध्यानमा बस्दै यसरी प्रज्ञाद्वारा

जानी यस्तो विश्वास गर्छे—अघि मैले यी घर्महरूलाई केवल सुनेको मात्र थिएँ परन्तु अब मैले तिनीहरूलाई आध्यात्मद्वारा स्पर्शगरी बसेको छु र प्रज्ञाद्वारा बोध गरी हेरेको छु । भन्ते ! जो त्यसको श्रद्धा हो सोही नै उसको श्रद्धेन्द्रिय हो ।”

“साधु सारिपुत्र साधु !! सारिपुत्र ! जो आर्यभावक तथागत प्रति अभिप्रसन्न छ—त्यसले तथागत वा तथागतको धर्म प्रति शंका सन्देह गर्न सक्दैन...।”

×

×

×

मूल सूत्र—

५७।२ केलाई निर्वाण भन्दछन् ?

एक समय आयुष्मान् सारिपुत्र बज्जीस्थित चक्कावेज्ज (गाउँ) को गङ्गानदीको तीरमा बस्नु भएको थियो^१ ।

अनि सामण्डक परित्राजक जहाँ आयुष्मान् सारिपुत्र हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि आयुष्मान् सारिपुत्रसँग सम्मोदन गरे । सम्मोदनीय कुशलवार्ता सिद्धिए पछि एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका सामण्डक परित्राजकले आयुष्मान् सारिपुत्रलाई यस्तो भने—

(१) प्र—“आवुसो सारिपुत्र ! ‘निर्वाण, निर्वाण’ भनी भन्दछन् । आवुसो ! कुनचाहिँ निर्वाण हो ?”

उ—“आवुसो ! जो राग क्षय, द्वेष क्षय तथा मोह क्षय हो— यसैलाई निर्वाण भन्दछ ।”

---

१. सं. नि. III. पृ. २३३: सामण्डकसुत्तं, सामण्डकसंयुत्तं, अ. क. III. पृ. ६२.

(२) प्र-“आबुसो ! यो निर्वाण साक्षात्कार गर्ने कुनै मार्ग तथा प्रतिपद् पनि छ के ?”

उ-“आबुसो ! यो निर्वाण साक्षात्कार गर्ने मार्ग तथा प्रतिपद् पनि छ ।”

(३) प्र-“आबुसो ! यो निर्वाण साक्षात्कार गर्ने मार्ग तथा प्रतिपद् कुन हो त ?”

उ-“आबुसो ! यही आर्यअष्टाङ्गिक मार्ग नै निर्वाण साक्षात्कार गर्ने मार्ग तथा प्रतिपद् हो । जस्तै—सम्यक्-दृष्टि, सम्यक्-संकल्प, सम्यक्-वाचा, सम्यक्-कर्म, सम्यक्-आजीव, सम्यक्-व्यायाम, सम्यक्-स्मृति तथा सम्यक्-समाधि ।”

“आबुसो ! निर्वाण साक्षात्कार गर्ने मार्ग तथा प्रतिपद् राम्रै रहेछ । आबुसो सारिपुत्र ! अप्रमाद हुनकोनिमित्त यति पर्याप्त छ ।”

×

×

×

मूल सूत्र—

५८।३ सारिपुत्रको परिनिर्वाण पछि

एक समय अर्थात् भरखरै सारिपुत्र मौद्गल्यायनहरू परिनिर्वाण भइसके पछि बज्जीको उक्काचेल भन्ने गङ्गाको तीरमा महत् भिक्षुसङ्घका साथ भगवान् बस्नु भएको थियो^१ । त्यसबेला भिक्षुसङ्घले परिवृत्त भई भगवान् खुला ठाउँमा बसिरहनु भएको थियो ।

अनि तूष्णी भएका भिक्षुसङ्घलाई हेनु भई भगवान्ले भिक्षुहरूलाई आमन्त्रण गर्नु भयो—“भिक्षुहो ! सारिपुत्रमौद्गल्यायनहरू परिनिर्वाण भएपछि यो परिषद् शून्य जस्तो लाग्छ । भिक्षुहरू ! जुन दिशामा सारिपुत्रमौद्गल्यायनहरू बस्थे त्यस दिशा शून्य हुन्नथ्यो र मैले हेर्नपर्ने हुन्नथ्यो । भिक्षुहो ! जो ती अतीतमा अरहन्त सम्यक्सम्बुद्धहरू थिए वहाँहरूका पनि मेरा सारिपुत्रमौद्गल्यायनहरू जस्ता युगल अग्रश्रावकहरू थिए । भिक्षुहो ! जो ती अनागतमा अरहन्त

१. सं. ति. IV. पृ. १४०: उक्कचेलमुत्तं, सतिपट्टानसंयुत्तं; अ. क.

III. पृ. १८१.

सम्यक्सम्बुद्धहरू हुनेछन् वहाँहरूका पनि मेरा सारिपुत्रमौद्गल्यायन-
हरू जस्ता युगल अग्रश्रावकहरू हुनेछन् । भिक्षुहो ! आश्रयं श्रावकहरू !
अद्भुत श्रावकहरू !! जो शास्ताको अति सुनी बुद्धशासन पालन गर्छन् ;
जो चार परिषद्का प्रिय मनाम तथा गौरवनीय हुन्छन् । भिक्षुहो !
आश्रयं तथागत !! भिक्षुहो ! अद्भुत तथागत !! यस्ता युगल
अग्र-श्रावकहरू परिनिर्वाण हुँदा पनि तथागतलाई शोक सन्ताप छैन ।
भिक्षुहो ! त्यो कहाँ पाउनु र ! जो त्यो जन्म भएको उत्पन्न भएको
संस्कारले बनेको विनाशवान् पदार्थ हो—त्यो विनाश नहोस् !! न यस्तो
हुन सक्छ । भिक्षुहो ! जस्तै—सारवान् महान रूख छँदाछँदै जुन ती
महान शाखाहरू हुन् ती भाँचिएर जान्छन् ; भिक्षुहो ! यस्तै गरी महान
भिक्षुसङ्घ छँदाछँदै सारवान् सारिपुत्रमौद्गल्यायनहरू परिनिर्वाण
भए । भिक्षुहो ! त्यो कहाँ पाउनु र ! जो त्यो जन्म भएको उत्पन्न
भएको संस्कारले बनेको विनाशवान् पदार्थ हो—त्यो विनाश नहोस् !
न यस्तो हुन सक्छ । भिक्षुहो ! त्यसैले आत्मद्वीप भएर बस, अर्काको
शरणमा नगई आफ्नै शरणमा बस, घर्मद्वीप भई बस र अर्काको शरण
नलिई घर्मकै शरण लिई बस ।

“भिक्षुहो ! कसरी भिक्षु आत्मद्वीप भएर बस्छ ? कसरी
अर्काको शरणमा नगई आफ्नै शरणमा बस्छ ? कसरी घर्मद्वीप भई
बस्छ र कसरी अर्काको शरण नलिई घर्मको शरण लिई बस्छ ?
भिक्षुहो ! यहाँ भिक्षु आतप्त भई सम्प्रज्ञानी स्मृतिवान् भई यस
शरीरमा अभिष्या दीर्मनस्य हटाउनकोनिमित्त कायमा कायानुपश्यी

[८]

बुद्धकालीन श्रावक चरित-३

भई बस्छ...वेदनामा वेदानुपश्यी भई बस्छ...चित्तमा चित्तानुपश्यी
भई बस्छ...षर्ममा षमनुपश्यी भई बस्छ । भिक्षुहो ! यसरी आत्मद्वीप
भएर बस्छ...। भिक्षुहो ! शिक्षाकामीहरूमध्येमा यही भिक्षु अग्र
हुनेछ ।”

Dhamma.Digital

×

×

×

मूल सूत्र—

५९।४ जरामरण कसले बनाएको ?

एक समय आयुष्मान् सारिपुत्र तथा आयुष्मान् महाकोट्टिक वाराणसीस्थित ऋषिपतन मृगदाबनमा बस्नु भएको बिबो^१ ।

अनि आयुष्मान् महाकोट्टिक सन्ध्या समयमा ध्यानबाट उठो जहाँ आयुष्मान् सारिपुत्र हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ जानुभयो । त्यहाँ पुगेपछि आयुष्मान् सारिपुत्रसँग सम्मोदन गर्नुभयो । सम्मोदनीय कुशलवार्ता गरिसक्नु भएपछि एक छेउमा बस्नुभयो । एक छेउमा बस्नुभएका आयुष्मान् महाकोट्टिकले आयुष्मान् सारिपुत्रलाई यस्तो भन्नुभयो—

प्र—“आवुसो सारिपुत्र ! (१) के जरामरण स्वयंकृत हो ? (२) के जरामरण परकृत हो ? (३) के जरामरण स्वयंकृत पनि परकृत पनि हो ? (४) अथवा जरामरण स्वयंकृत पनि होइन परकृत पनि होइन बल्कि आपसे आप उत्पन्न भएको हो त ?”

---

१. सं. नि. II. पृ. ९६: तलकलापीसुत्तं, निदानसंयुत्तं; अ. क. II. पृ. ६१.

उ-“आवुसो कोट्टिक ! (१) जरामरण न स्वयंकृत हो; (२) जरामरण न परकृत हो; (३) जरामरण न स्वयंकृत हो न परकृत हो; (४) जरामरण स्वयंकृत पनि होइन परकृत पनि होइन न त आपसे आप उत्पन्न भएको नै हो; बल्कि जन्म (जाति) को कारणले जरामरण भएको हो ।

प्र-“आवुसो सारिपुत्र ! के त जन्म स्वयंकृत हो ? के त जन्म परकृत हो ? के त जन्म स्वयंकृत पनि परकृत पनि हो ? अथवा जन्म स्वयंकृत पनि होइन परकृत पनि होइन बल्कि आपसे आप उत्पन्न भएको हो त ?”

उ-“आवुसो कोट्टिक ! जन्म न स्वयंकृत हो; जन्म न परकृत हो; जन्म न स्वयंकृत हो न परकृत हो; जन्म स्वयंकृत पनि होइन परकृत पनि होइन, न त आपसे आप उत्पन्न भएको नै हो; बल्कि भवको कारणले जन्म (जाति) भएको हो ।

प्र-“आवुसो सारिपुत्र ! के त भव स्वयंकृत हो' ?...के त उपादान स्वयंकृत हो ?...के त तृष्णा स्वयंकृत हो ?...के त वेदना स्वयंकृत हो ?...के त स्पर्श स्वयंकृत हो ?...के त षडायतन स्वयंकृत हो ?...(१) के त नाम-रूप स्वयंकृत हो ? (२) के त नाम-रूप परकृत हो ? (३) के त नाम-रूप स्वयंकृत पनि परकृत पनि हो ? (४) अथवा

---

१. प्रत्येक प्रश्नमा माथि उल्लेख भए जस्तै चार चार प्रकारले प्रश्न गरी पढ्नु पर्छ ।

नाम-रूप स्वयंकृत पनि होइन परकृत पनि होइन बल्कि आपसे आप उत्पन्न भएको हो त ?”

उ-“आवुसो कोट्टिक ! भव न स्वयंकृत हो;...उपादान न स्वयंकृत हो;...तृष्णा न स्वयंकृत हो; वेदना न स्वयंकृत हो;...स्पर्श न स्वयंकृत हो;...षडायतन न स्वयंकृत हो;...(१) नाम-रूप न स्वयंकृत हो; (२) नाम-रूप न परकृत हो; (३) नाम-रूप न स्वयंकृत हो, नाम-रूप न परकृत हो; (४) नाम-रूप स्वयंकृत पनि होइन परकृत पनि होइन न त आपसे आप उत्पन्न भएको नै हो बल्कि विज्ञानको कारणले नाम-रूप भएको हो ।”

प्र-“आवुसो सारिपुत्र ! (१) के विज्ञान स्वयंकृत हो ? (२) के विज्ञान परकृत हो ? (३) के विज्ञान स्वयंकृत पनि परकृत पनि हो ? (४) अथवा विज्ञान स्वयंकृत पनि होइन परकृत पनि होइन बल्कि आपसे आप उत्पन्न भएको हो त ?”

उ-“आवुसो कोट्टिक ! (१) विज्ञान न स्वयंकृत हो; (२) विज्ञान न परकृत हो; (३) विज्ञान न स्वयंकृत हो न परकृत हो; (४) विज्ञान स्वयंकृत पनि होइन परकृत पनि होइन न त आपसे आप उत्पन्न भएको नै हो; बल्कि नाम-रूपको कारणले विज्ञान भएको हो ।”

खप्तरीको मुट्टाको दृष्टान्त

“भरखरै हामीहरूले आयुष्मान् सारिपुत्रले भन्नुभएको सुन्यो कि—‘आवुसो कोट्टिक ! नाम-रूप न स्वयंकृत हो; नाम-रूप न परकृत

हो; नाम-रूप न स्वयंकृत हो न परकृत हो; नाम-रूप स्वयंकृत पनि होइन परकृत पनि होइन न त आपसे आप उत्पन्न भएको नै हो; बल्कि विज्ञानको कारणले उत्पन्न भएको हो ।”

‘भरखरै हामीहरूले आयुष्मान् सारिपुत्रले भन्नुभएको सुन्यो कि—‘आवुसो कोट्टिक ! विज्ञान न स्वयंकृत हो; विज्ञान न परकृत हो; विज्ञान न स्वयंकृत हो न परकृत हो; विज्ञान स्वयंकृत पनि होइन परकृत पनि होइन; न त आपसे आप उत्पन्न भएको नै हो बल्कि नाम-रूपको कारणले विज्ञान उत्पन्न भएको हो ।’

“आवुसो सारिपुत्र ! कसरी यस कुराको अर्थ बुझ्ने ?”

(क) “आवुसो ! त्यसोभए तपाइलाई दृष्टान्त देखाउने छु । दृष्टान्तद्वारा पनि बताएका कुराको अर्थ यहाँ केही विज्ञ पुरुषहरूले बुझ्नसक्छन् । आवुसो ! जस्तै केही सप्तरीका मुट्टाहरू परस्परको आधारमा सडा रहन्छन् । आवुसो ! त्यस्तै नाम-रूपको कारणले विज्ञान, विज्ञानको कारणले नाम-रूप; नाम-रूपको कारणले षडायतन; षडायतनको कारणले स्पर्श; स्पर्शको कारणले वेदना; वेदनाको कारणले तृष्णा; तृष्णाको कारणले उपादान; उपादानको कारणले भव (=कर्मभव); भवको कारणले जन्म (=जाति); जन्मको कारणले जरा मरण शोकपरिदेव दुःख दीर्घमस्य उपायास उत्पन्न हुन्छन् । यसरी सम्पूर्ण दुःखस्कन्धको समुदय हुन्छन् ।

(ख) “आवुसो ! जस्तै ती सप्तरीका मुट्टाहरूमध्ये एउटालाई फक्यो भने एउटा ढल्छ, अर्कोलाई फिक्क्यो भने अर्को ढल्छ ।

आवुसो ! त्यस्तं नाम-रूप निरोधवाट विज्ञान निरोध हुन्छ, विज्ञान निरोधवाट नाम-रूप निरोध हुन्छ; नाम रूप निरोधवाट षडायतन निरोध हुन्छ; षडायतन निरोधवाट स्पर्श निरोध हुन्छ; स्पर्श निरोधवाट वेदना निरोध हुन्छ; वेदना निरोधवाट तृष्णा निरोध हुन्छ; तृष्णा निरोधवाट उपादान निरोध हुन्छ; उपादान निरोधवाट भव निरोध हुन्छ; भव निरोधवाट जन्म निरोध हुन्छ; जन्म निरोधवाट जरामरण शोकरिदेव दुःख दोर्मनस्य उपायास निरोध हुन्छन् । यसरी सम्पूर्ण दुःखकन्धको निरोध हुन्छ ।”

छत्तीस प्रकारले अनुमोदन

“आश्रयंहां, आवुसो सारिपुत्र ! अद्भूतहो, आवुसो सारिपुत्र !! आयुष्मान् सारिपुत्रले कति सुभाषित बोल्नु भएको ! आयुष्मान् सारिपुत्रले बताउनु भएका यी कुरालाई हामीहरूले निम्न छत्तीस प्रकारले अनुमोदन गर्छौं—

१-२ (१) आवुसो ! जरामरणको निर्वेदकोनिम्ति, विरागकोनिम्ति, निरोधकोनिम्ति जो भिक्षुले धर्मोपदेश गर्छ—उसलाई ‘धर्मकथिक भिक्षु’ भन्न योग्य छ । b-आवुसो ! जरामरणको निर्वेदकोनिम्ति, विरागकोनिम्ति, निरोधकोनिम्ति जो भिक्षु प्रतिपन्न हुन्छ—उसलाई ‘धर्मानुधर्म प्रतिपन्न भिक्षु’ भन्न योग्य छ । c आवुसो ! जरामरणलाई निर्वेद, विराग, निरोध गरी उपादान रहित जो भिक्षु विमुक्त हुन्छ—उसलाई ‘दृष्टधर्म निर्वाण प्राप्त भिक्षु’ भन्न योग्य छ ।

२-a-आवुसो ! जन्मको निर्वेदकोनिमित्त, विरागकोनिमित्त, निरोधकोनिमित्त जो भिक्षुले धर्मोपदेश गर्छ—उसलाई 'धर्मकथिक भिक्षु' भन्न योग्य छ । b-आवुसो ! जन्मको निर्वेदकोनिमित्त, विरागकोनिमित्त, निरोधकोनिमित्त जो भिक्षु प्रतिपन्न हुन्छ—उसलाई 'धर्मानुधर्म प्रतिपन्न भिक्षु' भन्न योग्य छ । c-आवुसो ! जन्मलाई निर्वेद, विराग, निरोध गरी उपादान रहित जो भिक्षु विमुक्त हुन्छ—उसलाई 'दृष्टधर्म निर्वाण प्राप्त भिक्षु' भन्न योग्य छ । ३-a आवुसो ! भवको निर्वेदकोनिमित्त',... ४-a आवुसो ! उपादानको निर्वेदकोनिमित्त,... ५-a आवुसो ! तृष्णाको निर्वेदकोनिमित्त,... ६-a आवुसो ! वेदनाको निर्वेदकोनिमित्त,... ७-a आवुसो ! स्पर्शको निर्वेदकोनिमित्त,... ८-a आवुसो ! षडायतनको निर्वेदकोनिमित्त,... ९-a आवुसो ! नाम-रूपको निर्वेदकोनिमित्त,... १०-a आवुसो ! विज्ञानको निर्वेदकोनिमित्त,... ११-a आवुसो ! संस्कारहरूको निर्वेदकोनिमित्त,... १२-a आवुसो ! अविद्याको निर्वेदकोनिमित्त, विरागकोनिमित्त, निरोधकोनिमित्त जो भिक्षुले धर्मोपदेश गर्छ—उसलाई 'धर्मकथिक भिक्षु' भन्न योग्य छ । b-आवुसो ! अविद्याको निर्वेदकोनिमित्त, विरागकोनिमित्त, निरोधकोनिमित्त जो भिक्षु प्रतिपन्न हुन्छ—उसलाई 'धर्मानुधर्म प्रतिपन्न भिक्षु'

-
१. यी प्रत्येक ठाउँमा 'धर्मकथिक भिक्षु' 'धर्मानुधर्म प्रतिपन्न भिक्षु' तथा 'दृष्टधर्म निर्वाण प्राप्त भिक्षु' गरी तीन तीन प्रकारले दोहऱ्याई पढ्नु पर्छ ।

भन्न योग्य छ । C-आवुसो ! भविदद्यालाई निर्वेद, विराग, निरोध
गरी उपादान रहित जो भिक्षु विमुक्त हुन्छ—उसलाई 'दृष्टवर्म निर्वाण
प्राप्त भिक्षु' भन्न योग्य छ ।”

Dhamma.Digital

×

❏

×

मूल सूत्र—

६०।५ सारिपुत्रको सत्संगत गर

यस्तो मंले सुनें^१ ।

एक समय बाराणसीको ऋषिपहन मृगदायमा भगवान् बस्नुभएको थियो । अनि त्यहाँ भगवान्‌ले भिक्षुहरूलाई आमन्त्रण गर्नु भयो—“भिक्षुहो !” “भदन्त” भनी ती भिक्षुहरूले भगवान्‌लाई प्रत्युत्तर दिए । अनि भगवान्‌ले यसो भन्नुभयो—

“भिक्षुहो ! तथागत अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले बाराणसीको ऋषिपतन मृगदायमा अनुपम धर्मचक्र प्रवर्तन गर्नु भयो जो यो बोकमा कुनै श्रमण, ब्राह्मण, देव, मार तथा ब्रह्माले अथवा अरू कसैले पट्टाउन (अप्पटिवत्तियं) सक्दैन । त्यो हो चतुरार्यसत्यलाई बताउनु, देशना गर्नु, प्रतिस्थापन गर्नु, विवरण गर्नु, विभाजन गर्नु तथा प्रष्ट पार्नु । कुन चतुरार्यसत्य भने—दुःखसत्यलाई बताउनु दुःखसमुदय सत्यलाई बताउनु...दुःखनिरोध सत्यलाई बताउनु...तथा दुःखनिरोध हुने

---

१. म नि. III. पृ. ३३३: सच्चविभङ्गसुत्तं, अ. क. IV. पृ १९५.

मार्गसत्यलाई बताउनु, देशना गर्नु, प्रतिस्थापन गर्नु, विवरण गर्नु, विभाजन गर्नु तथा प्रष्ट पार्नु । तथागत अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले यही चतुरायंसत्यलाई धाराणशीको ऋषिपत्तन मृगदायमा बताउनु भएको हो जो...अरू कसैले पल्टाउन सक्दैन...।

“भिक्षुहो ! सारिपुत्र मौद्गल्यायनहरूको सत्संगत गर ! भिक्षुहो ! सारिपुत्र मौद्गल्यायनहरूको भजन गर ! भिक्षुहरू ! उनीहरू पण्डित छन् र सब्रह्यचारीहरूको अनुग्राहक हुन् । भिक्षुहो ! सारिपुत्र आमा जस्तै हुन् मौद्गल्यायन जन्मेकोलाई पोषण गर्ने जस्तै हुन् । भिक्षुहो ! सारिपुत्रले स्रोतापत्ति फलमा विनीत गराउँछन् भने मौद्गल्यायनले उत्तम अर्थमा पुन्याइदिन्छन् । भिक्षुहो ! चतुरायंसत्यलाई विस्तारपूर्वक बताउन, देशना गर्न, प्रतिस्थापन गर्न, विवरण गर्न, विभाजन गर्न तथा प्रष्ट पार्न सारिपुत्रले सक्छन् ।” यति भन्नुभई भगवान् आसनबाट उठी विहारभिन्न (कोठामा) जानुभयो ।

१. “सेवेथ, भिक्खवे, सारिपुत्तमोगल्लाने; भजथ, भिक्खवे, सारिपुत्तमोगल्लाने । प्रण्डिता भिक्खू अनुग्गाहका सब्रह्यचारीनं । सेय्यथापि, भिक्खवे, जनेता, एवं सारिपुत्तो; सेय्यथापि जातस्स आपादेता, एवं मोगल्लानो । सारिपुत्तो, भिक्खवे, सेतापत्तिफले विनेति, मोगल्लानो उत्तमत्थे । सारिपुत्तो, भिक्खवे, पहीति चत्तारि अरियसच्चानि बित्थारेण आचिन्धितुं देसेतुं पञ्जापेतुं पट्टपेतुं चिन्नरिद्धं विभजितुं उच्चान्तिकातुं ।” म. नि. III. पृ. ३३३-३४: सच्चविमङ्गसुत्तं ।

आयुष्मान् सारिपुत्रको देशना

भगवान् जानुभएको केहीछिन् पछि आयुष्मान् सारिपुत्रले भिक्षुहरूलाई आमन्त्रण गर्नु भयो—“आवुसो भिक्षुहो !” “आवुसो !” भनी ती भिक्षुहरूले आयुष्मान् सारिपुत्रलाई प्रत्युत्तर दिए । अनि आयुष्मान् सारिपुत्रले यसो भन्नुभयो—

“आवुसो ! बाराणसीको ऋषिपतन मृगदाथमा तथागत अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले अनुपम धर्मचक्र प्रवर्तन गर्नु भएको थियो । जसलाई यो लोकको कुनै श्रमण, ब्राह्मण तथा ब्रह्माले अथवा अरु कसैले पल्टाउन (अपटिवत्तियं) सक्दैन । त्यो हो चतुरार्यसत्य । चतुरार्यसत्य भनेको के हो ? दुःख आर्यसत्य, ... दुःखसमुदय आर्यसत्य, ... दुःखनिरोध आर्यसत्य, ... तथा दुःखनिरोध हुने मार्ग आर्यसत्य ... ।

Dhamma.Digital

(१) दुःख आर्यसत्य

“आवुसो ! दुःख आर्यसत्य भनेको के हो ? जन्म हुनु दुःख हो, जरा हुनु दुःख हो, मरण हुनु दुःख हो, शोक हुनु दुःख हो, परिदेव हुनु दुःख हो र दुःख दौर्मनस्य उपायास हुनु दुःख हो । अप्रियसँग सम्पर्क हुनु, प्रियसँग बियोग हुनु तथा इच्छा गरेको नपाउनु पनि दुःख हो । संक्षेपमा भन्ने हो भने पञ्चउपादानस्कन्ध नै दुःख हो ।

“आवुसो ! जन्म (जाति) भनेको के हो ? ती सत्वहरूको (= प्राणीहरूको) ती सत्वनिकायमा जन्मिनु, अवक्रान्त हुनु, उत्पन्न हुनु,

स्कन्धहरूको प्रादुर्भाव हुनु तथा आयतन (=इन्द्रिय) हरूको प्रादुर्भाव हुनु हो—आवुसो ! यही 'जन्म' हो ।

'आवुसो ! जरा भनेको के हो ? ती ती सत्वहरूमा जुन आ-आफना शरीरमा जरता, जीर्णता, दाँत फुक्लने, केश फुल्ने, छाला चाउरी पर्ने, आयु परिहानिता तथा इन्द्रियहरूको परिपक्वता हो—आवुसो ! यही 'जरा' हो ।

'आवुसो ! मरण भनेको के हो ? जुन् जुन् सत्वहरूको शरीर-बाट सम्बन्धित अवयवहरू च्युत हुनु, चवनता, भेद-भिन्न हुनु, अन्तर्धान हुनु, मृत्यु, मरण कालक्रिया, स्कन्धहरूको भेद-भिन्न हुनु, शरीरको निक्षेप तथा जीवितेन्द्रियको समुच्छेद हो—आवुसो ! यही 'मरण' हो ।

'आवुसो ! शोक भनेको के हो ? आवुसो ! कुनै न कुनै व्यसनले गर्दा, कुनै न कुनै दुःख घर्मले गर्दा जुन शोक हुनु, चित्तमा जल्नु तथा भिन्न शोक हुनु हो—आवुसो ! यही 'शोक' हो ।

'आवुसो ! परिदेव (=अलाप-विलाप) भनेको के हो ? आवुसो ! कुनै न कुनै व्यसनले गर्दा, कुनै न कुनै दुःख घर्मले गर्दा जुन रुनु, अलाप-प्रलाप गर्नु, विलाप गर्नु तथा कुरा गर्दागर्दा रुनु हो—आवुसो ! यही 'परिदेव' हो ।

'आवुसो ! दुःख भनेको के हो ? आवुसो ! जुन शारीरिक दुःख हो, जुन कायिक अस्वाद हो र जुन स्पर्शद्वारा शारीरिक प्रतिकूल अनुभव हुनु हो—आवुसो ! यही 'दुःख' हो ।

“आवुसो ! दीर्मनस्य भनेको के हो ? आवुसो ! जुन चैतसिक (— भित्री मनमा) दुःख हो जुन चैतसिक अस्वाद हो र जुन मनः कर्षणद्वारा प्रतिकूल अनुभव हुने हो—आवुसो ! यही ‘दीर्मनस्य’ हो ।

“आवुसो ! उपायास (— मानसिक कष्ट पीडा) भनेको के हो ? कुनै न कुनै व्यसनले गर्दा कुनै न कुनै दुःख घर्मले गर्दा जुन मानसिक कष्ट पीडा हुने हो—आवुसो ! यही ‘उपायास’ हो ।

“आवुसो ! इच्छा गरेको नपाउनु पनि दुःख हो भनेको के हो ? आवुसो ! जन्मिने स्वभावका प्राणीहरूको यस्तो इच्छा उत्पन्न हुन्छ— ‘अहो ! हामीमा जन्मिने स्वभाव नभए हुन्थ्यो र हामीमा जन्म नआए हुन्थ्यो ।’ किन्तु यो इच्छाद्वारा मात्र पाउन सकिने होइन । ‘इच्छा गरेको नपाउनु पनि दुःख हो’ भनेको यही हो । आवुसो ! जरास्वभावका प्राणीहरूको यस्तो इच्छा उत्पन्न हुन्छ— ‘अहो ! हामीमा जरास्वभाव नभए हुन्थ्यो र हामीमा जरा नआए हुन्थ्यो ।’ किन्तु यो इच्छाद्वारा मात्र पाउन सकिने होइन । आवुसो ! ब्याधि स्वभावका प्राणीहरूको... मरण स्वभावका प्राणीहरूको.. शोक परिदेव दुःख दीर्मनस्य उपायास स्वभावका प्राणीहरूको यस्तो इच्छा उत्पन्न हुन्छ ‘अहो ! हामीमा शोक परिदेव दुःख दीर्मनस्य उपायास स्वभाव नभए हुन्थ्यो र हामीमा शोक परिदेव दुःख दीर्मनस्य उपायास नआए हुन्थ्यो ।’ किन्तु यो इच्छाद्वारा मात्र पाउन सकिने होइन । ‘इच्छा गरेको नपाउनु पनि दुःख हो’ भनेको यही हो ।

“आवुसो ! संक्षेपमा पञ्चउपादानस्कन्ध दुःख हो भनेको के हो ?

जस्तं कि—(१) रूप-उपादानस्कन्ध, (२) वेदना-उपादानस्कन्ध, (३) संज्ञा-उपादानस्कन्ध, (४) संस्कार-उपादानस्कन्ध र (५) विज्ञान-उपादानस्कन्ध । आवुसो ! यसैलाई संक्षेपमा पञ्चउपादानस्कन्ध दुःख हो भनी भनिएको हो । आवुसो ! यसैलाई 'दुःख आर्यसत्य' भनिएको हो ।

(१) दुःखसमुदय आर्यसत्य

"आवुसो ! दुःखसमुदय आर्यसत्य भनेको कस्तो हो ? जो यो पुनर्भैविक (=फेरि फेरि जन्मिने) तृष्णा हो, जो यो नन्दिराव सहगत तृष्णा हो, जो यो त्यहाँ त्यहाँ अभिनन्दन गर्ने तृष्णा हो—जस्तै (१) कामतृष्णा, (२) भवतृष्णा र (३) विभवतृष्णा—आवुसो ! यही 'दुःखसमुदय आर्यसत्य' हो ।

(२) दुःखनिरोध आर्यसत्य

"आवुसो ! दुःखनिरोध आर्यसत्य भनेको कस्तो हो ? जहाँ यही तृष्णाको निश्शेष निरोध, त्याग, प्रतिनिस्सर्ग, मुक्ति र अनालय हो—आवुसो ! यही 'दुःखनिरोध आर्यसत्य' हो ।

(४) मार्ग आर्यसत्य

"आवुसो ! दुःखनिरोध हुने मार्ग (प्रतिपदा) आर्यसत्य

भनेको कस्तो हो ? यही आर्यअष्टाङ्गिक मार्ग नै दुःखनिरोध हुने मार्ग हो—जस्तै (१) सम्यक्दृष्टि, (२) सम्यक्संकल्प, (३) सम्यक्वाचा, (४) सम्यक्कर्म, (५) सम्यक्आजीव, (६) सम्यक्ब्यायाम, (७) सम्यकस्मृति र (८) सम्यक्समाधि ।

१-“आवुसो ! सम्यक्दृष्टि भनेको कस्तो हो त ? आवुसो ! जो दुःखको ज्ञान, दुःखसमुदयको ज्ञान, दुःखनिरोधको ज्ञान र दुःखनिरोध गर्ने मार्गको ज्ञान हो—आवुसो ! यही ‘सम्यक्दृष्टि’ हो ।

२-“आवुसो ! सम्यक्सङ्कल्प भनेको कस्तो हो त ? जो (१) नैष्कर्म्यसंकल्प, (२) अब्यापाद (—मैत्री) संकल्प र (३) अविहिंसा (—करुणा) संकल्प हो—आवुसो ! यही ‘सम्यक्संकल्प’ हो ।

३-“आवुसो ! सम्यक्वाचा भनेको कस्तो हो त ? (१) मृषा-वादलाई त्याग्नु, (२) पैशुण्यवाचालाई त्याग्नु, (३) परुषवाचालाई ब्याग्नु र (४) सम्प्रलापलाई त्याग्नु । आवुसो ! यही ‘सम्यक्वाचा’ हो ।

४-“आवुसो ! सम्यक्कर्म भनेको कस्तो हो त ? (१) प्राणी-घातलाई त्याग्नु, (२) अदिन्तादान (—नदिएकोलाई लिने) लाई त्याग्नु र (३) काममिध्याचारलाई त्याग्नु । आवुसो ! यही ‘सम्यक्कर्म’ हो ।

५-“आवुसो ! सम्यक्आजीव भनेको कस्तो हो त ? आवुसो ! यहाँ आर्यश्रावक मिध्याजीविकालाई त्यागी सम्यक् जीविकाले जीवन बिताउँछ । आवुसो ! यही ‘सम्यक्आजीविका’ हो ।

६-“आवुसो ! सम्यक्ब्यायाम भनेको कस्तो हो त ? आवुसो ! यहाँ भिक्षु (१) उत्पन्न नभएको पापक अकुशल घर्मलाई अनुत्पन्न

गर्नकोनिमित्त इच्छा गच्छं, व्यायाम गच्छं, वीर्यं लगाउंछं र चित्तले समाती प्रयत्न गच्छं; (२) उत्पन्न भएको पापक अकुशलघर्मलाई हटाउनकोनिमित्त इच्छा गच्छं, ... प्रयत्न गच्छं; (३) उत्पन्न नभएको कुशल घर्मलाई उत्पन्न गराउनकोनिमित्त इच्छा गच्छं, ... प्रयत्न गच्छं; (४) उत्पन्न भएको कुशल घर्मलाई बिलाएर जान नदिई स्थिर राख्नकोनिमित्त, भन् भन् बढाउनकोनिमित्त, विपुलपानंकोनिमित्त र भावनाद्वारा परिपूर्ण गर्नकोनिमित्त इच्छा गच्छं, ... प्रयत्न गच्छं । आवुसो ! यही 'सम्यक्क्यायाम' हो ।

७-“आवुसो ! सम्यक्स्मृति भनेको कस्तो हो त ? आवुसो ! यहाँ भिक्षु (१) कायमा कायानुपश्यी भई आतप्तयुक्त सम्प्रज्ञानी स्मृतिमानभई यो देहमा भएको अभिध्या (= लोभ, राग) दौर्मनस्य (= द्वेष, क्रोध) लाई हटाउंछ । (२) वेदनामा वेदानुपश्यी भई... (३) चित्तमा चित्तानुपश्यी भई... तथा (४) घर्ममा (= मनस्त्रि हुने स्वभाव बारे) घर्मनुपश्यी भई आतप्तयुक्त सम्प्रज्ञानी स्मृतिमान् भई यो देहमा भएको अभिध्या दौर्मनस्यलाई हटाउंछ । आवुसो ! यही 'सम्यक्स्मृति' हो ।

८-“आवुसो ! सम्यक्समाधि भनेको कस्तो हो त ? आवुसो ! (१) यहाँ भिक्षु कामविषयबाट अलग भई अकुशलबाट अलग भई सवितर्क सविचारयुक्त विवेकजः (= ध्यानजः) प्रीति सुख भएको प्रथमध्यान प्राप्त गरी बस्छ, (२) वितर्क विचारलाई उपशान्त गरी अम्यन्तर सम्प्रसाद चित्तलाई एकाग्र गरी वितर्क विचार गृहित

समाधिजः प्रीति-सुखं भण्णो द्वितीयध्यानं प्राप्तं गरी बस्स, (३) प्रीति-
 लाई पनि त्यागी उपेक्षा भई स्मृतिमान् र प्रज्ञावान् भई—शरीरद्वारा
 सुखानुभव गर्छे जसलाई आर्यहरू 'उपेक्षावान् स्मृतिमान् सुखपूर्वक बस्ने'
 भनी भन्दछन् अनि (४) सीमनस्य र दीमनस्यलाई पहिले नै अन्तगरी
 सुख र दुःखलाई त्यागी दुःख र सुख नभएको स्मृति र उपेक्षा परिशुद्ध
 भएको चतुर्थध्यान प्राप्त गरी बस्छ । आवुसो ! यही 'दुःखनिरोध
 हुने मार्ग आर्यसत्य' हो...।"

Dhamma.Digital

आयुष्मान् सारिपुत्रे यति भन्नुभयो । यसबाट सन्तुष्ट भई ती
 भिक्षुहरूले आयुष्मान् सारिपुत्रको भाषणलाई अभिनन्दन गरे ।

×

×

×

५७ सूत्र—

६१।६ आतापी र अतोत्तपी

यस्तो मैले सुने ६ ।

एक समय आयुष्मान् महाकाश्यप र आयुष्मान् सारिपुत्रे वाराणसीस्थित ऋषिपतने मृगदाबनमा बस्नुभएको थियो । अनि आयुष्मान् सारिपुत्र सन्ध्यासमवेमा ध्यानबाट उठी जहाँ आयुष्मान् महाकाश्यप हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ जानुभयो । त्यहाँ पुगेपछि आयुष्मान् महाकाश्यपसँग सम्मोदन गर्नुभयो । सम्मोदनीय कुशलवार्ता सिद्धिए पछि एक छेउमा बस्नुभयो । एक छेउमा बस्नुभएका आयुष्मान् सारिपुत्रले आयुष्मान् महाकाश्यपलाई यस्तो भन्नुभयो—

“आवुसो काश्यप ! यस्तो भनिन्छ कि—(१) अनातापी (= बलेशलाई तप्त मपाने) र अनोतापी (= बलेश देखेर नहराउने र भय नमान्ने) पुरुष सम्बोधि प्राप्त गर्नकोनिमित्त अयोग्य हुन्छ, निर्वाण

प्राप्त गर्नकोनिमित्त अयोग्य हुन्छ, अनुपम योगक्षेम^३ (= बन्धनबाट मुक्त) प्राप्त गर्नकोनिमित्त अयोग्य हुन्छ । (२) **आतापी** (= क्लेश-लाई तप्त पार्ने) र **ओत्तपी** (= क्लेश देखेर डराउने र भय मान्ने) पुरुष सम्बोधि प्राप्त गर्नकोनिमित्त योग्य हुन्छ, निर्वाण प्राप्त गर्नको-निमित्त योग्य हुन्छ र अनुपम योगक्षेम प्राप्त गर्नकोनिमित्त योग्य हुन्छ ।

आतप्त र ओत्तप्त नगर्ने पुरुष

(क) “आवुसो ! कसरी (१) अनातापी हुने र (२) अनोत्तापी हुने पुरुष सम्बोधि प्राप्तिकोनिमित्त निर्वाण प्राप्तिको-निमित्त अनुपम योगक्षेम प्राप्तिकोनिमित्त अयोग्य हुन्छ ? आवुसो ! कसरी (३) आतापी हुने र (४) ओत्तपी हुने पुरुष सम्बोधि प्राप्तिकोनिमित्त निर्वाण प्राप्तिकोनिमित्त अनुपम योगक्षेम प्राप्तिको-निमित्त योग्य हुन्छ ?”

(क)-१ “आवुसो ! कसरी अनातापी हुन्छ त ! आवुसो ! यहाँ भिक्षुले—(१) ‘उत्पन्न नभएका पापक अकुशल-धर्महरू उत्पन्न भएमा मेरो अनर्थ हुनसक्छ’ भनी **आतप्त गर्दैन**; (२) ‘उत्पन्न भएका पापक अकुशल-धर्महरू हटेर नगएमा मेरो अनर्थ हुनसक्छ’ भनी **आतप्त गर्दैन**; (३) ‘उत्पन्न नभएका कुशल-धर्महरू उत्पन्न नभएमा

---

२. केलाई ‘योग’ भन्दछन् भन्ने बारेमा हेर बु प. पृ. ३०८ को पादटिप्पणीमा ।

मेरो अनर्थ हुनसक्छ' भनी आतप्त गर्दैन; (४) 'उत्पन्न भएका कुशल-घर्महरू लोप भएर गएमा मेरो अनर्थ हुनसक्छ' भनी आतप्त गर्दैन । आवुसो ! यसरी अनातापी हुन्छ ।

(क)-२ "आवुसो ! कसरी अनोत्तापी हुन्छ त ? आवुसो ! यहाँ भिक्षुले—(१) 'उत्पन्न नभएका पापक अकुशल-घर्महरू उत्पन्न भएमा मेरो अनर्थ हुनसक्छ' भनी ओतप्प (= ढर) गर्दैन; (२) 'उत्पन्न भएका पापक अकुशल-घर्महरू हटेर नगएमा मेरो अनर्थ हुनसक्छ' भनी ओतप्प गर्दैन; (३) 'उत्पन्न नभएका कुशल-घर्महरू उत्पन्न नभएमा मेरो अनर्थ हुनसक्छ' भनी ओतप्प गर्दैन; (४) 'उत्पन्न भएका कुशल-घर्महरू लोप भएर गएमा मेरो अनर्थ हुनसक्छ' भनी ओतप्प गर्दैन । आवुसो ! यसरी अनोत्तापी हुन्छ ।

"आवुसो ! यसरी अनातापी र अनोत्तापी हुने पुरुष—सम्बोधि प्राप्तिकोनिमित्त, निर्वाण प्राप्तिकोनिमित्त, अनुपम योगक्षेम प्राप्तिकोनिमित्त अयोग्य हुन्छ ।

आतप्त र ओतप्त गर्ने पुरुष

(क)-३ "आवुसो ! कसरी आतापी (= तप्तगर्ने) हुन्छ त ? आवुसो ! यहाँ भिक्षुले—(१) 'उत्पन्न नभएका पापक अकुशल-घर्महरू उत्पन्न भएमा मेरो अनर्थ हुनसक्छ' भनी आतप्त गर्छ; (२) 'उत्पन्न भएका पापक अकुशल-घर्महरू हटेर नगएमा मेरो अनर्थ हुनसक्छ' भनी आतप्त गर्छ; (३) 'उत्पन्न नभएका कुशल-घर्महरू

‘उत्पन्नं नभएमा मेरो अनर्थं हुनसक्छ’ भनी आतप्त गर्छ; (४) ‘उत्पन्नं भएका कुशल-धर्महरू लोप भएर गएमा मेरो अनर्थ हुनसक्छ’ भनी आतप्त गर्छ । आवुसो ! यसरी आतापी हुन्छ ।

(क)-४ “आवुसो ! कसरी आतप्पी हुन्छ त ? आवुसो ! यहाँ भिक्षुले—(१) ‘उत्पन्नं नभएका पापक अकुशल-धर्महरू उत्पन्न भएमा मेरो अनर्थ हुनसक्छ’ भनी आतप्प (= डर) गर्छ; (२) ‘उत्पन्नं भएका पापक अकुशल-धर्महरू हटेर नगएमा मेरो अनर्थ हुनसक्छ’ भनी आतप्प गर्छ; (३) ‘उत्पन्नं नभएका कुशल-धर्महरू उत्पन्न नभएमा मेरो अनर्थ हुनसक्छ’ भनी आतप्प गर्छ; (४) ‘उत्पन्नं भएका कुशल धर्महरू लोप भएर गएमा मेरो अनर्थ हुनसक्छ’ भनी आतप्प गर्छ । आवुसो ! यसरी आतापी हुन्छ ।

“आवुसो ! यसरी आतापी र आतप्पी हुने पुरुष—सम्बोधि प्राप्तिको निमित्त, निर्वाण प्राप्तिको निमित्त, अनुपम योगक्षम प्राप्तिको निमित्त योग्य हुन्छ ।”

x

x

x

पृष्ठ सूत्र—

६२।७ शीलवान् भिक्षुले के गर्नुपछं ?

एक समय आयुष्मान् सारिपुत्र र आयुष्मान् महाकोट्टिक बाराणसीस्थित ऋषिपत्न मृगदावनसा वस्तुभएको थियो ।

अनि आयुष्मान् कोट्टिक सन्ध्यासमयमा समाधिबाट उठी जहाँ आयुष्मान् सारिपुत्र हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ जानुभयो । त्यहाँ पुगेपछि... आयुष्मान् सारिपुत्रलाई यस्तो भन्नुभयो—

१—“आवुसो सारिपुत्र ! शीलवान् भिक्षुले कुन घर्मलाई राम्ररी मनमा राख्नुपर्छ ?”

“आवुसो कोट्टिक ! शीलवान् भिक्षुले पाँच-उपादानस्कन्धहरूलाई—अनित्यको दृष्टिले, दुःखको दृष्टिले, व्याधिको दृष्टिले, खटिराको दृष्टिले, शत्यको दृष्टिले, व्यसनको दृष्टिले, पीडाको दृष्टिले, आफ्नो नहुने दृष्टिले, लुप्त हुने दृष्टिले, शून्यको दृष्टिले तथा अनात्मको दृष्टिले—राम्ररी मनन गर्नुपर्छ । कुन पाँच भने ?—

---

१. सं. वि. II. पृ. ३५०: शीलवत्सुत्तं, सन्धसंयुत्तं, अ. क. II. पृ. २४४.

(१) रूप-उपादानस्कन्ध, (२) वेदना-उपादानस्कन्ध, (३) संज्ञा-उपादानस्कन्ध, (४) संस्कार-उपादानस्कन्ध तथा (५) विज्ञान-उपादानस्कन्ध ।

“आवुसो कोट्टिक ! शीलवान् भिक्षुले यी पाँच-उपादानस्कन्ध-हुरूलाई—अनित्यको दृष्टिले, ... तथा अनात्मको दृष्टिले—राम्ररी मनन गर्नु पर्छ । आवुसो ! शीलवान् भिक्षुले यी पाँच-उपादानस्कन्धहुरूलाई—अनित्यको दृष्टिले, . तथा अनात्मको दृष्टिले—राम्रोसंग मनन गर्दा उसले स्रोतापत्त^१-फल साक्षात्कार गर्न सक्नेछ ।

१. 'स्रोतापत्त वा स्रोतापन्न' को अर्थ हो—स्रोतमा परेको । अर्थात् निर्वाणरूपीसागरमा पुगिने मूल स्रोतघारमा पुग्ने व्यक्ति हो । यस सम्बन्धमा विभिन्न प्रकारका कुराहरू यो भन्दा अधिका बुद्धकालीन ब्राह्मणदि पुस्तकहरूमा सम्बन्धित ठाउँहरूमा समुल्लेख भइसकेको छ । यी तीनप्रकारका छन्—

(क)—यो स्रोतापन्न हुने व्यक्ति बेरैमा सातपटकसम्म मनुष्यलोकमा जन्मेर निर्वाण हुने व्यक्ति पनि छ । यस्तालाई 'सत्तवखत्तु' परमो' अर्थात् 'सातपटके' भनी भन्दछन् । (ख) कममा एकपटकसम्म मनुष्यलोकमा जन्मेर निर्वाण हुने व्यक्ति पनि छ । यस्तालाई 'एक बीजी' अर्थात् 'एकपटके' भनी भन्दछन् । (ग) अर्कोथरी दुइ तीन पटक मनुष्यलोकमा जन्मेर निर्वाण हुने व्यक्ति पनि छन् । यस्तालाई 'कोलङ्कोल' अर्थात् 'कुलबाट कुलमै जाने' भनी भन्दछन् । हेर. पुग्ग. प. पृ. २४: मातिकनिहेसो ।

२-“**आवुसो सारिपुत्र !** सोतापन्न हुने भिक्षुले कुन् घर्मलाई राम्ररी मनन गर्नु पर्छ त ?”

“**आवुसो कोट्टिक !** सोतापन्न हुने भिक्षुले पनि यीनै पाँच-उपादानस्कन्धहरूलाई—**अनित्यको दृष्टिले**,... तथा अनात्मको दृष्टिले—राम्ररी मनन गर्नु पर्छ । आवुसो ! यी पाँच-उपादानस्कन्धहरूलाई—अनित्यको दृष्टिले,...तथा **अनात्मको दृष्टिले**—राम्रोसँग मनन गर्दा उसले **सकृदागामी-फल** साक्षात्कार गर्न सक्छ ।

३-“**आवुसो सारिपुत्र !** सकृदागामी हुने भिक्षुले कुन घर्मलाई राम्ररी मनन गर्नु पर्छ त ?”

“**आवुसो कोट्टिक !** सकृदागामी हुने भिक्षुले पनि यीनै पाँच-उपादानस्कन्धहरूलाई—**अनित्यको दृष्टिले**,... तथा अनात्मको दृष्टिले—राम्ररी मनन गर्नु पर्छ । आवुसो ! यी पाँच-उपादानस्कन्धहरूलाई—अनित्यको दृष्टिले, . तथा **अनात्मको दृष्टिले**—राम्रोसँग मनन गर्दा उसले **अनागामी-फल** साक्षात्कार गर्न सक्छ ।”

४-“**आवुसो सारिपुत्र !** अनागामी हुने भिक्षुले कुन घर्मलाई राम्ररी मनन गर्नु पर्छ त ?”

“**आवुसो कोट्टिक !** अनागामी हुने भिक्षुले पनि यीनै पाँच-उपादानस्कन्धलाई—**अनित्यको दृष्टिले**,...तथा अनात्मको दृष्टिले—राम्ररी मनन गर्नु पर्छ । आवुसो ! यी पाँच-उपादानस्कन्धहरूलाई—अनित्यको दृष्टिले,...तथा **अनात्मको दृष्टिले**—राम्रोसँग मनन गर्दा उसले **अरहत्त्व** साक्षात्कार गर्न सक्छ ।”

५-“आवुसो सारिपुत्र ! अरहत् हुने भिक्षुले कुन ब्रमलाई राम्ररी मनन गर्नु पर्छ त ?”

आवुसो कोट्टिक ! अरहत् हुने भिक्षुले पनि यीन पाँच-उपादान-स्कन्धहरूलाई नै—अनित्यको दृष्टिले, दुःखको दृष्टिले, व्याप्तिको दृष्टिले, खटिराको दृष्टिले, शल्यको दृष्टिले, व्यसनको दृष्टिले, पीडाको दृष्टिले, आफ्नो नहुने दृष्टिले, लुप्त हुने दृष्टिले, शून्यको दृष्टिले, तथा अनात्मको दृष्टिले—राम्ररी मनन गर्नु पर्छ । आवुसो ! अरहत् हुने भिक्षुलाई अगाडि गर्नु पर्ने केही बाँकी छैन र गरेको कर्मको पनि कुनै सञ्चित छैन । किन्तु यी धर्महरूको भावित-बहुलिकृत गतलि यसै जीवनमा सुखविहार नै हुन्छ र स्मृति सम्प्रजन्यता पनि ।”

×

×

×

मूल सूत्र—

६३।८ अविदद्या भनेको के हो ?

एक समय आयुष्मान् सारिपुत्र र आयुष्मान् महाकोट्टिक चारणसीस्थित ऋषिपतन मृगदावनमा बस्नुभएको थियो^१ ।

अनि आयुष्मान् महाकोट्टिक सन्ध्यासमयमा ध्यानबाट उठी जहाँ आयुष्मान् सारिपुत्र हुनुहुन्थो त्यहाँ जानुभयो । त्यहाँ पुगेपछि... आयुष्मान् सारिपुत्रलाई यस्तो भन्नुभयो—

“आवुसो सारिपुत्र ! ‘अविदद्या अविदद्या’ भनी भनिन्छ । आवुसो ! केनाई अविदद्या भन्दछन् ? कस्तालाई अविदद्यागत (= अविदद्यामा लागेका) भन्दछन् ?”

१—“आवुसो ! यहाँ अश्रुतवान् पृथक्जनले (क) समुदय स्वभावको रूपलाई ‘समुदय स्वभावको रूप हो’ भनी यथार्थत जान्दैन; (ख) न्यय स्वभावको रूपलाई ‘न्यय स्वभावको रूप हो’ भनी यथार्थत जान्दैन; (ग) समुदय-न्यय स्वभावको रूपलाई ‘समुदय-न्यय स्वभावको रूप हो’ भनी यथार्थत जान्दैन ।

१. सं. नि. II, पृ. ३५: दुतियसमुदयधम्मसुत्तं, खन्वसंयुत्तं ।

२-(क) समुदय स्वभावको वेदनालाई 'समुदय स्वभावको वेदना हो' भनी यथार्थत जान्दैन; (ख) व्यय-स्वभावको वेदनालाई 'व्यय-स्वभावको वेदना हो' भनी यथार्थत जान्दैन; (ग) समुदय व्यय-स्वभावको वेदनालाई 'समुदय व्यय-स्वभावको वेदना हो' भनी यथार्थत जान्दैन ।

३-"(क) समुदय स्वभावको संज्ञालाई, 'समुदय स्वभावको संज्ञा हो' भनी यथार्थत जान्दैन; (ख) व्यय-स्वभावको संज्ञालाई 'व्यय-स्वभावको संज्ञा हो' भनी यथार्थत जान्दैन; (ग) समुदय व्यय-स्वभावको संज्ञालाई 'समुदय व्यय-स्वभावको संज्ञा हो' भनी यथार्थत जान्दैन ।

४-"(क) समुदय स्वभावको संस्कारलाई 'समुदय स्वभावको संस्कार हो' भनी यथार्थत जान्दैन; व्यय-स्वभावको संस्कारलाई 'व्यय-स्वभावको संस्कार हो' भनी यथार्थत जान्दैन; (ग) समुदय व्यय-स्वभावको संस्कारलाई 'समुदय व्यय-स्वभावको संस्कार हो' भनी यथार्थत जान्दैन ।

५-"(क) समुदय स्वभावको विज्ञानलाई 'समुदय स्वभावको विज्ञान हो' भनी यथार्थत जान्दैन; (ख) व्यय-स्वभावको विज्ञानलाई 'व्यय-स्वभावको विज्ञान हो' भनी यथार्थत जान्दैन; (ग) समुदय व्यय-स्वभावको विज्ञानलाई 'समुदय व्यय-स्वभावको विज्ञान हो' भनी यथार्थत जान्दैन ।

"आवुसो ! यसैलाई 'अविद्या' भनिन्छ, यस्तालाई नै अविद्यागत पनि भन्दछन् ।"

X

X

X

मूल सूत्र—

६४।९ विदद्या भनेको के हो ?

एक समय आयुष्मान् सारिपुत्र र आयुष्मान् महाकोट्टिक बाराणसीस्थित ऋषिपतन मृगदावनमा बस्नुभएको थियो ।

अनि आयुष्मान् महाकोट्टिक सन्ध्यासमयमा ध्यानबाट उठी जहाँ आयुष्मान् सारिपुत्र हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ जानुभयो । त्यहाँ पुगेपछि... आयुष्मान् सारिपुत्रलाई यस्तो भन्नुभयो—

“आवुसो सारिपुत्र ! ‘विदद्या विदद्या’ भनी भनिन्छ । आवुसो ! केलाई विदद्या भन्दछन् ? कस्तालाई विदद्यागत (= विदद्यामा लागेका) भन्दछन् ?”

१—“आवुसो ! यहाँ श्रुतवान् आवकले (क) समुदय स्वभावको रूपलाई ‘समुदय स्वभावको रूप हो’ भनी यथार्थत जान्दछ; (ख) व्यय-स्वभावको रूपलाई ‘व्यय-स्वभावको रूप हो’ भनी यथार्थत जान्दछ; (ग) समुदय व्यय-स्वभावको रूपलाई ‘समुदय व्यय-स्वभावको रूप हो’ भनी यथार्थत जान्दछ ।

१. सं. नि. II. पृ. ३८६: ततियसमुदयधम्मसुत्तं; खन्वसंयुत्तं ।

२-“(क) समुदय स्वभावको वेदनालाई ‘समुदय स्वभावको वेदना हो’ भनी यथार्थत जान्दछ; (ख) व्यय-स्वभावको वेदनालाई ‘व्यय-स्वभावको वेदना हो’ भनी यथार्थत जान्दछ; (ग) समुदय व्यय-स्वभावको वेदनालाई ‘समुदय व्यय स्वभावको वेदना हो’ भनी यथार्थत जान्दछ ।

३-(क) “समुदय स्वभावको संज्ञालाई ‘समुदय स्वभावको संज्ञा हो’ भनी यथार्थत जान्दछ; (ख) व्यय-स्वभावको संज्ञालाई ‘व्यय-स्वभावको संज्ञा हो’ भनी यथार्थत जान्दछ; (ग) समुदय व्यय-स्वभावको संज्ञालाई ‘समुदय व्यय-स्वभावको संज्ञा हो’ भनी यथार्थत जान्दछ ।

४-“(क) समुदय स्वभावको संस्कारलाई ‘समुदय स्वभावको संस्कार हो’ भनी यथार्थत जान्दछ; (ख) व्यय-स्वभावको संस्कारलाई ‘व्यय-स्वभावको संस्कार हो’ भनी यथार्थत जान्दछ; (ग) समुदय व्यय-स्वभावको संस्कारलाई ‘समुदय व्यय-स्वभावको संस्कार हो’ भनी यथार्थत जान्दछ ।

५-“(क) समुदय स्वभावको विज्ञानलाई ‘समुदय स्वभावको विज्ञान हो’ भनी यथार्थत जान्दछ । (ख) व्यय-स्वभावको विज्ञानलाई ‘व्यय-स्वभावको विज्ञान हो’ भनी यथार्थत जान्दछ; (ग) समुदय व्यय-स्वभावको विज्ञानलाई ‘समुदय व्यय-स्वभावको विज्ञान हो’ भनी यथार्थत जान्दछ ।

“आवुसो ! यसैलाई ‘विद्यया’ भनिन्छ, यस्तालाई नै विद्ययागत पनि भन्दछन् ।”

x

x

x

मूल सूत्र —

६५।१० केलाई अविदद्या भन्दछ ?

एक समय आयुष्मान् सारिपुत्र र आयुष्मान् महाकोट्टिक बाराणसीस्थित ऋषिपतन मृगदाबनमा बस्नुभएको थियो^१ ।

अनि आयुष्मान् महाकोट्टिक सन्ध्यासमयमा ध्यानबाट उठी जहाँ आयुष्मान् सारिपुत्र हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ जानुभयो । त्यहाँ पुगेपछि... आयुष्मान् सारिपुत्रलाई यस्तो भन्नुभयो —

“आवुसो ! ‘अविद-या अविद-या’ भनी भनिन्छ । आवुसो ! केलाई अविदद्या भन्दछन् ? कस्तालाई अविद-यागत (= अविदद्यामा परेका) भन्दछन् ?”

“आवुसो कोट्टिक ! अश्रुतवान् पृथक्जनले (१) रूपको आस्वादलाई, दुष्परिणामलाई तथा रूप-विमुक्तिलाई यथार्थत जग्दैन । (२) वेदनाको आस्वादलाई,... (३) संज्ञाको आस्वादलाई,...

१. सं. नि. II. पृ. ३८६: अस्सादसुत्तं; खन्धसंयुत्तं ।

[३८]

बुद्धकालीन श्रावक चरित-३

(४) संस्कारको आस्वादलाई, ... (५) विज्ञानको आस्वादलाई, दुष्परि-
णामलाई तथा विज्ञान-विमुक्तिलाई यथार्थत जान्दैन ।

“आवुसो ! यसैलाई अबिद-या भनिन्छ, यस्तालाई नै
अबिद-यागत (=अविदयामा परेका) पनि भन्दछन् ।”

मूल सूत्र—

६६।११ केलाई विदया भन्दछ ?

एक समय आयुष्मान् सारिपुत्र र आयुष्मान् महाकोट्टिक चाराणसीस्थित श्रुषिपतन मृगदासनमा बस्नुभएको थियो^१ ।

अनि आयुष्मान् महाकोट्टिक सन्ध्यासमयमा ध्यानबाट उठी जहाँ आयुष्मान् सारिपुत्र हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ जानुभयो । त्यहाँ पुगेपछि... आयुष्मान् सारिपुत्रलाई यस्तो भन्नुभयो—

“आवुसो ! ‘विदया विदया’ भनी भनिन्छ । आवुसो ! केलाई विदया भन्दछन् ? कस्तालाई विदयागत (=विदयामा परेका) भन्दछन् ?”

“आवुसां कोट्टिक ! श्रुतवान् आर्यभ्रातृकले (१) रूपको आस्वादलाई, दुष्परिणामलाई तथा रूप-विमुक्तिलाई यथार्थत नान्दछ । (२) वेदनाको आस्वादलाई,... (३) संज्ञाको आस्वादलाई,... (४)

१. सं. नि. II. पृ. ३८७: दुतियअस्सादसुत्तं; खन्धसंयुत्तं ।

[४०]

बुद्धकालीन श्रावक चरित-३

संस्कारको आस्वादलाई,... (५) विज्ञानको आस्वादलाई, दुष्परिणाम-
लाई तथा विज्ञान-विमुक्तिलाई यथायंत जान्दछ ।

“आवुसो ! यसैलाई विद्या भनिन्छ, यस्तालाई नै विद्यागत
(= विद्ययामा परेका) भन्दछन् ।”

Dhamma.Digital

×

×

×

मूढ सूत्र—

६७।१२ विदया केलाई भन्दछ ?

एक समय आयुष्मान् सारिपुत्र र आयुष्मान् महाकोट्टिक वाराणसीस्थित ऋषिपतन मृगदावनमा बस्नुभएको थियो^१ ।

अनि आयुष्मान् महाकोट्टिक सन्ध्यासमयमा ध्यानबाट उठी जहाँ आयुष्मान् सारिपुत्र हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ जानुभयो । त्यहाँ पुगेपछि... आयुष्मान् सारिपुत्रलाई यस्तो भन्नुभयो—

“आवुसो ! ‘विदया विदया’ भनी भनिन्छ । आवुसो ! केलाई विदया भन्दछन् ? कस्तालाई विदयागत (=विदयामा परेका) भन्दछन् ?”

“आवुसो कोट्टिक ! श्रुतवान् आर्यश्रावकले (१) रूपको समुदय, अन्त, आस्वाद, दुष्परिणाम तथा रूप-विमुक्तिलाई यथायथं जान्दछ । (२) वेदनाको,... (३) संज्ञाको,... (४) संस्कारको,... तथा

१. सं. नि. II. पृ. ३८७: दुतियसमुदयसुत्तं; खन्धसंयुत्तं ।

[४२]

बुद्धकालीन श्रावक चरित-३

(५) विज्ञानको समुदय, अन्त, आस्वाद, दुष्परिणाम तथा विज्ञान-विमुक्तिलाई यद्यार्थं जान्दछ ।

“आवुसो ! यसैलाई बिद्-या भनिन्छ, यस्तालाई नै बिद्-यागत
(= विदधामा परेका) भन्दछन् ।”

Dhamma.Digital

×

×

×

मूल सूत्र—

६८।१३ अविदद्या केलाई भन्दछ ?

एक समय आयुष्मान् सारिपुत्र र आयुष्मान् महाकोट्टिक वाराणसीस्थित ऋषिपत्तन मृगदाबनमा बस्नुभएको थियो^१ ।

अनि आयुष्मान् महाकोट्टिक सन्ध्यासमयमा ध्यानबाट उठी जहाँ आयुष्मान् सारिपुत्र हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ जानुभयो । त्यहाँ पुगेपछि... आयुष्मान् सारिपुत्रलाई यस्तो भन्नुभयो—

“आवुसो ! ‘अविदद्या अविदद्या’ भनी भनिन्छ । आवुसो ! केलाई अविदद्या भन्दछन् ? कस्तालाई अविदद्यागत (= अविदद्यामा परेका) भन्दछन् ?”

“आवुसो कोट्टिक ! अश्रुतवान् पृथक्जनले (१) रूपको समुदय, अन्त, आस्वाद, दुष्परिणाम तथा रूप-विमुक्तिलाई मथार्थत जान्दैन । (२) वेदनाको, .. (३) संज्ञाको, ... (४) संस्कारको, ... तथा

१. सं. नि. II. पृ. ३८७: समुदयसुत्तं; खन्वसंयुत्तं

[४४]

बुद्धकालीन श्रावक चरित-३

(५) विज्ञानको समुदय, अन्त, आस्वाद, दुष्परिणाम तथा विज्ञान-
विमुक्तिलाई यथार्थत जान्दैन ।

“बावुसो ! यसीलाई अविद्या भनिन्छ, यस्तालाई नै अवि-
द्यागत (= अविदचामा परेका) भन्दछन् ।”

×

×

×

मूल सूत्र—

६९।१४ मरणपच्छि सत्त्व हुन्छ ?

एक समय आयुष्मान् सारिपुत्र र आयुष्मान् महाकोट्टिक^१ बाराणसीको ऋषिपतन मृगदाबनमा बस्नुभएको थियो^२ । अनि आयुष्मान् महाकोट्टिक संव्यासमयमा ध्यानबाट उठी जहाँ आयुष्मान् सारिपुत्र हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ जानुभयो । त्यहाँ पुगेपछि आयुष्मान् सारिपुत्रसँग सम्मोदन गर्नु भयो । सम्मोदनीय कुशलवार्ता गरिसवनु भएपछि एक छेउमा बस्नुभयो । एक छेउमा बस्नुभएका आयुष्मान् महाकोट्टिकले आयुष्मान् सारिपुत्रसँग यसो सोध्नुभयो—

(१) “आवुमो सारिपुत्र ! मरणपच्छि तथागत^३ (= सत्त्व, जीव) हुन्छ के ?”

१ स्वाममा ‘महाकोट्टिक’ छ ।

२. सं. नि. III. पृ. ३३०: पठम सारिपुत्तकोट्टिकसुत्तं, अठ्ठ्याकतसंयुत्तं ।

३. सुमं वि. I. पृ. ८३: ब्रह्मजालसुत्तवर्णनाले यहाँ ‘तथागत’ को अर्थ ‘सत्त्व’ भनिएको हो भनी उल्लेख गरेको छ ।

“आवुसो ! ‘मरणपछि तथागत (= सत्त्व, जीव) हुन्छ’ भन्ने कुरा भगवान्‌ले अब्याकृत गर्नु भएको छ (= भन्नु भएको छैन) ।”

(२) “आवुसो ! के त मरणपछि सत्त्व (तथागत) हुन्न त ?”

“आवुसो ! भगवान्‌ले यो कुरा पनि अब्याकृत गर्नु भएको छ ।”

(३) “आवुसो ! के त मरणपछि सत्त्व हुन्छ पनि हुन्न पनि ?”

‘आवुसो ! भगवान्‌ले यो पनि अब्याकृत गर्नु भएको छ ।’

(४) “आवुसो ! के त मरणपछि सत्त्व न त हुन्छ न त हुन्न ?”

“आवुसो ! भगवान्‌ले यो पनि अब्याकृत गर्नु भएको छ ।”

“आवुसो ! (१) ‘मरणपछि सत्त्व हुन्छ के ?’ भनी सोध्दा ‘आवुसो ! भगवान्‌ले अब्याकृत गर्नु भएको छ’ भनी भन्नुहुन्छ ।
 (२) आवुसो ! ‘के त मरणपछि सत्त्व हुन्न त ?’ भनी सोध्दा ‘आवुसो ! भगवान्‌ले यो कुरा पनि अब्याकृत गर्नु भएको छ’ भनी भन्नुहुन्छ ।
 (३) आवुसो ! के त मरणपछि सत्त्व हुन्छ पनि हुन्न पनि ?’ भनी सोध्दा ‘आवुसो ! भगवान्‌ले यो पनि अब्याकृत गर्नु भएको छ’ भनी भन्नुहुन्छ ।
 (४) आवुसो ! ‘के त मरणपछि सत्त्व न त हुन्छ न त हुन्न ?’ भनी सोध्दा ‘आवुसो ! भगवान्‌ले यो पनि अब्याकृत गर्नु भएको छ’ भनी भन्नुहुन्छ ।
 आवुसो ! भगवान्‌ले यसलाई अब्याकृत गर्नको के हेतु के प्रत्यय हो त ?”

“आवुसो ! मरणपछि सत्त्व (तथागत) हुन्छ के भन्ने कुरा रूपमै अन्तर्गत हुन्छ । मरणपछि सत्त्व हुन्छ पनि हुन्न पनि भन्ने कुरा पनि

रूपमं अन्तर्गतं हुन्छ । मरणपछि सत्त्व न त हुन्छ न त हुन्न भन्ने कुरा पनि रूपमं अन्तर्गतं हुन्छ । आवुसो ! मरणपछि सत्त्व हुन्छ भन्ने कुरा वेदनामा...संज्ञामा...संस्कारमा...विज्ञानमा अन्तर्गत हुन्छ । आवुसो ! यही हेतु यही प्रत्यय हो जसले गर्दा भगवान्‌ले अब्याकृत गर्नु भएको हो ।”

Dhamma.Digital

×

×

×

मूढ सूत्र—

७०।१५ मरणपछि सत्त्व हुन्छ त ?

एक समय आयुष्मान् सारिपुत्र र आयुष्मान् महाकोट्टिक वाराणसीको ऋषिपतन मृगश्वानमा बस्नुभएको थियो^१ । (जम्मं कुरा माथिको ६९।१४ को सूत्रमा जस्तै हो ।)

“आवुसो भगवान्ले यसलाई अब्याकृत गर्नाको के हेतु के प्रत्यय हो त ?”

a. “आवुसो ! (१) रूपलाई यथार्थतः न जानेकोले न देखेकोले; रूप-समुदयलाई यथार्थतः न जानेकोले न देखेकोले; रूप-निरोधलाई यथार्थतः न जानेकोले न देखेकोले; रूप-निरोध हुने मार्गलाई यथार्थतः न जानेकोले न देखेकोले— ‘मरणपछि सत्त्व हुन्छ’ भन्ने लाग्छ, ‘मरण-पछि सत्त्व हुन्न’ भन्ने लाग्छ, ‘मरणपछि सत्त्व हुन्छ पनि हुन्न पनि’ भन्ने पनि लाग्छ, ‘मरणपछि सत्त्व न त हुन्छ, न त हुन्न’ भन्ने पनि लाग्छ । (२) वेदनालाई यथार्थतः न जानेकोले न देखेकोले;... (३) संज्ञालाई यथार्थतः न जानेकोले न देखेकोले;... (४) संस्कारलाई यथार्थतः

१. सं. नि. III. पृ. ३३१: दुतियसारिपुत्तकोट्टिकसुत्तं, अब्याकतसंयुत्तं ।

न जानेकोले न देखेकोले;... (५) विज्ञानलाई यथार्थतः न जानेकोले न देखेकोले—‘मरणपछि सत्त्व हुन्छ’ भन्ने लाग्छ, ..‘मरणपछि सत्त्व न त हुन्छ न त हुन्न’ भन्ने पनि लाग्छ ।

b “आवुसो ! (१) रूपलाई यथार्थतः जानेकोले देखेकोले; रूप-समुदयलाई यथार्थतः जानेकोले देखेकोले; रूप-निरोधलाई यथार्थतः जानेकोले देखेकोले; रूप-निरोध हुने मार्गलाई यथार्थतः जानेकोले देखेकोले—‘मरणपछि सत्त्व हुन्छ’ भन्ने पनि लाग्दैन, ‘मरणपछि सत्त्व हुन्न’ भन्ने पनि लाग्दैन, ‘मरणपछि सत्त्व हुन्छ पनि हुन्न पनि’ भन्ने पनि लाग्दैन र ‘मरणपछि सत्त्व न त हुन्छ न त हुन्न’ भन्ने पनि लाग्दैन । (२) वेदनालाई... (३) संज्ञालाई... (४) संस्कारलाई... (५) विज्ञान-लाई यथार्थतः जानेकोले देखेकोले ‘मरणपछि सत्त्व हुन्छ’ भन्ने पनि लाग्दैन...। आवुसो ! यही हेतु यही प्रत्यय हो जसले गर्दा भगवान्‌ले अब्याकृत गर्नु भएको हो ।”

×

×

×

मूळ सूत्र—

७१।१६ रूपमा रागहुने सत्व हुन्छ

एक समय आयुष्मान् सारिपुत्र र आयुष्मान् महाकोट्टिक वाराणसीको ऋषिपतन मृगदावनमा बस्नुभएको थियो^१ । (बांकी सबै माथि ६६।१४ को सूत्रमा भैं पढ्नु ।)

a. “आवुसो ! (१) रूपमा राग, छन्द, प्रेम, पिपासा, परिडाह तथा तृष्णा नहटेकालाई ‘मरणपछि सत्व हुन्छ’ भन्ने लाग्छ, ... (२) वेदनामा... (३) संज्ञामा... (४) संस्कारमा... (५) विज्ञानमा राग, छन्द, प्रेम, पिपासा, परिडाह तथा तृष्णा नहटेकालाई ‘मरणपछि सत्व हुन्छ’ भन्ने लाग्छ...।

b. “आवुसो ! रूपमा राग, छन्द, प्रेम, पिपासा, परिडाह तथा तृष्णा नहटेकालाई ‘मरणपछि सत्व हुन्छ’ भन्ने पनि लाग्दैन... (२) वेदनामा... (३) संज्ञामा... (४) संस्कारमा... (५) विज्ञानमा राग,

---

१. सं. नि. III. पृ. ३३२: ततियसारिपुत्तकोट्टिकसुत्तं, अब्याकतसंयुत्तं ।

छन्द, प्रेम, पिपासा, परिडाह तथा तृष्णा हटेकालाई 'भरणपछि सत्त्व हुन्छ' भन्ने पनि लाग्दैन...। आवुसो ! यही हेतु हो यही प्रत्यय हो जसले गर्दा भगवान्ले अब्याकृत गर्नु भएको हो ।”

Dhamma.Digital

×

×

×

मूल सूत्र—

७२।१७ आयुष्मान् महाकोट्टिकको प्रश्न

एक समय आयुष्मान् सारिपुत्र र आयुष्मान् महाकोट्टिक बाराणसीस्थित ऋषिपतन मृगदावनमा बस्नुभएको थियो^१ ।

अनि आयुष्मान् महाकोट्टिक जहाँ आयुष्मान् सारिपुत्र हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ जानुभयो । त्यहाँ पुगेरछि आयुष्मान् सारिपुत्रसँग सम्मोदनीय कुराकानी गर्नुभयो । सम्मोदनीय कुराकानी गरिसके पछि एक छेउमा बस्नुभयो । एक छेउमा बस्नुभएका आयुष्मान् महाकोट्टिकले आयुष्मान् सारिपुत्रलाई यस्तो भन्नुभयो—

कुनचाहिं संयोजन हो ?

(१) “आवुषो सारिपुत्र ! के त रूपहरूको संयोजन चक्षु अथवा चक्षुको संयोजन (= बन्धन) रूपहरू हुन् ? (२) आवुसो

---

१. सं. नि. III पृ. १४७: कोट्टिकसुत्तं, सलायतनसंयुत्तं, अ. क. III. पृ. ३५.

सारिपुत्र ! के त शब्दहरूको संयोजन श्रोत अथवा श्रोतको संयोजन शब्दहरू हुन् ? (३) आवुसो सारिपुत्र ! के त गन्धहरूको संयोजन घ्राण अथवा घ्राणको संयोजन गन्धहरू हुन् ? (४) आवुसो सारिपुत्र ! के त रसहरूको संयोजन जिह्वा अथवा जिह्वाको संयोजन रसहरू हुन् ? (५) आवुसो सारिपुत्र ! के त स्पर्शहरूको संयोजन काय अथवा कायको संयोजन स्पर्शहरू हुन् ? (६) आवुसो सारिपुत्र ! के त धर्महरूको संयोजन मन अथवा मनको संयोजन धर्महरू हुन् ?”

(१) “आवुसो कोट्टिक ! न रूपहरूको संयोजन चक्षु हो न त चक्षुको संयोजन रूपहरू हुन्; (२) आवुसो कोट्टिक ! न शब्दहरूको संयोजन श्रोत हो न त श्रोतको संयोजन शब्दहरू हुन्; (३) आवुसो कोट्टिक ! न गन्धहरूको संयोजन घ्राण हो न त घ्राणको संयोजन गन्धहरू हुन्; (४) आवुसो कोट्टिक ! न रसहरूको संयोजन जिह्वा हो न त जिह्वाको संयोजन रसहरू हुन्; (५) आवुसो कोट्टिक ! न स्पर्शहरूको संयोजन काय हो न त कायको संयोजन स्पर्शहरू हुन्; (६) आवुसो कोट्टिक ! न धर्महरूको संयोजन मन हो न त मनको संयोजन धर्महरू हुन् । वल्कि जो त्यहाँ ती दुवैका कारणहरूबाट उत्पन्न हुने छन्दराग हो—उही नै त्यहाँ संयोजन हो ।

दृष्टान्त—“आवुसो ! भनी कि यहाँ कालो गोरु र सेतो गोरुलाई एकै दामलोले बाँधेको हुन्छ । यदि कसैले—‘कालो गोरुको संयोजन (=बन्धन) सेतो गोरु र सेतो गोरुको संयोजन कालो गोरु हो’ भनी भन्छ भने—के उनीहरूले भनेका कुरा ठीक हो भनी भन्न सक्छ ?”

“आवुसो ! सक्दैन ।”

“आवुसो ! न कालो गोरुको संयोजन सेवो गोरु हो न त सेतो गोरु कालो गोरुको संयोजन हो । वल्कि जुन त्यहाँ एकै दामलोले दुबैलाई जोडिएको छ बाँधिएको छ—उही नै त्यहाँ बन्धन (= संयोजन) हो ।

“आवुसो ! यस्तैगरी न रूपहरूको संयोजन चक्षु हो न चक्षुको संयोजन रूपहरू हुन्; न शब्दहरूको संयोजन श्रोत हो न श्रोतको संयोजन शब्दहरू हुन्; न गन्धहरूको संयोजन घ्राण हो न घ्राणको संयोजन गन्धहरू हुन्; न रसहरूको संयोजन जिह्वा हो न जिह्वाको संयोजन रसहरू हुन्; न स्पर्शहरूको संयोजन काय हो न कायको संयोजन स्पर्शहरू हुन्; न घर्महरूको संयोजन मन हो न मनको संयोजन घर्महरू हुन् । वल्कि जो त्यहाँ ती दुबैका कारणहरूबाट उत्पन्न हुने छन्दराग हो—उही नै त्यहाँ संयोजन हो ।

पञ्चेन्द्रियको संयोजन पञ्चविषय होइन

१—“आवुसो ! यदि रूपहरूको संयोजन चक्षु भएको भए अथवा चक्षुको संयोजन रूपहरू भएका भए—न यो ब्रह्मचर्यवासद्वारा सम्यक्-रूपले दुःख क्षय देखिने थियो । आवुसो ! किन कि न रूपहरूको संयोजन चक्षु हो न चक्षुको संयोजन रूपहरू हुन्—वल्कि जो त्यहाँ ती दुबैको कारणबाट उत्पन्न हुने छन्दराग हो—त्यही नै त्यहाँ संयोजन हो । त्यसैले ब्रह्मचर्यवासद्वारा सम्यक् रूपले दुःख क्षय देखिन्छ ।

२-“आवुसो ! यदि शब्दहरूको संयोजन श्रोत भएको भए अथवा श्रोतको संयोजन शब्दहरू भएका भए—न यो ब्रह्मचर्यवासद्वारा सम्यकरूपले दुःख क्षय देखिने थियो । आवुसो ! किन कि न शब्दहरूको संयोजन श्रोत हो न श्रोतको संयोजन शब्दहरू हुन्—वल्कि जो त्यहाँ ती दुबैको कारणबाट उत्पन्न हुने छन्दराग हो—त्यही नै त्यहाँ संयोजन हो । त्यसैले ब्रह्मचर्यवासद्वारा सम्यकरूपले दुःख क्षय देखिन्छ ।

३-“आवुसो ! यदि गन्धहरूको संयोजन घ्राण भएको भए अथवा घ्राणको संयोजन गन्धहरू भएका भए—न यो ब्रह्मचर्यवासद्वारा सम्यकरूपले दुःख क्षय देखिने थियो । आवुसो ! किन कि न गन्धहरूको संयोजन घ्राण हो न घ्राणको संयोजन गन्धहरू हुन्—वल्कि जो त्यहाँ ती दुबैको कारणबाट उत्पन्न हुने छन्दराग हो—त्यही नै त्यहाँ संयोजन हो । त्यसैले ब्रह्मचर्यवासद्वारा सम्यकरूपले दुःख क्षय देखिन्छ ।

४-“आवुसो ! यदि रसहरूको संयोजन जिह्वा भएको भए अथवा जिह्वाको संयोजन रसहरू भएका भए—न यो ब्रह्मचर्यवासद्वारा सम्यकरूपले दुःख क्षय देखिने थियो । आवुसो ! किन कि न रसहरूको संयोजन जिह्वा हो न जिह्वाको संयोजन रसहरू हुन्—वल्कि जो त्यहाँ दुबैको कारणबाट उत्पन्न हुने छन्दराग हो—त्यही नै त्यहाँ संयोजन हो । त्यसैले ब्रह्मचर्यवासद्वारा सम्यकरूपले दुःख क्षय देखिन्छ ।

५-“आवुसो ! यदि स्पर्शहरूको संयोजन काय भएको भए अथवा कायको संयोजन स्पर्शहरू भएका भए—न यो ब्रह्मचर्यवासद्वारा सम्यकरूपले दुःख क्षय देखिने थियो । आवुसो ! किन कि न स्पर्शहरूको

संयोजन काय ही न कायको संयोजन स्पर्शहरू हुन्—वल्कि जो त्यहाँ दुबैको कारणबाट उत्पन्न हुने छन्दराग हो—त्यही नै त्यहाँ संयोजन हो । त्यसैले ब्रह्मचर्यवासद्वारा सम्यक् रूपले दुःख क्षय देखिन्छ ।

६-“आवुसो ! यदि घर्महरूको संयोजन मन भएको भए अथवा मनको संयोजन घर्महरू भएको भए—न यो ब्रह्मचर्यवासद्वारा सम्यक् रूपले दुःख क्षय देखिने थियो । आवुसो ! किन कि न घर्महरूको संयोजन मन हो न मनको संयोजन घर्महरू हुन्—वल्कि जो त्यहाँ दुबैको कारणबाट उत्पन्न हुने छन्दराग हो—त्यही नै त्यहाँ संयोजन हो । त्यसैले ब्रह्मचर्यवासद्वारा सम्यक् रूपले दुःख क्षय देखिन्छ ।

“आवुसो ! यस पर्यायले पनि बुझ्नसक्नुपर्छ कि न रूपहरू चक्षुको संयोजन हो न त चक्षु नै रूपहरूको संयोजन हो; वल्कि जो त्यहाँ ती दुबैको कारणबाट उत्पन्न हुने जो छन्दराग हो त्यही नै त्यहाँ संयोजन हो । न शब्दहरू श्रोतको संयोजन हो, .. न गन्धहरू घ्राणको संयोजन हो, .. न रसहरू जिह्वाको संयोजन हो, .. न स्पर्शहरू कायको संयोजन हो, .. न घर्महरू मनको संयोजन हो न त मन नै घर्महरूको संयोजन हो; वल्कि जो त्यहाँ ती दुबैको कारणबाट उत्पन्न हुने जो छन्दराग हो त्यही नै त्यहाँ संयोजन हो ।

सुविमुक्तचित्त भगवान्

“(१) आवुसो ! भगवान्को चक्षु छ । भगवान्ले चक्षुद्वारा हेनु हुन्छ । भगवान्मा छन्दराग छैन । भगवान् सुविमुक्तचित्त हुनुहुन्छ ।

(२) आवुसो ! भगवान्को श्रोत छ । भगवान्ले श्रोतद्वारा सुन्नु हुन्छ । भगवान्मा छन्दराग छैन । (३) आवुसो ! भगवान्को घ्राण छ । भगवान्ले घ्राणद्वारा सुंघ्नुहुन्छ । भगवान्मा छन्दराग छैन । (४) आवुसो ! भगवान्को जिह्वा छ । भगवान्ले जिह्वाद्वारा रसास्वाद लिनुहुन्छ । भगवान्मा छन्दराग छैन । (५) आवुसो ! भगवान्को काय छ । भगवान्ले कायद्वारा स्पर्श गर्नु हुन्छ । भगवान्मा छन्दराग छैन । (६) आवुसो ! भगवान्को मन छ । भगवान्ले मनद्वारा मनको विषयलाई जान्नुहुन्छ । भगवान्मा छन्दराग छैन । भगवान् सुविमुक्तचित्त हुनुहुन्छ ।

“आवुसो ! यसरी यस पर्यायद्वारा पनि बुझ्नसक्नुपछं कि— न रूपहरूको संयोजन चक्षु हो न चक्षुको संयोजन रूपहरू हुन्; बल्कि जो त्यहाँ ती दुबै कारणबाट उत्पन्न हुने छन्दराग हो त्यही नै त्यहाँ संयोजन हो । न शब्दहरूको संयोजन श्रोत हो, ...न गन्धहरूको संयोजन घ्राण हो, ...न रसहरूको संयोजन जिह्वा हो, ...न स्पर्शहरूको संयोजन काय हो, ...न धर्महरूको संयोजन मन हो न मनको संयोजन धर्महरू हुन्; बल्कि जो त्यहाँ ती दुबैको कारणबाट उत्पन्न हुने छन्दराग हो त्यही नै त्यहाँ संयोजन हो ।”

+

+

+

मूल सूत्र—

७३।१८ किटागिरी पठाए

(अस्सजि र पुनब्बसु^१ भिक्षुहरू कीटागिरीमा बस्दथे । तीनीहरू अनाचार गर्दथे । यसै सम्बन्धमा तथागतले आयुष्मान् सारिपुत्र र मौद्गल्यायनलाई त्यहाँ पठाउनु भएको थियो । सविस्तर कुरा चुल्लवग्गपालि पृ. १६ पम्बाजनीय कम्ममा हेनू । यहाँ सारिपुत्र सम्बन्धी कुरा मात्र उल्लेख गरेको छु ।)

अनि भगवान्ले सारिपुत्र र मौद्गल्यायनलाई आमन्त्रण गर्नु भयो^२—“सारिपुत्र ! तिमीहरू कीटागिरीमा गई अस्सजि र पुनब्बसु भिक्षुहरूलाई निष्कासन गर्ने काम गर । यी भिक्षुहरू तिमीहरूसँगै बस्ने हुन् ।”

१. यी भिक्षुहरू छ वर्गीय भिक्षुहरू मध्येका हुन् । यी छ वर्गीय भिक्षुहरू युगल अग्रश्रावकहरूकहाँ श्रावस्तीमा प्रव्रजित भएका थिए । यी मध्ये अस्सजि र पुनब्बसु कीटागिरीमा बस्दथे । सम. पृ. II. पृ ६१७-१८: तेरससंघादिसेसवण्णना ।

२. चुल्ल. व. पा. पृ २४.

“भन्ते ! कसरी अस्सजि र पुनब्बसु भिक्षुहरूलाई कीटा-
गिरीबाट निष्कासन गर्ने ? उनीहरू बडा दण तथा चण्ड छन् !”

“सारिपुत्र ! त्यसोभए तिमिले घेरै भिक्षुहरू साथमा लैजाऊ ।”

“हवस्, भन्ते !” भनी सारिपुत्र र मौद्गल्यायनले भगवान्-
लाई प्रत्युत्तर दिनुभयो ।’

+

+

+

अनि सारिपुत्र र मौद्गल्यायनप्रमुख भिक्षुसंघ कीटागिरीमा
गई अस्सजि र पुनब्बसु भिक्षुहरूलाई कीटागिरीबाट निष्कासन गर्ने
कामको साथै अस्सजि र पुनब्बसु भिक्षुहरू कीटागिरीमा बस्नुहुन्न
भन्ने प्रस्ताव पनि पारित गरे ।

Dhamma.Digital

+

+

+

मूल सूत्र—

७४।१९ आयुष्मान् उपवानसंग

एक समय आयुष्मान् उपवान र आयुष्मान् सारिपुत्रः
कौशम्बीको घोषिताराममा^१ बस्नुभएको थियो^१ ।

अनि आयुष्मान् सारिपुत्र संघ्यासमयमा ध्यानबाट उठी जहाँ
आयुष्मान् उपवान हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ जानुभयो । त्यहाँ पुगेपछि आयुष्मान्
उपवानसंग सम्मोदन गर्नुभयो । सम्मोदनीय कुशलवार्ता सिद्धिए पछि
एक छेउमा बस्नुभयो । एक छेउमा बस्नुभएका आयुष्मान् सारिपुत्रले
आयुष्मान् उपवानलाई यस्तो भन्नुभयो—

-
१. कौशम्बी भन्ने देश आजकल कहाँ पछि भन्ने कुरा लेखकको बु. रा.
भा-१, पृ. ४१८ को पादटिप्पणीमा र घोषिताराम भन्ने कसले
बनाएको हो भन्ने कुरा पनि उही पुस्तकको पृ. ४१६ मा उल्लेख
भएको छ ।
  २. सं. नि. IV. पृ. ७१: उपवानसुत्तं, बोज्झंगसंयुत्तं; अ. क. III.
पृ. १२८.

“आवुसो उपवान ! (कुनै) भिक्षुले ज्ञानपूर्वक आफैले विचार गरी ‘मेरा सप्तबोधयङ्गहरू सुपरिपूर्ण छन् र म कुशलपूर्वक विहार गर्न समर्थ छु’ भनी भन्न सक्छ के ?”

“आवुसो सारिपुत्र ! (कुनै) भिक्षुले ज्ञानपूर्वक आफैले मनमा विचार गरी ‘मेरा सप्तबोधयङ्गहरू सुपरिपूर्ण छन् र म कुशलपूर्वक विहार गर्न समर्थ छु’ भनी जान्न सक्छ । (कसरी भने—)

“आवुसो सारिपुत्र ! स्मृतिसम्बोध्यङ्गलाई भाविता गर्ने भिक्षुले, धर्मविचयसम्बोध्यङ्गलाई भाविता गर्ने भिक्षुले, वीर्यसम्बोध्यङ्गलाई भाविता गर्ने भिक्षुले, प्रीतिसम्बोध्यङ्गलाई भाविता गर्ने भिक्षुले, प्रशब्दिसम्बोध्यङ्गलाई भाविता गर्ने भिक्षुले, समाधिसम्बोध्यङ्गलाई भाविता गर्ने भिक्षुले तथा उपेक्षासम्बोध्यङ्गलाई भाविता गर्ने भिक्षुले ‘मेरो चित्त सुविमुक्त छ, शारीरिक र मानसिक अरुछीपनलाई पनि मले हटाइ सकेको छु, कायिक र मानसिक चंचलपनलाई पनि मले रात्रसँग विनीत गरिसकेको छु, मेरो वीर्य सुपरिपूर्ण भइसकेको छ, परमार्थलाई मले मनमा राखेको छु तथा ममा शिथिलपन पनि छैन’ भनी भन्नसक्छ ।

“आवुसो सारिपुत्र ! यस्तो भिक्षुले आफैले ज्ञानपूर्वक मनमा विचार गरी ‘मेरा सप्तबोधयङ्गहरू सुपरिपूर्ण छन् र म कुशलपूर्वक विहार गर्न समर्थ छु’ भनी जान्नसक्छ ।”

+

+

+

मूल सूत्र—

७५।२० गोसिङ्ग शासवन कसरी शोभापमान हुन्छ ?

यस्तो मैले सुनें १ ।

एक समय भगवान् घेरै प्रसिद्ध प्रसिद्ध स्पविर आवकहरूका साथ गोसिङ्ग शासवनदायमा बस्नुभएको थियो । जस्तै— आयुष्मान् सारिपुत्र, आयुष्मान् महामौद्गल्यायन, आयुष्मान् महाकाश्यप, आयुष्मान् अनुरुद्ध, आयुष्मान् रेवत, आयुष्मान् आनन्द तथा अरू पनि प्रसिद्ध प्रसिद्ध श्रावकहरूसँग । अनि सन्ध्यासमयमा ध्यानबाट उठी आयुष्मान् महामौद्गल्यायन जहाँ आयुष्मान् महाकाश्यप हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ जानुभयो । त्यहाँ पुगेपछि आयुष्मान् महाकाश्यपलाई यसो भन्नुभयो—“आवुसो काश्यप ! घर्मश्रवण गर्नको निमित्त जहाँ आयुष्मान् सारिपुत्र हुनुहुन्छ त्यहाँ जाओ ।” “हुन्छ” भनी आयुष्मान् महाकाश्यपले प्रत्युत्तर दिनुभएपछि घर्मश्रवणको निमित्त आयुष्मान् महामौद्गल्यायन, आयुष्मान् महाकाश्यप र आयुष्मान् अनुरुद्ध

१. म. ति. I. पृ. २६३: महागोसिङ्गसुत्तं, अ. क. II. पृ. २०४.

जहाँ आयुष्मान् सारिपुत्र हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ जानुभयो । अनि आयुष्मान् आनन्दले घर्मश्रवणको निमित्त आयुष्मान् महाभौद्गल्यायन, आयुष्मान् महाकाश्यप र आयुष्मान् अनुबुद्ध जहाँ सारिपुत्र हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गइरहेको देख्नुभयो । देखेर आयुष्मान् रेवतकहाँ गई यस्तो भन्नुभयो—“आवुसो रेवत ! यी सत्पुरुषहरू घर्मश्रवणकोनिमित्त आयुष्मान् सारिपुत्रकहाँ जाँदैछन् । आवुसो रेवत ! हामीहरू पनि घर्मश्रवणकोनिमित्त आयुष्मान् सारिपुत्रकहाँ जाऔं ।” “हुन्छ” भनी आयुष्मान् रेवतले प्रत्युत्तर दिएपछि दुबैजना आयुष्मान् सारिपुत्रकहाँ जानुभयो ।

आयुष्मान् आनन्द

Dhamma.Digital

अनि आयुष्मान् सारिपुत्रले आयुष्मान् रेवत र आयुष्मान् आनन्दहरू आइरहुनुभएको टाढैबाट देख्नुभयो । देखेर आयुष्मान् आनन्दलाई यस्तो भन्नुभयो—“आउनुहोस् आयुष्मान् आनन्द ! भगवान्का उपस्थाक तथा भगवान्का समीपमा बस्नुहुने आयुष्मान् आनन्दको स्वागत छ । आवुसो आनन्द ! गोसिङ्ग शाळवन रमणीय छ । आकाशमा निर्मल चन्द्रमा छ । शालाको (= पाटी) बरी परी सबै ठाउँमा फूलहरू फुलिरहेका छन् । लाग्छ कि चारैतिरबाट दिव्य वासना आइरहेको छ । आवुसो आनन्द ! कस्ता भिक्षुद्वारा गोसिङ्ग शाळवन शोभायमान हुन सक्ला ?

“आवुसो सारिपुत्र ! यहाँ भिक्षु बहुश्रुत हुन्छ, श्रुतघर हुन्छ र श्रुतसंचयी हुन्छ; जो त्यो घर्म आदिकल्याण हो, मध्यकल्याण हो, पर्यवशान कल्याण हो, अर्थसहित व्यञ्जन सहित केवल परिपूर्ण छ त्यस्तो ब्रह्मचर्यको भाषण गर्छ, त्यस्तो घर्म घेरै सुनेको हुन्छ, कारण गरेको हुन्छ, वचनले अभ्यास गरेको हुन्छ, मनले परीक्षा गरेको हुन्छ र बुद्धिले अर्थ जानेको हुन्छ । अनि जसले अनुशय निवारण गर्नकोनिमित्त यस्तो घर्म चतुपरिषद्लाई सुनाउँछ—आवुसो सारिपुत्र ! त्यस्ता भिक्षुद्वारा गोसिङ्ग शालवन शोभायमान हुनसक्छ ।”

आयुष्मान् रेवत

यस्तो भन्नु भएपछि आयुष्मान् सारिपुत्रले आयुष्मान् रेवत-लाई यसो भन्नुभयो—“आवुसो रेवत ! आयुष्मान् आनन्दले आफ्नो विचार प्रकट गर्नुभयो । अब म आयुष्मान् रेवतसँग सोध्दछु—“आवुसो रेवत ! गोसिङ्ग शालवन रमणीय छ...। आवुसो रेवत ! कस्ता भिक्षुद्वारा गोसिङ्ग शालवन शोभायमान हुन सक्छ ?”

“आवुसो सारिपुत्र ! यहाँ भिक्षु ध्यानमा लाग्ने ध्यानमा तल्लीन हुने हुन्छ । आफ्नो चित्त एकाग्रतामा राख्नकोनिमित्त प्रयत्न गर्ने, ध्यानबाट अलग नहुने, विपश्यना युक्त र एकान्तवास रुचाउने हुन्छ । आवुसो सारिपुत्र ! यस्ता भिक्षुद्वारा गोसिङ्ग शालवन शोभायमान हुन सक्छ ।”

आयुष्मान् अनुरुद्ध

यस्तो भन्नु भएपछि आयुष्मान् सारिपुत्रले आयुष्मान् अनुरुद्धलाई यस्तो भन्नुभयो—“आवुसो अनुरुद्ध ! आयुष्मान् रेवतले आफ्नो विचार प्रकट गर्नुभयो । अब म आयुष्मान् अनुरुद्धसँग सोढ्दछु—‘आवुसो अनुरुद्ध ! गोसिङ्ग शालवन रमणीय छ...। ‘आवुसो अनुरुद्ध ! कस्ता भिक्षुद्वारा गोसिङ्ग शालवन शोभायमान हुन सक्ला’ ?”

“आवुसो सारिपुत्र ! यहाँ भिक्षु अमानुषीय विशुद्ध दिव्यचक्षु-द्वारा हजारौं लोकलाई हेर्दछ । आवुसो सारिपुत्र ! जस्तै चक्षुवान् पुरुषले प्रासादको माथिल्लो भागबाट हजारौं घेराको सिमाना देख्छ त्यस्तै आवुसो सारिपुत्र ! सो भिक्षुले अमानुषीय विशुद्ध दिव्यचक्षुद्वारा हजारौं लोकलाई हेर्दछ । आवुसो सारिपुत्र ! यस्ता भिक्षुद्वारा गोसिङ्ग शालवन शोभायमान हुन सक्छ ।”

आयुष्मान् महाकाश्यप

यस्तो भन्नु भएपछि आयुष्मान् सारिपुत्रले आयुष्मान् महाकाश्यपलाई यस्तो भन्नुभयो—“आवुसो महाकाश्यप ! आयुष्मान् अनुरुद्धले आफ्नो विचार प्रकट गर्नुभयो । अब म आयुष्मान् महाकाश्यपसँग सोढ्दछु—‘आवुसो महाकाश्यप ! गोसिङ्ग शालवन रमणीय छ...। आवुसो महाकाश्यप ! कस्ता भिक्षुद्वारा गोसिङ्ग शालवन शोभायमान हुन सक्ला’ ?”

“आवुसो सारिपुत्र ! यहाँ भिक्षु (१) आफू पनि आरण्यिक हुन्छ, आरण्यिकताको वर्णवादी पनि हुन्छ, (२) आफू पनि पिण्डपात्रिक (= भिक्षाटन् जाने) हुन्छ पिण्डपात्रिकताको वर्णवादी पनि हुन्छ, (३) आफू पनि पंसुकूलिक हुन्छ पंसुकूलिकताको वर्णवादी पनि हुन्छ, (४) आफू पनि त्रिचीवरिक (= तीनवटा चीवर मात्र व्यवहार गर्ने) हुन्छ त्रिचीवरिकताको वर्णवादी पनि हुन्छ, (५) आफू पनि अल्पेच्छी हुन्छ अल्पेच्छताको वर्णवादी पनि हुन्छ, (६) आफू पनि सन्तोषी हुन्छ सन्तुष्टताको वर्णवादी पनि हुन्छ, (७) आफू पनि एकान्तवासी हुन्छ एकान्तवासको वर्णवादी पनि हुन्छ, (८) आफू पनि असंसर्गी हुन्छ असंसर्गताको वर्णवादी पनि हुन्छ, (९) आफू पनि वीर्यवान् हुन्छ वीर्यवान्ताको वर्णवादी पनि हुन्छ, (१०) आफू पनि शीलसम्पन्न हुन्छ शीलसम्पन्नताको वर्णवादी पनि हुन्छ, (११) आफू पनि समाधि सम्पन्न हुन्छ समाधि सम्पन्नताको वर्णवादी पनि हुन्छ, (१२) आफू पनि प्रज्ञा-सम्पन्न हुन्छ प्रज्ञासम्पन्नताको वर्णवादी पनि हुन्छ, (१३) आफू पनि विमुक्ति सम्पन्न हुन्छ विमुक्ति सम्पन्नताको वर्णवादी पनि हुन्छ र (१४) आफू पनि विमुक्ति ज्ञानदर्शन सम्पन्न हुन्छ विमुक्ति ज्ञानदर्शन सम्पन्नताको वर्णवादी पनि हुन्छ । आवुसो सारिपुत्र ! यस्ता भिक्षुद्वारा गोसिङ्ग शालवन शोभायमान हुन सक्छ ।”

आयुष्मान् महामोद्गल्यायन

यस्तो भन्नु भएपछि आयुष्मान् सारिपुत्रछे आयुष्मान् महा-

मौद्गल्यायनलाई यसो भन्नुभयो—“आवुसो मौद्गल्यायन ! आयुष्मान् महाकाश्यपले आफ्नो विचार प्रकट गर्नुभयो । अब आयुष्मान् महामौद्गल्यायनसँग सोध्दछु—‘आवुसो मौद्गल्यायन ! गोसिङ्ग शालवन रमणीय छ...। कस्ता भिक्षुद्वारा गोसिङ्ग शालवन शोभायमान हुन सक्ला’ ?”

“आवुसो सारिपुत्र ! यहाँ दुइ भिक्षुहरू अभिघर्मका कुरा गर्छन् परस्पर प्रश्न सोध्छन् परस्पर सोघिएका प्रश्नहरूका उत्तर दिन्छन् उत्तर नदिई चुपलागेर बस्दैनन् धार्मिक कथा गर्छन् । आवुसो सारिपुत्र ! यस्ता भिक्षुद्वारा गोसिङ्ग शालवन शोभायमान हुन सक्छ ।”

आयुष्मान् सारिपुत्र

अनि आयुष्मान् महामौद्गल्यायनले आयुष्मान् सारिपुत्रलाई यसो भन्नुभयो—“आवुसो सारिपुत्र ! हामी सबैले आफ्ना आफ्ना विचारहरू प्रकट गरिसक्यौं । अब हामी आयुष्मान् सारिपुत्रसँग सोध्दछौं—‘आयुष्मान् सारिपुत्र ! गोसिङ्ग शालवन रमणीय छ...। आवुसो सारिपुत्र ! कस्ता भिक्षुद्वारा गोसिङ्ग शालवन शोभायमान हुन सक्ला’ ?”

“आवुसो मौद्गल्यायन ! यहाँ भिक्षु चित्तलाई बशमा राख्छ किन्तु चित्तको बशमा पर्दैन । सो भिक्षु जुन समापत्तिमा पूर्वाल्ले समयमा बस्न चाहन्छ, जुन समापत्तिमा मध्याह्न समयमा बस्न चाहन्छ, जुन समापत्तिमा सन्ध्या समयमा बस्न चाहन्छ र उही समापत्तिमा बस्छ ॥

आवुसो मीद्गल्यायन ! भनीं कि यहाँ राजा वा राजमहामात्यका अनेक रंगका वस्त्रहरू भरिएको सन्दूक हुन्छ । उसले जुन वस्त्र पूर्वाह्न समयमा लगाउन चाहन्छ उही वस्त्र लगाउँछ जुन वस्त्र मध्याह्न समयमा लगाउन चाहन्छ सोही वस्त्र लगाउँछ र जुन वस्त्र सन्ध्या समयमा लगाउन चाहन्छ उही वस्त्र लगाउँछ । आवुसो मीद्गल्यायन ! यस्तै गरी भिक्षु चित्तलाई बशमा राख्छ परन्तु चित्तको बशमा पर्दैन । सो भिक्षु जुन समापत्तिमा पूर्वाह्न समयमा बस्न चाहन्छ उही समापत्तिमा बस्छ, जुन समापत्तिमा मध्याह्न समयमा बस्न चाहन्छ...उही समापत्तिमा बस्छ । आवुसो मीद्गल्यायन ! यस्ता भिक्षुद्वारा गोसिङ्ग शालवन शोभायमान हुन सक्छ ।”

भगवान्कहाँ गए

अनि आयुष्मान् सारिपुत्रले ती आयुष्मान्हरूलाई यसो भन्नु-भयो—“आवुसो ! हामी सबैले आ-आफ्नो विचार प्रकट गरिसक्यौं । आवुसो ! अब हामी जहाँ भगवान् हुनुहुन्छ त्यहाँ जाऔं । अनि वहाँलाई यो कुरा सुनाऔं । भगवान्ले जस्तो भन्नुहुने छ उस्तै हामी धारण गर्नेछौं ।” “हुन्छ” भनी ती आयुष्मान्हरूले आयुष्मान् सारिपुत्रलाई प्रत्युत्तर दिनुभयो । अनि ती आयुष्मान्हरू भगवान्कहाँ गई वहाँलाई अभिवादन गरी एक छेउमा बस्नुभयो । एक छेउमा बसेका आयुष्मान् सारिपुत्रले भगवान्लाई यसो भन्नुभयो—“भन्ते ! यहाँ आयुष्मान् देवत र आयुष्मान् ध्यानन्द घर्मश्रवणकोनिमित्त मकहाँ आउनु

भयो ।...।” (अनि मैले यस्तो सोध्दा आयुष्मान् आनन्दले यस्तो भन्नुभयो भनी जम्मै कुरा भगवान्लाई सुनाउनु भयो ।)

(यो सुनेर भगवान्ले यस्तो भन्नुभयो—)

“साधु सारिपुत्र ! साधु ! आनन्दले जस्तो भन्नुपर्ने हो त्यस्तै भने । सारिपुत्र ! आनन्द बहुश्रुत श्रुतधर तथा श्रुतसंचयी हुन् । जुन धर्म आदिकल्याण, मध्यकल्याण तथा पर्यवसान कल्याण छ, जुन धर्म अर्थ सहित ब्यञ्जन सहित केवल परिपूर्ण परिशुद्ध छ त्यस्तो ब्रह्मचर्य भाषण गर्छन्, त्यस्तो धर्म धेरै सुनेका छन्, मनले परीक्षण गरेका छन् र बुझिले अर्थ बुझेका छन् । उनले अनुशय हटाउनकोनिमित्त परिमण्डल पदब्यञ्जनद्वारा चारपरिषद्लाई धर्मदेशना गर्छन् ।”

“भन्ते ! यस्तां भन्नु भएरछि मैले आयुष्मान् रेबतसँग सोधें... अनि आयुष्मान् रेबतले यसो भन्नुभयो...” (जम्मै कुरा माथि जस्तै दोहन्याई पढ्नु ।)

(यो सुनेर भगवान् भन्नुहुन्छ—)

“साधु सारिपुत्र ! साधु ! रेबतले जस्तो भन्नुपर्ने हो त्यस्तै भने । सारिपुत्र ! रेबत ध्यानमा लाग्ने र ध्यानमा तल्लीन हुने हुन् । आफ्नो चित्त एकाग्र राख्नकोनिमित्त प्रयत्न गर्ने हुन् र ध्यानबाट अलग नभई विषयना युक्त एकान्तवास रुचाउने हुन् ।”

१. माथि जस्तै जम्मै कुरा दोहन्याई पढ्नु ।

“भन्ते ! यस्तो भन्नु भएपछि मैले आयुष्मान् **अनुरुद्धसँग** सोधेँ...। अनि आयुष्मान् **अनुरुद्धले** यसो भन्नुभयो...।” (जम्मै कुरा माथि जस्तै दोहःयाई पढ्नु ।)

“साधु सारिपुत्र ! साधु ! **अनुरुद्धले** जस्तो भन्नुपर्ने हो त्यस्तै भने । सारिपुत्र ! **अनुरुद्ध** अमानुषीय विशुद्ध दिव्यचक्षुद्वारा हजारौं लोक हेर्दछन् ।”

“भन्ते ! यस्तो भन्नु भएपछि मैले आयुष्मान् **महाकाश्यपसँग** सोधेँ...। अनि आयुष्मान् **महाकाश्यपले** यसो भन्नुभयो...।” (जम्मै कुरा माथि जस्तै दोहःयाई पढ्नु ।)

“साधु ! सारिपुत्र ! साधु ! जस्तो भन्नुपर्ने हो त्यस्तै महाकाश्यपले भने । सारिपुत्र ! काश्यप आफू पनि आरण्यिक हुन् आरण्यिकताको वर्णवादी पनि हुन्...आफू पनि विमुक्ति ज्ञानदर्शन सम्पन्न हुन् । विमुक्तिज्ञान दर्शन सम्पन्नताको वर्णवादी पनि हुन् ।”

“भन्ते ! यस्तो भन्नु भएपछि मैले आयुष्मान् **महामौद्गल्यायनलाई** यसो भने...‘आवुसो मौद्गल्यायन ! आयुष्मान् **महाकाश्यपले** आफ्नो विचार प्रकट गर्नु भयो...।’ अब म आयुष्मान् **महामौद्गल्यायनसँग** सोध्दछु— ‘...कस्ता भिक्षुद्वारा **गोसिङ्ग शालवन** शोभायमान हुन सक्ला ?’ अनि आयुष्मान् **महामौद्गल्यायनले** ‘यहाँ दुइ भिक्षुहरू अभिघर्मका कुरा गर्छन्...धार्मिक कथा गर्छन् । यस्ता भिक्षुद्वारा **गोसिङ्ग शालवन** शोभायमान हुन सक्छ’ भनी भन्नुभयो ।”

“साधु सारिपुत्र ! साधु ! जस्तो भन्नुपर्ने हो त्यस्तै मौद्गल्यायनले भने । सारिपुत्र ! मौद्गल्यायन घमंकथिक हुन् ।”

यस्तो भन्नु भएपछि आयुष्मान् महामौद्गल्यायनले भगवान्-लाई यसो भन्नुभयो—“भन्ते ! अति मैले आयुष्मान् सारिपुत्रसँग सोधेँ । आयुष्मान् सारिपुत्रले यसो भन्नुभयो...।” (जम्मै कुरा माथि जस्तै दोह-याई पढ्नु ।)

“साधु मौद्गल्यायन ! साधु ! जस्तो भन्नुपर्ने हो त्यस्तै सारिपुत्रले भने । मौद्गल्यायन ! सारिपुत्र चित्तलाई बशमा राख्छन् । चित्तको बशमा बस्दैनन् । उनी जुन समापत्तिमा विहान, दिउँसो वा सन्ध्यासमयमा बस्न चाहन्छन् उही समापत्तिमा बस्छन् ।”

Dhamma.Digital

भगवान्को मन्तव्य

यस्तो भन्नु भएपछि आयुष्मान् सारिपुत्रले भगवान्लाई यसो भन्नुभयो—भन्ते ! कसको कुरा सुभाषित छ ?”

“सारिपुत्र ! पर्यायद्वारा सबैका कुरा सुभाषित छन् । मेरो पनि केही कुरा सुन जुन भिक्षुद्वारा गोसिङ्ग शालवन शोभायमान हुन्छ । सारिपुत्र ! यहाँ भिक्षु भोजनपछि पलेटीभारी बसी शरीर सीघा राखी मुख अगाडि स्मृति राखी—‘तबसम्म म यो पलेटी बिगाने छैन जबसम्म

[७२]

बुद्धकालीन श्रावक चरित-३

उपादान रहित आस्रवबाट चित्तविमुक्ति हुने छैन' भनी प्रतिज्ञा गर्छ ।
सारिपुत्र ! यस्ता भिक्षुद्वारा गोसिङ्ग शालवन शोभायमान हुन्छ ।”

भगवान्‌ले यति भन्नुभयो । सन्तुष्ट भई ती आयुष्मान्‌हरूले
भगवान्‌को भाषणलाई अभिनन्दन गर्नुभयो ।

×

×

×

मूळ सूत्र—

७६।२१ कुन दानको फल महत्फल हुन्छ ?

एक समय भगवान् चम्पास्थित गगारा पुष्करिणीको^१ तीरमा बस्नुभएको थियो^२ ।

अनि धेरै चम्पावासी उपासकहरू जहाँ आयुष्मान् सारिपुत्र हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि आयुष्मान् सारिपुत्रलाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका चम्पावासी उपासकहरूले आयुष्मान् सारिपुत्रलाई यस्तो बित्तिगरे—

“भन्ते ! हामीले भगवान्को सम्मुखबाट धार्मिक कथा नसुनेको धेरै दिन भइसक्यो । हामीले भगवान्को सम्मुखबाट धर्मका कुराहरू सुन्नपाए असल हुन्थ्यो, भन्ते !”

“आवुसो ! त्यसोभए उपोसथ (पूर्णिमा) को दिनमा आउनु-होस् । अवश्य पनि भगवान्को सम्मुखबाट धर्मका कुराहरू सुन्न पाउनु हुनेछ ।”

-
१. चम्पा भन्ने नगर वर्तमान समयमा कहाँ पर्छ भन्ने कुरा लेखकको बु. रा. I. पृ. ६७ को पादटिप्पणीमा उल्लेख भएको छ ।
२. अं. नि-७, पृ. १९७; दानमहत्फलसुत्रं; अ. क. II. पृ. ७१६.

“हवस्, भन्ते” भनी चम्पाबासी उपासकहरू आयुष्मान् सारिपुत्रलाई प्रत्युत्तर दिई आसनबाट उठी आयुष्मान् सारिपुत्रलाई अभिवादन गरी प्रदक्षिणा गरी फर्केर गए ।

अनि चम्पाबासी उपासकहरू उपोसथको दिनमा जहाँ आयुष्मान् सारिपुत्र हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि आयुष्मान् सारिपुत्रलाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । त्यसपछि आयुष्मान् सारिपुत्र ती उपासकहरूसँगै जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ जानुभयो । त्यहाँ पुगेपछि भगवान्लाई अभिवादन गरी एक छेउमा बस्नुभयो । एक छेउमा बस्नुभएका आयुष्मान् सारिपुत्रले भगवान्लाई बित्ति-गनुं भयो—

प्र. “भन्ते ! हुनसक्छ, के यहाँ त्यस्तै नै दिएको दानको फलले कसैलाई न महत्फलदायी हुन्छ न त महानिसंस नै ? भन्ते ! हुनसक्छ के यहाँ त्यस्तै नै दिएको दानको फलले कसैलाई महत्फलदायी पनि हुन्छ महानिसंस पनि ?”

उ. “सारिपुत्र ! हुनसक्छ, त्यस्तै नै दिएको दानको फलले यहाँ कसैलाई नमहत्फलदायी हुन्छ न त महानिसंस नै; सारिपुत्र ! हुनसक्छ, त्यस्तै नै दिएको दानको फलले यहाँ कसैलाई महत्फलदायी पनि हुन्छ महानिसंस पनि ।”

प्र. “भन्ते ! के हेतु के प्रत्यय होला जसले गर्दा त्यस्तै नै दान दिएको फलले यहाँ कसैलाई महत्फलदायी पनि महानिसंस पनि हुन्न ? भन्ते ! के हेतु के प्रत्यय होला जसले गर्दा त्यस्तै नै दान दिएको फलले यहाँ कसैलाई महत्फलदायी पनि हुन्छ महानिसंस पनि ?”

उ. १—“सारिपुत्र ! यहाँ कसैले सापेक्षी भई दान दिन्छ; प्रतिबद्ध चित्त लिई दान दिन्छ—‘परलोकमा यो परिभोग गर्नेछु’ भन्ने निश्चान गर्ने (डिपोजित गर्ने) आशाले दान दिन्छ । (भनि) उसले श्रमणलाई वा ब्राह्मणलाई अन्न, पान, वस्त्र, यान, माला, गन्धविलेपन सुत्ने बस्ने तथा प्रदीपादि वस्तुहरू दान दिन्छ । सारिपुत्र ! यहाँ कुनैद्वारा यस्तो दान दिइन्छ के ? यसमा तिमी के भन्छौ ?”

“भन्ते ! दिइन्छ ।”

“सारिपुत्र ! जसले यहाँ सापेक्षी भई दान दिन्छ र प्रतिबद्ध चित्त भई दान दिन्छ—‘यो परलोकमा परिभोग गर्नेछु’ भन्ने निश्चान गर्ने आशालिई दान दिन्छ । उ त्यो दान दिई कायछाडी मृत्युपछि चातु-र्महाराजिक देवताहरूको सहवासमा उत्पन्न हुन्छ । उ त्यो कर्म (=कर्मफल), त्यो ऋद्धि^१ (=विपाक ऋद्धि), त्यो यश (=परिवार सम्पत्ति), त्यो आधिपत्य (=अगुवा हुने कारण) भोग गरी आगामी हुन्छ^२ । अर्थात् यस आत्मभावमा (=मनुष्य लोकमा) आउने हुन्छ ।

-
१. ऋद्धिको बारेमा लेखकको बु. गृ. II. पृ. २६० को पादटिप्पणीमा विशेष वर्णन सहित उल्लेख भएको छ ।
  २. ‘आगामि हुन्छ’ भन्नाको मतलब उ त्यसलोकबाट च्युतभई न त त्यसै लोकमा उत्पन्न हुन्छ न त त्योभन्दा माथिल्लो लोकमा वलिक त्यहाँबाट च्युतभई तलतिर यो मनुष्य लोकमा नै आउँछ भनिएको हो ।

२-“सारिपुत्र ! यहाँ कसैले न त सापेक्षी भई दान दिन्छ, न प्रतिबद्ध चित्त लिई दान दिन्छ, न ‘परलोकमा यो परिभोग गर्नेछु’ भन्ने निघान गर्ने (डिपोजिट गर्ने) आशा लिई दान दिन्छ बल्कि ‘दान दिनु असल हो’ भनी दान दिन्छ ।...उ त्पो कर्म...भोग गरी आगामी हुन्छ । अर्थात् यस आत्मभावमा आउने हुन्छ ।

३-“सारिपुत्र ! यहाँ कसैले न त सापेक्षी भई दान दिन्छ, न प्रतिबद्ध चित्त लिई दान दिन्छ...न ‘दानदिनु असल हो’ भनी दान दिन्छ बल्कि ‘अधिदेखि बाबु बाजेहरूले दिई आएको र गरिआएको पुरानो कुलवंशको परम्परालाई मँले टुटाउन हुँदैन’ भनी दान दिन्छ ।... उ त्पो कर्म...भोग गरी आगामी हुन्छ । अर्थात् यस आत्मभावमा आउने हुन्छ ।

४-“सारिपुत्र ! यहाँ कसैले न त सापेक्षी भई दान दिन्छ,...न ‘अधिदेखि बाबु बाजेहरूले दिइ आएको...’ भनी दान दिन्छ बल्कि ‘म पकाउँछु (=दानको फल मँले भोगनेछु) यिनीहरूले पकाउँदैनन् (=दानको फल यिनीहरूले भोगदैनन्) त्यसो हुनाले पकाउनेले नपकाउनेलाई दान नदिनु योग्य छैन’ भनी दान दिन्छ ।...उ त्पो कर्म...भोग गरी आगामी हुन्छ । अर्थात् यस आत्मभावमा आउने हुन्छ ।

५-“सारिपुत्र ! कसैले न त सापेक्षी भई दान दिन्छ,...न ‘म पकाउँछु...’ भनी दान दिन्छ बल्कि जस्तै ‘अष्टक, वामक, वामदेव, विश्वमित्र, यमदग्नि, अङ्गिरस, भारद्वाज, वशिष्ठ, भृगु

आदि पूर्वज ऋषिहरूको महायज्ञादि धियो त्यस्तै यो मेरो दानसंविभाजन
नेछ' भनी दान दिन्छ ।...उ त्यो कर्म...भोग गरी आगामी हुन्छ ।
अर्थात् यस आत्मभावमा आउने हुन्छ ।

६-“सारिपुत्र ! कसैले न त सापेक्षी भई दान दिन्छ...न जस्तै
'अष्टक, ..पूर्वज ऋषिहरूको महायज्ञादि धियो त्यस्तै यो मेरो दान-
संविभाजन हुनेछ' भनी दान दिन्छ बल्कि 'यो दान दिँदा मेरो चित्त
प्रसन्न हुन्छ, सन्तुष्ट र सौमनस्य उत्पन्न हुन्छ' भनी दान दिन्छ ।...उ
त्यो कर्म...भोग गरी आगामी हुन्छ । अर्थात् यस आत्मभावमा आउने
हुन्छ ।

७-“सारिपुत्र ! कसैले न त सापेक्षी भई दान दिन्छ...न 'यो
दान दिँदा मेरो चित्त प्रसन्न हुन्छ...' भनी दान दिन्छ बल्कि चित्ता-
लंकार चित्तपरिष्कार' हुन्छ भनी दान दिन्छ । (अनि) उसले
श्रमणलाई वा ब्राह्मणलाई अन्नपान,...तथा प्रदीपादि वस्तुहरू दान
दिन्छ । सारिपुत्र ! यहाँ कुनैद्वारा यस्तो दान दिइन्छ के ? यसमा तिमी
के भन्छौ ?”

“भन्ते ! दिइन्छ ।”

“सारिपुत्र ! यहाँ जसले न सापेक्षी भई दान दिन्छ न प्रतिबद्ध
चित्त लिई दान दिन्छ; न 'यो परलोकमा परिभोग गर्नेछु' भनी निधान

-
१. समय र विषयना ध्यानहरूलाई चित्तको अलङ्कार र चित्तको
परिष्कार भन्दछन् । अतः यहाँ यी ध्यानलाभी भई दान दिन्छ
भनिएको हो । अं. अ. क. II. पृ. ७१६.

गर्ने आशा लिई दान दिन्छ; न 'दान दिनु असल हो' भनी दान दिन्छ; न अघिदेखि बाबु बाजेहरूले दिइ आएको, गरि आएको मैले पुरानो कुलवंशको परम्परालाई टुटाउन हुँदैन' भनी दान दिन्छ; न 'म पकाउँछु यिनीहरूले पकाउन्नन् त्यसो हुनाले पकाउनेले न पकाउनेलाई दान नदिनु योग्य छैन' भनी दान दिन्छ; न जस्तै 'अष्टक, ... भृगु आदि पूर्वज ऋषिहरूको महायज्ञादि थियो त्यस्तै यो मेरो दानसंविभाजन हुनेछ' भनी दान दिन्छ; न 'यो दान दिदा मेरो चित्त प्रसन्न हुन्छ, सन्तुष्ट र सोमनस्य उत्पन्न हुन्छ' भनी दान दिन्छ बल्कि चित्तालंकार चित्त-परिष्कार हुन्छ' भनी दान दिन्छ । उ त्यो दान दिई काय छाडी मृत्युपछि ब्रह्मकायिक देवताहरूको सहवासमा उत्पन्न हुन्छ' । उ त्यो कर्म (= कर्मफल), त्यो ऋद्धि (= विपाक ऋद्धि), त्यो यश (= परिवार सम्पत्ति), त्यो आधिपत्य (= अगुवा हुने कारण) भोग गरी अनागामी हुन्छ । अर्थात् यस आत्मभावमा न आउने हुन्छ ।

“सारिपुत्र ! यही नै हेतु हो, यही नै प्रत्यय हो जसले गर्दा यहाँ कसैलाई उस्तै गरी दान दिँदा पनि त्यसको फल न महत्फल हुन्छ न त

-
१. दानको प्रभावले मात्र ब्रह्मलोकमा उत्पन्न हुन सकिँदैन । भतः उ चित्तालंकार संझिने समय विषयनादि ध्यान लाभि भई त्यसै चित्तको प्रभावले ब्रह्मलोकमा उत्पन्न हुन्छ । त्यसै ध्यानद्वारा उ अनागामी पनि हुन्छ । अं. अ. क. II. पृ. ७१६.

सारिपुत्र स्थविर-२

[७६]

महानिसंस नै । सारिपुत्र ! यही नै हेतु हो र यही नै प्रत्यय हो जसले गर्दा यहाँ कसैलाई उस्तै गरी दान दिदा पनि त्यसको फल महत्फल हुन्छ र महानिसंस पनि ।”

Dhamma.Digital

×

×

×

मूल सूत्र—

७७।२२ दशुत्तर उपदेश

आयुष्मान् सारिपुत्रको उपदेश

यस्तो मंले सुनें १ ।

एक समय भगवान् पाँचशय महान भिक्षुसङ्घका साथ चम्पाको गगारा पोखरीको किनारमा बस्नु भएको थियो । अनि त्यहाँ आयुष्मान् सारिपुत्रले भिक्षुहरूलाई सम्बोधन गर्नु भयो—“आवुसो ! भिक्षुहो !”

“आवुसो !” भनी ती भिक्षुहरूले आयुष्मान् सारिपुत्रलाई प्रत्युत्तर दिए । अनि आयुष्मान् सारिपुत्रले यसो भन्नुभयो—

“दसुत्तरं पक्खामि, धम्मं निब्बानपत्तिया ।

दुक्खस्सन्तकिरियाय, सब्बगन्धप्पमोचनं ॥”

अर्थ—

“निर्वाण पाउनकोनिमित्त, दुःख अन्त गर्नकोनिमित्त तथा सबै ग्रन्थीहरूबाट मुक्त हुनकोनिमित्त दशुत्तर धर्मदेशना गछु ।”

१. दी. नि. III. पृ. २१०: दसुत्तरसुत्तं, अ. क. III. पृ. ४०३.

एक धर्म—

१-“आवुसो ! (१) एक धर्मं बहूपकारी छ, (२) एक धर्मं भाविता गनुंपछं, (३) एक धर्मं जान्नुपछं, (४) एक धर्मं त्यागनुपछं, (५) एक धर्मं हानभागीय छ, (६) एक धर्मं विशेषभागीय छ, (७) एक धर्मं बुद्ध कठीन छ, (८) एक धर्मं उत्पादन गनुंपछं, (९) एक धर्मं बुद्धुपछं र (१०) एक धर्मं साक्षात्कार गनुंपछं ।

“(१) कुनचाहि एक धर्मं बहूपकारी छ ? कुशलधर्मंहरूमा अप्रमाद । यो एक धर्मं बहूपकारी छ । (२) कुनचाहि एक धर्मं भाविता गनुंपछं ? सुख सहगत कायगतस्मृति । यो एक धर्मं भाविता गनुंपछं । (३) कुनचाहि एक धर्मं जान्नुपछं ? सास्त्रव उपादानीय स्पर्श । यो एक धर्मं जान्नुपछं । (४) कुनचाहि एक धर्मं त्यागनुपछं ? अस्मिमान । यो एक धर्मं त्यागनुपछं । (५) कुनचाहि एक धर्मं हानभागीय हो ? अज्ञानतापूर्वक विचार गनुं । यो एक धर्मं हानभागीय हो । (६) कुनचाहि एक धर्मं विशेषभागीय हो ? ज्ञानपूर्वक विचार गनुं । यो एक धर्मं विशेषभागीय हो । (७) कुनचाहि एक धर्मं बुद्ध कठीन छ ? आन्तरिक चित्त समाधि । यो एक धर्मं बुद्ध कठीन छ । (८) कुनचाहि एक धर्मं उत्पादन गनुंपछं ? अटल (अकोप्य) ज्ञान । यो एक धर्मं उत्पादन गनुंपछं । (९) कुनचाहि एक धर्मं बुद्धुपछं ? सबै प्राणीहरू आहारमा स्थित रहन्छन् । यो एक धर्मं बुद्धुपछं । (१०) कुनचाहि एक धर्मं साक्षात्कार गनुंपछं ? अटल (अकोप्य) चित्तविमुक्ति । यो एक धर्मं साक्षात्कार गनुंपछं ।

“तथागतले बोध गरेका यी दश धर्महरू भूत (=वास्तविकता), तथ्य, तथ, अवितथ र अनन्यथ छन् ।”

दुइ धर्म—

२-“(१) दुइ धर्म बहूपकारी छन्, (२) दुइ धर्म भाविता गर्नु-पछं, (३) दुइ धर्म जान्नुपछं (परिञ्जेय्या), (४) दुइ धर्म त्याग्नुपछं, (५) दुइ धर्म हानभागीय हुन्, (६) दुइ धर्म विशेषभागीय हुन्, (७) दुइ धर्म बुझ्न कठीन छ, (८) दुइ धर्म उत्पादन गर्नुपछं, (९) दुइ धर्म बुझ्नुपछं र (१०) दुइ धर्म साक्षात्कार गर्नुपछं ।

“(१) कुनचाहिं दुइ धर्म बहूपकारी छन् ? स्मृति र सम्प्रजन्य (=ज्ञा) । यी दुइ धर्महरू बहूपकारी छन् । (२) कुनचाहिं दुइ धर्म भाविता गर्नुपछं ? समथ र विपश्यता । यी दुइ धर्महरू भाविता गर्नुपछं । (३) कुनचाहिं दुइ धर्म जान्नुपछं ? नाम र रूप । यी दुइ धर्महरू जान्नुपछं । (४) कुनचाहिं दुइ धर्म त्याग्नुपछं ? अविदधा र भवतृष्णा । यी दुइ धर्महरू त्याग्नुपछं । (५) कुनचाहिं दुइ धर्म हान-भागीय हुन् ? दुर्वचता र पापमित्रता । यी दुइ धर्महरू हानभागीय हुन् । (६) कुनचाहिं दुइ धर्म विशेषभागीय हुन् ? सुवचता र कल्याणमित्रता । यी दुइ धर्महरू विशेषभागीय हुन् । (७) कुनचाहिं दुइ धर्म बुझ्न कठीन छ ? प्राणीहरू संक्लिष्ट हुनको लागि जुन हेतु र प्रत्यय हो तथा प्राणीहरू विशुद्ध हुनको लागि जुन हेतु र प्रत्यय हो । यी दुइ धर्महरू बुझ्न कठीन छ । (८) कुनचाहिं दुइ धर्म उत्पादन गर्नुपछं ? दुइ

ज्ञानहरू— क्षय-ज्ञान र अनुत्पाद-ज्ञान । यी दुइ धर्महरू उत्पादन गर्नु-पछि । (९) कुनचाहिं दुइ धर्म बुझ्नुपछि ? दुइ धातुहरू—संस्कृत-धातु र असंस्कृत धातु । यी दुइ धर्महरू बुझ्नुपछि । (१०) कुनचाहिं दुइ धर्म साक्षात्कार गर्नुपछि ? विदधा र विमुक्ति । यी दुइ धर्महरू साक्षात्कार गर्नुपछि ।

“तथागतले बोध गरेका यी बीस धर्महरू भूत, ... अनन्यथ छन् ।”

तीन धर्म—

३—“(१) तीन धर्म बहूपकारी छन् । (२) तीन धर्म भाविता गर्नुपछि, ३... (१०) तीन धर्म साक्षात्कार गर्नुपछि ।

“(१) कुनचाहिं तीन धर्म बहूपकारी छन् ? सत्पुरुष सत्संगत, सद्धर्म श्रवण र धर्मानुकूल आचरण । यी तीन धर्महरू बहूपकारी छन् । (२) कुनचाहिं तीन धर्म भाविता गर्नुपछि ? तीनवटा समाधि—सवितर्क सविचार समाधि, अवितर्क विचार मात्र समाधि र अवितर्क अविचार समाधि । यी तीन धर्महरू भाविता गर्नुपछि । (३) कुनचाहिं तीन धर्म जान्नुपछि ? तीनवटा वेदना—सुख वेदना, दुःख वेदना र असुख अदुःख वेदना । यी तीन धर्महरू जान्नुपछि । (४) कुनचाहिं तीन धर्म त्याग्नुपछि ? तीनवटा तृष्णा—कामतृष्णा, भवतृष्णा र विभवतृष्णा । यी तीन

---

१. यहाँका बाँकी कुराहरू माथि पृ. ८१ मा उल्लेख भए जस्तै (१०) सम्म एक भनेको ठाउँमा तीन भनी भिन्नै पढ्नु ।

धर्महरू त्यागनुपर्छ । (५) कुनचाहि तीन धर्म हानभागीय हुन् ? तीनवटा अकुशल मूलहरू—लोभ अकुशल मूल, द्वेष अकुशल मूल र मोह अकुशल मूल । यी तीन धर्महरू हानभागीय हुन् । (६) कुनचाहि तीन धर्म विशेषभागीय हुन् ? तीनवटा कुशल मूलहरू—अलोभ कुशल मूल, अद्वेष कुशल मूल र अमोह कुशल मूल । यी तीन धर्महरू विशेषभागीय हुन् । (७) कुनचाहि तीन धर्म बुझ्न कठीन छ ? तीनवटा निश्शरण घातुहरू—कामविषयको निश्शरण (= विमुक्ति) नैष्कर्म्य^१ हो, रूप-विषयको निश्शरण अरूप हो र जुनसुकै उत्पन्न (पदार्थ) संस्कृत प्रतित्यसमुत्पन्न हो, त्यसको निश्शरण निरोध हो । यी तीन धर्महरू बुझ्न कठीन छ । (८) कुनचाहि तीन धर्म उत्पादन गर्नुपर्छ ? तीनवटा ज्ञानहरू—अतीतांशको ज्ञान, अनागतांशको ज्ञान र प्रत्युत्पन्नांशको ज्ञान । यी तीन धर्महरू उत्पादन गर्नुपर्छ । (९) कुनचाहि तीन धर्म बुझ्नुपर्छ ? तीनवटा घातुहरू—कामघातु, रूपघातु र अरूपघातु । यी तीन धर्महरू बुझ्नुपर्छ । (१०) कुनचाहि तीन धर्म साक्षात्कार गर्नुपर्छ ? तीनवटा विदद्याहरू—पूर्वेनिवासानुस्मृतिज्ञानविदद्या, प्राणी-हरूको च्युत्पपत्तिज्ञानविदद्या र आस्रवक्षय हुने ज्ञानविदद्या । यी तीन धर्महरू साक्षात्कार गर्नुपर्छ ।

“तथागतले बोध गरेका यी तीन धर्महरू भूत, ... अनन्यथ छन् ।”

१. यस ठाउँमा नैष्कर्म्य भनी अनागामीलाई रक्ष गरी भनिएको हो ।

दी. नि. अ. क. III. पृ. ४०६: दसुत्तरमुत्तवण्णना ।

चार धर्म—

४—“(१) चार धर्म बहूपकारी छन्,... (१०) चार धर्म साक्षात्कार गर्नुपर्छ ।

“(१) कुनचाहि चार धर्म बहूपकारी छन् ? चारवटा चक्रहरू—अनुकूल देशमा बास, सत्पुरुषको आश्रय, आफूलाई राम्रोसँग राख्नु र पहिले पुण्य गरेको हुनु । यी चार धर्महरू बहूपकारी छन् । (२) कुनचाहि चार धर्म भाविता गर्नुपर्छ ? चारवटा स्मृतिप्रस्थानहरू—आवृत्ति ! यहाँ भिक्षु कायमा कायानुपश्यना गरी बस्छ, ...वेदनामा वेदानुपश्यना गरी बस्छ, ...चित्तमा चित्तानुपश्यना गरी बस्छ, ...र धर्ममा धर्मानुपश्यना गरी बस्छ । यी चार धर्महरू भाविता गर्नुपर्छ । (३) कुनचाहि चार धर्म जान्नुपर्छ ? चारवटा आहारहरू—ठूलो वा स्यानो गाँस गाँस गरी खाने आहार, स्पर्श आहार, मनसंकेतना आहार र विज्ञान आहार । यी चार धर्महरू जान्नुपर्छ । (४) कुनचाहि चार धर्म त्याग्नुपर्छ ? चारवटा भोगहरू—कामभोग, भवभोग, दृष्टिभोग र अविदद्याभोग । यी चार धर्महरू त्याग्नुपर्छ । (५) कुनचाहि चार धर्म हानभागीय हुन् ? चारवटा योगहरू (= बन्धनहरू)—कामयोग, भवयोग, दृष्टियोग र अविदद्यायोग । यी चार धर्महरू हानभागीय हुन् । (६) कुनचाहि चार धर्म विशेषभागीय हुन् ? चारवटा विसंयोगहरू—कामयोगबाट विसंयोग, भवयोगबाट विसंयोग, दृष्टियोगबाट विसंयोग र अविदद्यायोगबाट विसंयोग । यी चार धर्महरू विशेषभागीय हुन् । (७) कुन चार धर्म बुझ्न कठिन छ ? चारवटा समाधिहरू—हानभागीय

समाधि, स्थितभागीय समाधि, विशेषभागीय समाधि र निर्वेदभागीय समाधि । यी चार धर्महरू बुझ्न कठीन छ । (८) कुनचाहि चार धर्म उत्पादन गर्नुपर्छ ? चारवटा ज्ञानहरू—धर्ममा ज्ञान, अन्वयमा ज्ञान, परिच्छेदमा ज्ञान र सम्मतिमा ज्ञान । यी चार धर्महरू उत्पादन गर्नुपर्छ । (९) कुनचाहि चार धर्म बुझ्नुपर्छ ? चारवटा आर्यसत्यहरू—दुःख आर्यसत्य, दुःख समुदय आर्यसत्य, दुःख निरोध आर्यसत्य र दुःख निरोधगामिनी आर्यसत्य । यी चार धर्महरू बुझ्नुपर्छ । (१०) कुनचाहि चार धर्म साक्षात्कार गर्नुपर्छ ? स्रोतापत्तिफल, सकृदागामीफल, अनागामीफल र अरहत्फल । यी चार धर्महरू साक्षात्कार गर्नुपर्छ ।

“तथागतले बोध गरेका यी चालीस धर्महरू भूत, ... अनन्यथ छन् ।”

पाँच धर्म—

५—“(१) पाँच धर्म बहूपकारी छन्, ... (१०) पाँच धर्म साक्षात्कार गर्नुपर्छ ।

“(१) कुनचाहि पाँच धर्म बहूपकारी छन् ? पाँच प्रधानीय अङ्गहरू—भावुसो ! यहाँ भिक्षु श्रद्धालु हुन्छ तथागतको बोधि प्रति विश्वास गर्छ—‘वहाँ भगवान् अरहत् सम्यक् सम्बुद्ध, ...’ तथा बुद्ध

१. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकका बु. गृ. III. पृ २१८ मा उल्लेख भए जस्तै दोहऱ्याई पढ्नु ।

भगवान् हुनुहुन्छ' । आबाध रहित र आतंक रहित हुन्छ...^१ र प्रज्ञावान् हुन्छ । यी पाँच धर्महरू बहूपकारी छन् । (२) कुनचाहिँ पाँच धर्म भाविता गर्नुपर्छ ? पञ्चांगिक सम्यक् समाधिहरू—प्रीतिले ब्याप्त, सुखले ब्याप्त, चित्तले ब्याप्त, आलोकले ब्याप्त र प्रत्यवेक्षणा निमित्त भएका । यी पाँच धर्महरू भाविता गर्नुपर्छ । (३) कुनचाहिँ पाँच धर्म जान्नुपर्छ ? पाँच उपादानस्कन्धहरू—रूप-उपादानस्कन्ध, वेदना-उपादानस्कन्ध; संज्ञा-उपादानस्कन्ध, संस्कार-उपादानस्कन्ध र विज्ञान-उपादानस्कन्ध । यी पाँच धर्महरू जान्नुपर्छ । (४) कुनचाहिँ पाँच धर्म त्याग्नुपर्छ ? पाँच नीवरणहरू—कामच्छन्द नीवरण, ब्यापाद नीवरण, थीनमिद्ध नीवरण, उद्धच्चकुक्कुच्च नीवरण र विचिकित्सा नीवरण । यी पाँच धर्महरू त्याग्नुपर्छ । (५) कुनचाहिँ पाँच धर्म हानभागीय हुन् ? पाँचवटा चित्तका काँडा (—सारोपन) हरू—(क) आवुसो ! यहाँ भिक्षु शास्तामाथि शंका गर्छ, विचिकित्सा गर्छ, श्रद्धा राख्दैन र प्रसन्न हुन्न । आवुसो ! जो सो भिक्षु शास्तामाथि शंका गर्छ, ... र प्रसन्न हुन्न उसको चित्त आतप्तताको निमित्त, अनुयोगको निमित्त र सतत प्रयत्नको निमित्त लाग्दैन । जसको चित्त आतप्तताको निमित्त, .. सतत प्रयत्नको निमित्त मन लाग्दैन—यो पहिलो चित्तको काँडा हो । (ख) आवुसो ! फेरि भिक्षु धर्ममाथि ... (ग) संघमाथि... (घ) शिक्षामाथि... (ङ) सब्रह्मचारी माथि कोप गर्छ असन्तुष्ट हुन्छ आघात राख्छ र सारो हुन्छ उसको

१. यहाँका बाँकी कुराहरू अगाडि संगीति सूत्रमा नं. १६ को पाँच प्रधानीय अंगहरूमा उल्लेख भए जस्तै मिलाएर पढ्नु ।

चित्त आतप्तताको निमित्त,...लाग्दैन । जसको चित्त अतप्तताको निमित्त...मन लाग्दैन—यो पाँचौ चित्तको काँडा हो । यी पाँच धर्महरू हानभागीय हुन् । (६) कुनचाहिँ पाँच धर्म विशेषभागीय हुन् ? पाँच इन्द्रियहरू—श्रद्धेन्द्रिय, वीर्येन्द्रिय, स्मृतेन्द्रिय, समाधेन्द्रिय र प्रज्ञेन्द्रिय । यी पाँच धर्महरू विशेषभागीय हुन् । (७) कुनचाहिँ पाँच धर्म बुझ्न कठीन छ ? पाँच निश्शरणीय घातुहरू—(क) आवुसो ! यहाँ भिक्षु कामविषयमा मन लगाउँदा कामविषयमा मन लाग्दैन, प्रसन्न हुन्छ, सन्तुष्ट हुन्छ र लिप्त हुन्छ । किन्तु नैष्क्रम्यको विषयमा मन लगाउँदा नैष्क्रम्यको विषयमा मन लाग्छ, प्रसन्न हुन्छ, सन्तुष्ट हुन्छ र लिप्त हुन्छ । त्यसको त्यो चित्त असल घाटोमा गएको हुन्छ, सुभावित्र हुन्छ, उठेको हुन्छ, सुविमुक्त हुन्छ र कामबाट विसंयुक्त हुन्छ । कामको कारणबाट जुन आस्रव, विघात र परिडाह उत्पन्न हुने हो सो त्यसबाट मुक्त हुन्छ । उसले त्यो वेदना अनुभव गर्दैन । यसैलाई कामविषयबाट निश्शरण (= विमुक्ति) भनिएको हो । (ख) आवुसो ! फेरि भिक्षु ब्यापादको विषयमा मन लगाउँदा...लिप्त हुन्छ । किन्तु अब्यापादको विषयमा.....लिप्त हुन्छ । त्यसको त्यो चित्त.....विसंयुक्त हुन्छ । ब्यापादको कारणबाट जुन आस्रव,...उत्पन्न हुने हो सो त्यसबाट मुक्त हुन्छ । उसले त्यो वेदना अनुभव गर्दैन । यसैलाई ब्यापादबाट निश्शरण भनिएको हो । (ग) आवुसो ! यहाँ भिक्षु विहिंसाको विषयमा मन लगाउँदा...लिप्त हुन्छ । किन्तु अविहिंसाको विषयमा...लिप्त हुन्छ । त्यसको त्यो चित्त...विसंयुक्त हुन्छ । विहिंसाको कारणबाट जुन आस्रव,...उत्पन्न हुने हो सो त्यसबाट मुक्त हुन्छ । उसले त्यो वेदना

अनुभव गर्देन । यसैलाई विहिंसाबाट निश्शरण भनिएको हो । (घ) आवुसो ! यहाँ भिक्षु रूपको विषयमा मन लगाउँदा...लिप्त हुन्छ । किन्तु अरूपको विषयमा...लिप्त हुन्छ । त्यसको त्यो चित्त...विसंयुक्त हुन्छ । रूपको विषयबाट जुन आस्रव,...उत्पन्न हुने हो सो त्यसबाट मुक्त हुन्छ । उसले त्यो वेदना अनुभव गर्देन । यसैलाई रूपबाट निश्शरण भनिएको हो । (ङ) आवुसो ! यहाँ भिक्षु सत्कायको विषयमा मन लगाउँदा...लिप्त हुन्छ । किन्तु सत्काय निरोधको विषयमा...लिप्त हुन्छ । त्यसको त्यो चित्त...विसंयुक्त हुन्छ । सत्कायको कारणबाट जुन आस्रव,...उत्पन्न हुने हो सो त्यसबाट मुक्त हुन्छ । उसले त्यो वेदना अनुभव गर्देन । यसैलाई सत्कायबाट निश्शरण (= विमुक्ति) भनिएको हो । यी पाँच धर्महरू बुझ्न कठीन छ । (८) कुनचाहि पाँच धर्म उत्पादन गर्नुपर्छ ? पाँचवटा ज्ञान हुने सम्यक् समाधि—(क) 'यो समाधि वर्तमानमा पनि सुखमय छ र भविष्यमा पनि सुखविपाक हुनेछ' भन्ने ज्ञान स्वयं भित्र उत्पन्न हुन्छ, (ख) 'यो समाधि आर्य र निरामिष हो' भन्ने ज्ञान स्वयं भित्र उत्पन्न हुन्छ, (ग) 'यो समाधि श्रेष्ठ पुरुष-द्वारा सेवित छ' भन्ने ज्ञान स्वयं भित्र उत्पन्न हुन्छ, (घ) 'यो समाधि शान्त, प्रणीत, क्लेश नहुनेद्वारा प्राप्त, एकाग्रता हुने र संस्कारद्वारा बाधा नभएको' भन्ने ज्ञान स्वयं भित्र उत्पन्न हुन्छ र (ङ) 'सो मैले यो समाधिमा होस राखेर वस्छु र होस राखेर समाधिबाट उठछु' भन्ने ज्ञान स्वयं भित्र उत्पन्न हुन्छ । यी पाँच धर्महरू उत्पादन गर्नुपर्छ । (९) कुनचाहि पाँच धर्म बुझ्नुपर्छ ? पाँचवटा विमुक्ति-आयतनहरू— (क) आवुसो ! यहाँ भिक्षुलाई शास्ता वा अरू कुनै गुरुस्थानमा बस्ने

सब्रह्मचारी धर्मदेशना गर्छ । जसो जसो भिक्षुलाई शास्ता वा अरू कुनै गुरुस्थानमा बस्ने सब्रह्मचारी धर्मदेशना गर्छ त्यसो त्यसो उ त्यस धर्मको अर्थ पनि धर्म पनि बोध गर्छ । अर्थ र धर्म बोध गर्नेलाई प्रामोदघ हुन्छ, प्रमुदित हुनेलाई प्रीति हुन्छ, प्रीति हुनेको शरीर शान्त हुन्छ, शरीर शान्त हुनेले सुखानुभव गर्छ र सुखानुभव हुनेको चित्त समाधिष्ठ हुन्छ । यो पहिलो विमुक्ति-आयतन हो । (ख) आवुसो ! फेरि भिक्षुलाई न शास्ता वा अरू कुनै गुरुस्थानमा बस्ने सब्रह्मचारी धर्मदेशना गर्छ । वल्कि सुनेको र पढे अनुसार विस्तारपूर्वक अरूलाई धर्मदेशना गर्छ । सुनेको र पढे अनुसार जसो जसो भिक्षु विस्तारपूर्वक धर्मदेशना गर्छ त्यसो त्यसो उ त्यस धर्मको अर्थ र धर्म बोध गर्छ । अर्थ र धर्म बोध गर्नेलाई प्रामोदघ हुन्छ, ...सुखानुभव हुनेको चित्त समाधिष्ठ हुन्छ । यो दोश्रो विमुक्ति-आयतन हो । (ग) आवुसो ! फेरि भिक्षुलाई न शास्ता वा अरू कुनै गुरुस्थानमा बस्ने सब्रह्मचारी धर्मदेशना गर्छ न त सुनेको र पढे अनुसार विस्तारपूर्वक अरूलाई धर्मदेशना गर्छ वल्कि सुनेको र पढे अनुसार विस्तारपूर्वक धर्म स्वाध्यायन गर्छ । जसो जसो भिक्षु स्वाध्यायन गर्छ त्यसो त्यसो उ त्यस धर्मको अर्थ र धर्म बोध गर्छ । अर्थ र धर्म बोध गर्नेलाई प्रामोदघ उत्पन्न हुन्छ, ...सुखानुभव हुनेको चित्त समाधिष्ठ हुन्छ । यो तेश्रो विमुक्ति-आयतन हो । (घ) आवुसो ! फेरि भिक्षुलाई न शास्ता...धर्मदेशना गर्छ न त सुनेको र पढे अनुसार विस्तारपूर्वक अरूलाई धर्मदेशना गर्छ न त सुनेको र पढे अनुसार विस्तारपूर्वक धर्म स्वाध्यायन गर्छ वल्कि सुनेको र पढे अनुसार धर्मलाई चित्तले अनुवितर्कना गर्छ, अनुविचार गर्छ र मनले बिचार

गर्छ । आवुसो ! जसो जसो भिक्षु सुनेको र पढे अनुसार धर्मलाई चित्तले अनुवितर्कना गर्छ...त्यसो त्यसो उ सत्य धर्मको अर्थ र धर्म बोध गर्छ । अर्थ र धर्म बोध गर्नेलाई प्रामोदघ उत्पन्न हुन्छ,...सुखानुभव हुनेको चित्त समाधिष्ठ हुन्छ । यो चौथो विमुक्ति-आयतन हो । (८) आवुसो ! फेरि भिक्षुलाई न शास्ता...धर्मदेशना गर्छ, न त सुनेको र पढे अनुसार...मनले विचार गर्छ वलिक कुनै एक समाधिनिमित्तलाई राम्ररी ग्रहण गर्दछ, राम्ररी मनमा राख्छ, राम्ररी धारण गर्छ र राम्ररी प्रज्ञाद्वारा छेदन गर्छ । आवुसो ! जसो जसो भिक्षु कुनै एक समाधिनिमित्तलाई राम्ररी ग्रहण गर्दछ,...त्यसो त्यसो उ त्यस धर्मको अर्थ र धर्म बोध गर्छ । अर्थ र धर्म बोध गर्नेलाई प्रामोदघ उत्पन्न हुन्छ,...सुखानुभव हुनेको चित्त समाधिष्ठ हुन्छ । यो पाँचो विमुक्ति-आयतन हो । यी पाँच धर्महरू बुझनुपर्छ । (१०) कुनचाहि पाँच धर्म साक्षात्कार गर्नुपर्छ ? पाँचवटा धर्मस्कन्धहरू — शीलस्कन्ध, समाधिस्कन्ध, प्रज्ञास्कन्ध, विमुक्तिस्कन्ध र विमुक्तिज्ञान दर्शनस्कन्ध । यी पाँच धर्म-स्कन्धहरू साक्षात्कार गर्नुपर्छ ।

“तथागतले बोध गरेका यी पचासवटा धर्महरू भूत,...अनन्यध छन् ।”

छ धर्म—

६—“(१) छ धर्म बहूपकारी छन्... (१०) छ धर्म साक्षात्कार गर्नुपर्छ ।

“(१) कुनचाहि छ घर्म बहूपकारी छन् ? छ सारणीय घर्महरू—
 —(क) आवुसो ! यहाँ सब्रह्मचारी प्रति भिक्षुको मैत्री कायकर्म
 उपस्थित हुन्छ । यो घर्म पनि सारणीय, प्रियंकर, गुरुकर, संग्रहको
 निमित्त, अविवादको निमित्त, मेलमिलापको निमित्त र एकताको
 निमित्त हुन्छ । (ख) आवुसो ! फेरि यहाँ...मैत्री वाचाकर्म उपस्थित
 हुन्छ । यो घर्म पनि सारणीय,...र एकताको निमित्त हुन्छ । (ग)
 आवुसो ! फेरि यहाँ...मैत्री मन कर्म उपस्थित हुन्छ । यो घर्म पनि
 सारणीय,...र एकताको निमित्त हुन्छ । (घ) आवुसो ! फेरि यहाँ
 भिक्षुको जो त्यो धार्मिक लाभ हो अन्ततः पात्रभरी मात्र लाभलाई पनि
 शीलवान् सब्रह्मचारीहरूसँग बाँडेर उ परिभोग गर्छ । यो घर्म पनि
 सारणीय, ..र एकताको निमित्त हुन्छ । (ङ) आवुसो ! फेरि यहाँ भिक्षुको
 जुन अखण्ड, अछिद्र, निर्दागी, क्रमसहित, स्वातन्त्र्य, विज्ञप्रशंसित,
 दृष्टिद्वारा अपरामर्शित तथा समाधिसंबर्तनिक शील हो त्यस्तो शीलद्वारा
 प्रकटरूपले र गुप्तरूपले सब्रह्मचारीहरूसँग समानरूपले बस्छ । यो घर्म
 पनि सारणीय,...र एकताको निमित्त हुन्छ । (च) आवुसो ! फेरि यहाँ
 भिक्षुको जुन दृष्टि आर्य-नैर्वाणिक र दुःखक्षयगामिनी हो त्यस्तो दृष्टि-
 द्वारा प्रकटरूपले र गुप्तरूपले सब्रह्मचारीहरूसँग समानरूपले बस्छ । यो
 घर्म पनि सारणीय,...र एकताको निमित्त हुन्छ । यी छ घर्महरू बहूपकारी
 छन् । (२) कुनचाहि छ घर्म भाविता गर्नुपर्छ ? छ अनुस्मृति स्थानहरू—
 बुद्धानुस्मृति, धर्मानुस्मृति, संघानुस्मृति, शीलानुस्मृति, त्यागानुस्मृति र
 देवतानुस्मृति । यी छ घर्महरू भाविता गर्नुपर्छ । (३) कुनचाहि छ घर्म
 जान्नुपर्छ ? छ अध्यात्मिक आयातनहरू—चक्षु आयातन, श्रोत आयातन,

घ्राण आयतन, जिह्वा आयतन, काय आयतन र मन आयतन । यी छ घर्महरू जान्नुपर्छ । (४) कुनचाहिं छ घर्म त्याग्नपर्छ ? छ तृष्णा कायहरू—रूप तृष्णा, शब्द तृष्णा, गन्ध तृष्णा, रस तृष्णा, स्पर्श तृष्णा र घर्म तृष्णा । यी छ घर्महरू त्याग्नपर्छ । (५) कुनचाहिं छ घर्म हानभागीय हुन् ? छ अगौरबहरू—आवुसो ! यहाँ भिक्षु शास्ता प्रति अगौरब राखी बस्छ, घर्म प्रति,...संघ प्रति,...शिक्षा प्रति,...अप्रमाद प्रति...र कुशलवार्ता प्रति अगौरब राखी बस्छ । यी छ घर्महरू हानभागीय हुन् । (६) कुनचाहिं छ घर्म विशेषभागीय हुन् ? छ गौरबहरू—आवुसो ! यहाँ भिक्षु शास्ता प्रति गौरब राखी बस्छ, घर्म प्रति, ...संघ प्रति,...शिक्षा प्रति,...अप्रमाद प्रति,...र कुशलवार्ता प्रति गौरब राखी बस्छ । यी छ घर्महरू विशेषभागीय हुन् । (७) कुनचाहिं छ घर्म बुझ्न कठिन छ ? छ निश्शरणीय धातुहरू—(क) आवुसो ! यहाँ भिक्षु यस्तो भन्दछ—‘आवुसो ! यहाँ मैले मैत्रीचित्तविमुक्ति भावित, बहुलिकृत, यानिकृत, वस्तुकृत, अनुष्ठित, परिचित र सुसमारब्ध गरें । किन्तु मेरो चित्त व्यापाद चित्तद्वारा समातिएको हुन्छ ।’ यस्तो भन्ने उसलाई ‘यस्तो नभन यस्तो नभन’ भनी भन्नुपर्छ । भगवान्लाई भूटो आरोप नगर । भगवान्लाई भूटो आरोप लगाउनु राम्रो होइन । भगवान्ले यस्तो भन्नुहुन्न । आवुसो ! मैत्रीचित्तविमुक्ति भाविता गरी ...व्यापाद चित्तद्वारा समातिएको भन्ने कुरा हुनै सक्तैन । आवुसो ! मैत्रीचित्तविमुक्ति नै व्यापादको निश्शरण (=विमुक्ति) हो । (ख) आवुसो ! यहाँ भिक्षु यस्तो भन्दछ—‘आवुसो ! यहाँ मैले करुणाचित्त-विमुक्ति भावित,...र सुसमारब्ध गरें । किन्तु मेरो चित्त विहिंसा

चित्तद्वारा समातिएको हुन्छ ।' यस्तो भन्ने उसलाई 'यस्तो नभन यस्तो नभन' भनी भन्नुपर्छ । भगवान्लाई झूटो आरोप नगर ।.. आवुसो ! करुणाचित्तविमुक्ति नै विहिंसाको निश्शरण हो । (ग) आवुसो ! यहाँ भिक्षु यस्तो भन्दछ—'आवुसो ! यहाँ मैले मुदिताचित्तविमुक्ति भावित,...र सुसमारब्ध गर्ने । किन्तु मेरो चित्त भरतिद्वारा समातिएको हुन्छ ।' यस्तो भन्ने उसलाई 'यस्तो नभन यस्तो नभन' भनी भन्नुपर्छ । भगवान्लाई झूटो आरोप नगर ।...आवुसो मुदिताचित्तविमुक्ति नै भरतिको निश्शरण हो । (घ) आवुसो ! यहाँ भिक्षु यस्तो भन्दछ—'आवुसो ! यहाँ मैले उपेक्षाचित्तविमुक्ति भावित,...र सुसमारब्ध गर्ने । किन्तु मेरो चित्त रागद्वारा समातिएको हुन्छ ।' यस्तो भन्ने उसलाई 'यस्तो नभन यस्तो नभन' भनी भन्नुपर्छ । भगवान्लाई झूटो आरोप नगर ।...आवुसो ! उपेक्षाचित्तविमुक्ति नै रागको निश्शरण हो । (ङ) आवुसो ! यहाँ भिक्षु यस्तो भन्दछ—'आवुसो ! यहाँ मैले अनिमित्तचित्तविमुक्ति भावित,...र सुसमारब्ध गर्ने । किन्तु निमित्तानुसारी विज्ञान मात्र हुन्छ ।' यस्तो भन्ने उसलाई 'यस्तो नभन यस्तो नभन' भनी भन्नुपर्छ । भगवान्लाई झूटो आरोप नगर ।...आवुसो अनिमित्तचित्तविमुक्ति नै सबै निमित्तहरूको निश्शरण हो । (च) आवुसो ! यहाँ भिक्षु यस्तो भन्दछ—'अस्मी (=म हुँ) भन्ने भाव मबाट हटेको छ, यो महुँ (अयमहस्मी) भन्ने म देखिदिन । किन्तु मेरो चित्त विचिकित्सा र के कसो गर्ने भन्ने शल्यचित्तद्वारा समातिएको हुन्छ ।' यस्तो भन्ने उसलाई 'यस्तो नभन यस्तो नभन' भनी भन्नुपर्छ । भगवान्लाई झूटो आरोप नगर ।...आवुसो ! अस्मीमान नहुनु नै

विचिकित्सा र के कसो गर्ने भन्ने शक्यचित्तको निश्चरण हो । यी छ धर्महरू बुझ्न कठिन छ । (८) कुनचाहिं छ धर्म उत्पादन गर्नु पर्छ ? छ सतत विहारहरू—(क) आवुसो ! यहाँ भिक्षु चक्षुले रूपदेखी न सुमन हुन्छ र न दुर्मन हुन्छ । बल्कि स्मृतिसम्प्रजन्य भई उपेक्षी भई बस्छ । (ख) श्रोतले शब्द सुनी... (ग) घ्राणले गन्ध सुँधी... (घ) जिह्वाले रस चाखी... (ङ) कायले स्पर्श गरी... र (च) मनले धर्म जानी न सुमन हुन्छ र न दुर्मन हुन्छ । बल्कि स्मृतिसम्प्रजन्य भई उपेक्षी भई बस्छ । यी छ धर्महरू उत्पादन गर्नु पर्छ । (९) कुनचाहिं छ धर्म बुझ्नु पर्छ ? छ अनुत्तरियहरू—(क) दर्शनानुत्तरिय, (ख) श्रवण अनुत्तरिय, (ग) लाभ अनुत्तरिय, (घ) शिक्षा अनुत्तरिय, (ङ) परिचर्या अनुत्तरिय र (च) अनुस्मृति अनुत्तरिय । यी छ धर्महरू बुझ्नु पर्छ । (१०) कुनचाहिं छ धर्म साक्षात्कार गर्नु पर्छ ? छ अभिज्ञाहरू—(क) आवुसो ! यहाँ भिक्षु अनेक प्रकारका ऋद्धिविध जान्दछ...^१ ब्रह्मलोक सम्मलाई पनि आफ्नो कायद्वारा वक्षमा राख्छ । (ख) अलौकिक विशुद्ध दिव्यश्रोतद्वारा देवताहरूको पनि मनुष्यहरूको पनि टाढाको पनि नगिचको पनि—दुवै शब्दहरू सुन्दछ । (ग) पर प्राणी र पर पुरुषको चित्तलाई आफ्नो चित्तद्वारा बोध गर्छ—सराग चित्तलाई सराग चित्त भनी...^२ अविमुक्त चित्तलाई अविमुक्त चित्त भनी बोध गर्छ ।

१. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. प. भा-१, पृ. ४५८ मा उल्लेख भए जस्तै दोहःयाई पढ्नु ।

२. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. प. भा-१, पृ. ४५९-६० मा उल्लेख भए जस्तै दोहःयाई पढ्नु ।

(घ) उसले अनेक प्रकारका पूर्वजन्मका कुराहरू अनुस्मरण गर्छे । जस्तै—एक जनमको कुरा...^१ अनेक प्रकारका पूर्वजन्मका कुराहरू अनुस्मरण गर्छे । (ङ) अलौकिक विशुद्ध दिव्यचक्षुद्वारा नीचता र उच्चतामा च्युत हुने र उत्पन्न हुने प्राणीहरूलाई देख्छ...^१ । (च) आस्रवक्षय गरी अनास्रवी भई चित्तविमुक्ति र प्रज्ञाविमुक्तिलाई स्वयं यसै जीवनमा बुझी साक्षात्कार गरी उपशान्त भई बस्छ । धी छ धर्महरू साक्षात्कार गर्नुपर्छे ।

“तथागतले बोध गरेका यी साठी धर्महरू भूत, ... र अनन्यथ छन् ।”

सात धर्म—

७—“(१) सात धर्म बहूपकारी छन्, ... (१०) सात धर्मलाई साक्षात्कार गर्नुपर्छे ।

“(१) कुनचाहिँ सात धर्म बहूपकारी छन् ? सात आर्यधर्महरू —श्रद्धा धन, शील धन, ह्री धन, भोत्तप्प धन (=पाप देखेर डराउने), श्रुत धन, त्याग धन र प्रज्ञा धन । धी सात धर्महरू बहूपकारी छन् ।

१. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. प. भा-१, पृ. ४६०-६१ मा उल्लेख भए जस्तै दोहऱ्याई पढ्नु ।

२. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. प. भा-१, पृ. ४६२ मा उल्लेख भए जस्तै दोहऱ्याई पढ्नु ।

(२) कुनचाहि सात धर्म भाविता गनु'पछं ? सात बोध्यङ्गहरू—स्मृति सम्बोध्यङ्ग, धर्मविचय सम्बोध्यङ्ग, वीर्य सम्बोध्यङ्ग, प्रीति सम्बोध्यङ्ग, प्रशन्धि सम्बोध्यङ्ग, समाधि सम्बोध्यङ्ग र उपेक्षा सम्बोध्यङ्ग । यी सात धर्महरू भाविता गनु'पछं । (३) कुनचाहि सात धर्म जान्नुपछं ? सात विज्ञानस्थितिहरू—(क) नाना काय र नाना संज्ञा हुने प्राणीहरू छन् । जस्तै—मनुष्यहरू कुनै कुनै देवता र कुनै कुनै विनिपात्रीहरू ।...^१ । यी सात धर्महरू जान्नुपछं । (४) कुनचाहि सात धर्म त्याग्नुपछं ? सात अनुशयहरू—कामराग अनुशय, प्रतिघराग अनुशय, दृष्टि अनुशय, विचिकिरसा अनुशय, मान अनुशय, भवराग अनुशय र अविदधा अनुशय । यी सात धर्महरू त्याग्नुपछं । (५) कुनचाहि सात धर्म हानभागीय हुन् ? सात अश्रद्धाहरू—आवुसो ! यहाँ भिक्षु अश्रद्धालु हुन्छ, अलज्जी हुन्छ, अनोत्तपी हुन्छ, अल्पश्रुत हुन्छ, अल्छी हुन्छ, स्मृतिवान् हुन्न र दुष्प्रज्ञ हुन्छ । यी सात धर्महरू हानभागीय हुन् । (६) कुनचाहि सात धर्म विशेषभागीय हुन् ? सात श्रद्धाहरू—आवुसो ! यहाँ भिक्षु श्रद्धालु हुन्छ, लज्जालु हुन्छ, ओत्तपी हुन्छ, बहुश्रुत हुन्छ, वीर्यवान् हुन्छ, स्मृतिवान् हुन्छ र प्रज्ञावान् हुन्छ । यी सात धर्महरू विशेषभागीय हुन् । (७) कुनचाहि सात धर्मबोध गर्न कठीन छ ? सात सत्पुरुष धर्महरू—आवुसो ! यहाँ भिक्षु धर्मज्ञ, अर्थज्ञ, आत्मज्ञ, मात्रज्ञ, कालज्ञ, परिषदज्ञ र पुरुषज्ञ हुन्छ । यी सात धर्महरू बोध गर्न

---

१. यहाँका बाँकी कुराहरू अगाडि संगीति सूत्रमा 'सप्तविज्ञानस्थितिहरू' भन्ने उपशीर्षक १० मा उल्लेख भए भैं पढ्नु ।

कठीन छ । (८) कुनचाहि सात धर्म उत्पादन गर्नु पर्छ ? सात संज्ञाहरू—अनित्य संज्ञा, अनात्म संज्ञा, अशुभ संज्ञा, दुष्परिणाम संज्ञा, प्रहाण संज्ञा, वैराग संज्ञा र निरोध संज्ञा । यी सात धर्महरू उत्पादन गर्नु पर्छ । (९) कुनचाहि सात धर्म बुझ्नुपर्छ ? सात निद्दस वस्तुहरू—(क) आवुसो ! यहां भिक्षु शिक्षा समादान गर्नमा तीव्र इच्छा हुने हुन्छ...^१ । यी सात धर्महरू बुझ्नुपर्छ । (१०) कुनचाहि सात धर्म साक्षात्कार गर्नु पर्छ ? सात क्षीणास्रव बलहरू—(क) आवुसो ! यहाँ क्षीणास्रवी भिक्षुले सबै संस्कार अनित्य हुन् भनी प्रज्ञाद्वारा राम्ररी देखेको हुन्छ । क्षीणास्रवी भिक्षुले जुन सबै संस्कारहरू अनित्य हुन् भनी प्रज्ञाद्वारा राम्ररी देखेको हुन्छ—यो पनि क्षीणास्रवी भिक्षुको बल हो जुन बलमा आएर क्षीणास्रवी भिक्षु आस्रवक्षयलाई जान्दछ कि 'मेरा आस्रवहरू क्षय भइसके ।' (ख) आवुसो ! फेरि यहाँ क्षीणास्रवी भिक्षुले कामविषयलाई 'गोलको आगो' जस्तो हो भन्ने कुरा प्रज्ञाद्वारा राम्ररी देखेको हुन्छ । जुन कामविषयलाई गोलको आगो जस्तो हो भन्ने कुरा प्रज्ञाद्वारा राम्ररी देखेको हुन्छ—यो पनि क्षीणास्रवीको बल हो ।...। (ग) आवुसो ! फेरि यहाँ क्षीणास्रवी भिक्षुको चित्त विवेक (=निर्वाण) तिर झुकेको हुन्छ, विवेकतिर लागेको हुन्छ, विवेकताले पूर्ण भएको हुन्छ, विवेकमा स्थित हुन्छ, नैऋम्यमा अभिरत हुन्छ र सबै प्रकारले आस्रवस्थानीय धर्महरूबाट अलग भएको हुन्छ । जुन क्षीणास्रवी भिक्षुको

---

१. यहाँका बाँकी अरू कुराहरू अगाडि संगीति सूत्रमा उल्लेख भएको 'सप्तनिद्दस वस्तुहरू' उपशीर्षकमा लेखे अनुसार पढ्नु ।

चित्त विवेकतिर भुकेको हुन्छ, ... —यो पनि क्षीणास्रवीको बल हो...। (घ) आवुसो ! फेरि यहाँ क्षीणास्रवी भिक्षुले चार सतिपट्टानहरू सुभावित गरेको हुन्छ । जुन् क्षीणास्रवी भिक्षुले चार सतिपट्टानहरू सुभावित गरेको हुन्छ—यो पनि क्षीणास्रवी भिक्षुको बल हो...। (ङ) आवुसो ! फेरि यहाँ क्षीणास्रवी भिक्षुले पञ्चेन्द्रियहरूको भावित र सुभावित गरेको हुन्छ । जुन् पञ्चेन्द्रियहरूको भावित र सुभावित गरेको हुन्छ—यो पनि क्षीणास्रवीको बल हो...। (च) आवुसो ! फेरि यहाँ क्षीणास्रवी भिक्षुले सात बोध्यङ्गहरूको भावित र सुभावित गरेको हुन्छ । जुन् सात बोध्यङ्गहरूको भावित र सुभावित गरेको हुन्छ—यो पनि क्षीणास्रवीको बल हो...। (छ) आवुसो ! फेरि यहाँ क्षीणास्रवी भिक्षुले आर्यअष्टाङ्गिक मार्गको भावित र सुभावित गरेको हुन्छ । जुन् आर्य-अष्टाङ्गिक मार्गको भावित र सुभावित गरेको हुन्छ—यो पनि क्षीणास्रवीको बल हो जुन बलमा आएर 'मेरा आस्रवहरू क्षय भइसके' भनी जान्दछ । यी सात धर्महरू साक्षात्कार गर्नु पर्छ ।

“तथागतले बोध गरेका यी सत्तरी धर्महरू भूत, ... अनन्यथ छन् ।”

प्रथम भाणवार समाप्त ।

आठ धर्म—

८—“(१) आठ धर्म बहूपकारी छन्, ... (१०) आठ धर्म साक्षात्कार गर्नु पर्छ ।

“(१) कुनचाहिं भाठ धर्म बहूपकारी छन् ? अप्राप्त आदि-
 ब्रह्मचर्य प्रज्ञा प्राप्तिको निमित्त तथा प्राप्त भएकोलाई भन् भन् बढाउन
 र विपुलतापूर्वक भावना गरी परिपूर्णतामा पुग्नको निमित्त भाठ हेतु
 प्रत्ययहरू छन् । कुन आठ हेतु ? (क) आवुसो ! यहाँ भिक्षु शास्ताको
 वा गुरुस्थानीय सन्नह्यचारीको आश्रय लिई बस्छ । जहाँ उसको ती
 सज्जा, भय (हिरी भोत्तप्प), प्रेम र गौरव हुन्छ । अप्राप्त आदि-
 ब्रह्मचर्य प्रज्ञा प्राप्तिको निमित्त...यो पहिलो हेतु प्रत्यय हो । (ख)
 शास्ता वा गुरुस्थानीय सन्नह्यचारीको आश्रयमा बस्नेले उनीहरूकहाँ
 समय समयमा गई ‘भन्ते ! यो कसो हो ? यसको के अर्थ हो ?’ भनी
 सोध्छ । उसलाई ती आयुष्मान्हरूले अप्रकटलाई प्रकट गर्छन् र अस्पष्ट-
 लाई प्रष्ट पारिदिन्छन् । अनेक प्रकारका शंकास्पद स्थानहरूमा शंका
 निवारण गरिदिन्छन् । अप्राप्त आदिब्रह्मचर्य प्रज्ञा प्राप्तिको निमित्त...
 यो दोश्रो हेतु प्रत्यय हो । (ग) त्यो धर्म सुनेर काय शान्तिको निमित्त
 र चित्त शान्तिको निमित्त प्रतिपादन गर्छ । अप्राप्त आदिब्रह्मचर्य प्रज्ञा
 प्राप्तिको निमित्त...यो तेश्रो हेतु प्रत्यय हो । (घ) आवुसो ! फेरि
 भिक्षु शीलवान् प्रातिमोक्ष संयमी भई बस्छ । आचार गोचर सम्पन्न र
 अणुमात्र दोषमा पनि भयदर्शी भई शिक्षापद समादान गरी बस्छ ।
 अप्राप्त आदिब्रह्मचर्य प्रज्ञा प्राप्तिको निमित्त...यो चौथो हेतु प्रत्यय
 हो । (ङ) आवुसो ! फेरि भिक्षु बहुश्रुत र श्रुतसंचयी हुन्छ । जो ती
 धर्महरू आदिकह्याण हुन्...त्यस्ता धर्महरू धेरै सुनेको हुन्छ...र राम्ररी
 बुझेको पनि हुन्छ । अप्राप्त आदिब्रह्मचर्य प्रज्ञा प्राप्तिको निमित्त...यो
 पाँचौ हेतु प्रत्यय हो । (च) आवुसो ! फेरि भिक्षु वीर्यवान् हुन्छ

अकुशल धर्महरूलाई दूर गर्नको निमित्त र कुशल धर्महरूको प्राप्तिको निमित्त बलवान् पराक्रमी र कुशल धर्महरूको निमित्त उत्साह नछाड्ने हुन्छ । अप्राप्ति आदिब्रह्मचर्य प्रज्ञा प्राप्तिको निमित्त...यो छँटो हेतु प्रत्यय हो । (छ) आवुसो ! फेरि भिक्षु स्मृतिवान् हुन्छ परम स्मृति प्रज्ञाले युक्त हुन्छ । घेरै अधि गरेको र बोलेकोलाई अनुस्मरण गर्न सक्छ । अप्राप्ति आदिब्रह्मचर्य प्रज्ञा प्राप्तिको निमित्त...यो सातो हेतु प्रत्यय हो । (ज) आवुसो ! फेरि भिक्षु पाँच उपादानस्कन्धलाई उदय-व्ययको दृष्टिले हेर्ने हुन्छ—‘यो रूप हो, यो रूपको समुदय हो, यो रूपको निरोध हो; यो वेदना हो, यो वेदनाको समुदय हो, यो वेदनाको निरोध हो; यो संज्ञा हो,...यो संस्कार हो,...यो विज्ञान हो, यो विज्ञानको समुदय हो, यो विज्ञानको निरोध हो ।’ अप्राप्ति आदिब्रह्मचर्य प्रज्ञा प्राप्तिको निमित्त...यो आठौं हेतु प्रत्यय हो । यी आठ धर्महरू बहूपकारी छन् । (२) कुनचाहिँ आठ धर्म भाविता गर्नुपर्छ ? आर्य-अष्टाङ्गिक मार्ग । जस्तै—सम्यक्दृष्टि...सम्यक्समाधि । यी आठ धर्महरू भाविता गर्नुपर्छ । (३) कुनचाहिँ आठ धर्म जान्नुपर्छ ? आठ लोक धर्महरू—लाभ र अलाभ, यश र अयश, निन्दा र प्रशंसा, सुख र दुःख । यी आठ धर्महरू जान्नुपर्छ । (४) कुनचाहिँ आठ धर्म त्यागनुपर्छ ? आठ मिथ्यात्वहरू—मिथ्यादृष्टि,...मिथ्या समाधि । यी आठ धर्महरू त्यागनुपर्छ । (५) कुनचाहिँ आठ धर्म हानभागीय हुन् ? आठ आलस्य वस्तुहरू—आवुसो ! यहाँ भिक्षुको गर्नुपर्ने काम हुन्छ । उसलाई यस्तो लाग्छ— ...^१ । यी आठ धर्महरू हानभागीय हुन् ।

१. यहाँका बाँकी सबै कुराहरू अगाडि संगीति सूत्रमा उल्लेख भएका ‘आठ आलस्यवस्तुहरू’ भन्ने उपशीर्षकमा लेखे जस्तै पढ्नु ।

(६) कुनचाहिं आठ धर्म विशेषभागीय हुन् ? आठ आरम्भ वस्तुहरू—
 आवुसो ! यहाँ भिक्षुलाई काम गर्नु पर्ने हुन्छ । उसलाई यस्तो लाग्छ—
 ...^१ । यी आठ धर्महरू विशेषभागीय हुन् । (७) कुनचाहिं आठ धर्म
 बुझ्न कठीन छ ? ब्रह्मचर्यवास गर्नको निमित्त आठ भक्षण समयहरू—
 आवुसो ! यहाँ तथागत अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध लोकमा उत्पन्न भएको
 हुन्छ ।...^२ । यी आठ धर्महरू बुझ्न कठीन छ । (८) कुनचाहिं आठ
 धर्म उत्पादन गर्नुपर्छ ? आठ महापुरुष वितर्कहरू—(क) यो धर्म
 अल्पेच्छीको निमित्त हो र यो धर्म महेच्छीको निमित्त होइन; (ख) यो
 धर्म सन्तुष्ट हुनेको निमित्त हो र यो धर्म असन्तुष्ट हुनेको निमित्त
 होइन; (ग) यो धर्म एकान्तप्रेमीको निमित्त हो र यो धर्म मानिस
 जम्मा गरी बस्नेको निमित्त होइन; (घ) यो धर्म वीर्यवान्को निमित्त
 हो र यो धर्म अल्छी हुनेको निमित्त होइन; (ङ) यो धर्म स्मृतिवान्को
 निमित्त हो र यो धर्म स्मृतिहीन हुनेको निमित्त होइन; (च) यो धर्म
 समाहित हुनेको निमित्त हो र यो धर्म असमाहित हुनेको निमित्त होइन;
 (छ) यो धर्म प्रज्ञावान्को निमित्त हो र यो धर्म मूर्खको निमित्त होइन;
 (ज) यो धर्म निष्प्रपञ्चीको निमित्त हो र यो धर्म प्रपञ्चीको निमित्त

-
१. यहाँका बाँकी कुराहरू अगाडि संगीति सूत्रमा उल्लेख भएको 'आठ आरम्भवस्तुहरू' भन्ने उपशीर्षकमा लेखे जस्तै पढ्नु ।
  २. यहाँका बाँकी कुराहरू 'असुर योनिमा उत्पन्न भएको हुन्छ' भन्ने एक बाहेक अरू सबै अगाडि संगीति सूत्रमा उल्लेख भएको 'ब्रह्म-चर्यवास गर्नको निमित्त नौवटा भक्षण' भन्ने उपशीर्षकमा उल्लेख भए जस्तै दोहऱ्याई पढ्नु ।

होइन । यी आठ धर्महरू उत्पादन गर्नु पर्छ । (९) कुनचाहिं आठ धर्म बुझ्नुपर्छ ? आठ अभिभायतनहरू (अभिम्वायतनहरू)—...^१ । यी आठ धर्महरू बुझ्नुपर्छ । (१०) कुनचाहिं आठ धर्म साक्षात्कार गर्नु पर्छ ? आठ विमोक्षहरू—...^२ । यी आठ धर्महरू साक्षात्कार गर्नु पर्छ ।

“तथागतस्य बोध गरेका यी असी धर्महरू भूत,...अनन्यथ छन् ।”

नौ धर्म—

९—“(१) नौवटा धर्म बहूपकारी छन्,...(१०) नौ वटा धर्म साक्षात्कार गर्नु पर्छ ।

“(१) कुनचाहिं नौवटा धर्म बहूपकारी छन् ? योनिस्सो मनस्कार^१ मूल भएका नौवटा धर्महरू—योनिस्सो (=यथार्थत) मनस्कार गर्दा प्रामोदच हुन्छ, प्रमुदित हुनेको प्रीति हुन्छ, प्रीति हुनेको काय प्रशब्ध हुन्छ, प्रशब्ध काय हुनेको सुखवेदना हुन्छ, सुख हुनेको चित्त समाधिष्ठ हुन्छ, समाहित चित्त भएपछि यथार्थत जान्दछ देख्दछ,

-
१. यहाँका बाँकी कुराहरू सबै अगाडि संगीति सूत्रमा उल्लेख भएको ‘आठ अभिभायतनहरू’ भन्ने उपशीर्षकमा हेर्नु ।
  २. यहाँका बाँकी कुराहरू अगाडि संगति सूत्रमा उल्लेख भएको ‘आठ विमोक्षहरू’ भन्ने उपशीर्षकमा हेर्नु ।
  ३. बुद्धि पुन्याई उपायपूर्वक युक्तिपूर्वक यथार्थतः विचार गर्नुलाई ‘योनिस्सो मनस्कार’ भनिएको हो ।

यथार्थत जान्दा देख्दा निर्वेद (= उदासीन) हुन्छ, निर्वेद भएपछि विरक्तिन्छ र विरक्तताबाट विमुक्त हुन्छ । यी नौवटा घर्महरू बहूपकारी छन् । (२) कुनचाहिँ नौवटा घर्म भाविता गर्नुपर्छ ? नौवटा पारिशुद्धि प्रधानीय अङ्गहरू— शीलविशुद्धि पारिशुद्धि प्रधानीय अङ्ग, चित्तविशुद्धि पारिशुद्धि प्रधानीय अङ्ग, दृष्टिविशुद्धि पारिशुद्धि प्रधानीय अङ्ग, कङ्खावितरणविशुद्धि पारिशुद्धि प्रधानीय अङ्ग, मार्गामार्गज्ञानदर्शन पारिशुद्धि प्रधानीय अङ्ग, प्रत्तिपदाज्ञानदर्शन विशुद्धि पारिशुद्धि प्रधानीय अङ्ग, ज्ञानदर्शनविशुद्धि पारिशुद्धि प्रधानीय अङ्ग, प्रज्ञाविशुद्धि पारिशुद्धि प्रधानीय अङ्ग र विमुक्ति विशुद्धि पारिशुद्धि प्रधानीय अङ्ग । यी नौवटा घर्महरू भाविता गर्नुपर्छ । (३) कुनचाहिँ नौवटा घर्म जान्नुपर्छ ? नौवटा सत्त्वावासहरू—आवुसो ! त्यस्ता प्राणीहरू पनि छन् जसको मानाकाय र नानासंज्ञा हुन्छ ।...^१ । यी नौवटा घर्महरू जान्नुपर्छ । (४) कुनचाहिँ नौवटा घर्म त्याग्नुपर्छ ? नौवटा तृष्णामूलक घर्महरू— तृष्णाको कारणले खोजी, खोजीको कारणले लाभ, लाभको कारणले विनिश्चय, विनिश्चयको कारणले छन्दराग, छन्दरागको कारणले अध्यवसान, अध्यवसानको कारणले परिग्रह, परिग्रहको कारणले मात्सर्य, मात्सर्यको कारणले आरक्षा र आरक्षाको कारणले दण्डादान-शस्त्रादान-कलहविग्रहविवाद—तँ तँ म म भन्ने पिशुन, मृषावाद र अनेक पापक अकुशल घर्महरू हुन्छन् । यी नौवटा घर्महरू त्याग्नुपर्छ । (५) कुनचाहिँ

---

१. यहाँका बाँकी कुराहरू अगाडि संगीति सूत्रमा उल्लेख भएकी 'नवसत्त्वावासहरू' भन्ने उपशीर्षकमा हेर्नु ।

नौवटा घर्म हानभागीय हुन् ? नौवटा आघात वस्तुहरू—‘मेरो अनर्थ गन्यो’ भनी आघात राख्छ...^१ । यी नौवटा घर्महरू हानभागीय हुन् । (६) कुनचाहि नौवटा घर्म विशेषभागीय हुन् ? नौवटा आघात विनयन वस्तुहरू—...^२ । यी नौवटा घर्महरू विशेषभागीय हुन् । (७) कुनचाहि नौवटा घर्म बुझ्न कठीन छ ? नौवटा नानात्वहरू—घातुनात्वको कारणले स्पर्श नानात्व उत्पन्न हुन्छ, स्पर्श नानात्वको कारणले वेदना नानात्व उत्पन्न हुन्छ, वेदना नानात्वको कारणले संज्ञा नानात्व उत्पन्न हुन्छ, संज्ञा नानात्वको कारणले संकल्प नानात्व उत्पन्न हुन्छ, संकल्प नानात्वको कारणले छन्द नानात्व उत्पन्न हुन्छ, छन्द नानात्वको कारणले परिदाह नानात्व उत्पन्न हुन्छ, परिदाह नानात्वको कारणले पर्येषण नानात्व उत्पन्न हुन्छ र पर्येषण नानात्वको कारणले लाभ नानात्व उत्पन्न हुन्छ । यी नौवटा घर्महरू बुझ्न कठीन छ । (८) कुनचाहि नौवटा घर्म उत्पादन गर्नुपर्छ ? नौवटा संज्ञाहरू—अशुभसंज्ञा, मरण-संज्ञा, आहारमा प्रतिकूलसंज्ञा, सबै लोकमा अनभिरतसंज्ञा, अनित्यसंज्ञा, अनित्यमा दुःखसंज्ञा, दुःखमा अनात्मसंज्ञा, प्रहाणसंज्ञा र त्रिरागसंज्ञा । यी नौवटा घर्महरू उत्पादन गर्नुपर्छ । (९) कुनचाहि नौवटा घर्म

-
१. यहाँका बाँकी कुराहरू अगाडि संगीति सूत्रमा उल्लेख भएको ‘नौवटा आघातवस्तुहरू’ भन्ने उपशीर्षकमा हेर्नु ।
  २. यहाँका बाँकी कुराहरू अगाडि संगीति सूत्रमा उल्लेख भएको ‘नौवटा आघात प्रतिविनयनहरू’ भन्ने उपशीर्षकमा हेर्नु ।

बुद्धनुपच्छं ? नौवटा अनुपूर्वविहार— ...^३ । यी नौवटा धर्महरू बुद्धनुपच्छं ।
(१०) कुनचाहि नौवटा धर्म साक्षात्कार गर्नुपच्छं ? नौवटा अनुपूर्व-
निरोधहरू— ...^३ । यी नौवटा धर्महरू साक्षात्कार गर्नुपच्छं ।

“तथागतले बोध गरेका यी नब्बे धर्महरू भूत, ... अनन्यथ
छन् ।”

दश धर्म—

१०—“(१) दश धर्म बहूपकारी छन्, ... (१०) दश धर्म
साक्षात्कार गर्नुपच्छं ।

“(१) कुनचाहि दश धर्म बहूपकारी छन् ? दश नाथकरण
धर्महरू— ...^३ । यी दश धर्महरू बहूपकारी छन् । (२) कुनचाहि दश
धर्म भाविता गर्नुपच्छं ? दश कसिणहरू— ...^३ । यी दश धर्महरू

१. यहाँका बाँकी कुराहरू अगाडि संगीति सूत्रमा उल्लेख भएको ‘नौ
अनुपूर्वविहार’ भन्ने उपशीर्षकमा हेर्नु ।
२. यहाँका बाँकी कुराहरू अगाडि संगीति सूत्रमा उल्लेख भएको ‘नौ
अनुपूर्व निरोधहरू’ भन्ने उपशीर्षकमा हेर्नु ।
३. यहाँका बाँकी कुराहरू अगाडि संगीति सूत्रमा उल्लेख भएको ‘दश-
नाथकरण धर्महरू’ भन्ने उपशीर्षकमा हेर्नु ।
४. यहाँका बाँकी कुराहरू अगाडि संगीति सूत्रमा उल्लेख भएको ‘दश
कसिणायतनहरू’ भन्ने उपशीर्षकमा हेर्नु ।

भाविता गर्नुपछं । (३) कुनचाहि दश घर्म जान्नुपछं ? दश आयतनहरू—चक्षु आयतन, रूप आयतन, श्रोत आयतन, शब्द आयतन, घ्राण आयतन, गन्ध आयतन, जिह्वा आयतन, रस आयतन, काय आयतन र स्पर्श आयतन । यी दश घर्महरू जान्नुपछं । (४) कुनचाहि दश घर्म त्याग्नुपछं ? दश मिथ्यात्वहरू—मिथ्यादृष्टि,...^१ मिथ्यासमाधि, मिथ्याज्ञान र मिथ्याविमुक्ति । यी दश घर्महरू त्याग्नुपछं । (५) कुनचाहि दश घर्म हानभागीय हुन् ? दश अकुशलकर्मपथहरू— ...^१ । यही दश घर्महरू हानभागीय हुन् । (६) कुनचाहि दश घर्म विशेषभागीय हुन् ? दश कुशल कर्मपथहरू— ...^१ । यी दश घर्महरू विशेषभागीय हुन् । (७) कुनचाहि दश घर्म बुझ्न कठीन छ ? दश आर्यवासहरू— ...^१ । यी दश घर्महरू बुझ्न कठीन छ । (८) कुनचाहि दश घर्म उत्पादन गर्नुपछं ? दश संज्ञाहरू—अशुभसंज्ञा, मरणसंज्ञा, आहारमाप्रति-

Dhamma.Digital

१. यहाँका बाँकी कुराहरू अगाडि संगीति सूत्रमा उल्लेख भएका 'आठ मिथ्यापनहरूलाई' जोडेर पढ्नु ।
२. यहाँका बाँकी कुराहरू अगाडि संगीति सूत्रमा उल्लेख भएको 'दश अकुशल कर्मपथहरू' भन्ने उपशीर्षकमा हेर्नु ।
३. यहाँका बाँकी कुराहरू अगाडि संगीति सूत्रमा उल्लेख भएको 'दश कुशल कर्मपथहरू' भन्ने उपशीर्षकमा हेर्नु ।
४. यहाँका बाँकी कुराहरू अगाडि संगीति सूत्रमा उल्लेख भएको 'दश आर्यवासहरू' भन्ने उपशीर्षकमा हेर्नु ।

कूलसंज्ञा, सर्वलोकहरूमा अनभिरतिसंज्ञा, अनित्यसंज्ञा, अनित्यमा दुःखसंज्ञा, दुःखमा अनात्मताकोसंज्ञा, प्रहाणसंज्ञा, विरागसंज्ञा र निरोधसंज्ञा । यी दश धर्महरू उत्पादन गर्नुपर्छ । (९) कुनचाहिँ दश धर्म बुझ्नुपर्छ ? (अभिञ्जेय्या) । दशवटा निर्जर वस्तुहरू—(क) सम्यक्-दृष्टि हुनेको मिथ्यादृष्टि जीर्ण हुन्छ र मिथ्यादृष्टिको कारणले जुन अनेक पापक धर्महरू सम्भव हुन्छन् ती पनि जीर्ण हुन्छन्, (ख) सम्यक्-संकल्प हुनेको मिथ्यासंकल्प जीर्ण हुन्छ र.., (ग) सम्यक्वाचा हुनेको मिथ्यावाचा जीर्ण हुन्छ र.., (घ) सम्यक्कर्मन्त हुनेको मिथ्याकर्मन्त जीर्ण हुन्छ र..., (ङ) सम्यक्आजीव हुनेको मिथ्या आजीव जीर्ण हुन्छ र..., (च) सम्यक्व्यायाम हुनेको मिथ्या व्यायाम जीर्ण हुन्छ र.., (छ) सम्यक्स्मृति हुनेको मिथ्यास्मृति जीर्ण हुन्छ र..., (ज) सम्यक्-समाधि हुनेको मिथ्या समाधि जीर्ण हुन्छ र..., (झ) सम्यक्ज्ञान हुनेको मिथ्याज्ञान जीर्ण हुन्छ र..., (ञ) सम्यक्विमुक्ति हुनेको मिथ्या विमुक्ति जीर्ण हुन्छ र मिथ्या विमुक्तिको कारणले जुन अनेक पापक धर्महरू सम्भव हुन्छन् ती पनि जीर्ण हुन्छन् । यी दश धर्महरू बुझ्नुपर्छ । (१०) कुनचाहिँ दश धर्म साक्षात्कार गर्नुपर्छ ? दश अशैक्ष धर्महरू— अशैक्ष सम्यक्दृष्टि, अशैक्ष सम्यक्संकल्प, अशैक्ष सम्यक्वाचा, अशैक्ष सम्यक्कर्मन्त, अशैक्ष सम्यक्आजीव, अशैक्ष सम्यक्वायाम, अशैक्ष सम्यक्स्मृति, अशैक्ष सम्यक्समाधि, अशैक्ष सम्यक्ज्ञान र अशैक्ष सम्यक्-विमुक्ति । यी दश धर्महरू साक्षात्कार गर्नुपर्छ ।

“तथागतले बोध गरेका यी दश धर्महरू भूत, तथ्य, तथ, अद्वित्य र अनन्यथ छन् ।”

सारिपुत्र स्थविर-२

[१०६]

आयुष्मान् सारिपुत्रे यसो भन्नुभयो । सन्तुष्ट भई ती
भिक्षुहरूले आयुष्मान् सारिपुत्रको भाषणलाई अभिनन्दन गरे ।

x

x

x

मूल सूत्र—

७८।२३ पश्चिम जनपदमा जान चाहने भिक्षुहरू

यस्तो मैले सुनें १ ।

एक समय भगवान् शाक्यदेशस्थित देवदह भन्ने शाक्य-
हरूको निगममा बस्नु भएको थियो । अनि पश्चिम जनपदमा जान
चाहने धेरै भिक्षुहरू जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि
भगवान्लाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका ती
भिक्षुहरूले भगवान्लाई यस्तो बित्ति गरे—

“भन्ते ! हामीहरू पश्चिम जनपदमा जान चाहन्छौं । हामीहरू
पश्चिम जनपदमा बस्न चाहन्छौं ।”

“भिक्षुहो ! तिमीहरूले सारिपुत्रसँग भेट्थौ ?”

“भन्ते ! हामीहरूले आयुष्मान् सारिपुत्रसँग भेटेका छैनौं ।”

“भिक्षुहो ! सारिपुत्रसँग भेट । भिक्षुहो ! सारिपुत्र पण्डित
छन् सब्रह्मचारी भिक्षुहरूको संग्रहकर्ता हुन् ।”

---

१. सं. ति. II. पृ. २४५; देवदहसुत्तं, अ. क. II. पृ. १८६.

“हवस्, भन्ते !” भनी ती भिक्षुहरूले भगवान्लाई प्रत्युत्तर दिए ।

त्यसबखत आयुष्मान् सारिपुत्र भगवान्को अविदूरमा एक छाप्रोमा^१ बसिरहुनु भएको थियो ।

भनि ती भिक्षुहरू भगवान्को कुरालाई अनुमोदन गरी आसनबाट उठी भगवान्लाई अभिवादन तथा प्रदक्षिणा गरी जहाँ आयुष्मान् सारिपुत्र हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि आयुष्मान् सारिपुत्रसँग सम्मोदन गरे । सम्मोदनीय कुशलवार्ता सिद्धिए पछि एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका ती भिक्षुहरूले आयुष्मान् सारिपुत्रलाई यस्तो निवेदन गरे—

“आवुसो सारिपुत्र ! हामीहरू पश्चिम जनपदमा जान चाहन्छौं । हामीहरू पश्चिम जनपदमा बस्न चाहन्छौं । हामीहरूले भगवान्सँग भेटिसक्यौं ।”

विदेशमा अनेक प्रश्नहरू सोच्छन्

“आवुसो ! विदेशको विभिन्न राज्यमा जाँदा भिक्षुहरूसँग

-
१. यो छाप्रो (मण्डप) पानी भएको एक स्थानमा थियो । सं. नि. अ. क; II. पृ. १८७.

क्षत्री-पण्डितहरूले^१ पनि ब्राह्मण-पण्डितहरूले^२ पनि गृहपति-पण्डित-
हरूले^३ पनि श्रमण-पण्डितहरूले^४ पनि प्रश्नहरू सोच्छन् । आवुसो !
यस्ता प्रश्नहरू सोच्ने पण्डित-मनुष्यहरू पनि हुन्छन्—

“आयुष्मान्हरूका शास्ता के वादी तथा के बताउने हुनुहुन्छ ?
के आयुष्मान्हरूले राम्ररी घर्महरू सुन्नु भएको छ ? राम्ररी ग्रहण
गर्नु भएको छ ? राम्ररी मनमा धारण गर्नु भएको छ ? राम्ररी
प्रज्ञाद्वारा प्रतिवेध गर्नु भएको छ ? जस्तो बताउँदा आयुष्मान्हरू

१. बिम्बिसार तथा प्रसेनजित कोशल राजाहरू जस्ता क्षत्री-पण्डितहरू ।
सं. नि. अ. क. II. पृ. १८८; यी राजाहरूका कुराहरू बु. रा. भा-१, पृ. १, र १४७ मा उल्लेख भएको छ ।
२. चङ्की तथा तारुक्षहरू जस्ता ब्राह्मण-पण्डितहरू । सं. नि. अ. क. II.
पृ. १८८; यी ब्राह्मणहरूका कुराहरू बु. ब्रा. भा-१, पृ. १८५ र
३१२ मा उल्लेख भएको छ ।
३. चित्रगृहपति तथा सुदत्तगृहपतिहरू जस्ता गृहपति-पण्डितहरू ।
सं. नि. अ. क. II. पृ. १८८; यिनीहरूका कुराहरू बु. गृ. भा-१,
पृ. २५ र १३६ मा उल्लेख भएको छ ।
४. सभियपरिव्राजक तथा विलोतिक परिव्राजकहरू जस्ता श्रमण-
पण्डितहरू । सं. नि. अ. क. II. पृ. १८८; सभिय परिव्राजकको
बारेमा बु. प. भा-१, पृ. ८०, १३८, र सु. नि. पृ. ३४५ मा
सभियसुत्तं; विलोतिक परिव्राजकको सम्बन्धमा अं. नि-४, पृ.
४०५: पोतलियसुत्तं हेर्न ।

भगवान्‌ले बताए बमोजिम बताउने पनि हुनेछन्, भगवान्‌लाई भूटा आरोप पनि लगाएको हुने छैन, घमण्डानुक्कल बताएको पनि हुने छ र कुनै सहघर्मीको वादानुवादलाई निन्दा पनि हुने छैन ?”

“आवुसो ! आयुष्मान्‌को यस कुराको अर्थ बुझ्नको निमित्त हामीहरू टाढा टाढाबाट पनि आउने थियौं होला । त्यसो हुनाले आयुष्मान्‌ सारिपुत्रले नै यस कुराको अर्थ बताइदिनुहोस् ।”

“आवुसो ! त्यसोभए सुन, राम्ररी मनमा धारण गर, मन्नेछु ।

“हवस्, आवुसो !” भनी ती भिक्षुहरूले आयुष्मान्‌ सारिपुत्र-लाई प्रत्युत्तर दिए । अनि आयुष्मान्‌ सारिपुत्रले यस्तो मन्नुभयो—

यस्तो सोध्दा यस्तो जवाफ दिनु

१—“आवुसो ! विभिन्न राज्यमा जाने भिक्षुहरूसँग यस्तो प्रश्न सोध्ने क्षत्री-पण्डितहरू, ...श्रमण-पण्डितहरू हुन्छन् । आवुसो ! यस्तो प्रश्न सोध्ने पण्डित-मानिसहरू पनि छन्—‘आयुष्मान्‌हरूका शास्ता के वादी तथा के बताउने हुनुहुन्छ नि ?’

“आवुसो ! यस्तो सोध्दा तपाइहरूले यस्तो बताउनु पर्छ—
‘आवुसो ! हाम्रा शास्ता छन्दरागलाई हटाउने कुरा बताउनु हुन्छ ।’

२—“आवुसो ! यस्तो बताउँदा अज उत्तरोत्तर प्रश्न सोध्ने क्षत्री-पण्डितहरू, ...श्रमण-पण्डितहरू हुन्छन् । आवुसो ! यस्तो प्रश्न सोध्ने पण्डित-मानिसहरू पनि हुन्छन्—शास्ताले ‘आयुष्मान्‌हरूलाई के बाट छन्दराग हटाउने कुरा बताउनु हुन्छ नि ?’

“आवुसो ! यस्तो सोधदा तपाइहरूले यस्तो बताउनुपर्छ—
 ‘आवुसो ! शास्ताले—रूपमा भएको छन्दरागलाई हटाउने कुरा
 बताउनु हुन्छ, वेदनामा भएको,...संज्ञामा भएको,...संस्कारमा भएको,
 ...तथा विज्ञानमा भएको छन्दरागलाई हटाउने कुरा बताउनु हुन्छ ।’

३—“आवुसो ! यस्तो बताउँदा अज उत्तरोत्तर प्रश्न सोध्ने
 क्षत्री-पण्डितहरू,...श्रमण-पण्डितहरू हुन्छन् । आवुसो ! यस्तो प्रश्न
 सोध्ने पण्डित-मानिसहरू पनि हुन्छन्—‘आवुसो ! के दोष देखेर
 शास्ताले आयुष्मान्हरूलाई रूपमा भएको छन्दरागलाई हटाउने
 कुरा बताउनु हुन्छ नि ? के दोष देखेर...वेदनामा भएको छन्दरागलाई
 हटाउने कुरा बताउनु हुन्छ नि ? के दोष देखेर...संज्ञामा भएको
 छन्दरागलाई हटाउने कुरा बताउनु हुन्छ नि ? के दोष देखेर...
 संस्कारमा भएको छन्दरागलाई हटाउने कुरा बताउनु हुन्छ नि ? के
 दोष देखेर...विज्ञानमा भएको छन्दरागलाई हटाउने कुरा बताउनु
 हुन्छ नि ?’

“आवुसो ! यस्तो सोधदा तपाइहरूले यस्तो बताउनुपर्छ—
 ‘आवुसो ! रूपमा भएको राग नहट्नाले, छन्द नहट्नाले, प्रेम
 नहट्नाले, पिपासा नहट्नाले, परिदाह नहट्नाले र तृष्णा नहट्नाले—
 रूप-विपरिणाम अन्यथा भाव हुँदा—उसलाई शोक, परिदेव, दुःख,
 दौर्भेदस्य, उपायास उत्पन्न हुन्छ । वेदनामा भएको राग नहट्नाले,...
 संज्ञामा भएको राग नहट्नाले,...संस्कारमा भएको राग नहट्नाले,...
 तथा विज्ञानमा भएको राग नहट्नाले, छन्द नहट्नाले, प्रेम नहट्नाले;

पिपासा नहट्नाले, परिदाह नहट्नाले, तृष्णा नहट्नाले— विज्ञान-
विपरिणाम अन्यथा भाव हुंदा—उसलाई शोक, परिदेव, दुःख,
दोर्मनस्य, उपायास उत्पन्न हुन्छ ।’

“आवुसो ! यही दोष देखेर शास्ताले हामीलाई रूपमा भएको
छन्द-रागलाई,...वेदनामा भएको छन्द-रागलाई,...संज्ञामा भएको
छन्द-रागलाई,...संस्कारमा भएको छन्द-रागलाई,...तथा विज्ञानमा
भएको छन्द-रागलाई...हटाउने कुरा बताउनु भएको हो भनी बताउनु
पर्छ ।

४—“आवुसो ! यस्तो बताउँदा अज उत्तरोत्तर प्रश्न सोच्ने
क्षत्री-पण्डितहरू,...श्रमण-पण्डितहरू हुन्छन् । आवुसो ! यस्तो प्रश्न
सोच्ने पण्डित-मानिसहरू पनि हुन्छन्—‘आवुसो ! के गुण देखेर
शास्ताले आयुष्मान्हरूलाई रूपमा भएको छन्द-रागलाई हटाउने कुरा
बताउनु हुन्छ नि ? के गुण देखेर...वेदनामा भएको छन्द-रागलाई
हटाउने कुरा बताउनु हुन्छ नि ? के गुण देखेर...संज्ञामा भएको
छन्द-रागलाई हटाउने कुरा बताउनु हुन्छ नि ? के गुण देखेर...
संस्कारमा भएको छन्द-रागलाई हटाउने कुरा बताउनु हुन्छ नि ? तथा
के गुण देखेर...विज्ञानमा भएको छन्द-रागलाई हटाउने कुरा बताउनु
हुन्छ नि ?’

“आवुसो ! यस्तो सोच्दा तपाइहरूले यस्तो बताउनु पर्छ—
‘आवुसो ! रूपमा भएको राग हट्नाले, छन्द हट्नाले, प्रेम हट्नाले,
पिपासा हट्नाले, परिदाह हट्नाले र तृष्णा हट्नाले— रूप-विपरिणाम

अन्यथा भाव हुँदा—उसलाई शोक, परिदेव, दुःख, दौर्मनस्य उपायास उत्पन्न हुँदैन । वेदनामा भएको राग हट्नाले,...संज्ञामा भएको राग हट्नाले,...संस्कारमा भएको राग हट्नाले,...तथा विज्ञानमा भएको राग हट्नाले...तृष्णा हट्नाले—विज्ञान-विपरिणाम अन्यथा भाव हुँदा—उसलाई शोक, परिदेव,...उपायास उत्पन्न हुँदैन ।’

“आवुसो ! यही गुण देखेर शास्ताले हामीलाई रूपमा भएको ...वेदनामा भएको...संज्ञामा भएको.....संस्कारमा भएको...तथा विज्ञानमा भएको छन्द-रागलाई हटाउने कुरा बताउनु भएको हो भनी बताउनु पर्छ ।

“(अ) आवुसो ! यदि अकुशल धर्महरूमा संलग्न भई विहार गर्दा—यसै जीवनमा सुख, भविष्य, अनुपायास, अपरिदाह हुने भएको भए काय छाडी मरणपछि सुगति स्वर्गलोकमा उत्पन्न हुनसक्ने भएको भए—अवश्य पनि भगवान्ले अकुशल धर्महरूलाई छाडने कुरा बताउनु हुने थिएन होला । (आ) आवुसो ! जब कि अकुशल धर्महरूमा संलग्न भई विहार गर्दा—यसै जीवनमा दुःख, सविघात, सउपायास, सपरिदाह हुने भएको र काय छाडी मरणपछि दुर्गतिमा पनि उत्पन्न हुनसक्ने भएकोले—भगवान्ले अकुशल धर्महरूलाई छाडने वर्णना गर्नु भएको हो ।

“(अ) आवुसो ! कुशल धर्महरूमा संलग्न भई विहार गर्दा—यसै जीवनमा दुःख, सविघात, सउपायास, सपरिदाह हुने भएको भए र काय छाडी मरणपछि दुर्गति उत्पन्न हुनसक्ने भएको भए—अवश्य

पनि भगवान्ले कुशल धर्महरूमा संलग्न भई बस्नेको वर्णना गर्नुहुने थिएन होला । (आ) आवुसो ! जब कि कुशल धर्महरूमा संलग्न भई विहार गर्दा—यसै जीवनमा सुख, अविघात, अनुपायास, अपरिदाह हुने भएको र काय छाडी मरबपछि सुगति स्वर्गलोकमा पनि उत्पन्न हुनसक्ने भएकोले—भगवान्ले कुशल धर्महरूमा संलग्न भई विहार गर्नेको वर्णना गर्नुभएको हो ।”

आयुष्मान् सारिपुत्रले यति भन्नुभएपछि सन्तुष्ट भई ती भिक्षुहरूले आयुष्मान् सारिपुत्रको भाषणलाई अभिनन्दन गरे ।

×

×

×

मूल सूत्र—

७९।२४ यो धर्ममा के सुख हो ?

एक समय आयुष्मान् सारिपुत्र मगध (देश) को नालक भन्ने गाउँमा बस्दै हुनुहुन्थ्यो^१ । अनि सामण्डकानि परिव्राजक जहाँ आयुष्मान् सारिपुत्र हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि आयुष्मान् सारिपुत्रसँग सम्मोदन गरे । सम्मोदनीय कुशलवार्ता गरिसकेपछि एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका सामण्डकानि परिव्राजकले आयुष्मान् सारिपुत्रसँग यस्तो सोधे—

“आवुसो ! यो धर्मविनयमा (=बुद्ध धर्ममा) के सुख हो र के दुःख हो ?”

“आवुसो ! यो बुद्धशासनमा (=बुद्ध धर्ममा) मन नलाग्नु दुःख हो र मन लाग्नु सुख हो । आवुसो ! मन नलाग्दा यो दुःख सम्भव हुन्छ—हिडिरहे पनि सुख शान्ति हुँदैन, उभिडिरहे पनि सुख शान्ति हुँदैन, बसिरहे पनि, ... सुतिरहे पनि, ... गाउँमा गए पनि, ... अरुण्यमा

१. अं. नि-१०, पृ. १६६: दुतियसुखमुत्तं, यमकवग्गो ।

गए पनि,... रुखमनि गए पनि,... निर्जन स्थानमा गए पनि,... खुला ठाउँमा गए पनि,... भिक्षुहरूको बीच बसे पनि सुख शान्ति हुँदैन । आवुसो ! मन नलाग्दा यो दुःख सम्भव हुन्छ ।

“आवुसो ! मन लाग्दा यो सुख सम्भव हुन्छ—हिडिरहे पनि सुख शान्ति हुन्छ, उभिइरहे पनि सुख शान्ति हुन्छ, बसिरहे पनि,... सुतिरहे पनि,... गाउँमा गए पनि,... अरण्यमा गए पनि,... रुखमनि गए पनि,... निर्जन स्थानमा गए पनि,... खुला ठाउँमा गए पनि,... भिक्षुहरूको बीचमा गए पनि सुख शान्ति हुन्छ । आवुसो ! मन लाग्दा यो सुख सम्भव हुन्छ ।”

×

×

×

मूल सूत्र—

८०।२५ सुख दुःख भनेको के हो ?

एक समय आयुष्मान् सारिपुत्र मगध (देश) को नालक गाउँमा बस्दै हुनुहुन्थ्यो^१ । अनि सामशडकानि परिव्राजक जहाँ आयुष्मान् सारिपुत्र हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि आयुष्मान् सारिपुत्रसँग सम्मोदन गरे । सम्मोदनीय कुशलवार्ता गरिसकेपछि एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका सामशडकानि परिव्राजकले आयुष्मान् सारिपुत्रसँग यस्तो सोचे—

“आवुसो सारिपुत्र ! सुख भनेको के हो ? दुःख भनेको के हो ?”

“आवुसो ! जन्म हुनु दुःख हो, जन्म नहुनु सुख हो । आवुसो ! जन्म भएपछि यो दुःख सम्भव हुन्छ—जाडो, गर्मी, भोक, प्यास, दिशा, पिताब, आगोको स्पर्श, दण्डको स्पर्श, शस्त्रको स्पर्श र ज्ञातिबन्धु मित्रहरू आएर पनि रिसाउँछन् । आवुसो ! जन्म भएपछि यो दुःख सम्भव हुन्छ । आवुसो ! जन्म नभएमा यो सुख सम्भव हुन्छ—न जाडो,

१. अं. नि-१०, पृ. १६५: पठमसुखसुत्तं, यमकवग्गो ।

सारिपुत्र स्थविर-२

[१२१]

न गर्मा, न भोक्, न प्यास, न दिसा, न पिसाब, न आगोको स्पर्श,
न दण्डको स्पर्श, न शस्त्रको स्पर्श र ज्ञातिबन्धु मित्रहरू आएर पनि
रिसाउँदैनन् । आवुसो ! जन्म नभएमा यो सुख सम्भव हुन्छ ।”

Dhamma.Digital

×

×

×

मूल सूत्र—

८१।२६ सारिपुत्रको सिंहनाद

यस्तो मैले सुनें १ ।

एक समय भगवान् नालन्दास्थित पावारिक आम्रबनमा बस्नु भएको थियो । अनि आयुष्मान् सारिपुत्र जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ जानुभयो । त्यहाँ पुग्नु भएपछि भगवान्लाई अभिवादन गरी एक छेउमा बस्नुभयो । एक छेउमा बस्नुभएका आयुष्मान् सारिपुत्रले भगवान्लाई यस्तो भन्नुभयो—“भन्ते ! भगवान् प्रति म यति प्रसन्नछु कि—सम्बोधको सम्बन्धमा भगवान् जस्तै उत्तरोत्तर ज्ञान गर्ने श्रमण वा ब्राह्मण न थिए न हुनेछ न त अहिले कुनै छन् ।”

“सारिपुत्र ! तिम्रो यो कुरा बडो नैर्भीक र उदार छ । ठोकेर नै भन्यो । सिंहनाद गर्‍यो...। सारिपुत्र ! जो ती अतीत समयका अरहन्त सम्यक्सम्बुद्धहरू थिए ती सबै भगवान्हरूका यस्ता शीलहरू थिए, ती भगवान्हरू यस्ता स्वभावका थिए, ती भगवान्हरू यस

१. दी. ति. III. पृ. ७७; सम्पसादनीयसुत्तं, अ. क. II. पृ. ६३३.

किसिमले बस्नुहुन्थ्यो र ती भगवान्हरू यसरी विमुक्त भएका थिए भनी के तिम्रो चित्तले वहाँहरूका चित्तलाई जानेका छौ के ?”

“भन्ते ! जानेको छैन ।”

“सारिपुत्र ! के त अनागत समयमा जो ती अरहन्त सम्यक्सम्बुद्धहरू हुने छन्...जो ती अहिले अरहन्त सम्यक्सम्बुद्ध हुनुहुन्छ वहाँको यस्तो शील छ...यसरी विमुक्त भएका छन् भनी तिम्रो चित्तले वहाँको चित्तलाई जानेका छौ के ?”

“भन्ते ! जानेको छैन ।”

“सारिपुत्र ! अतीतानागत प्रत्युत्पन्न बुद्धहरूको बारेमा तिम्रीमा चित्तपरिच्छेद ज्ञान छैन भने कसरी यस्तो निर्भीक वाचा ठोकेर तिम्रीले भन्नसक्थौ त ?”

“भन्ते ! ममा अतीतानागत प्रत्युत्पन्न बुद्धहरूको सम्बन्धमा चित्तपरिच्छेद ज्ञान चाहिँ छैन । किन्तु मैले धर्मन्वय^१को कुरा बुझेको छु । अनौंकि राजाको प्रत्यन्त नगरमा बलियो परखालले घेरिएको योटा मात्र नगर भित्र जाने ढोका छ । त्यहाँ ढोकामा बस्ने पाले पण्डित र व्यक्त छ । उसले बिनेकालाई मात्र भित्र पस्न दिन्छ अरूलाई दिन्न । उ नगरको चारैतिर गई परखाल हेर्छ । कतै पनि कुनै

-
१. प्रत्यक्ष धर्मानुसार अनुगमन गर्ने ज्ञानलाई 'धर्मन्वय' भनिएको हो । अर्थात् अनुमान ज्ञान । दी. नि. अ. क. II. पृ. ६३६: सम्पसा-दनीयसुत्तवण्णना ।

पवाल वा परखाल भत्केको देख्दैन । बिरालो छिर्न सक्ने सम्मको पवाल पनि देख्दैन । अनि उसलाई यस्तो निश्चय हुन्छ—‘जो यस नगरभित्र पस्छन् वा बाहिर निस्क्छन् ती सबै यसै ढोकाबाट पस्छन् र बाहिर निस्क्छन् ।’ भन्ते ! यस्तै गरी मले घर्मन्वयलाई बुझेको छु । भन्ते ! जो ती अतीत समयका अरहन्त सम्यक्सम्बुद्धहरू थिए ती सबैले पञ्चनीवरणलाई छाडी चित्तको उपक्लेशलाई प्रज्ञाद्वारा निर्बल पारी चासतिपट्टानमा राम्ररी चित्त राखी तथा सप्तबोध्यङ्गलाई यथार्थतः भाविता गरी सम्यक्सम्बुद्धत्व प्राप्त गरे । भन्ते ! जो ती अनागत समयमा अरहन्त सम्यक्सम्बुद्धहरू हुने छन् ती सबैले पञ्चनीवरणहरूलाई छाडी...तथा सप्तबोध्यङ्गलाई यथार्थतः भाविता गरी सम्यक्सम्बुद्धत्व प्राप्त गर्ने छन् । भन्ते ! भगवान् अरहन्त सम्यक्सम्बुद्धले पनि अहिले पञ्चनीवरणहरू छाड्नुभई...तथा सप्तसम्बोध्यङ्गलाई यथार्थतः भाविता गर्नुभई सम्यक्सम्बुद्धत्व प्राप्त गर्नु भएको हो ।

‘भन्ते ! यहाँ म भगवान्कहाँ घर्मश्रवणको निमित्त जान्छु । अनि भगवान्ले मलाई घर्मदेशना गर्नुहुँदै कृष्णशुक्लपक्ष मिलेका दुबै पक्षका उत्तरोत्तर तथा प्रणीततर घर्मदेशना गर्नुहुन्छ । जति जति भगवान्ले प्रणीततर घर्मदेशना गर्नुहुन्छ उति उति म घर्म अबबोध गर्छु । अनि शास्ता प्रति ‘भगवान् सम्यक्सम्बुद्ध हुनुहुन्छ, भगवान्को घर्म सु-आख्यात छ र श्रावकसङ्घ सुप्रतिपन्न छ’ भनी म प्रसन्न हुन्छु ।

१. यी कुराहरू सं. नि. IV. पृ. १३६: नालन्दासुत्तमा र दी. नि. पा.

II. पृ. ६७: महापरिनिब्बानसुत्तमा पनि उल्लेख भएका छन् ।

भगवान्को अनुपम धर्मदेशना

१-“भन्ते ! भगवान्ले अर्को पनि अनुपम कुशल धर्मदेशना गर्नुहुन्छ । ती कुशल धर्महरू यी हुन्—(४) चार सतिपट्टानहरू, (४) चार सम्यक् प्रबानहरू, (४) चार ऋद्धिषादहरू, (५) पाँच इन्द्रियहरू, (५) पाँच बलहरू, (७) सात बोध्यङ्गहरू, र (८) आर्य अष्टाङ्गिक मार्ग^१ । भन्ते ! यहाँ भिक्षु आस्रव क्षय गरी अनास्रवी भई चित्तविमुक्ति र प्रज्ञाविमुक्ति भई यसै जीवनमा स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी बिहार गर्छ । भन्ते ! कुशल धर्ममा यही अनुपम हो । भगवान्ले यसलाई निरवशेषरूपले जान्नु भएको छ । यसरी निरवशेषरूपले जान्ने भगवान्लाई यो भन्दा उत्तरोत्तर जान्नुपर्ने अरु केही छैन । कुशल धर्मको विषयमा जे जति भगवान्ले जान्नु भएको छ त्योभन्दा बढता जान्ने अरु कुनै श्रमण वा ब्राह्मण छैन ।

२-“भन्ते ! भगवान्ले अर्को पनि आयतनको सम्बन्धमा अनुपम धर्मदेशना गर्नुहुन्छ । भन्ते यी छ भित्री र बाहिरी आयतनहरू हुन्—(१) चक्षु र रूपहरू, (२) श्रोत र शब्दहरू, (३) घ्राण र गन्धहरू, (४) जिह्वा र रसहरू, (५) काय र स्पर्शहरू तथा (६) मन र धर्महरू । भन्ते ! आयतनको विषयमा यही अनुपम हो । भगवान्ले यसलाई

---

१. यी सैत्तीस धर्मलाई 'सप्तत्रिस बोधिपक्ष धर्म' भनी भन्दछन् र यही बुद्धधर्म हो ।

निरवशेषरूपले जान्नु भएको छ ।...त्योभन्दा बढता जान्ने अरू कुनै श्रमण वा ब्राह्मण छैन ।

३-“भन्ते ! भगवान्ले अर्को पनि गर्भप्रवेशको विषयमा अनुपम घर्मदेशना गर्नु भएको छ । भन्ते ! यी चार गर्भप्रवेश हुन्—**a.** भन्ते ! यहाँ कुनै नजानिकन आमाको कोखमा प्रवेश गर्छ, नजानिकन आमाको कोखमा बस्छ र नजानिकन आमाको कोखबाट निस्कन्छ । यो पहिलो गर्भप्रवेश हो ।

b. “भन्ते ! फेरि यहाँ कुनै जानिकन आमाको कोखमा प्रवेश गर्छ, नजानिकन आमाको कोखमा बस्छ र नजानिकन आमाको कोखबाट निस्कन्छ । यो दोस्रो गर्भप्रवेश हो ।

c. “भन्ते ! फेरि यहाँ कुनै जानिकन आमाको कोखमा प्रवेश गर्छ, जानिकन आमाको कोखमा बस्छ र नजानिकन आमाको कोखबाट निस्कन्छ । यो तेश्रो गर्भप्रवेश हो ।

d. “भन्ते ! फेरि यहाँ कुनै जानिकन आमाको कोखमा प्रवेश गर्छ, जानिकन आमाको कोखमा बस्छ र जानिकन आमाको कोखबाट निस्कन्छ । यो चौथो गर्भप्रवेश हो । भन्ते ! गर्भप्रवेशहरूमध्येमा यही अनुपम हो ।

४-“भन्ते ! भगवान्ले अर्को पनि **आदेशनाबिधि**^१ (—आदेसनविधामु) को विषयमा अनुपम घर्मदेशना गर्नु भएको छ ।

१. कुनै लक्षण देखेर वा जानेर अनुमान ज्ञानद्वारा ‘यो यस्तो हो’ भनी बताउनेलाई ‘आदेसना’ भनी भनिन्छ ।

भन्ते ! यी चार आदेशनाविधि हुन्—(a) भन्ते ! यहाँ कसैले कुनै निमित्त' (—चिन्हो, लक्षण) देखेर 'बस्तो तिम्रो मन छ त्यस्तो तिम्रो मन छ र बस्तो तिम्रो चित्त छ' भनी आदेशना (—प्रकाश) गर्छ । उसले घेरै पनि भन्छ र त्यो त्यस्तै हुन्छ अन्यथा हुन्न । यो पहिलो आदेशना (—प्रकाशन) हो । (b) भन्ते ! यहाँ फेरि कसैले निमित्त देखेर बताउँदैन किन्तु मनुष्यहरूको वा अमनुष्यहरूको वा देवताहरूको

१. यो 'निमित्त' को सम्बन्धमा अटुकथाले यस्तो उदाहरण दिएकोछ । जस्तै—एक राजाले हातमा तीनवटा मोती पोकोपारी पुरोहित ब्राह्मणसँग 'ब्राह्मण ! मेरो हातमा के छ ?' भनी सोध्दा त्यसबखत सो ब्राह्मणले यता उता हेर्दा एउटा माउसुली भिगा समात्न गयो र भिगा उसबाट मुक्त भयो । अनि उसले 'मोती' भनी भन्यो । राजाले 'हुनबेऊ, तर कतिवटा छन् ब ?' भनी फेरि सोधे । फेरि उसले यता उता चिह्नाएर हेर्दा नजिकमा तीनचोटी कुखरा बासेको सुनेर 'तीनवटा' भनी भन्यो । यस प्रकारका लक्षणहरूलाई 'निमित्त' भनिन्छ भनी दी. नि. अ. क. II. पृ. ६४४: सम्पसादनीयसुत्त-वण्णमाले उल्लेख गरेको छ ।
२. यहाँ अमनुष्य भनी यक्ष पिशाच आदिलाई भनिएको हो भनी दी. नि. अ. क. पृ. ६४४: सम्पसादनीयसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।
३. देवता भनी चातुर्भारराजिक देवताहरूलाई भनिएको हो भनी दी. नि. अ. क. II. पृ. ६४४: सम्पसादनीयसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

शब्द सुनेर 'यस्तो तिम्रो मन छ त्यस्तो तिम्रो मन छ र यस्तो तिम्रो चित्त छ' भनी आदेशना गर्छ । उसले घेरै पनि भन्छ र त्यो त्यस्तै हुन्छ अन्यथा हुन्न । यो दोश्रो आदेशना हो । (c) भन्ते ! यहाँ फेरि कसैले निमित्त देखेर बताउँदैन न त मनुष्यहरूको वा अमनुष्यहरूको वा देवताहरूको शब्द सुनेर प्रकाश गर्छ किन्तु वितर्कना गरी विचार गरी तथा वितर्कनाको कारणले मिस्रैको आवाज (वितर्कविष्कारसदृ) सुनेर 'यस्तो तिम्रो मन छ त्यस्तो तिम्रो मन छ र यस्तो तिम्रो चित्त छ' भनी आदेशना गर्छ । उसले घेरै पनि भन्छ र त्यो त्यस्तै हुन्छ अन्यथा हुन्न । यो तेस्रो आदेशना हो । (d) भन्ते ! यहाँ फेरि कसैले निमित्त देखेर प्रकाश गर्दैन न त मनुष्यहरूको वा अमनुष्यको वा देवताहरूको शब्द सुनेर प्रकाश गर्छ न त वितर्कना गरी न त विचार गरी न त वितर्कनाको कारणले मिस्रैको आवाज सुनी प्रकाश गर्छ बल्कि अवितर्क अविचार युक्त समाधि युक्त भएको चित्तले चित्तलाई परिच्छेद गरी 'यो पुरुषको चित्तसंस्कार स्थिर छ र यस चित्तपछि यस्तो वितर्कना गर्ने छ' भनी जान्दछ । उसले घेरै पनि भन्छ र त्यो त्यस्तै हुन्छ अन्यथा हुन्न । यो चौथो आदेशना हो । आदेशना विधिहरूमध्ये यही अनुपम हो ।

५—'भन्ते ! भगवान्ले अर्को पनि दर्शनसमापत्तिको विषय-मा अनुपम धर्मदेशना गर्नु हुन्छ । भन्ते ! यी चार दर्शनसमापत्ति हुन्— (अ) भन्ते ! यहाँ कुनै श्रमण वा ब्राह्मणले वीर्य गरी स्मृति राखी सम्यक् मनस्कार गरी त्यस्तो समाधि प्राप्त गर्छ जसद्वारा यसै शरीरको माथिदेखि तलसम्म नाना अमुचिले भरिएको देख्दछ । जस्तै—'केश,

रौं, नङ्, दांत, छाला, मासु...।' यो पहिलो दर्शनसमापत्ति हो ।
 (आ) भन्ते ! फेरि यहाँ कुनै श्रमण वा ब्राह्मणले वीर्य गरी...त्यस्तो
 समाधि प्राप्त गर्छं जसद्वारा यसै शरीरको माथिदेखि तलसम्म नाना
 असूचिले भरिएको देख्दछ...र यसबाट उँभोलागी छाला, मासु, हाड
 भन्ने विचार गरी बस्छ । यो दोश्रो दर्शनसमापत्ति हो । (इ) भन्ते !
 फेरि यहाँ कुनै श्रमण वा ब्राह्मणले वीर्य गरी...त्यस्तो समाधि प्राप्त
 गर्छं जसद्वारा यसै शरीरको माथिदेखि तलसम्म नाना असूचिले भरिएको
 देख्दछ...र यसबाट उँभोलागी छाला, मासु, हाड भन्ने विचार गरी
 बस्छ । अनि इहलोक र परलोकमा अखण्डरूपले रहेको पुरुषको विज्ञान-
 लाई जान्दछ । यो तेश्रो दर्शनसमापत्ति हो । (ई) भन्ते ! फेरि यहाँ
 कुनै श्रमण वा ब्राह्मणले वीर्य गरी...त्यस्तो समाधि प्राप्त गर्छं जसद्वारा
 यसै शरीरको माथिदेखि तलसम्म नाना असूचिले भरिएको देख्दछ...र
 यसबाट उँभोलागी छाला, मासु, हाड भन्ने विचार गरी बस्छ । अनि
 इहलोक र परलोकमा अखण्डरूपले नरहेको पुरुषको विज्ञानलाई
 जान्दछ । यो चौथो दर्शनसमापत्ति हो । भन्ते ! दर्शनसमापत्तिहरूमध्ये
 यही अनुपम हो ।

६- 'भन्ते ! फेरि भगवान्ले पुद्गल प्रज्ञप्ति विषयमा अनुपम
 धर्मदेशना गर्नुहुन्छ । भन्ते ! यी सात पुद्गलहरू (= व्यक्तिहरू) हुन्—

-
१. यहाँका बाँकी कुराहरू बु. रा. भा-१, पृ. ४३६ 'द्वैतिसाकार
 शीर्षकमा हेर्नु ।

(१) उभतोभाग विमुक्त^१ (= दुर्वैतिरबाट विमुक्त), (२) प्रज्ञाविमुक्त^१, (३) कायसाक्षी^३, (४) दृष्टिप्राप्त^५, (५) श्रद्धाविमुक्त^५, (६) धमनुसारी^६ तथा (७) श्रद्धानुसारी^७ । भन्ते ! पुद्गल प्रज्ञप्तिमा यही अनुपम हो ।

७—“भन्ते ! भगवान्ले अर्को पनि प्रधान^८ (= वीर्य, प्रमुख कार्य) को सम्बन्धमा अनुपम धर्मदेशना गर्नु भएको छ । भन्ते ! यी सात बोध्यङ्गहरू हुन्—(१) स्मृतिसम्बोध्यङ्ग, (२) धर्मविचयसम्बोध्यङ्ग, (३) वीर्यसम्बोध्यङ्ग, (४) प्रीतिसम्बोध्यङ्ग, (५) प्रसन्धिसम्बोध्यङ्ग, (६) समाधिसम्बोध्यङ्ग र (७) उपेक्षासम्बोध्यङ्ग । भन्ते ! प्रधानहरूमा यही अनुपम हो ।

८—“भन्ते ! भगवान्ले अर्को पनि प्रतिपदाको सम्बन्धमा अनुपम धर्मदेशना गर्नु भएको छ । भन्ते ! यी चार प्रतिपदाहरू हुन्— (१) दुःखाप्रतिपदा दन्वाभिज्ञा^९, (२) दुःखाप्रतिपदा क्षिप्राभिज्ञा, (३) सुखाप्रतिपदा दन्वाभिज्ञा र (४) सुखाप्रतिपदा क्षिप्राभिज्ञा । भन्ते !

१. यो 'उभतोभाग विमुक्त' पुरुष भनेको कस्तो हो भन्ने बारेमा म. नि. II. पृ. १६७: कीटागिरिसुत्तमा वर्णित भएको छ । अरुप-समापत्तिद्वारा रूपकायबाट विमुक्त भएको र मार्गद्वारा नामकायबाट विमुक्त भएको भनी दी. नि. अ. क. II. पृ. ६४६: सम्पसादनीयसुत्त वर्णनाले र अं. अ. क. II. पृ. ६६८ ले उल्लेख गरेका छन् । लेखकको बु. प. भा-१, पृ. ३२८ को पादटिप्पणीमा, बु. गृ. भा-१, पृ. ३३५ को पादटिप्पणीमा र बु. ब्र. भा-१, पृ. २८३ को पाद-टिप्पणीमा पनि हेरे बेश हुनेछ ।

२. 'प्रज्ञाविमुक्त' भनेको प्रज्ञाद्वारा विमुक्त भएको भनिएको हो । यस सम्बन्धमा विस्तृत कुरा दी. नि. अ. क. II. पृ. ६४७: सम्पसादनीयसुत्तवण्णनाले र अं. अ. क. II. पृ. ६६८ सत्तकनिपातले उल्लेख गरेका छन् । त्यस्तै म. नि. II. पृ. १६८: कीटागिरिसुत्तमा पनि उल्लेख भएको छ । लेखकको बु. गृ. भा-१, पृ. ३३५ को पादटिप्पणीमा, बु. प. भा-१, पृ. ३२८ को पादटिप्पणीमा तथा बु. ब्र. भा-१, पृ. २८४ को पादटिप्पणीमा पनि हेरे बेश हुनेछ ।
३. 'कायसाक्षि' भनेको कायद्वारा प्रथमध्यानादिलाई अनुभव गर्नु हो । यस सम्बन्धमा लेखकको बु. गृ. भा-१, पृ. ३३६ को पादटिप्पणीमा, दी. नि. अ. क. II. पृ. ६४७: सम्पसादनीयसुत्तवण्णना, अं. अ. क. II. पृ. ६६८: पुगलसुत्तवण्णना र. म. नि. II. पृ. १६८: कीटागिरिसुत्तमा हेर्नु ।
४. 'दृष्टिप्राप्त' भनेको प्रज्ञाद्वारा देखेको, अनुभव गरेको तथा साक्षात्कार गरेकोलाई भनिएको हो । अर्को शब्दमा भन्ने हो भने संस्कारहरू दुःख हुन् र त्यसको निरोध सुख हो भनी ज्ञान हुनु हो । दी. नि. अ. क. II. पृ. ६४७: सम्पसादनीयसुत्तवण्णना र अं. अ. क. II. पृ. ६६८ र म. नि. II. पृ. १६८: कीटागिरिसुत्तमा पनि यस सम्बन्धी विषयमा उल्लेख भएको छ ।
५. 'श्रद्धाविमुक्त' भनेको श्रद्धाप्रमुख गरी विमुक्त हुने व्यक्ति । यस सम्बन्धमा म. नि. II. पृ. १६६: कीटागिरिसुत्त र सं. नि. II. पृ. ४३६: चक्खुसुत्त आदि र ओक्कन्तसंयुत्तमा पनि उल्लेख भएका

छन् । त्यस्ते गरी अं. अ. क. II. ६६८: पुग्गलसुत्तवण्णना र दी. नि. अ. क. II. पृ. ६४७: सम्पसादनीयसुत्तवण्णनामा पनि उल्लेख भएका छन् ।

६. 'धर्मानुसारी' भनेको प्रज्ञा प्रधानताद्वारा मार्गको भावना गर्ने व्यक्ति । शब्दार्थ चाहिँ 'धर्म अनुस्मरण गर्ने' भनिएको हो । दी. नि. अ. क. II. पृ. ६४८: सम्पसादनीयसुत्तवण्णना, अं. अ. क. II. पृ. ६६८: पुग्गलसुत्तवण्णना तथा म. नि. II. पृ. १६६: कीटागिरिसुत्तमा पनि यसको अर्थ बताइएको पाइन्छ ।
७. 'श्रद्धानुसारी' भनेको श्रद्धानुसार काम गर्ने व्यक्ति । यसबाट स्रोतापत्ति मार्गमा पुग्याउँछ । हेनुं म. नि. II. पृ. १७०: कीटागिरिसुत्तं, दी. नि. अ. क. II. पृ. ६४८: सम्पसादनीयसुत्तवण्णना तथा अं. अ. क. II. पृ. ६६६: पुग्गलसुत्तवण्णना ।
८. पालि साहित्यको भाषामा 'प्रधान = प्रधान' भनी मेहनत अथवा ध्यान गर्ने विषयलाई भनिएको हो । दी. नि. अ. क. II. पृ. ६४८: सम्पसादनीयसुत्तवण्णना ।
९. 'दुःखाप्रतिपदा दन्धाभिज्ञा' भनेको कष्टपूर्वक मेहनत गरेता पनि ढीलो फल पाउने भनिएको हो । 'दुःखाप्रतिपदा क्षिप्राभिज्ञा' भनेको कष्टपूर्वक मेहनत गरेर चाँडै फल पाउने भनिएको हो । 'सुखाप्रतिपदा दन्धाभिज्ञा' भनेको सरलतापूर्वक मेहनत गरी ढीलो फल पाउने भनिएको हो । 'सुखाप्रतिपदा क्षिप्राभिज्ञा' भनेको सरलतापूर्वक मेहनत गरी चाँडै फल पाउने भनिएको हो ।

यहाँ जुन प्रतिपदाद्वारा कष्ट गर्दा पनि ढीलो फल प्राप्ति हुन्छ यो प्रतिपदा दुबैतिरबाट कमसल देखिन्छ । कष्ट पनि फल प्राप्तिमा पनि ढिलाई । भन्ते ! यहाँ जुन प्रतिपदा कष्टप्रद छ तर चाँडै फल प्राप्ति हुन्छ । भन्ते ! यो प्रतिपदा कष्ट भएकोले कमसल छ । भन्ते ! जुन प्रतिपदा सरल छ तर फल प्राप्तिमा ढिलाइ हुने हुनाले कमसल छ । भन्ते ! यहाँ जुन प्रतिपदा सरल तथा चाँडै फल प्राप्ति हुन्छ । भन्ते ! यो प्रतिपदा दुबैतिरबाट प्रणीत देखिन्छ । सरल र चाँडै फल प्राप्तिमा पनि शीघ्रता । भन्ते ! प्रतिपदाहरूमा यही अनुपम हो ।

९-“भन्ते ! भगवान्ले अर्को पनि **भस्ससमाचारको विषयमा** अनुपम धर्मदेशना गर्नु भएको छ । भन्ते ! यहाँ कोही मृषावादयुक्त कुरा गर्दैन, न त भेदभिन्न गर्ने चकली नै बोल्छ, न त जित्ने विचारले जे पायो त्यो बोल्छ, बल्कि बुद्धिले विचार गरी हृदयग्राही वाचा बोल्छ त्यो पनि समय विचार गरी । भन्ते ! भस्ससमाचारमध्ये यही अनुपम हो ।

१०-“भन्ते ! भगवान्ले अर्को पनि **पुरुषशील समाचारको विषयमा** अनुपम धर्मदेशना गर्नु भएको छ । भन्ते ! यहाँ कोही सत्यवादी र श्रद्धासम्पन्न हुन्छ । न त कुहक (—भ.फूमा नभएको गुण देखाउने) हुन्छ, न त बकवाद गर्ने हुन्छ, न त नैमित्तिक हुन्छ, न त छली हुन्छ र न त लाभले लाभ खोज्ने हुन्छ । इन्द्रिय संयमी हुन्छ, भोजन मात्राज्ञ हुन्छ, समचरित्र हुन्छ, जागृतमा मन लगाउने हुन्छ, निरालसी

१. कायवाक्चित्त एक समान हुन्छ भनिएको हो ।

हुन्छ, वीर्यवान् हुन्छ, ध्यानी हुन्छ, स्मृतिमान् हुन्छ, कल्याणभाषी हुन्छ, गतिमान् हुन्छ, चारणशक्ति हुने हुन्छ, प्रज्ञावान् हुन्छ, काम विषयमा लोभी हुन्छ र स्मृति तथा ज्ञानवान् हुन्छ । भन्ते ! पुरुष-शीलसदाचार-हरूमा यही अनुपम हो ।

११-“भन्ते ! भगवान्ले अर्को पनि अनुशासनविधिको विषयमा अनुपम घर्मदेशना गर्नु भएको छ । भन्ते ! यी चार अनुशासनविधि हुन्—(१) भन्ते ! भगवान् स्वयं ज्ञानपूर्वक मनले विचार गरी अर्को पुरुषलाई जान्नुहुन्छ—‘यो पुरुष मैले बताए अनुसार आचरण गरी तीनै संयोजनहरूलाई क्षय गरी स्रोतापन्न भई अविनिपाती भई निश्चिन्त बोधिपरायण हुने छ ।’ (२) भन्ते ! भगवान् स्वयं ज्ञानपूर्वक मनले विचार गरी अर्को पुरुषलाई जान्नुहुन्छ—‘यो पुरुष मैले बताए अनुसार आचरण गरी तीनै संयोजनहरूलाई क्षय गरी राग द्वेष मोहलाई दुर्बल पारी सकृदागामी हुनेछ जो एकैबार मात्र यस लोकमा आई दुःखको अन्त गर्ने हुने छ ।’ (३) भन्ते ! भगवान् स्वयं ज्ञानपूर्वक मनले विचार गरी अर्को पुरुषलाई जान्नुहुन्छ—‘यो पुरुष मैले बताए अनुसार आचरण गरी पाँच अघोभागीय (ओरम्भागीय) संयोजनहरूलाई क्षय गरी औपपातिक हुनेछ र त्यस लोकबाट यहाँ नआउने भई उहाँ परिनिर्वाण हुने हुनेछ ।’ (४) भन्ते ! भगवान् स्वयं ज्ञानपूर्वक मनले विचार गरी अरू पुरुषलाई जान्नुहुन्छ—‘यो पुरुष मैले बताएको अनुसार आचरण गरी आस्रवहरूलाई क्षय गरी अनास्रवी भई चित्तविमुक्त र प्रज्ञाविमुक्त भई यसै जीवनमा स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी विहार गर्नेछ ।’ भन्ते ! अनुशासनमध्ये यही अनुपम हो ।

१२-“भन्ते ! भगवान्ले अर्को पनि परपुद्गलविमुक्ति ज्ञानको विषयमा अनुपम धर्मदेशना गर्नु भएको छ । भन्ते ! भगवान् स्वयं ज्ञानद्वारा विचार गरी अरू पुद्गललाई जान्नुहुन्छ—‘यो पुरुष तीनै संयोजनहरूलाई क्षय गरी स्रोतापन्न भई अविनिपाती भई निश्चिन्त बोधिपरायण हुनेछ ...सकृदागामी हुनेछ...अनागामी हुनेछ.. तथा अनास्रवी भई बस्ने छ ।’ भन्ते ! परपुद्गल विमुक्तिज्ञानमध्ये यही अनुपम हो ।

१३-“भन्ते ! भगवान्ले अर्को पनि शाश्वतवादको विषयमा अनुपम धर्मदेशना गर्नु भएको छ । भन्ते ! यी तीन शाश्वतवाद हुन्— (१) भन्ते ! यहाँ कुनै श्रमण वा ब्राह्मण भातप्त गरी...त्यस्तो समाधि अनुभव गर्छं जस्तो समाधिचित्तमा समाधिष्ठ हुँदा अनेक प्रकारका पूर्वजन्मका कुराहरू संस्मरण गर्छं । जस्तै—‘एक जन्मको कुरा पनि... लाख जन्मको कुरा पनि । फलाना ठाउँमा थिएँ...यति आयु थियो । सो त्यहाँबाट च्युत भई फलाना ठाउँमा जन्मियो...र यति आयु थियो । सो त्यहाँबाट च्युत भई यहाँ उत्पन्न भयो ।’ यसरी आकार सहित उद्देश्य सहित अनेक प्रकारले पूर्वजन्मका कुराहरू संस्मरण गर्छं । अनि उ यस्तो भन्छ—‘अतीतको कुरा पनि म जान्दछु । संवतं (=प्रलय) को कुरा पनि धिवतं (=प्रादुर्भाव) को कुरा पनि म जान्दछु । अनागतको कुरा पनि जान्दछु । प्रलय हुनेछ श्रुष्टि (=प्रादुर्भाव) हुनेछ । यो आत्मा र लोक वन्ध्य कूटस्थ (=अचल) निश्चल छ । प्राणीहरू (नाना यानिमा) दगुर्छन्, गमनागमन गर्छन्, च्युत हुन्छन्, उत्पन्न हुन्छन् र अस्तित्व सदा स्थिर रहन्छ ।’ यो पहिलो शाश्वतवाद हो ।

(२) भन्ते ! फेरि यहाँ कुनै श्रमण वा ब्राह्मण भातप्त गरी...त्यस्तो समाधि अनुभव गर्छं जस्तो समाधिचित्तमा समाधिष्ठ हुँदा अनेक प्रकारका पूर्वजन्मका कुराहरू संस्मरण गर्छं । जस्तै—‘एक संवर्त र विवृत्त...दश संवर्त र विवृत्तका कुराहरू संस्मरण गर्छं...फलाना ठाउँमा थिएँ...सो त्यहाँबाट च्युत भई यहाँ उत्पन्न भयो ।’ यसरी आकार सहित उद्देश्य सहित अनेक प्रकारले पूर्वजन्मका कुराहरू संस्मरण गर्छं । अनि उ यस्तो भन्छ—‘अतीतका कुरा पनि म जान्दछु...’ भन्ते ! यो दोश्रो शाश्वतवाद हो । (३) भन्ते ! फेरि यहाँ कुनै श्रमण वा ब्राह्मण भातप्त गरी...त्यस्तो समाधि अनुभव गर्छं जस्तो समाधिचित्तमा समाधिष्ठ हुँदा अनेक प्रकारका पूर्वजन्मका कुराहरू संस्मरण गर्छं । जस्तै—‘दश संवर्त र विवृत्त...चालीस संवर्त र विवृत्तका कुराहरू संस्मरण गर्छं...फलाना ठाउँमा थिएँ...सो त्यहाँबाट च्युत भई यहाँ उत्पन्न भयो ।’ यसरी आकार सहित उद्देश्य सहित अनेक प्रकारले पूर्वजन्मका कुराहरू संस्मरण गर्छं । अनि उ यस्तो भन्छ—‘अतीतका कुराहरू पनि म जान्दछु...यो आत्मा र लोक वन्ध्य कूटस्थ निश्चल छ । प्राणीहरू (नाना योनिमा) दगुर्छन्, गमनागमन गर्छन्, च्युत हुन्छन्, उत्पन्न हुन्छन् र अस्तित्व सदा स्थिर रहन्छ ।’ भन्ते ! यो तेस्रो शाश्वतवाद हो । भन्ते ! शाश्वतवादहरूको यही अनुपम हो ।

१४—‘भन्ते ! भगवान्ले अर्को पनि पूर्वनिवासानुस्मृतिज्ञान विषयमा अनुपम धर्मदेशना गर्नु भएको छ । भन्ते ! यहाँ कुनै श्रमण वा ब्राह्मण भातप्त गरी...त्यस्तो समाधि अनुभव गर्छं जस्तो समाधि चित्तमा समाधिष्ठ हुँदा अनेक प्रकारका पूर्वजन्मका कुराहरू संस्मरण

गर्ह्ये । जस्तै—‘एक जन्मको कुरा...सो त्यहाँबाट च्युत भई यहाँ उत्पन्न भयो ।’ यसरी आकार सहित उद्देश्य सहित अनेक प्रकारले पूर्वजन्मका कुराहरू संस्मरण गर्छे । भन्ते ! यहाँ देवताहरू छन् जसको आयु यति छ भनी गिन्ति गर्न सकिन्न । परन्तु जुन रूपयोनिमा, अरूपयोनिमा, संज्ञी योनिमा, असंज्ञी योनिमा अथवा नैवसंज्ञानासंज्ञा योनिमा अबि बसेर आएको छ त्यसको अनेक प्रकारले पूर्वजन्मका कुरा आकार सहित उद्देश्य सहित संस्मरण गर्छे । भन्ते ! पूर्वनिवासानुस्मृति-ज्ञानमध्ये यही अनुपम हो ।

१५—‘भन्ते ! भगवान्ले अर्को पनि प्राणीहरू च्युत र उत्पन्न हुने ज्ञानको विषयमा अनुपम धर्मदेशना गर्नु भएको छ । भन्ते ! यहाँ कुनै श्रमण वा ब्राह्मण आतप्त गरी...त्यस्तो समाधि अनुभव गर्छे जस्तो समाधि चित्तमा समाधिष्ठ हुँदा अलौकिक विशुद्ध दिव्यचक्षुद्वारा कर्मानुसार हीन प्रणीत, सुवर्ण दुर्वण, सुगति दुर्गतिमा च्युत र उत्पन्न भएका प्राणीहरूलाई देख्छ । ‘यी प्राणीहरू काय दुश्चरित्रले युक्त भई वची दुश्चरित्रले युक्त भई मनः दुश्चरित्रले युक्त भई आर्यहरूको अपवाद गरी मिथ्यादृष्टिक भई मिथ्यादृष्टिमा नियुक्त गर्ने भई शरीर छाडी मृत्युपछि अपाय दुर्गतिमा उत्पन्न भए भनी देख्छ । यी प्राणीहरू काय सुचरित्रले युक्त भई वची सुचरित्रले युक्त भई मनः सुचरित्रले युक्त भई आर्यहरूको अपवाद नगर्ने भई सम्यक्दृष्टिक सम्यक्दृष्टिमा नियुक्त गर्ने भई शरीर छाडी मृत्युपछि सुगति स्वर्गलोकमा उत्पन्न भए’ भनी देख्छ । यसरी अलौकिक विशुद्ध दिव्यचक्षुद्वारा च्युत र उत्पन्न भएका प्राणीहरू-

लाई जान्दछ । भन्ते ! प्राणीहरूको च्युति र उत्पत्तिज्ञानमध्येमा यही अनुपम हो ।

१६—‘भन्ते ! भगवान्ले अर्को पनि ऋद्धिको विषयमा अनुपम धर्मदेखना गर्नु भएको छ । भन्ते ! ऋद्धिविषय दुइवटा छन्—(a) भन्ते ! जुन ऋद्धि आस्रव सहित र दोषयुक्त छ त्यसलाई **अनार्य-ऋद्धि** भनिन्छ । (b) भन्ते ! जुन ऋद्धि आस्रव रहित तथा दोषमुक्त छ त्यसलाई **आर्य-ऋद्धि** भनिन्छ ।

“भन्ते ! आस्रव सहित र दोषयुक्त अनार्य-ऋद्धि भनेको कस्तो हो ? भन्ते ! यहाँ कुनै श्रमण वा ब्राह्मण आतप्त गरी त्यस्तो समाधि प्राप्त गर्छ जस्तो समाधि प्राप्त गर्दा उसले अनेक प्रकारका ऋद्धिहरू प्राप्त गर्छ । एक भएर धेरै हुन्छ धेरै भएर एक हुन्छ...’ । भन्ते ! यही आस्रव सहित र दोषयुक्त अनार्य-ऋद्धि हो ।

“भन्ते ! आस्रव रहित तथा दोषमुक्त आर्य-ऋद्धि भनेको कस्तो हो ? भन्ते ! यहाँ भिक्षु ‘प्रतिकूलमा अप्रतिकूल संज्ञी भई बस्छु’ भनी इच्छा गरेमा त्यस्तो गरी बस्न सक्छ । यदि ‘अप्रतिकूलमा प्रतिकूल संज्ञी भई बस्छु’ भनी इच्छा गरेमा त्यस्तो गरी बस्न सक्छ । यदि प्रतिकूलमा पनि अप्रतिकूलमा पनि—यो दुवैलाई—ख्याल नगरी स्मृतिपूर्वक उपेक्षा गरी बस्छु’ भनी इच्छा गरेमा त्यस्तै गरी बस्न सक्छ । भन्ते ! यही ऋद्धिलाई निर्दोषपूर्ण आर्य-ऋद्धि भनिन्छ ।

-
१. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु ब्र. भा-१, पृ. ४८२ मा उल्लेख भए जस्तै पढ्नु ।

“भन्ते ! ऋद्धिविघहरूमा यही अनुपम हो । त्यसलाई भगवान्‌ले निरवशेषरूपले जान्नुहुन्छ । यसरी निरवशेषरूपले जान्नसक्ने भगवान्‌ले त्योभन्दा उत्तरोत्तर जान्नुपर्ने अरु केही छैन । ऋद्धिविघको विषयमा जे जति भगवान्‌ले जान्नुभएको छ त्योभन्दा बढता जान्ने अरु कुनै श्रमण वा ब्राह्मण छैन ।

शास्ताकी अनुमोदन

“भन्ते ! जो त्यो श्रद्धावान् वीर्यवान् कुलपुत्रले आफ्नो पुरुषार्थ-द्वारा प्राप्त गर्नु पर्ने हो त्यो भगवान्‌ले प्राप्त् गर्नु भएको छ । भन्ते ! भगवान् कामविषयमा प्रलिप्त हुनुहुन्न न त भगवान् आत्मपीडाको निमित्त संलग्न हुनुहुन्छ । भगवान् यसै जीवनमा चारै ध्यानको सुलाभी हुनुहुन्छ ।

“भन्ते ! यदि मसँग ‘आवुसो सारिपुत्र ! अतीत समयमा भगवान्‌भन्दा घेरै जान्ने कुनै श्रमण वा ब्राह्मण थियो के ?’ भनी सोधेमा ‘थिएन’ भनी भन्नेछु । ‘आवुसो सारिपुत्र ! अनागतमा भगवान्‌भन्दा घेरै जान्ने कुनै श्रमण वा ब्राह्मण हुनेछ के ?’ भनी सोधेमा ‘हुने छैन’ भनी भन्नेछु । ‘आवुसो सारिपुत्र ! वर्तमान समयमा भगवान्‌भन्दा घेरै जान्ने कुनै श्रमण वा ब्राह्मण छ के ?’ भनी सोधेमा ‘छैन’ भनी भन्नेछु ।

“भन्ते ! यदि मसँग ‘आवुसो सारिपुत्र ! के त अतीत समयमा कुनै श्रमण वा ब्राह्मण सम्बोधिको विषयमा बुद्ध समान थिए के ?’

भनी सोधेमा 'थिए?' भनी भन्नेछु । 'आवुसो सारिपुत्र ! के त अनागत समयमा कुनै श्रमण वा ब्राह्मण सम्बोधिको विषयमा बुद्ध समान हुने छन् के ?' भनी सोधेमा 'हुने छन्' भनी भन्नेछु । 'आवुसो सारिपुत्र ! वर्तमान समयमा कुनै श्रमण वा ब्राह्मण सम्बोधिको विषयमा बुद्ध समान छ के ?' भनी सोधेमा 'छैन' भनी भन्छु ।

“भन्ते ! यदि मसँग आयुष्मान् सारिपुत्रले किन कसैलाई जान्ने र कसैलाई नजान्ने भनी भन्दछन् ?” भनी सोधेमा यस्तो भन्नेछु — ‘आवुसो ! भगवान्ले जतीत समयका अरहन्त सम्यक्सम्बुद्धहरू सम्बोधिको विषयमा म समान थिए भनी भन्नुभएको कुरा मैले वहाँसँग सुनेको छु र ग्रहण पनि गरेको छु । आवुसो भगवान्ले अनागत समयमा हुने अरहन्त सम्यक्सम्बुद्धहरू पनि सम्बोधिको विषयमा म समान हुने छन् भनी भन्नुभएको कुरा मैले वहाँबाट सुनेको छु र ग्रहण पनि गरेको छु । आवुसो ! भगवान्ले एकै लोकघातुमा न अगाडि न पछाडि गरी एकै समयमा दुइजना अरहन्त सम्यक्सम्बुद्धहरू हुन्छन् भन्ने कारण छैन ; यस्तो हुन सक्दैन भनी भन्नुभएको कुरा मैले वहाँबाट सुनेको छु र ग्रहण पनि गरेको छु ।’

“भन्ते ! यस्तो सोध्दा यस्तो जवाफ दिँदा के भगवान्ले भन्नुभए जस्तै भनेको हुनेछ कि छैन ? के यसबाट मैले भगवान्लाई झूटो आरोप लगाएको हुन्छ ?”

-
१. राहुल सांकृत्यायनद्वारा अनुदित हिन्दी दीर्घनिकायमा 'थिएन' भनी उल्लेख भएको छ, पृ. २५१.

“सारिपुत्र ! ठीक छ, यस्तो सोध्दा यस्तो जवाफ दिदा तिमिले मैले भनेको जस्तै भनेको हुनेछ । मलाई भूटो आरोम लगाएको पनि हुने छैन ।”

यस्तो भन्नुहुँदा आयुष्मान् उदायीले^१ भगवान्लाई यस्तो भने—“आश्चर्य हो भन्ते ! अद्भूत हो भन्ते ! कस्तो तथागतको अल्पेच्छता सन्तुष्टिता तथा सल्लेखता ! जहाँ कि तथागत यस्तो महद्दिक यस्तो महानुभाव भएर पनि आफूलाई प्रकट गर्नु हुन्न । यदि अन्यतीर्थीय परिव्राजकहरूले यी मध्येमा कुनै एक कारण आफूमा पाएको भए उनीहरूले झण्डा फहराउँथे । अहो आश्चर्य ! अहो अद्भूत ! तथागतको अल्पेच्छता सन्तुष्टिता तथा सल्लेखता ! !”

अनि भगवान्ले आयुष्मान् सारिपुत्रलाई आमन्त्रण गर्नुभयो—
“सारिपुत्र ! त्यसैले तिमिले यो धर्मदेशना भिक्षु भिक्षुणी उपासक तथा उपासिकाहरूलाई बार बार भाषण गर । सारिपुत्र ! जो मोघपुरुषहरूको

१. पालि साहित्यमा लालुदायी, कालुदायी र महाउदायी भन्ने तीन-जना भिक्षुहरू छन् । यीमध्ये यहाँ महाउदायी भनिएको हो । यी उदायी धर्मदेशनाको सुरुदेखि त्यहाँ थिए । दी. नि. अ. क. II. पृ. ६५८: सम्पसादनीयसुत्तवण्णना । यिनीहरू बाहेक अर्का पनि उदायी भिक्षु थिए भन्ने कुरा मज्झिमनिकायको बहुवेदनीय सूत्रद्वारा थाहा हुन्छ । पालि साहित्यमा कति उदायी नाम हुने छन् भन्ने बारेमा लेखकको बु. प. भा-१, पृ. ४१६ मा हेनु ।

[१४२]

बुद्धकालिन श्रावक चरित-३

मनमा तथागत प्रति शंका र विमति हुनेछ यो धर्मदेशना सुनेपछि उनीहरूको शंका र विमति दूर हुने छ ।”

यसरी आयुष्मान् सारिपुत्रले भगवान्को सन्मुख सम्प्रसाद (= श्रद्धा, प्रसन्नता) प्रकट गर्नु भयो । त्यसैले यो धर्मदेशनाको नाउँ नै 'सम्प्रसादनीय' (= सम्प्रसादनीय) रहन गएको हो ।

×

×

×

श्लोक सूत्र—

८२।३७ सारिपुत्रको सिंहनाद

एक समय नालन्दाको पारिवारिक आश्रवनमा भगवान् बस्नु भएको थियो^१ । अनि आयुष्मान् सारिपुत्र जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ जानुभयो । त्यहाँ पुगेपछि भगवान्लाई अभिवादन गरी एक छेउमा बस्नुभयो । एक छेउमा बस्नु भएका आयुष्मान् सारिपुत्रले भगवान्लाई यस्तो भन्नुभयो—

“भन्ते ! भगवान्माथि म यति प्रसन्न छु कि—सम्बोधको सम्बन्धमा भगवान्भन्दा उत्तरोत्तर ज्ञान हुने कुनै श्रमण वा ब्राह्मण न थियो, न हुनेछ र न त अहिले छ भन्ने विश्वास गर्छु ।”

“सारिपुत्र ! तिमीले बडो ठूलो निर्भीक कुरा भन्यौ र ठोकेर

-
१. सं. नि. IV. पृ. १३६: नालन्दासुत्तं, सतिपट्टानसंयुत्तं; अ. क. III. पृ. १६१. यस्तै सिंहनादको दी. नि. II. पृ. ६६: सारिपुत्त सीहनादो भन्ने शीर्षक अन्तर्गत महापरिनिब्बानसुत्तंमा र दी. नि. III. पृ. ७७: सम्पसादनीयसुत्तंको शुरुमा पनि छ ।

सिंहनाद गयी—‘भन्ते ! भगवान्मायि म यति प्रसन्न छु कि—सम्बोधिको सम्बन्धमा भगवान्भन्दा उत्तरोत्तर ज्ञान हुने कुनै भ्रमण वा ब्राह्मण न थियो, न हुनेछ र न त अहिले छ भन्ने विश्वास गर्छु’ ।”

“सारिपुत्र ! के तिमिले जो ती अतीत समयका अरहन्त सम्यक्सम्बुद्धहरू थिए ती सबै भगवान्हरूलाई तिम्रो चित्तले (=ज्ञानले) थाहा पाएको छ कि—वहाँ भगवान्हरू यस्ता शील हुने हुनुहुन्थ्यो अथवा वहाँ भगवान्हरू यस्ता धर्म (=समाधि) हुने हुनुहुन्थ्यो अथवा वहाँ भगवान्हरू यस्ता प्रज्ञा हुने हुनुहुन्थ्यो अथवा वहाँ भगवान्हरू यसरी बस्ने (=निरोध समापत्तिमा बस्ने) हुनुहुन्थ्यो अथवा वहाँ भगवान्हरू यसरी विमुक्त हुने हुनुहुन्थ्यो ?”

“भन्ते ! थाहापाएको छैन ।”

“सारिपुत्र ! के त तिमिले जो ती भविष्यमा हुने अरहन्त सम्यक्सम्बुद्धहरू हुन् ती सबै भगवान्लाई तिम्रो चित्तले थाहा पाएको छ कि—वहाँ भगवान्हरू यस्ता शील हुने हुनेछन् अथवा वहाँ भगवान्हरू यस्ता धर्म (=समाधि) हुने हुनेछन् अथवा वहाँ भगवान्हरू यस्ता प्रज्ञा हुने हुनेछन् अथवा वहाँ भगवान्हरू यसरी बस्नु (=निरोधसमापत्तिमा बस्ने) हुने हुनेछन् अथवा वहाँ भगवान्हरू यसरी विमुक्त हुने हुनेछन् ?”

“भन्ते ! थाहापाएको छैन ।”

“सारिपुत्र ! के तिमिले अहिलेका अरहन्त सम्यक्सम्बुद्धलाई तिम्रो चित्तले थाहापाएको छ कि—वहाँ भगवान् यस्तो शील हुने

हुनुहुन्छ अथवा वहाँ भगवान् यस्तो घर्म (=समाधि) हुने हुनुहुन्छ
अथवा यस्तो प्रज्ञा हुने हुनुहुन्छ अथवा वहाँ भगवान् यसरी बस्नुहुने
(=निरोध समापत्तिमा बस्ने) हुनुहुन्छ अथवा वहाँ भगवान् यसरी
विमुक्त हुने हुनुहुन्छ ?”

“भन्ते ! थाहापाएको छैन ।”

“सारिपुत्र ! भूत, भविष्य तथा वर्तमानका अरहन्त सम्यक्-
सम्बुद्धहरूलाई तिभ्रो चित्तले थाहापाउन सकेको छैन भने सारिपुत्र !
कसरी तिमिले ‘भन्ते ! भगवान्माथि म यति प्रसन्न छु कि—सम्बोधको
सम्बन्धमा भगवान्भन्दा उत्तरोत्तर ज्ञान हुने कुनै श्रमण वा ब्राह्मण
न थियो, न हुनेछ, न अहिले छ भन्ने विश्वास गर्छु’ भनी यस्तो ठूलो
निर्भीक कुरा भनेको र ठोकेर सिंहनाद गरेको त ?”

“भन्ते ! भूत, भविष्य तथा वर्तमानका अरहन्त सम्यक्सम्बुद्ध-
हरूलाई जान्ने चेतोपरिय ज्ञान (=अर्काको वित्तलाई जान्ने ज्ञान) ममा
छैन । किन्तु घर्मन्वयद्वारा (=घर्मनुसार विचार गरेर) थाहापाएको
हुँ । भन्ते ! जस्तै—राजाको नगरमा बलियो परखाल र तोरण भएको
एउटा ढोका हुन्छ । त्यस ढोकामा बस्ने पाले पण्डित, व्यक्त र
बुद्धिमानि हुन्छ । चिनेकालाई मात्र भित्र पठाउँछ न चिनेकालाई
पठाउँदैन । अनि उ नगरको चारैतिरको बाटोमा गई हेर्दा कतै पनि
परखाल फुटेको वा भत्केको देख्दैन । कहींबाट बिरालो पस्ने प्वालसम्म
पनि देख्दैन । अनि उसलाई दृढ विश्वास हुन्छ कि—कुनै स्थूल प्राणी
नगरमा पस्दा वा बाहिर निस्कँदा सबै यसै ढोकाबाट आवत जावत

गनुं पछं । भन्ते ! यस्तै गरी मैले घर्मन्वयद्वारा जानें कि—भन्ते ! जो ती अतीत समयका अरहन्त सम्यक्सम्बुद्धहरू थिए ती सबै भगवान्-हरूले—पञ्चनीवरणलाई हटाई चित्तको उपक्लेशलाई प्रज्ञाद्वारा निर्बल पारी चार सतिपट्टानमा सुप्रतिष्ठित भई यथार्थत सप्तबोध्यङ्गलाई अभ्यास गरी—अनुत्तर सम्यक्सम्बोधिलाई अवबोध गर्नु भएको थियो । भन्ते ! जो ती अरहन्त सम्यक्सम्बुद्धहरू अनागत समयमा हुनेछन् ती सबै भगवान्हरूले पनि पञ्चनीवरणलाई हटाई...चार सतिपट्टानमा सुप्रतिष्ठित भई यथार्थत सप्तबोध्यङ्गलाई अभ्यास गरी—अनुत्तर सम्यक्सम्बोधिलाई अवबोध गर्नु हुनेछ । भन्ते ! अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध हुनु भएका भगवान्ले पनि अहिले—पञ्चनीवरणलाई हटाई...चार सतिपट्टानमा सुप्रतिष्ठित भई यथार्थत सप्तबोध्यङ्गलाई अभ्यास गरी—अनुत्तर सम्यक्सम्बोधिलाई अवबोध गर्नु भएको छ ।”

“साधु !! सारिपुत्र ! साधु सारिपुत्र ! अब तिमिले यो घर्म-पर्यायलाई भिक्षुहरू, भिक्षुणीहरू, उपासकहरू तथा उपासिकाहरूलाई बारम्बार भन्ने गर । सारिपुत्र ! जो मोघपुरुषलाई तथागत प्रति शंका वा सन्देह हुनेछ—यही घर्मपर्याय सुनेर उनीहरूको तथागत प्रति शंका वा सन्देह दूर हुनेछ ।”

×

×

×

मूळ सूत्र—

८३।२८ मेलमिलाप गरी षट्गु षर्णे घमंहरू

सारिपुत्र स्वविरको घर्मोपदेश

यस्तो मेलै सुनें १ ।

एक समय भगवान् पाँचशय महान् भिक्षुसङ्घका साथ मल्लमा चारिका गनुहुँदै जहाँ मल्लहरूको 'पावा' नगर हो त्यहाँ पुग्नुभयो र चुन्द कर्मारपुत्रको आम्रवनमा बस्नुभयो ।

त्यसबखत पावावासी मल्लहरूको 'उभतक' भग्ने नयाँ संस्थागार^१ भरखरै तयार भएको थियो र जसमा कुनै श्रमण वा ब्राह्मण अथवा कुनै मनुष्यले बास गरेको थिएन । अनि पावावासी मल्लहरूले "पाँचशय महान् भिक्षुसङ्घका साथ भगवान् पावामा आइपुग्नु भई चुन्द कर्मारपुत्रको आम्रवनमा बसिरहनु भएको छ" भन्ने खबर

१. दी. नि. III. पृ. १६६: सङ्गीतिसुत्तं, अ. क. II. पृ. ७०८.

२. नगरको बीचमा बनाइराखेको आवास-गृह अथवा सभागृह ।
दी. नि. अ. क. II. पृ. ७०८: सङ्गीतिसुत्तवण्णना ।

मुने । अनि पावावासी मल्लहरू जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गई भगवान्लाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका पावावासी मल्लहरूले भगवान्सँग यस्तो बित्तिगरे—“भन्ते ! पावावासी मल्लहरूको नयाँ संस्थागार तयार भएको छ । कुनै श्रमण वा ब्राह्मण अथवा कुनै मनुष्यले त्यसको परिभोग गरेको छैन । भगवान्ले पहिलो पटक परिभोग गर्नु भए बेश हुने थियो । भगवान्ले परिभोग गरिसकेपछि पावावासी मल्लहरूले परिभोग गर्नेछन् । यसबाट पावावासी मल्लहरूको निमित्त दीर्घकालिक हितसुख हुनेछ ।” भगवान्ले मौनद्वारा स्वीकार गर्नु भयो ।

भगवान्ले स्वीकार गर्नु भएको कुरा बुझी पावावासी मल्लहरू आसनबाट उठी भगवान्लाई अभिवादन तथा प्रदक्षिणा गरी जहाँ संस्थागार हो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि संस्थागारमा आसनहरू बिच्छ्याई भगवान्को लागि पनि आसन बिच्छ्याई पानीको घडा राखी तेलको बत्ती राखी जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गई भगवान्लाई अभिवादन गरी एक छेउमा उभिए । एक छेउमा उभिएका उनीहरूले भगवान्सँग यस्तो बित्तिगरे—“भन्ते ! संस्थागारमा आसनहरू बिच्छ्याइसके । भगवान्को लागि पनि आसन बिच्छ्याइ सकिएको छ । पानीको घडा र तेलको बत्ती पनि राखिसकेको छ । अब भगवान्ले जस्तो उचित सम्भन्नु हुन्छ ।”

अनि चीवर पहिरी पात्र-चीवर ग्रहण गरी भगवान् भिक्षुसङ्घका साथ संस्थागारमा जानुभयो । अनि पाउ घोई संस्थागारभित्र जानुभई

बीचको स्त्रम्भमा आढ लिई पूर्वाभिमुख गरी वहाँ बस्नुभयो । भिक्षुसङ्घ पनि पाउ घोई संस्थागारभित्र पसी पञ्चीमको भित्तामा अडेसलिई पूर्वाभिमुख गरी भगवान्लाई अगाडि पारी बसे । पावावासी मल्लहरू पनि खुट्टा घोई संस्थागारभित्र गई पूर्वतिरको भित्तामा अडेसलिई पश्चिमाभिमुख गरी भगवान्लाई अगाडि पारी बसे । अनि भगवान्ले पावावासी मल्लहरूलाई रातको घेरबेरसम्म घामिक कथाद्वारा सन्देशित समादपित समुत्तेजित तथा सम्प्रहर्षित पानुंभई—“वासेट्टु हो ! रात बितिसक्यो । अब तिमीहरू समय जान” भनी उनीहरूलाई बिदा दिनुभयो ।

“हवस्, भन्ते !” भनी भगवान्लाई प्रत्युत्तर दिई पावावासी मल्लहरू भासवबाट उठी भगवान्लाई अभिवादन तथा प्रदक्षिणा गरी गए ।

अनि पावावासी मल्लहरू गएको केहीछिन पछि चुपलागेर बसिरहेका भिक्षुहरूलाई हेरेर भगवान्ले आयुष्मान् सारिपुत्रलाई यस्तो भन्नुभयो—“सारिपुत्र ! भिक्षुसङ्घ निरालसी छन् । सारिपुत्र ! भिक्षुसङ्घलाई धर्मदेशना गर । मेरो पिठ्युं दुस्ख । अतः म आराम गर्न चाहन्छु ।” “हवस् भन्ते !” भनी आयुष्मान् सारिपुत्रले भगवान्लाई प्रत्युत्तर दिनुभयो । अनि भगवान् चार ढोबरी सङ्घाटि पटघाई दाहिने-तिरबाट सिंहशय्या गरी खुट्टामाथि खुट्टा राखी स्मृति थातमा राखी उठने संज्ञा मनमा लिई लेट्नुभयो ।

निगण्ठहरूकाबीच फूट

त्यस समय पावामा भरखरै मात्र निगण्ठ-नाटपुत्रको देहान्त भएको थियो । उनको देहान्त पछि निगण्ठहरूका बीच फूट भएर वचन-तीरले प्रहार गर्दै बस्दथे—“तिमी यो घर्मविनय जान्दैनौ...^१ यदि सक्छौ भने मेरो कुराको जवाफ देऊ ।” निगण्ठ-नाटपुत्रका शिष्य-हरूका बीच परस्पर बघ नै भइरहेको जस्तो लाग्थो ।...

अनि आयुष्मान् सारिपुत्रले भिक्षुहरूलाई आमन्त्रण गर्नुभयो—
“आवुसो ! निगण्ठ-नाटपुत्रको हालै मात्र पावामा देहान्त भयो ।
उनको देहान्तपछि निगण्ठहरूको बीच...भत्केको स्तूप जस्तै फूट भयो ।

सबै मिलेर पढ्नुपर्छ

“आवुसो ! दुराख्यात, दुष्प्रवेदित, अनैर्वाणिक, अन्-उपशम-संबर्तनिक तथा असम्यक्सम्बुद्ध प्रवेदित घर्मविनयमा यस्तै हुन्छ । आवुसो ! हात्रो भगवान्को यो घर्म सु-आख्यात, सुप्रवेदित, नैर्वाणिक, उपशम-संबर्तनिक तथा सम्यक्सम्बुद्ध प्रवेदित छ । त्यसैले सबै मिलेर स्यसलाई पढ्नुपर्छ (सङ्गायितम्ब) विवाद गर्नु हुन्न । जस्तो गर्दा यो ब्रह्मचर्य (= घर्म) दीर्घकालसम्म चिरस्थायी हुन्छ स्यस्तो गर्नुपर्छ । जसले गर्दा बहुजनको हित, बहुजनको सुख, लोकानुकम्पा तथा देवमनुष्य-

१. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. प. भा-१, पृ. २६६ मा हेर्नु ।

हुरूको पनि हित सुख हुनेछ । आवुसो ! भगवान्को त्यो सु-आख्यात...
धर्म कस्तो हो त जसद्वारा देवमनुष्यहरूको पनि हित सुख हुन्छ ?

एउटा धर्म—

“आवुसो ! जान्नुभएका देख्नुभएका वहाँ भगवान् अरहन्त सम्यक्सम्बुद्धले राम्ररी बताउनु भएको एउटा धर्म छ । त्यहाँ सबै मिलजुल भएर पढ्नुपर्छ विवाद गर्नु हुन्न । जस्तो गर्दा ब्रह्मचर्य (—धर्म) दीर्घकालिक चिरस्थायी हुन्छ त्यस्तो गर्नुपर्छ । जसद्वारा बहुजन हित, बहुजन सुख, लोकानुकम्पा तथा देवमनुष्यहरूको पनि हित सुख हुने छ । कुन एउटा धर्म हो ?

“(१) सबै सत्वहरू आहारद्वाराई रहन्छन्; (२) सबै सत्वहरू संस्कारद्वारा रहन्छन् ।

“आवुसो !...वहाँ भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले...बताउनु भएको एउटा धर्म यही हो ।

दुइवटा धर्महरू—

“आवुसो !...वहाँ भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले...दुइवटा धर्महरू बताउनु भएको छ ।...कुन दुइवटा धर्महरू हुन् ?

-
१. ‘आहार’ भन्नाले केवल एक एक गाँस गरी खाने आहारलाई मात्र भनिएको होइन । अपितु हेतु वा प्रत्ययलाई पनि आहार भनिएको हो भन्ने कुरा बुझ्नसक्नुपर्छ । बी. नि. अ. क. II. पृ. ७११; सङ्गीतिसुत्तवण्णना ।

॥१-नाम र रूप । २-अविदद्या र भवतृष्णा । ३-भवदृष्टि र विभवदृष्टि । ४-अलज्जा र अनौतप्य । ५-लज्जा र औतप्य । ६-दुर्बुद्धि र पापमित्रता । ७-सुवाच्यता र कल्याणमित्रता । ८-आपत्तिकुशलता र आपत्तिवृद्धान कुशलता । ९-समापत्ति कुशलता र समापत्तिवृद्धान कुशलता । १०-घातु कुशलता र मनस्कार कुशलता । ११-आयतन कुशलता र प्रतित्यसमुत्पाद कुशलता । १२-स्थान कुशलता र अस्थान कुशलता । १३-ऋजुभाव र लज्जाभाव । १४-शान्ति र शीलवान् । १५-दोषरहित, कुरा र कुशलवार्ता । १६-करुणा र मैत्री । १७-विस्मृति र अज्ञान । १८-स्मृति र ज्ञान । १९-इन्द्रियमा असंयमता र भोजनमा अमात्रज्ञता । २०-इन्द्रियमा संयमता र भोजनमा मात्रज्ञता । २१-प्रज्ञाबल र भावनाबल । २२-स्मृतिबल र समाधिबल । २३-समथ र विषयना । २४-समथनिमित्त र ग्रहणनिमित्त । २५-ग्रहण र अविक्षेप । २६-शीलविपत्ति र दृष्टिविपत्ति । २७-शीलसम्पदा र दृष्टिसम्पदा । २८-शीलविशुद्धि र दृष्टिविशुद्धि । २९-ज्ञानदर्शन र ज्ञानदर्शनको निमित्त वीर्य । ३०-संवेग र संवेगनीय स्थानमा संवेगी हुनको निमित्त ज्ञानपूर्वक वीर्य । ३१-असन्तुष्टिता र कुशलघर्मबाट नष्कर्म वीर्य । ३२-विदद्या र विमुक्ति । ३३-क्लेश क्षय गर्ने ज्ञान र उत्पन्न नहुने ज्ञान ।

॥आवसो ! ...वहाँ भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले...बताउनु भएका दुइबटा घर्महरू यी नै हुन् ।

तीनवटा धर्महरू—

“आवुसो !...वहाँ भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले...तीनवटा धर्महरू बताउनु भएको छ ।...कुन तीनवटा धर्महरू हुन ?

१-“तीन अकुशल मूलहरू—लोभ अकुशलको मूल हो, द्वेष अकुशलको मूल हो र मोह अकुशलको मूल हो ।

२-“तीन कुशल मूलहरू—अलोभ कुशलको मूल हो, अद्वेष कुशलको मूल हो र अमोह कुशलको मूल हो ।

३-“तीन दुश्चरितहरू—काय दुश्चरित, वची दुश्चरित र मनः दुश्चरित ।

४-“तीन सुचरितहरू—काय सुचरित, वची सुचरित र मनः सुचरित ।

५-“तीन अकुशल वितर्कहरू—कामवितर्क, व्यापादवितर्क र विहिंसावितर्क ।

६-“तीन कुशल वितर्कहरू—नैष्कर्म्यवितर्क, अब्यापादवितर्क र अविहिंसावितर्क ।

७-“तीन अकुशल संकल्पहरू—कामसंकल्प, व्यापादसंकल्प र विहिंसासंकल्प ।

८-“तीन कुशल संकल्पहरू—नैष्कर्म्यसंकल्प, अब्यापादसंकल्प र अविहिंसासंकल्प ।

९-“तीन अकुशल संज्ञाहरू—कामसंज्ञा, व्यापादसंज्ञा र विहिंसासंज्ञा ।

१०—“तीन कुशल संज्ञाहरू—नैष्क्रम्यसंज्ञा, अब्यापादसंज्ञा र अविहिंसासंज्ञा ।

११—“तीन अकुशल धातुहरू—कामधातु, व्यापादधातु र विहिंसाधातु ।

१२—“तीन कुशल धातुहरू—नैष्क्रम्यधातु, अब्यापादधातु र अविहिंसाधातु ।

१३—“अर्का पनि तीन धातुहरू (=लोक)—कामधातु; रूपधातु र अरूपधातु ।

१४—“अर्का पनि तीन धातुहरू—रूपधातु, अरूपधातु र निरोध धातु ।

१५—“अर्का पनि तीन धातुहरू—हीनधातु, मध्यमधातु र उत्तमधातु ।

१६—“तीन तृष्णाहरू—कामतृष्णा, भवतृष्णा र विभव-तृष्णा ।

१७—“अर्का पनि तीन तृष्णाहरू—कामतृष्णा, रूपतृष्णा र अरूपतृष्णा ।

१८—“अर्का पनि तीन तृष्णाहरू—रूपतृष्णा; अरूपतृष्णा र निरोधतृष्णा ।

१९—“हीन संयोजन (=बन्धन) हरू—सत्कायदृष्टि, विचि-कित्सा (=संदेह) र शीलव्रतपरामर्श ।

२०-“तीन आस्रवहरू—कामास्रव, भवास्रव र भविदयास्रव ।

२१-“तीन भव (=आवागमन) हरू—कामभव, रूपभव र अरूपभव ।

२२-“तीन एषणा (=खोज) हरू—कामएषणा, भवएषणा र ब्रह्मचर्यएषणा ।

२३-“तीन मानहरू—श्रेष्ठछु भन्ने मान, सदृशछु भन्ने मान र हीनछु भन्ने मान ।

२४-“तीन काल (=समय) हरू—अतीतकाल, अनागतकाल र प्रत्युत्पन्नकाल ।

२५-“तीन अन्तहरू—सत्काय अन्त, सत्कायसमुदय अन्त र सत्कायनिरोध अन्त ।

२६-“तीन वेदनाहरू—सुखवेदना, दुःखवेदना र अदुःख असुखवेदना ।

२७-“तीन दुःखहरू—दुःख दुःखता, संस्कार दुःखता र विपरिणाम दुःखता ।

२८-“तीन राशिहरू—निश्चिन्त मिथ्यात्वको राशि, निश्चिन्त सम्यक्त्वको राशि र अनिश्चितताको राशि ।

२९-“तीन तम (=शंका सन्देह) हरू—अतीतकालको बारेमा शंकासन्देह गर्छ त्यसबाट मुक्त हुन्न, प्रसन्न हुन्न; अनागतकालको बारेमा शंकासन्देह गर्छ त्यसबाट मुक्त हुन्न, प्रसन्न हुन्न र वर्तमानकालको बारेमा शंकासन्देह गर्छ त्यसबाट मुक्त हुन्न र प्रसन्न हुन्न ।

३०-“तीन ठाउँमा तथागतले रक्षागर्नु पर्दैन—आवुसो ! तथागतको कायसमाचार परिशुद्ध छ । तथागतको कायदुश्चरित छैन जो कि ‘यो कुरा अरूले थाहा नपाउन्’ भनी तथागतले रक्षागर्नु परोस् । आवुसो ! तथागतको वचीसमाचार परिशुद्ध छ । तथागतको वचीदुश्चरित छैन जो कि ‘यो कुरा अरूले थाहा नपाउन्’ भनी तथागतले रक्षा गर्नु परोस् । आवुसो ! तथागतको मनः समाचार परिशुद्ध छ । तथागतको मनः दुश्चरित छैन जो कि ‘यो कुरा अरूले थाहा नपाउन्’ भनी तथागतले रक्षा गर्नु परोस् ।

३१-“तीन प्रपञ्च (किञ्चन) हरू—राग-प्रपञ्च, द्वेष-प्रपञ्च र मोह-प्रपञ्च ।

३२-“तीन अग्निहरू—राग-अग्नि, द्वेष-अग्नि र मोह-अग्नि ।

३३-“अरू पनि तीन अग्निहरू—आहुनेय्य-अग्नि, गृहपति-अग्नि र दक्षिणेय्य-अग्नि ।

३४-“तीनप्रकारले रूपसंग्रह—सनिदर्शन प्रतिघरूप, अनिदर्शन सप्रतिघरूप र अनिदर्शन अप्रतिघरूप ।

३५-“तीन संस्काहरू—पुण्याभिसंस्कार, अपुण्याभिसंस्कार र आनेञ्जाभिसंस्कार ।

३६-“तीन पुद्गल (= व्यक्ति) हरू—शैक्षपुद्गल, अशैक्ष-पुद्गल र न शैक्ष न अशैक्ष पुद्गल ।

३७-“तीन स्थविर (= वृद्ध) हरू—जातिस्थविर, घर्मस्थविर र सम्मतिस्थविर ।

३८-“तीन पुण्यक्रिया वस्तुहरू—दानमय पुण्यक्रिया वस्तु, शीलमय पुण्यक्रिया वस्तु र भावनामय पुण्यक्रिया वस्तु ।

३९-“तीन दोषारोपण (चोदना) हरू—देखेर, सुनेर तथा शंकाले ।

४०-“तीन काम (=विषय वासना) उपपत्तिहरू—आवुसो ! यहाँ सत्वहरू कामविषय भएका हुन्छन् र कामविषय उत्पन्न भएपछि उनीहरू त्यसैको बशमा बस्छन् । जस्तै—कुनै मनुष्यहरू तथा केही देवताहरू केही विनीपातीहरू । यो पहिलो कामउपपत्ति हो । आवुसो ! यहाँ कामविषय निर्मित गर्ने सत्वहरू पनि छन् । उनीहरू कामविषयहरू निर्मित गरी त्यसको बशमा बस्छन् । जस्तै—निर्माणरति देवताहरू । यो दोश्रो कामउपपत्ति हो । आवुसो ! यहाँ अकाले निर्मित गरेको कामविषय पनि छ । उनीहरू अकाले निर्मित कामविषयलाई बशमा पाछेन् । जस्तै—परनिर्मित बशवर्ति देवता । यो तेस्रो कामउपपत्ति हो ।

४१-“तीन सुख उपपत्तिहरू—आवुसो ! यहाँ सत्वहरू उत्पन्न गरी गरी सुखपूर्वक बस्छन् । जस्तै—ब्रह्मकायिक देवता । यो पहिलो सुखउपपत्ति हो । आवुसो ! यहाँ सुखले भरिपूर्ण सत्वहरू छन् । उनीहरूले कहिले कहिले ‘अहो सुख ! अहो सुख !’ भनी उदान प्रकट गर्छन् । जस्तै—आभास्वर देवता । यो दोश्रो सुखउपपत्ति हो । आवुसो ! यहाँ सुखले परिपूर्ण सत्वहरू छन् । उनीहरू प्रणीत सुखमा

सन्तुष्ट भई सुखानुभव गर्छन् । जस्तै—**सुभकृत्स्न देवता** । यो तेश्रो
सुख उपपत्ति हो ।

४२—“तीन प्रज्ञाहरू—शैक्षप्रज्ञा, अशैक्षप्रज्ञा र न शैक्ष न
अशैक्षप्रज्ञा ।

४३—“अर्का पनि तीन प्रज्ञाहरू—चिन्तामयप्रज्ञा, श्रुतमयप्रज्ञा
र भावनामयप्रज्ञा ।

४४—“तीन आयुधहरू—श्रुतआयुध, प्रविवेकआयुध र प्रज्ञा-
आयुध ।

४५—“तीन इन्द्रियहरू—अज्ञातज्ञातस्यामिन्द्रिय^१ (= पहिले
नजानेकोलाई जान्नेछु भन्ने इन्द्रिय), अज्ञिन्द्रिय^२ (= जानेको इन्द्रिय) र
अज्ञाताविन्द्रिय^३ (= जानिसकेको इन्द्रिय) ।

४६—“तीन चक्षुहरू—मांसचक्षु, दिव्यचक्षु र प्रज्ञाचक्षु ।

१. स्रोतापत्ति मार्गज्ञानलाई ‘अज्ञातज्ञातस्यामिन्द्रिय’ भनिएको हो ।
दी. नि. अ. क. II. पृ. ७३३: सङ्गीतिसुत्तवण्णना ।
२. स्रोतापत्तिफलज्ञानलाई ‘अज्ञिन्द्रिय’ भनिएको हो । दी. नि. अ. क.
II. पृ. ७३३: सङ्गीतिसुत्तवण्णना ।
३. अरहत्फल ज्ञानलाई ‘अज्ञाताविन्द्रिय’ भनिएको हो । दी. नि. अ.
क. II. पृ. ७३३: सङ्गीतिसुत्तवण्णना ।

४७-“तीन शिक्षाहरू—अधिशीलशिक्षा^१; अधिचित्तशिक्षा^२ र अधिप्रज्ञाशिक्षा^३ ।

४८-“तीन भावनाहरू—कायभावना, चित्तभावना र प्रज्ञा-
भावना ।

४९-“तीन अनुत्तरीयहरू—दर्शानुत्तरीय, प्रतिपदानुत्तरीय
र विमुक्तानुत्तरीय ।

५०-“तीन समाधिहरू—सवितर्क सविचार समाधि, अवितर्क
विचार मात्र समाधि र अवितर्क अविचार समाधि ।

५१-“अर्का पनि तीन समाधिहरू—शून्यतासमाधि, अनि-
मित्तसमाधि र अप्रणिहितसमाधि ।

५२-“तीन सुचरितत्वा—कायसुचरितता, वचीसुचरितता र
मनःसुचरितता ।

५३-“तीन मौनता—कायमौनता, वचीमौनता र मनः
मौनता ।

१. प्रातिमोक्ष संवरशीललाई ‘अधिशील शिक्षा’ भनिएको हो । दी. नि.
अ. क. II. पृ. ७३४.

२. अष्टसमापत्तिचित्त अथवा विषयना घ्यान मूलकलाई ‘अधिचित्त
शिक्षा’ भनिएको हो । दी. नि. अ. क. II. पृ. ७३४.

३. विषयना प्रज्ञालाई ‘अधिप्रज्ञा शिक्षा’ भनिएको हो । दी. नि. अ.
क. II. पृ. ७३४.

५४-“तीन कुशलता — आयकुशलता, अपायकुशलता र उपाय-कुशलता ।

५५-“तीन मदहरू—आरोग्यमद, यौवनमद र जीवितमद ।

५६-“तीन आधिपत्यहरू—आत्माधिपत्य, लोकाधिपत्य र घर्माधिपत्य ।

५७-“तीन कथावस्तुहरू—‘अतीत समयमा यस्तो भएको थिए’ भनी अतीत समयको बारेमा कुरा गर्छ, ‘भविष्यमा यस्तो हुनेछु’ भनी भविष्यको बारेमा कुरा गर्छ र ‘वर्तमान समयमा यस्तो छु’ भनी वर्तमान समयको बारेमा कुरा गर्छ ।

५८-“तीन विद्याहरू—पूर्वनिवासानुस्मृतिज्ञान विदधा; सत्वहरूको च्युति उत्पत्तिज्ञान विदधा र आस्रवक्षय ज्ञानविदधा ।

५९-“तीन विहारहरू—दिव्यविहार, ब्रह्मविहार र आर्य-विहार ।

६०-“तीन प्रातिहार्यहरू—ऋद्धिप्रातिहार्य, आदेशनाप्रातिहार्य र अनुशासनीयप्रातिहार्य ।

‘आवुसो ! ...वहाँ भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले...बताउनु भएका तीनवटा धर्महरू यी नै हुन् ।

चारवटा धर्महरू—

‘आवुसो ! ...वहाँ भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले...चारवटा धर्महरू बताउनु भएको छ ।...कुन चारवटा धर्महरू हुन् ?

१-“चार सतिपट्टानहरू —आवुसो ! यहाँ भिक्षु कायमा कायानुपश्यी भई विहार गर्छं । वेदनामा वेदनानुपश्यी भई विहार गर्छं । चित्तमा चित्तानुपश्यी भई विहार गर्छं । धर्ममा धर्मानुपश्यी भई विहार गर्छं ।

२-“चार सम्यक्प्रधानहरू —आवुसो ! यहाँ उत्पन्न नभएको पापक अकुशल धर्मलाई उत्पन्न हुन नदिन कोशिश गर्छं । उत्पन्न भएको पापक अकुशल धर्मलाई हटाउनको निमित्त कोशिश गर्छं । उत्पन्न नभएको कुशल धर्मलाई उत्पन्न गराउनको निमित्त कोशिश गर्छं । उत्पन्न भएको कुशल धर्मलाई स्थिर राख्नको निमित्त कोशिश गर्छं ।

३-“चार ऋद्धिपादहरू —आवुसो ! यहाँ भिक्षु छन्दसमाधि प्रधानसंस्कार युक्त भई ऋद्धिपाद भाविता गर्छं ।...चित्तसमाधि प्रधानसंस्कार युक्त भई...वीर्यसमाधि प्रधानसंस्कार युक्त भई...र विमर्शनसमाधि प्रधानसंस्कार युक्त भई ऋद्धिपाद भाविता गर्छं ।

४-“चार ध्यानहरू —आवुसो ! यहाँ भिक्षु कामविषयलाई त्यागी...प्रथमध्यान प्राप्त गरी बस्छ; वितर्क विचारलाई शान्त गरी...द्वितीयध्यान प्राप्त गरी बस्छ; प्रीतिलाई पनि त्यागी...तृतीयध्यान प्राप्त गरी बस्छ तथा सुख दुःखलाई त्यागी...चतुर्थध्यान प्राप्त गरी बस्छ ।

५-“चार समाधिभावनाहरू —(१) आवुसो ! त्यस्तो समाधिभावना छ जसको अभिवृद्धि गर्दा यसै जीवनमा सुख हुन्छ । (२) आवुसो ! त्यस्तो समाधिभावना छ जसको अभिवृद्धि गर्दा ज्ञान-

दर्शन प्रतिलाभ हुन्छ । (३) आवुसो ! त्यस्तो समाधिभावना छ जसको अभिवृद्धि गर्दा स्मृति सम्प्रजन्यता लाभ हुन्छ तथा (४) आवुसो ! त्यस्तो समाधिभावना पनि छ जसको अभिवृद्धि गर्दा आस्रवक्षय प्राप्त हुन्छ ।

“(१) आवुसो ! कुनचाहि समाधिभावना भावित बहुलिकृत गर्दा यसै जीवनमा सुख हुन्छ ? आवुसो !...प्रथमध्यान,...द्वितीयध्यान, ...तृतीयध्यान,...तथा चतुर्थध्यानमा बस्छ । आवुसो ! यसै समाधिभावनालाई भावित बहुलिकृत गर्दा यसै जीवनमा सुख हुन्छ ।

“(२) आवुसो ! कुनचाहि समाधिभावना भावित बहुलिकृत गर्दा यसै जीवनमा ज्ञानदर्शन लाभ हुन्छ ? आवुसो ! यहाँ भिक्षु आलोकसंज्ञा मनस्कार गर्छ; दिवासंज्ञालाई अधिष्ठान गर्छ । जस्तो दिन हो त्यस्तै रात । जस्तो रात हो त्यस्तै दिन । यसरी नडाकिएको विवृत्त भएको चित्तले प्रभास सहित चित्तलाई भाविता गर्छ । आवुसो ! यही समाधिभावना भावित बहुलिकृत गर्दा ज्ञानदर्शन लाभ हुन्छ ।

“(३) आवुसो ! कुनचाहि समाधिभावना भावित बहुलिकृत गर्दा स्मृति सम्प्रजन्यता प्राप्त हुन्छ ? आवुसो ! यहाँ भिक्षुको ज्ञानसहितको वेदना उत्पन्न हुन्छ; ज्ञानसहितको वेदना उपस्थित रहन्छ र ज्ञानसहितको वेदना विलिन हुन्छ । ज्ञानसहितको संज्ञा...ज्ञानसहितको विसर्क...विलिन हुन्छ । आवुसो ! यही समाधि भावना भावित बहुलिकृत गर्दा स्मृति सम्प्रजन्यता प्राप्त हुन्छ ।

“(४) आवुसो ! कुनचाहि समाधि भावना भावित बहुलिकृत गर्दा आस्रवक्षय प्राप्त हुन्छ ? आवुसो ! यहाँ भिक्षु पञ्चउपादानस्कन्ध-मायि उदयव्यय दृष्टिले हेरेर बस्छ । यो रूप हो, यो रूपको समुदय हो तथा यो रूपको विनाश हो । यो वेदना हो, ...यो संज्ञा हो, ...यो संस्कार हो, ...यो विज्ञान हो...। आवुसो ! यही समाधि भावना भावित बहुलिकृत गर्दा आस्रवक्षय प्राप्त हुन्छ ।

६-“चार अप्रमण्य—आवुसो ! यहाँ भिक्षु मैत्री सहगतचित्त एक दिशामा फैलाई बस्छ...” ।

७-“चार अरूप्य—आवुसो ! यहाँ भिक्षु सर्वतो रूपसंज्ञालाई अतिक्रमण गरी प्रतिषसंज्ञालाई अन्त गरी...” बस्छ ।

८-“चार सहाराहरू (अपस्सेनानि)—आवुसो ! यहाँ भिक्षु संख्यान गरी (=सोच विचार गरी) कुनै एकलाई सेवन गर्छ, संख्यान गरी कुनै एकलाई स्वीकार्छ, संख्यान गरी कुनै एकलाई अस्वीकार्छ र संख्यान गरी कुनै एकलाई हटाउँछ ।

९-“चार आर्यवंशहरू—(१) आवुसो ! यहाँ भिक्षु कुनै प्रकारको चीवरद्वारा सन्तुष्ट हुन्छ । कुनै प्रकारको चीवरद्वारा सन्तुष्ट

१. यहाँका बाँकी पाठ लेखकको बु. गृ. भा-३, पृ. ४०-४१ मा उल्लेख भए जस्तै दोह-याई पढ्नु ।

२. यहाँका बाँकी कुराहरू तथा चार अरूपध्यानको सम्बन्धमा बु. ब्रा. भा-३, पृ. ३७-३८ मा उल्लेख भए भैं बुझ्नु ।

हुने कुराको वर्णवादी हुन्छ । चीवरको कारणमा कुनै प्रकारको अनुपयुक्त काम गर्दैन । चीवर पाइन भनेर आत्तिन्न । चीवर पाएँ भनेर लोभ गर्दैन...वल्की दुष्परिणामदर्शी भई परिभोग गर्छ । त्यस प्रकारको कुनै चीवरद्वारा सन्तुष्ट हुनेबाट न आफूलाई ठूलो ठान्दछ न अर्कालाई नीच ठान्छ । जो त्यहाँ दक्ष निरालसी सम्प्रज्ञानी तथा स्मृतिवान् हुन्छ उसैलाई 'पुरानो अग्र आर्यवंशमा बस्ने भिक्षु' भनी भन्दछन् ।

“(२) आवुसो ! फेरि कुनै प्रकारको भोजनद्वारा सन्तुष्ट हुन्छ । कुनै प्रकारको भोजनद्वारा सन्तुष्ट हुने कुराको वर्णवादी हुन्छ । भोजनको कारणमा कुनै अनुपयुक्त काम गर्दैन । भोजन लाभ भएन भनेर आत्तिन्न । लाभ भयो भनेर त्यसमा लोभ गर्दैन वल्की दुष्परिणामदर्शी भई सेवन गर्छ । त्यस प्रकारको कुनै भोजनद्वारा सन्तुष्ट हुनेबाट न आफूलाई ठूलो ठान्दछ न अर्कालाई नीच ठान्छ । जो त्यहाँ दक्ष...हुन्छ त्यसैलाई 'पुरानो अग्र आर्यवंशमा बस्ने भिक्षु' भनी भन्दछन् ।

“(३) आवुसो ! फेरि कुनै प्रकारको शयनासनद्वारा सन्तुष्ट हुन्छ । कुनै प्रकारको शयनासनद्वारा सन्तुष्ट हुने कुराको वर्णवादी हुन्छ । शयनासनको कारणमा कुनै अनुपयुक्त काम गर्दैन । शयनासन प्राप्त भएन भनेर आत्तिन्न । प्राप्त भयो भनेर त्यसमा लोभ गर्दैन वल्की दुष्परिणामदर्शी भई सेवन गर्छ । त्यस प्रकारको कुनै शयनासनद्वारा सन्तुष्ट हुनेबाट न आफूलाई ठूलो ठान्दछ न अर्कालाई नीच ठान्छ । जो त्यहाँ दक्ष...हुन्छ त्यसैलाई 'पुरानो अग्र आर्यवंशमा बस्ने भिक्षु' भनी भन्दछन् ।

“(४) आवुसो ! फेरि भिक्षु प्रहाणमा (= त्यागमा) मन लगाई प्रहाणमा अभिरमण गछं । भावनामा मन लगाई भावनामा अभिरमण गछं । यसरी प्रहाणमा मन लगाई यसरी भावनामा मन लगाई त्यसबाट न आफूलाई ठूलो ठाउँदछ न अर्कालाई नीच ठान्छ । जो त्यहाँ दक्ष... हुन्छ त्यसैलाई ‘पुरानो अग्र आर्यवंशमा बस्ने भिक्षु’ भनी भन्दछन् ।

१०-“चार प्रधानहरू (= वीर्य) — संवरप्रधान, प्रहाण (= त्याग) प्रधान, भावनाप्रधान तथा अनुरक्षणप्रधान ।

“(१) आवुसो ! संवरप्रधान भनेको कस्तो हो ? यहाँ भिक्षु चक्षुले रूप हेरी... चक्षुरिन्द्रिय बशमा राख्छ । श्रोतले शब्द सुनी... घ्राणले गन्ध सुँधी... जिह्वाले रसास्वाद चाखी... कायले स्पर्श गरी... मनले मनको विषय जानी...^१ मनेन्द्रिय संयम गरी बस्छ । आवुसो ! यसैलाई संवरप्रधान भन्दछन् ।

“(२) आवुसो ! प्रहाणप्रधान भनेको कस्तो हो ? आवुसो ! यहाँ भिक्षुले उत्पन्न भएको कामवितर्कलाई स्वीकार्दैन बल्की त्याग गछं दूर गछं नाश गछं । उत्पन्न भएको व्यपादवितर्कलाई... उत्पन्न भएको विहिंसावितर्कलाई.....नाश गछं । आवुसो ! यसैलाई प्रहाणप्रधान भन्दछन् ।

“(३) आवुसो ! भावनाप्रधान भनेको कस्तो हो ? आवुसो ! यहाँ भिक्षु विवेक आश्रित गरी, वैराग आश्रित गरी, निरोध आश्रित

---

१. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. प. भा-१, पृ. २८६-८७ मा उल्लेख भए बमोजिम पढ्नु ।

गरी तथा त्यागपरिणाम भएको स्मृतिस्मबोध्यङ्ग भाषिणा गच्छं ।... धर्मविचयसम्बोध्यङ्ग... वीर्यसम्बोध्यङ्ग ... प्रीतिसम्बोध्यङ्ग... प्रश्रब्धिसम्बोध्यङ्ग ... समाधिसम्बोध्यङ्ग ... तथा उपेक्षासम्बोध्यङ्ग भाविता गच्छं । आवुसो ! यसैलाई भावनाप्रधान भन्दछन् ।

“(४) आवुसो ! अनुरक्षणप्रधान भनेको कस्तो हो ? आवुसो ! यहाँ भिक्षुले उत्पन्न भएको अस्थिकसंज्ञा, पुलवकसंज्ञा, विनीलकसंज्ञा, विच्छिद्रकसंज्ञा, उद्धुमातकसंज्ञा जस्ता असल समाधि निमित्तलाई रक्षा गच्छं । आवुसो ! यसैलाई अनुरक्षणप्रधान भन्दछन् ।

११-“चार ज्ञानहरू—धर्मविषयकोज्ञान (=चतुरार्यसत्य ज्ञान), अन्वय विषयको ज्ञान, परचित्त विषयको ज्ञान तथा सम्मति विषयको ज्ञान ।

१२-“अर्का पनि चार ज्ञानहरू—दुःख विषयको ज्ञान, दुःखसमुदय विषयको ज्ञान, दुःखनिरोध विषयको ज्ञान र दुःखनिरोध-गामिनी प्रतिपदा विषयको ज्ञान ।

१३-“चार स्रोतापत्ति अङ्गहरू—सत्पुरुष-सत्संगत, सद्धर्म-श्रवण, ज्ञानपूर्वक विचार र धर्मानुसार आचरण ।

१४-“चार स्रोतापन्नका अङ्गहरू—आवुसो ! यहाँ आर्य-श्रावक ‘वहाँ भगवान् अरहन्त हुनुहुन्छ...’ भनी बुद्ध प्रति अटल रूपले (अवेचचप्पसादेन) प्रसन्न भएको हुन्छ ।...धर्म प्रति अटलरूपले प्रसन्न

१. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. गृ. भा-२, पृ. १४७ मा हेर्नु ।

भएको हुन्छ ।...^१ सङ्घ प्रति अटलरूपले प्रसन्न भएको हुन्छ र आर्यकान्त शीलले युक्त हुन्छ ।

१५-“चार भ्रामाण्यफलहरू—स्रोतापत्तिफल, सकृदागामी-फल, अनागामीफल र अरहत्फल ।

१६-“चार धातुहरू—पृथ्वीधातु, आपधातु, तेजधातु र वायुधातु ।

१७-“चार आहारहरू—गांस गांस गरी खाने स्थूल वा सूक्ष्म आहार, दोश्रो स्पर्श, तेश्रो मनः सञ्चेतना र चौथो विज्ञान ।

१८-“चार विज्ञानस्थितिहरू—आवुसो ! रूपमा आश्रय गरी, रूपमा गोचर गरी, रूपमा प्रतिष्ठित भई तृष्णाको सेवनबाट विज्ञानको वृद्धि, वृष्टिह, वैपुल्य हुन्छ र (अभिसंस्कार) विज्ञानको स्थिति रहन्छ । वेदनामा... संज्ञामा.. संस्कारमा आश्रय गरी...(अभिसंस्कार) विज्ञानको स्थिति रहन्छ ।

१९-“चार अगति गमनहरू—छन्दरागद्वारा अगतिगमन गर्छ, द्वेषद्वारा अगतिगमन गर्छ, मोहद्वारा अगतिगमन गर्छ र भयद्वारा अगति (—पक्ष) गमन गर्छ ।

२०-“चार तृष्णा उत्पादहरू—आवुसो ! चीबरको कारणमा भिक्षुको मनमा तृष्णा उत्पन्न हुन्छ; आवुसो ! भिक्षा भोजनको

१. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. गृ. भा-२, पृ. ४४३ मा समुल्लेख भए जस्तै पढ्नु ।

कारणमा भिक्षुको मनमा तृष्णा उत्पन्न हुन्छ; आवुसो ! शयनासनको कारणमा भिक्षुको मनमा तृष्णा उत्पन्न हुन्छ र आवुसो ! प्रणीत प्रणीतको (= घ्यू, तेल आदिको) कारणमा भिक्षुको मनमा तृष्णा उत्पन्न हुन्छ ।

२१-“चार प्रतिपद्हरू—दुःख सहितको प्रतिपद् घीलो ज्ञान प्राप्त, दुःख सहितको प्रतिपद् चाँडै ज्ञान प्राप्त, सुख सहितको प्रतिपद् घीलो ज्ञान प्राप्त र सुख सहितको प्रतिपद् चाँडै ज्ञान प्राप्त ।

२२-“अर्का पनि चार प्रतिपद्हरू—अक्षमा (= सहन नसक्ने) प्रतिपद्, क्षमा (=सहन सक्ने) प्रतिपद्, दम (= इन्द्रिय दमन) प्रतिपद् र शम (=उत्पन्न हुने कामवितर्कादिलाई शमन गर्ने) प्रतिपद् ।

२३-“चार धर्मपद्हरू—अनभिव्या-धर्मपद, अभ्यापाद-धर्मपद, सम्यक्समृति-धर्मपद र सम्यक्समाधि-धर्मपद ।

२४-“चार धर्मसमादानहरू—(१) आवुसो ! त्यस्तो धर्मसमादान छ जसको फल यसै जीवनमा र भविष्यमा पनि दुःख विपाक हुन्छ; (२) आवुसो ! त्यस्तो धर्मसमादान छ जसको फल यसै जीवनमा दुःख र भविष्यमा सुख विपाक हुन्छ; (३) आवुसो ! त्यस्तो धर्मसमादान छ जसको फल यसै जीवनमा सुख र भविष्यमा दुःख विपाक हुन्छ र (४) आवुसो ! त्यस्तो धर्मसमादान छ जसको फल यसै जीवनमा पनि सुख र भविष्यमा पनि सुख हुन्छ ।

२५-“चार धर्मस्कन्धहरू—शीलस्कन्ध, समाधिस्कन्ध, प्रज्ञास्कन्ध र विमुक्तिस्कन्ध ।

२६-“चार बलहरू—वीर्यबल, स्मृतिबल, समाधिबल र प्रज्ञाबल ।

२७-“चार अधिष्ठानहरू—प्रज्ञा-अधिष्ठान, सत्य-अधिष्ठान, श्याग-अधिष्ठान र उपशम-अधिष्ठान ।

२८-“चार प्रश्नोत्तरहरू—एकांशरूपले दिन योग्य प्रश्नोत्तर, प्रश्न गरेर दिनुपर्ने प्रश्नोत्तर, छुट्याइ छुट्याइ (विभाजन) दिनुपर्ने प्रश्नोत्तर तथा घातिरानुपर्ने प्रश्नोत्तर ।

२९-“चार कर्महरू—आवुसो ! कृष्णकर्मको कृष्णविपाक छ; आवुसो ! शुक्लकर्मको शुक्लविपाक छ; आवुसो ! कृष्णशुक्लकर्मको कृष्णशुक्ल विपाक छ र आवुसो ! अकृष्णअशुक्लकर्मको अकृष्णअशुक्ल विपाक छ जसले कर्मक्षयतिर पुऱ्याउँछ ।

३०-“चार साक्षात्कार गर्नुपर्ने धर्महरू—स्मृतिद्वारा साक्षात्कार गर्नुपर्ने पूर्वनिवासज्ञान, चक्षु (= दिव्य) द्वारा साक्षात्कार गर्नुपर्ने प्राणीको च्युत उत्पत्तिको ज्ञान, कायद्वारा साक्षात्कार गर्नुपर्ने अष्टविमोक्ष ज्ञान र प्रज्ञाद्वारा साक्षात्कार गर्नुपर्ने आस्रवक्षय ज्ञान ।

३१-“चार ओघ (= बाढ) हरू—काम-ओघ, भव-ओघ, दृष्टि-ओघ र अविदद्या-ओघ ।

३२-“चार योग (= संयोजन) हरू—काम-योग, भव-योग, दृष्टि-योग र अविदद्या-योग ।

३३-“चार विसंयोगहरू—कामयोग-विसंयोग, भवयोग-विसंयोग, दृष्टियोग-विसंयोग र अविदद्यायोग-विसंयोग ।

३४-“चार ग्रन्थीहरू—अभिध्या कायग्रन्थी, उपादाद-काय-ग्रन्थी, शीलव्रतपरामर्श-कायग्रन्थी र ‘यही सत्य हो’ (अरू झूट हो) भन्ने विश्वास-कायग्रन्थी ।

३५-“चार उपादानहरू—काम-उपादान, दृष्टि-उपादान, शीलव्रत-उपादान तथा आत्मवाद-उपादान ।

३६-“चार योनिहरू—अण्डजयोनि, जरायुजयोनि, संस्वेदज-योनि र भौपपातिकयोनि ।

३७-“चार गर्भप्रवेशहरू—(१) आवुसो ! यहाँ कोही नजानिकन (असम्पजानो) आमाको कोखमा प्रवेश गर्छ, नजानिकन आमाको कोखमा बस्छ र नजानिकन आमाको कोखबाट निस्कन्छ—यो पहिलो गर्भप्रवेश हो । (२) आवुसो ! फेरि यहाँ कोही जानिकन आमाको कोखमा प्रवेश गर्छ, नजानिकन आमाको कोखमा बस्छ र नजानिकन आमाको कोखबाट निस्कन्छ—यो दोश्रो गर्भप्रवेश हो । (३) आवुसो ! फेरि यहाँ कोही जानिकन आमाको कोखमा प्रवेश गर्छ, जानिकन आमाको कोखमा बस्छ र नजानिकन आमाको कोखबाट निस्कन्छ—यो तेस्रो गर्भप्रवेश हो । (४) आवुसो ! फेरि यहाँ कोही जानिकन आमाको कोखमा प्रवेश गर्छ, जानिकन आमाको कोखमा बस्छ र जानिकन आमाको कोखबाट निस्कन्छ—यो चौथो गर्भप्रवेश हो ।

३८-“चार आत्मभाव प्रतिष्ठाभहरू (= आत्मभावहरू)—
(१) आवुसो ! त्यस्तो आत्मभाव छ जुन आत्मभावमा आत्मसञ्चेतना

(=आफूले चिताए अनुसार) मात्र वहन गर्छं (कमति) तर परसञ्चेतना
 (=अकलि चिताएको अनुसार) होइन । (२) आवुसो ! त्यस्तो आत्म-
 भाव पनि छ जुन आत्मभावमा परसञ्चेतना (=अरूले चिताए अनुसार)
 वहन गर्छं तर आत्मसञ्चेतना (=आफूले चिताए अनुसार) होइन ।
 (३) आवुसो ! त्यस्तो पनि आत्मभाव छ जुन आत्मभावमा आत्म-
 सञ्चेतना पनि परसञ्चेतना पनि वहन गर्छं । (४) आवुसो ! त्यस्तो
 पनि आत्मभाव छ जुन आत्मभावमा न आत्मसञ्चेतना वहन गर्छं न
 परसञ्चेतना वहन गर्छं ।

३६-“चार दक्षिणा विशुद्धिहरू—(१) आवुसो ! दायकबाट
 विशुद्धि हुने दक्षिणा (=दान) छ तर प्रतिग्राहकबाट होइन । (२)
 आवुसो ! प्रतिग्राहकबाट विशुद्धि हुने दक्षिणा छ तर दायकबाट होइन ।
 (३) आवुसो ! दायकबाट पनि प्रतिग्राहकबाट पनि विशुद्धि नहुने दक्षिणा
 छ । (४) आवुसो ! दायकबाट पनि प्रतिग्राहकबाट पनि विशुद्धि हुने
 दक्षिणा छ ।

४०-“चार संग्रह वस्तुहरू—दान, प्रियवचन अर्थचर्या र
 समानता ।

४१-“चार अनार्य व्यवहारहरू—मृषावाद, पिशुन वचन,
 परुष वचन र सम्प्रलाप ।

४२-“चार आर्य व्यवहारहरू—मृषावादबाट विरतता,
 पिशुन वचनबाट विरतता, परुष वचनबाट विरतता र सम्प्रलापबाट
 विरतता ।

४३-“अर्का पनि चार अनार्य व्यवहारहरू—नदेखेकोलाई देखेको भन्नु, नसुनेकोलाई सुनेको भन्नु, नछोएकोलाई छोएको भन्नु र नजानेकोलाई जानेको भन्नु ।

४४-“अर्का पनि चार आर्य व्यवहारहरू— नदेखेकोलाई नदेखेको भन्नु, नसुनेकोलाई नसुनेको भन्नु, नछोएकोलाई नछोएको भन्नु र नजानेकोलाई नजानेको भन्नु ।

४५-“अर्का पनि चार अनार्य व्यवहारहरू—देखेकोलाई नदेखेको भन्नु, सुनेकोलाई नसुनेको भन्नु, छोएकोलाई नछोएको भन्नु र जानेकोलाई नजानेको भन्नु ।

४६-“अर्का पनि चार आर्य व्यवहारहरू—देखेकोलाई देखेको भन्नु, सुनेकोलाई सुनेको भन्नु, छोएकोलाई छोएको भन्नु र जानेकोलाई जानेको भन्नु ।

४७-“चार पुद्गल (=पुरुष) हरू—आवुसो ! यहाँ आफूलाई तापदिने हुन्छ ... ।

४८-“अर्का पनि चार पुद्गलहरू—आवुसो ! यहाँ कोही पुरुष आत्महितको लागि काम गर्छ तर परहितको लागि होइन । आवुसो ! यहाँ केही पुरुष परहितको लागि काम गर्छ परन्तु आत्महितको लागि होइन । आवुसो ! यहाँ केही पुरुष न आत्महितको लागि न

१. यहाँका बाँकी अरू कुराहरू सबै लेखकको बु. ब्रा. भा-२, पृ. २११ मा उल्लेख भए जस्तै बुझ्नु ।

परहितको लागि काम गर्छं । आवुसो ! यहाँ केही पुरुष आत्महितको लागि पनि परहितको लागि पनि काम गर्छं ।

४९-“अर्का पनि चार पुद्गलहरू—अँघ्यारोबाट अँघ्यारोमा जाने, अँघ्यारोबाट उज्यालोमा जाने, उज्यालोबाट अँघ्यारोमा जाने र उज्यालोबाट उज्यालोमा जाने ।

५०-“अर्का पनि चार पुद्गलहरू—श्रमण-अचल, श्रमण-पद्म (= रातो कमल), श्रमण-पुण्डरीक (= सेतो कमल) र श्रमणहरूमा श्रमण-सुकुमार ।

“आवुसो !...वहाँ भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले...बताउनु भएको चारवटा धर्महरू यही हुन् ।

प्रथम भागवार समाप्त ।

Dhamma.Digital

पाँचवटा धर्महरू—

“आवुसो !...वहाँ भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले...पाँचवटा धर्महरू बताउनु एका छन् ।...कुन पाँचवटा धर्महरू हुन् ?

१-“पाँच स्कन्धहरू—रूपस्कन्ध, वेदनास्कन्ध, संज्ञास्कन्ध, संस्कारस्कन्ध तथा विज्ञानस्कन्ध ।

२-“पाँच उपादानस्कन्धहरू—रूप-उपादानस्कन्ध, वेदना-उपादानस्कन्ध, संज्ञा-उपादानस्कन्ध, संस्कार-उपादानस्कन्ध तथा विज्ञान-उपादानस्कन्ध ।

३-“पाँच कामगुणहरू—चक्षुविज्ञेय रूपहरू छन् जो इष्ट कान्त ... हुन्छन्” ।

४-“पाँच गतिहरू—नरक, तिर्यक्, प्रेत, मनुष्य तथा देव ।

५-“पाँच मात्सर्यहरू—भावास मात्सर्य, कुल मात्सर्य, लाभ मात्सर्य, वर्ण मात्सर्य र धर्म मात्सर्य ।

६-“पाँच नीवरणहरू—कामच्छन्द-नीवरण, व्यापाद-नीवरण, स्तयानमृद्ध-नीवरण, औद्धत्य कौकृत्य-नीवरण तथा विचिकित्सा-नीवरण ।

७-“पाँच अधोभागीय संयोजनहरू—सत्कायदृष्टि, विचिकित्सा, शीलव्रतपरामर्श, कामच्छन्द र व्यापाद ।

८-“पाँच उर्ध्वभागीय संयोजनहरू—रूपराग, अरूपराग, मान, उद्धच र अविदया ।

९-“पाँच शिक्षापद्धतहरू—प्राणी हिंसाबाट विरत रहनु, अदिन्नादानबाट विरत रहनु, काममिध्याचारबाट विरत रहनु, मृषावाद-बाट विरत रहनु र सुरामेरय मदघप्रमादस्थानबाट विरत रहनु ।

१०-“पाँच अभव्यस्थानहरू—(१) आवुसो ! क्षीणास्रवी भिक्षुले जानी जानी प्राणीहिंसा गर्न सक्तेन, (२) क्षीणास्रवी भिक्षुले नदिएको बस्तु चोरी गर्न सक्तेन, (३) क्षीणास्रवी भिक्षुले मैथुन गर्न सक्तेन, (४) क्षीणास्रवी भिक्षुले झूटो बोलन सक्तेन तथा (५) अधि

---

१. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. प. भा-१, पृ. ६६ मा उल्लेख भए जस्तै पढ्नु ।

गृहस्थीमा छँदा जस्तै क्षीणास्रवी भिक्षुले रात बितेको कुनै काम
(= खाने वस्तु) भोग गर्न सक्तैन ।

११-“**पाँच व्यसनहरू**—ज्ञातिव्यसन, भोगव्यसन, रोगव्यसन, शीलव्यसन तथा दृष्टिव्यसन । आवुसो ! ज्ञातिव्यसनको कारणले; भोगव्यसनको कारणले अथवा रोगव्यसनको कारणले प्राणीहरू शरीर छाडी मृत्युपछि अपाय दुर्गति विनिपात नरकमा उत्पन्न हुन्छन् । शीलव्यसनको कारणले अथवा दृष्टिव्यसनको कारणले प्राणीहरू शरीर छाडी मृत्युपछि...नरकमा उत्पन्न हुन्छन् ।

१२-“**पाँच सम्पत्तिहरू** (सम्पदा)—ज्ञातिसम्पत्ति, भोग-सम्पत्ति, आरोग्यसम्पत्ति, शीलसम्पत्ति तथा दृष्टिसम्पत्ति । आवुसो ! ज्ञातिसम्पत्ति, भोगसम्पत्ति र आरोग्यसम्पत्तिको कारणबाट प्राणीहरू शरीर छाडी मृत्युपछि सुगति स्वर्गलोकमा उत्पन्न हुन्छन् । शीलसम्पत्ति वा दृष्टिसम्पत्तिको कारणबाट प्राणीहरू शरीर छाडी मृत्युपछि सुगति स्वर्गलोकमा उत्पन्न हुन्छन् ।

१३-“**शील त्रुटी हुने दुश्शीलको पाँच दुष्परिणामहरू**—
(१) आवुसो ! शील त्रुटी हुने दुश्शीलको प्रमादको कारणले गर्दा ठूलो भोगसम्पत्ति हानी हुन्छ । दुश्शीलको यो पहिलो दुष्परिणाम हो ।
(२) आवुसो ! फेरि शील त्रुटी हुने दुश्शीलको कुकृति फैलिन्छ । दुश्शीलको यो दोश्रो दुष्परिणाम हो । (३) आवुसो ! फेरि शील त्रुटी हुने दुश्शील पुरुष क्षत्री ब्राह्मण गृहपति तथा भ्रमण परिषद्मध्ये जुनसुकै परिषद्मा गए पनि अबिशारद भई चुपलागेर उपस्थित हुन्छ ।

दुःशीलको यो तेश्रो दुष्परिणाम हो । (४) आवुसो ! फेरि शील त्रुटी हुने दुःशील समूह भई मरण हुन्छ । दुःशीलको यो चौथो दुष्परिणाम हो । (५) आवुसो ! फेरि शील त्रुटी हुने दुःशील पुरुष मृत्युपछि अपाय दुर्गति विनिपात नरकमा उत्पन्न हुन्छ । दुःशीलको यो पाँचौं दुष्परिणाम हो ।

१४-“शीलवान्को शीलसम्पत्तिमा पाँच आनृशंस (=गुण) हरू—(१) आवुसो ! यहाँ शीलवान् शीलसम्पन्न पुरुषको अप्रमादको कारणले गर्दा ठूलो भोगसम्पत्ति लाभ हुन्छ । शीलवान् शीलसम्पन्न पुरुषको यो पहिलो आनृशंस (=गुण) हो । (२) आवुसो ! फेरि शीलवान् शीलसम्पन्न पुरुषको कस्याणकीति शब्द फैलिन्छ । शीलवान् शीलसम्पन्न पुरुषको यो दोश्रो आनृशंस हो । (३) आवुसो ! फेरि शीलवान् शीलसम्पन्न पुरुष क्षत्री ब्राह्मण गृहपति तथा श्रमण परिषद्मध्ये जुनसुकै परिषद्मा गए पनि विशारद भई चुप नलागी उपस्थित हुन्छ । शीलवान् शीलसम्पन्न पुरुषको यो तेश्रो आनृशंस हो । (४) आवुसो ! फेरि शीलवान् शीलसम्पन्न पुरुष समूह भई मृत्यु हुन्ने । शीलवान् शीलसम्पन्न पुरुषको यो चौथो आनृशंस हो । (५) आवुसो ! शीलवान् शीलसम्पन्न पुरुष काय छाडी मृत्युपछि सुगति स्वर्गलोकमा उत्पन्न हुन्छ । शीलवान् शीलसम्पन्न पुरुषको यो पाँचौं आनृशंस हो ।

१५-“आवुसो ! अर्काडाई (दोष) आरोप लगाउन चाहने (चोदकेन) भिक्षुले आफूलाई पाँच गुणमा स्थापित गरी आरोप गर्नुपर्छ— (१) समयमा भन्नेछु असमयमा होइन, (२) सत्य कुरा भन्नेछु असत्य

कुरा होइन, (३) प्रेम-वचनले भन्नेछु परुष वचनले होइन, (४) अर्थकामी भई भन्नेछु अनर्थकामी भई होइन, (५) मैत्री चित्तले भन्नेछु द्वेषभावले होइन । आवुसो ! अर्कालाई (दोष) आरोप गर्न चाहने भिक्षुले यिनै पाँच गुणहरू आफूमा राखी आरोप लगाउन पर्छ ।

१६—“पाँच प्रधानीय अङ्गहरू—आवुसो ! यहाँ भिक्षु श्रद्धालु हुन्छ तथागतको बोधि प्रति विश्वास गर्छ—‘वहाँ भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध, ...^१ तथा भगवान् हुनुहुन्छ’ । आवाष (—रोग) रहित र आतंक रहित हुन्छ, न शीताधिक न उष्णाधिक; मध्यमवीर्य बढाउन योग्य तथा समानरूपले पावन शक्ति हुने हुन्छ । शास्ताको अगाडि वा विज्ञ सन्नह्यचारीको अगाडि यथार्थताको कुरा भन्नसक्ने अशठ र अमायावी हुन्छ । अकुशलघर्म हटाउनको निमित्त कुशलघर्म सम्पादन गर्नको निमित्त वीर्यवान् हुन्छ, बलवान् दृढपराक्रमी हुन्छ र कुशलघर्मको धुर छाडेको हुन्छ । आर्पनिर्वेषिक सम्यक् दुःखक्षय हुने उदयव्ययगामी प्रज्ञाले युक्त प्रज्ञावान् हुन्छ ।

१७—“पाँच शुद्धावासहरू—अविहा, अतप्पा, सुदस्सा (—सुदर्शा), सुदस्सी (—सुदर्शी) र अकनिष्ठ ।

१८—“पाँच अनागामीहरू—अन्तरपरिनिर्वायी, उपहव-परिनिर्वायी, असंखारपरिनिर्वायी, ससंखारपरिनिर्वायी र उर्ध्वस्रोत अकनिष्ठगामी ।

१. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. गू. भा-३; पृ. २१८ मा उल्लेख भए जस्तै बुझ्नु ।

११-“पाँच चित्तखिलहरू (—चित्तका सारोपनहरू)—

(१) आवुसो ! यहाँ भिक्षु शास्ता प्रति शंका विमति अनिश्रिन्त तथा अप्रसन्न हुन्छ । आवुसो ! सो भिक्षु शास्ता प्रति शंका...गर्छ उसको चित्त वीर्य बढाउनमा लाग्दैन । जसको चित्त वीर्य बढाउनमा लाग्दैन— यो पहिलो चित्तको सारोपन हो । (२) आवुसो ! फेरि भिक्षु धर्म प्रति शंका विमति गर्छ... (३) संघ प्रति शंका विमति गर्छ... (४) शिक्षा प्रति शंका विमति गर्छ... (५) सब्रह्मचारी प्रति असन्तोष भई कोप गर्छ र सारोभाव राख्छ । आवुसो ! जो भिक्षु सब्रह्मचारी प्रति असन्तोष भई कोप गर्छ उसको चित्त वीर्य बढाउनमा लाग्दैन । जसको चित्त वीर्य बढाउनमा लाग्दैन— यो पाँचौ चित्तको सारोपन हो ।

२०-“पाँच चित्तका विनिबन्धहरू—(१) आवुसो ! यहाँ भिक्षु कामविषयबाट वीतरागी हुन्न, इच्छा हटेको हुन्न, प्रेम हटेको हुन्न, पिपासा हटेको हुन्न, परिडाह हटेको हुन्न र तृष्णा हटेको हुन्न । जो भिक्षु अवीतरागी हुन्छ...उसको मन वीर्य बढाउनमा (—घ्यान गर्नमा) लाग्दैन । जसको मन वीर्य बढाउनमा लाग्दैन—यही पहिलो चित्त विनिबन्ध हो । (२) आवुसो ! फेरि भिक्षुको शरीरबाट राग हटेको हुन्न... (३) आवुसो ! फेरि रूपबाट राग हटेको हुन्न... (४) आवुसो ! फेरि भिक्षु पेटभरी खाएर सुत्छ र नीदको सुख लिन्छ... (५) आवुसो ! फेरि भिक्षु ‘यो शीलद्वारा ब्रतद्वारा तपद्वारा ब्रह्मचर्यद्वारा देवताहरूमध्ये कुनै देवता हुनेछु’ भनी कुनै देवलोकको कामना गरी ब्रह्मचर्य पालन गर्छ । यस्तो गर्ने भिक्षुको पनि वीर्य बढाउनमा मन लाग्दैन । जसको मन लाग्दैन— यो पाँचौ चित्तविनिबन्ध हो ।

२१—“पाँच इन्द्रियहरू—चक्षुइन्द्रिय, श्रोतइन्द्रिय, घ्राणइन्द्रिय, जिह्वाइन्द्रिय र कायइन्द्रिय ।

२२—“अर्का पनि पाँच इन्द्रियहरू—सुखइन्द्रिय, दुःखइन्द्रिय, सोमनस्यइन्द्रिय, दोर्मनस्यइन्द्रिय र उपेक्षाइन्द्रिय ।

२३—“अर्का पनि पाँच इन्द्रियहरू—श्रद्धाइन्द्रिय, वीर्यइन्द्रिय, स्मृतिइन्द्रिय, समाधिइन्द्रिय र प्रज्ञाइन्द्रिय ।

२४—“पाँच निस्सरणीय धर्महरू—(१) आवुसो ! यहाँ (अशुभ ध्यानबाट उठेर) कामविषयलाई मनमा लगाउँदा भिक्षुको चित्त कामविषयमा जाँदैन, प्रसन्न हुन्छ, त्यसमा बस्दैन र लिप्त हुन्छ । किन्तु नैष्कर्म्यलाई मनमा लगाउँदा नैष्कर्म्यमा मन लाग्छ, प्रसन्न हुन्छ, त्यसमा बस्छ र लिप्त हुन्छ । त्यसको त्यो चित्त असल बाटोमा लागेको हुन्छ, सुभावित हुन्छ, कामबाट हटेर मुक्त भएको हुन्छ र विसंयुक्त भएको हुन्छ । कामविषयको कारणबाट जुन आस्रव विघात परिडाह उत्पन्न हुने हो त्यसबाट उ मुक्त हुन्छ । उसले त्यो वेदना अनुभव गर्दैन । यसैलाई (=अशुभध्यानलाई) कामविषयबाट मुक्त (=निस्सरण) भनिएको हो ।

“(२) आवुसो ! फेरि (मैत्रीध्यानबाट उठेर) ब्यापाद विषयलाई मनमा लगाउँदा भिक्षुको चित्त ब्यापाद विषयमा जाँदैन, ... र लिप्त हुन्छ । किन्तु अब्यापादलाई मनमा लगाउँदा अब्यापादमा मन लाग्छ, ... र लिप्त हुन्छ । त्यसको त्यो चित्त असल बाटोमा लागेको

हुन्छ, ... र विसंयुक्त भएको हुन्छ । व्यापादको कारणबाट जुन आस्रव... उत्पन्न हुने हो त्यसबाट उ मुक्त हुन्छ । उसले त्यो वेदना अनुभव गर्दैन । यसैलाई (= मंत्रीध्यानलाई) व्यापाद् विषयबाट मुक्त भनिएको हो ।

“(३) आवुसो ! फेरि (करुणाध्यानबाट उठेर) विहिसालाई मनमा लगाउँदा भिक्षुको चित्त विहिसा विषयमा जाँदैन, ... र लिप्त हुन्न । किन्तु अविहिसालाई मनमा लगाउँदा अविहिसामा मन लाग्छ, ... र लिप्त हुन्छ । त्यसको त्यो चित्त असल बाटोमा लागेको हुन्छ, ... र विसंयुक्त भएको हुन्छ । विहिसाको कारणबाट जुन आस्रव... उत्पन्न हुने हो त्यसबाट उ मुक्त हुन्छ । उसले त्यो वेदना अनुभव गर्दैन । यसैलाई (= करुणाध्यानलाई) विहिसा विषयबाट मुक्त भनिएको हो ।

“(४) आवुसो ! फेरि (अरूपध्यानबाट उठेर) रूपविषयलाई मनमा लगाउँदा भिक्षुको चित्त रूपविषयमा जाँदैन, ... र लिप्त हुन्न । किन्तु अरूपलाई मनमा लगाउँदा अरूपमा मन लाग्छ, ... र लिप्त हुन्छ । त्यसको त्यो चित्त असल बाटोमा लागेको हुन्छ, ... र विसंयुक्त भएको हुन्छ । रूपको कारणबाट जुन आस्रव . उत्पन्न हुने हो त्यसबाट उ मुक्त हुन्छ । उसले त्यो वेदना अनुभव गर्दैन । यसैलाई (= अरूपध्यानलाई) रूपविषयबाट मुक्त भनिएको हो ।

“(५) आवुसो ! फेरि (फलसमापत्तिबाट उठेर) सत्काय विषयलाई मनमा लगाउँदा भिक्षुको चित्त सत्काय विषयमा जाँदैन, ... र लिप्त हुन्न । किन्तु सत्काय निरोधलाई मनमा लगाउँदा सत्काय निरोधमा मन लाग्छ, ... र लिप्त हुन्छ । त्यसको त्यो चित्त असल बाटोमा लागेको

हुन्छ, ... र विसंयुक्त भएको हुन्छ । सत्कायको कारणबाट जुन भासव, ... उत्पन्न हुने हो त्यसबाट उ मुक्त हुन्छ । उसले त्यो वेदना अनुभव गर्दैन । यसैलाई (= सत्काय निरोधलाई) सत्कायबाट मुक्त भनिएको हो ।

२५-“पाँच विमुक्त्यायतनहरू—(१) आवुसो ! यहाँ शास्ता (= गुरु) ले वा अरू कुनै आदरणीय (= गुरुस्थानीय) सब्रह्मचारीले भिक्षुलाई धर्मोपदेश गर्छ । जसरी जसरी शास्ताले वा आदरणीय सब्रह्मचारीले भिक्षुलाई धर्मोपदेश गर्दजान्छ त्यसरी त्यसरी नै उसलाई त्यो धर्मको अर्थावबोध र धर्मावबोध हुन्छ । अर्थावबोध र धर्मावबोध गर्ने उसलाई प्रामोदघ अनुभव हुन्छ, प्रमुदित हुनेको प्रीति उत्पन्न हुन्छ, प्रीति मन हुनेको शरीर प्रश्रब्धि (= शान्त निश्चल) हुन्छ, प्रश्रब्धि भएपछि शरीरले सुखानुभव गर्छ र सुखी भएको चित्त समाधिष्ठ हुन्छ । यो पहिलो विमुक्त्यायतन हो ।

“(२) आवुसो ! फेरि भिक्षुलाई न शास्ताले अथवा अरू कुनै आदरणीय सब्रह्मचारीले धर्मोपदेश गर्छ, बल्की सुनेको अनुसार पढेको अनुसार विस्तारपूर्वक धर्मोपदेश गर्छ... (३) सुनेको अनुसार पढेको अनुसार विस्तारपूर्वक धर्म सज्झायना गर्छ... (४) सुनेको अनुसार पढेको अनुसार मनले धर्मको विषयलाई तर्कना गर्छ विचार गर्छ र मनले हेर्छ... (५) उसले अर्को समाधि निमित्त रात्ररी ग्रहण गर्छ, रात्ररी मनमा राख्छ, रात्ररी विचार गर्छ र प्रज्ञाद्वारा रात्ररी प्रतिविद्ध गर्छ । जसरी जसरी रात्ररी प्रतिविद्ध गर्दै जान्छ त्यसरी त्यसरी नै त्यो धर्मको अर्थावबोध र धर्मावबोध हुन्छ । अर्थावबोध र धर्मावबोध गर्ने उसलाई प्रामोदघ

अनुभव हुन्छ, प्रमुदित हुनेको प्रीति उत्पन्न हुन्छ, प्रीति मन हुनेको शरीर प्रश्रब्धि हुन्छ, प्रश्रब्धि भएपछि शरीरले सुखानुभव गर्छ र सुखी भएको चित्त समाधिष्ठ हुन्छ । यो पाँचौ विमुक्त्यायतन हो ।

२६-“पाँच विमुक्ति परिपाचनीय संज्ञाहरू— अनित्यसंज्ञा, अनित्यमा दुःखसंज्ञा, दुःखमा अनात्मसंज्ञा, प्रहाणसंज्ञा र विरागसंज्ञा ।

“आवुसो !...वहाँ भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले...बताउनु भएका पाँचवटा धर्महरू यीनै हुन् ।

छवटा धर्महरू—

“आवुसो !...वहाँ भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले...छवटा धर्महरू बताउनु भएको छ । कुन छवटा धर्महरू हुन् ?

१-“छ अह्यात्म-आयतनहरू—चक्षु-आयतन, श्रोत-आयतन, घ्राण-आयतन, जिह्वा-आयतन, काय-आयतन र मन-आयतन ।

२-“छ बाहिरी आयतनहरू—रूप-आयतन, शब्द-आयतन, गन्ध-आयतन, रस-आयतन, स्पर्श-आयतन र धर्म-आयतन ।

३-“छ विज्ञान कायहरू—चक्षुविज्ञान, श्रोतविज्ञान, घ्राण-विज्ञान, जिह्वाविज्ञान, कायविज्ञान र मनविज्ञान ।

४-“छ स्पर्श कायहरू—चक्षुस्पर्श, श्रोतस्पर्श, घ्राणस्पर्श, जिह्वास्पर्श, कायस्पर्श र मनस्पर्श ।

५-“छ वेदना कायहरू—चक्षुसंस्पर्शज वेदना, श्रोतसंस्पर्शज वेदना, घ्राणसंस्पर्शज वेदना, जिह्वासंस्पर्शज वेदना, कायसंस्पर्शज वेदना तथा मनसंस्पर्शज वेदना ।

६-“छ संज्ञा कायहरू—रूपसंज्ञा, शब्दसंज्ञा, गन्धसंज्ञा, रस-संज्ञा, स्पर्शसंज्ञा र धर्मसंज्ञा ।

७-“छ सञ्चेतना कायहरू—रूपसंचेतना, शब्दसंचेतना, गन्धसंचेतना, रससंचेतना, स्पर्शसंचेतना तथा धर्मसंचेतना ।

८-“छ तृष्णा कायहरू—रूपतृष्णा, शब्दतृष्णा, गन्धतृष्णा, रसतृष्णा, स्पर्शतृष्णा तथा धर्मतृष्णा ।

९-“छ अगौरवहरू—(१) आवुसो ! यहाँ भिक्षु शास्ता प्रति गौरव सत्कार नराखी बस्छ, (२) धर्म प्रति गौरव सत्कार नराखी बस्छ, (३) सङ्घ प्रति गौरव सत्कार नराखी बस्छ, (४) शिक्षा प्रति गौरव सत्कार नराखी बस्छ, (५) अप्रमाद प्रति गौरव सत्कार नराखी बस्छ तथा (६) कुशलवार्ता प्रति गौरव सत्कार नराखी बस्छ ।

१०-“छ गौरवहरू—आवुसो ! यहाँ भिक्षु शास्ता प्रति गौरव सत्कार राखी बस्छ, धर्म प्रति गौरव सत्कार राखी बस्छ, सङ्घ प्रति गौरव सत्कार राखी बस्छ, शिक्षा प्रति गौरव सत्कार राखी बस्छ, अप्रमाद प्रति गौरव सत्कार राखी बस्छ तथा कुशलवार्ता प्रति गौरव सत्कार राखी बस्छ ।

११-“छ सौमनस्य उपविचारहरू—(१) चक्षुले रूप देख्दा

सौमनस्य हुने स्थानमा विचार गर्छं, (२) श्रोतले शब्द सुन्दा सौमनस्य हुने स्थानमा विचार गर्छं, (३) घ्राणले गन्ध सुघदा सौमनस्य हुने स्थानमा विचार गर्छं, (४) जिह्वाले रस चाख्दा सौमनस्य हुने स्थानमा विचार गर्छं, (५) कायले स्पर्श गर्दा सौमनस्य हुने स्थानमा विचार गर्छं र (६) मनले धर्म जान्दा सौमनस्य हुने स्थानमा विचार गर्छं ।

१२-“छ दौर्मनस्य उपविचारहरू—चक्षुले रूप देख्दा दौर्मनस्य हुने स्थानमा विचार गर्छं...तथा मनले धर्म जान्दा दौर्मनस्य हुने स्थानमा विचार गर्छं ।

१३-“छ उपेक्षा उपविचारहरू—चक्षुले रूप देख्दा उपेक्षा हुने स्थानमा विचार गर्छं,...तथा मनले धर्म जान्दा उपेक्षा हुने स्थानमा विचार गर्छं ।

१४-“छ सारणीय धर्महरू—(१) आवुसो ! यहाँ सब्रह्मचारी प्रति भिक्षुको मैत्री कायकर्म उपस्थित हुन्छ । यो धर्म सारणीय प्रियंकर गुरुधर्म हो तथा संग्रहको निमित्त अविवादको निमित्त मेल-मिलापको निमित्त र एकताको निमित्त हुन्छ ।

“(२) आवुसो ! फेरि यहाँ सब्रह्मचारी प्रति भिक्षुको मैत्री वचनकर्म उपस्थित हुन्छ । यो धर्म पनि सारणीय...हो तथा संग्रहको निमित्त...र एकताको निमित्त हुन्छ ।

“(३) आवुसो ! फेरि यहाँ सब्रह्मचारी प्रति भिक्षुको मैत्री मनकर्म उपस्थित हुन्छ । यो धर्म सारणीय...हो तथा संग्रहको निमित्त ...र एकताको निमित्त हुन्छ ।

“(४) आवुसो ! फेरि यहाँ भिक्षुले घामिकरूपले पात्रभरी मात्र भएको लाभलाई पनि शीलवद् सन्नह्यचारीहरूसँग साधारणरूपले बाँडी भोग गर्छ । यो धर्म पनि सारणीय...हो तथा संग्रहको निमित्त... र एकताको निमित्त हुन्छ ।

“(५) आवुसो ! फेरि भिक्षु जो त्यो अखण्ड अछिद्र निर्दागी निर्दाषी परिपूर्ण विज्ञप्रशंसित अपरामशित तथा समाधिसंवर्तनिक शील हो त्यस्तो शीलमा मेल राखी प्रकटरूपमा पनि गुप्तरूपमा पनि सन्नह्यचारीहरूसँग बस्छ । यो धर्म पनि सारणीय...हो तथा संग्रहको निमित्त... र एकताको निमित्त हुन्छ ।

“(६) आवुसो ! फेरि भिक्षुले जुन विचारधारा (=दृष्टि) लिदा नैर्याणिक मार्गमा लागेर सम्यकरूपले दुःखक्षय गर्ने हो त्यस्तो विचारधारासँग मेल राखी उ प्रकटरूपमा पनि गुप्तरूपमा पनि सन्नह्यचारीसँग बस्छ । यो धर्म पनि सारणीय धर्म...हो तथा संग्रहको निमित्त ... र एकताको निमित्त हुन्छ ।

१५-“छ विवाद मूलहरू—(१) आवुसो ! यहाँ भिक्षु क्रोधी र वैरभाव राख्ने हुन्छ । आवुसो ! जो भिक्षु क्रोधी र वैरभाव राख्ने हुन्छ उ शास्ता प्रति पनि अगौरव असत्कारपूर्वक बस्छ, धर्म प्रति पनि...सङ्घ प्रति पनि अगौरव असत्कारपूर्वक बस्छ शिक्षा पनि परिपूर्णकारी हुन्न । आवुसो ! जो भिक्षु शास्ता प्रति अगौरव असत्कारपूर्वक बस्छ, शिक्षा पनि परिपूर्णकारी हुन्न त्यस्ताको कारणबाट सङ्घमा विवाद उत्पन्न हुन्छ । जसले गर्दा अहित बहुजन असुख तथा अनर्थ भई

देवमनुष्यको पनि अहित हुन्छ । आवुसो ! यस्तो विवाद मूललाई भित्र वा बाहिर देख्यौ भने आवुसो ! त्यहाँ तिमीहरूले त्यो पापक विवाद मूललाई हटाउने कोशिश गर्नुपर्छ । आवुसो ! यदि यस्तो पापक विवाद मूललाई भित्र वा बाहिर देख्दैनौ भने त्यहाँ तिमीहरूले सोही पापक विवाद मूललाई भविष्यमा उत्पन्न नहुने किसिमले काम गर्नुपर्छ । यसरी त्यो पापक विवाद मूलको प्रहाण हुनेछ । यसरी त्यो पापक विवाद मूल भविष्यमा उत्पन्न हुने छैन ।

“(२) आवुसो ! फेरि भिक्षु मक्खी (= मक्षी = अर्काको गुण मेटाउने) हुन्छ पलासी, ... (३) इर्ष्यालु हुन्छ मात्सरि, ... (४) सठी हुन्छ मायावी, ... (५) खराब इच्छाराख्ने हुन्छ मिथ्यादृष्टिक, ... (६) सन्दृष्टिपरामर्शी हुन्छ हठी दृष्टि नछोड्ने । आवुसो ! जो भिक्षु सन्दृष्टिपरामर्शी हठी दृष्टि नछोड्ने हुन्छ जो शास्ता प्रति अगौरव असत्कारपूर्वक बस्छ, ... यसरी त्यो पापक विवाद मूल भविष्यमा उत्पन्न हुने छैन ।

१६-“छ धातुहरू—पृथ्वीघातु, आपघातु, तेजघातु, वायुघातु, आकाशघातु तथा विज्ञानघातु ।

१७-“छ निस्सरणीय धातुहरू—(१) आवुसो ! यहाँ भिक्षु यस्तो भन्दछ—‘मंले मैत्री चित्तविमुक्तिलाई भावित बहुलिकृत... गरेको छु । परन्तु मेरो चित्तलाई व्यापाद् चित्तले समाप्ति राख्छ ।’ यस्तो भन्नेलाई ‘यस्तो नभन’ भनी भन्नुपर्छ । ‘आयुष्मान् ! यस्तो नभन भगवान्लाई भूटो आरोप नलगाऊ । भगवान्लाई भूटो आरोप

लगाउनु राम्रो होइन । भगवान्‌ले यस्तो भन्नु भएको छैन । मंत्रीचित्त-विमुक्तिलाई भावित बहुलिकृत...गर्नेको चित्तलाई व्यापाद चित्तले समात्छ भन्ने कुरा हुनै सक्तैन । आवुसो ! मंत्रीचित्तविमुक्ति व्यापाद चित्तको निस्सरण (=विमुक्ति) हो ।,

“(२) आवुसो ! यहाँ भिक्षु यस्तो भन्दछ—‘मैले करुणाचित्त-विमुक्तिलाई भावित बहुलिकृत...गरेको छु । परन्तु मेरो चित्तलाई विहिंसा चित्तले समाति राख्छ’ । यस्तो भन्नेलाई ‘यस्तो नभन’ भनी भन्नुपर्छ । ‘आयुष्मान् यस्तो नभन...भगवान्‌ले यस्तो भन्नु भएको छैन । करुणाचित्तविमुक्तिलाई भावित बहुलिकृत...गर्नेको चित्तलाई विहिंसा चित्तले समात्छ भन्ने कुरा हुनै सक्तैन । आवुसो ! करुणाचित्त-विमुक्ति विहिंसाको निस्सरण (=विमुक्ति) हो ।’

“(३) आवुसो ! यहाँ भिक्षु यस्तो भन्दछ—‘मैले मुदिता-चित्तविमुक्तिलाई भावित बहुलिकृत... गरेको छु । परन्तु मेरो चित्तलाई अरति चित्तले समातिराख्छ ।’ यस्तो भन्नेलाई ‘यस्तो नभन’ भनी भन्नुपर्छ । ‘आयुष्मान् ! यस्तो नभन...भगवान्‌ले यस्तो भन्नु भएको छैन । मुदिताचित्तविमुक्तिलाई भावित बहुलिकृत...गर्नेको चित्तलाई अरति चित्तले समात्छ भन्ने कुरा हुनै सक्तैन । आवुसो ! मुदिताचित्तविमुक्ति अरतिको निस्सरण हो ।’

“(४) आवुसो ! यहाँ भिक्षु यस्तो भन्दछ—‘मैले उपेक्षा-चित्तविमुक्तिलाई भावित बहुलिकृत.....गरेको छु । परन्तु मेरो चित्तलाई रागचित्तले समातिराख्छ ।’ यस्तो भन्नेलाई ‘यस्तो नभन’

भनी भन्नुपर्छ । 'आयुष्मान् ! यस्तो नभन...भगवान्ले यस्तो भन्नु भएको छैन । उपेक्षाचित्तविमुक्तिलाई भावित बहुलिकृत...गर्नेको चित्तलाई रागचित्तले समात्छ भन्ने कुरा हुनै सक्तैन । आवुसो ! उपेक्षाचित्त-विमुक्ति रागको निस्सरण हो ।'

“(५) आवुसो ! यहाँ भिक्षु यस्तो भन्दछ—‘मंले अनिमित्तचित्तविमुक्तिलाई भावित बहुलिकृत...गरेको छु । परन्तु निमित्तानुसारी विज्ञान ममा हुन्छ ।’ यस्तो भन्नेलाई ‘यस्तो नभन’ भनी भन्नुपर्छ । ‘आयुष्मान् ! यस्तो नभन...भगवान्ले यस्तो भन्नु भएको छैन । अनिमित्तचित्तविमुक्तिलाई भावित बहुलिकृत.....गर्नेको चित्तमा निमित्त चित्त हुन्छ भन्ने कुरा हुनै सक्तैन । आवुसो ! अनिमित्तचित्त-विमुक्ति निमित्तको निस्सरण हो ।’

“(६) आवुसो ! यहाँ भिक्षु यस्तो भन्दछ—‘अस्मि’ भन्ने भाव ममा छैन, ‘यो महँ’ (अयमहस्मि) भन्ने म देखिदैन । परन्तु मलाई सन्देह सहित कुरा गर्ने चित्तले समातिराखेको छ ।’ यस्तो भन्नेलाई ‘यस्तो नभन’ भनी भन्नुपर्छ । ‘आयुष्मान् ! यस्तो नभन...भगवान्ले यस्तो भन्नु भएको छैन । ‘अस्मि’ भन्ने भाव नहुनेको ‘यो महँ’ भन्ने नदेख्नेको चित्तलाई संदेह सहित चित्तले समात्छ भन्ने कुरा हुनै सक्तैन । आवुसो ! अस्मिमान नहुनु नै संदेह सहित कुरा गर्नेको निस्सरण हो ।’

१८—“**अनुत्तरियहरू**— दर्शन-अनुत्तरिय, श्रवण-अनुत्तरिय, लाभ-अनुत्तरिय, शिक्षा-अनुत्तरिय, परिचर्या-अनुत्तरिय र अनुस्मृति-अनुत्तरिय ।

१९—“छ अनुस्मृति स्थानहरू—बुद्धानुस्मृति, धर्मानुस्मृति, सङ्घानुस्मृति, शीलानुस्मृति, त्यागानुस्मृति र देवतानुस्मृति ।

२०—“छ नित्यविहारहरू (सततविहारा)—आवुसो ! यहाँ भिक्षु चक्षुद्वारा रूपदेखी न सुमन हुन्छ न दुर्मन स्मृतिसम्प्रजन्य भई उपेक्षी भएर बस्छ । श्रोतद्वारा शब्द सुनी...मनद्वारा धर्म जानी न सुमन हुन्छ न दुर्मन स्मृतिसम्प्रजन्य भई उपेक्षी भएर बस्छ ।

२१—“छ अभिजातिहरू—(१) आवुसो ! यहाँ केही नीच जातिक (कण्हाभिजातिक) भएर नीच (कृष्ण) धर्म गर्छ; (२) आवुसो ! यहाँ केही नीच जातिक भएर शुक्ल (=असल) धर्म गर्छ; (३) आवुसो ! यहाँ केही नीच जातिक भएर अकृष्ण अशुक्ल निर्वाण प्राप्त हुने हुन्छ; (४) आवुसो ! यहाँ केही असल जातिक (सुककाभिजातिक) भएर शुक्ल (=असल) धर्म गर्छ; (५) आवुसो ! यहाँ केही असल जातिक भएर कृष्ण (=कमसल) धर्म गर्छ; (६) आवुसो ! यहाँ केही असल जातिक भएर अकृष्ण अशुक्ल निर्वाण प्राप्त हुने हुन्छ ।

२२—“छ निर्वेधभागीय संज्ञाहरू—अनित्यसंज्ञा, अनित्यमा दुःख संज्ञा, दुःखमा अनात्मसंज्ञा, प्रहाणसंज्ञा, विरागसंज्ञा र निरोधसंज्ञा ।

“आवुसो ! ...वहाँ भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले...बताउनु भएका छवटा धर्महरू यही हुन् ।

सातवटा धर्महरू—

‘आवुसो ! ...वहाँ भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले...सातवटा धर्महरू बताउनु भएको छ ।...कुन सातवटा धर्महरू ?

१-“सप्त आर्यधनहरू—श्रद्धाघन, शीलघन, ह्रीघन, भोक्तृष्ण
(= भय र संकोच) घन, श्रुतघन, त्यागघन र प्रज्ञाघन ।

२-“सप्त बोध्यङ्गहरू—स्मृतिसम्बोध्यङ्ग, धर्मविचयसम्बोध्यङ्ग,
वीर्यसम्बोध्यङ्ग, प्रीतिसम्बोध्यङ्ग, प्रश्रन्धिसम्बोध्यङ्ग, समाधिसम्बोध्यङ्ग
र उपेक्षासम्बोध्यङ्ग ।

३-“सप्त समाधिपरिष्कारहरू—सम्यक्दृष्टि, सम्यक्सङ्कल्प,
सम्यक्वाचा, सम्यक्कर्म, सम्यक्भाजीव, सम्यक्ब्यायाम र सम्यक्स्मृति ।

४-“सप्त असद्वर्महरू—भावुसो ! यहाँ भिक्षु अश्रद्धालु हुन्छ,
निलंज्जी हुन्छ, असंकोची हुन्छ (अनोत्तप्पी), अल्पश्रुत हुन्छ, अल्छी हुन्छ,
स्मृतिहीन हुन्छ र दुष्प्रज्ञ हुन्छ ।

५-“सप्त सद्वर्महरू—भावुसो ! यहाँ भिक्षु श्रद्धालु हुन्छ,
लज्जालु हुन्छ, संकोची हुन्छ, बहुश्रुत हुन्छ, वीर्यवान् हुन्छ, स्मृतिवान्
हुन्छ र प्रज्ञावान् हुन्छ ।

६-“सप्त सत्पुरुष धर्महरू—भावुसो ! यहाँ भिक्षु धर्मज्ञ हुन्छ,
अर्थज्ञ हुन्छ, आत्मज्ञ हुन्छ, मात्रज्ञ हुन्छ, कान्तज्ञ हुन्छ, परिषद्ज्ञ हुन्छ र
पुद्गलज्ञ हुन्छ ।

७-“सप्त निहसबस्तुहरू—(१) आवुसो ! यहाँ भिक्षु शिक्षा
समादान गर्नेमा तीव्र इच्छा हुने हुन्छ र भविष्यमा पनि शिक्षा समादान
गर्नेमा प्रेम हटेको हुन्न; (२) धर्मनिसन्तिमा (= विदर्शनामा) तीव्र
इच्छा हुने हुन्छ र भविष्यमा पनि धर्मनिसन्तिमा प्रेम हटेको हुन्न;

(३) तृष्णा हटाउनमा तीब्र इच्छा हुने हुन्छ र भविष्यमा पनि तृष्णा हटाउनमा प्रेम हटेको हुन्न; (४) एकान्त वासमा तीब्र इच्छा हुने हुन्छ र भविष्यमा पनि एकान्तवासमा प्रेम हटेको हुन्न; (५) वीर्यारम्भ गर्नुमा तीब्र इच्छा राख्ने हुन्छ र भविष्यमा पनि वीर्यारम्भ गर्नुमा प्रेम हटेको हुन्न; (६) स्मृति परिपाकमा तीब्र इच्छा हुने हुन्छ र भविष्यमा पनि स्मृति परिपाकमा प्रेम हटेको हुन्न तथा (७) दृष्टि प्रतिवेधमा तीब्र इच्छा राख्ने हुन्छ र भविष्यमा पनि दृष्टि प्रतिवेधमा प्रेम हटेको हुन्न ।

८-“सप्त संज्ञाहरू—अनित्यसंज्ञा, अनात्मसंज्ञा, अशुभसंज्ञा, स्परिणाम (आदिनव) संज्ञा, प्रहाणसंज्ञा, विरागसंज्ञा र निरोधसंज्ञा ।

९-“सप्त बलहरू—श्रद्धाबल, वीर्यबल, ह्रीबल, ओत्तप्पबल, स्मृतिबल, समाधिबल र प्रज्ञाबल ।

१०-“सप्त विज्ञान स्थितिहरू—(१) आवुसो ! नानाकाय र नानासंज्ञा' हुने प्राणीहरू छन् । जस्तै—मनुष्यहरू, कुनै कुनै

---

१. प्रतिसन्धि को बेलामा भिन्नाभिन्नै चेतना हुने भएकोले 'नानासंज्ञा' भनिएको हो । जस्तै—द्विहेतुकले पनि त्रिहेतुकले पनि तथा अहेतुकले पनि प्रतिसन्धि हुने भएकोले 'नानासंज्ञा' भनिएको हो ।
 अं. अ. क. II. पृ. ७११. यहाँ 'संज्ञा' भनी 'प्रतिसन्धि संज्ञालाई' भनिएको हो । पटि. म. अ. क. पृ. ७६.

‘देवता’ र कुनै कुनै विनिपातिकाहरू’ । यो पहिलो विज्ञानस्थिति हो ।

“(२) आवुसो ! नानाकाय र एकत्वसंज्ञा’ हुने प्राणीहरू छन् जस्तै—प्रथमध्यानबाट उत्पन्न भएका ब्रह्मकायिक देवताहरू । यो दोश्रो विज्ञानस्थिति हो ।

“(३) आवुसो ! एकत्व काय र नानात्वसंज्ञा’ हुने प्राणीहरू छन् जस्तै—आभास्वर देवता । यो तेश्रो विज्ञानस्थिति हो ।

१. ‘कुनै कुनै देवता’ भनी कामावचर देवताहरूलाई भनिएको हो । अं. नि. म. क. II. पृ. ७११.
२. ‘विनिपाती’ भनी वेमानिक प्रेतहरूलाई भनिएको हो । कस्तालाई वेमानिक प्रेत भन्दछन् भन्ने कुरा लेखकको बु. प्रे. प्राक्कथनको पृ. ११ मा उल्लेख भएको छ ।
३. सबै ब्रह्मकायिक देवताहरूका आकृति भिन्नाभिन्नै भएता पनि ती सबै प्रथमध्यानको प्रभावले ब्रह्मलोकमा उत्पन्न भएका हुन् । त्यसैले ‘एकत्वसंज्ञा’ भनिएको हो । अर्थात् उत्पन्न हुने बेलामा सबै ब्रह्मकायिकहरू प्रथमध्यान चढनाले उत्पन्न भएका हुन् । त्यसैले ‘एकत्वसंज्ञा’ भनिएको हो । अं. नि. म. क. II. पृ. ७१२ सत्त-विञ्जाणट्टितिसुत्तवण्णना, सत्तकनिपात । पटि. म. अ. क. पृ. ७६: परिञ्जेयनिद्देस वण्णना ।
४. शरीराकृति समान भए पनि ध्यानको दृष्टिले द्वितीय वा तृतीय-ध्यानद्वारा आभास्वर देवलोकमा उत्पन्न हुने भएकाले ध्यानको अवितर्क विचार र अवितर्क अविचार अङ्गको हिसाबले यहाँ

“(४) आवुसो ! एकत्व काय र एकत्वसंज्ञा’ हुने प्राणीहरू पनि छन् । जस्तै—शुभकृत्स्न देवता । यो चौथो विज्ञानस्थिति हो ।

“(५) आवुसो ! सर्वतो रूपसंज्ञालाई अतिक्रमण गरी प्रतिघ-संज्ञालाई अन्तगरी नानात्वसंज्ञालाई मनस्कार नगरी ‘अनन्त आकाश’ भनी आकाशानन्त्यायतनमा पुग्ने प्राणीहरू पनि छन् । यो पाँचौ विज्ञानस्थिति हो ।

“(६) आवुसो ! सर्वतो आकाशानन्त्यायतनलाई अतिक्रमण गरी ‘अनन्त विज्ञान’ भनी विज्ञानानन्त्यायतनमा पुग्ने प्राणीहरू पनि छन् । यो छैठौँ विज्ञानस्थिति हो ।

“(७) आवुसो ! सर्वतो विज्ञानानन्त्यायतनलाई अतिक्रमण गरी ‘केही छैन’ भनी आकिञ्चन्यायतनमा पुग्ने प्राणीहरू पनि छन् । यो सातौँ विज्ञानस्थिति हो ।

११ - “सप्त दक्षिणेत्य व्यक्तिहरू — उभयोभागविमुक्त, प्रज्ञाविमुक्त, कायसाक्षि, दृष्टिप्राप्त, श्रद्धाविमुक्त, घर्मानुसारी र

‘नानात्वसंज्ञा’ भनिएको हो । पटि. म. अ. क. पृ. ८०; अं. अ. क. II. पृ. ७१२: सत्तकनिपात, सत्तविञ्ज्राणट्टिति सुत्तवण्णना ।

१. चतुर्थध्यानबाट हुने शुभकृत्स्न देवताहरूको सम्बन्धमा यहाँ ‘एकत्व काय र एकत्व संज्ञा’ भनिएको हो । अर्थात् चतुर्थध्यान संज्ञा एउटै भएकोले त्यसो भनिएको हो । अं. अ. क. II. पृ. ७१३: सत्तकनिपात, सत्तविञ्ज्राणट्टिति सुत्तवण्णना ।

श्रद्धानुसारी^१ ।

१२-“सप्त अनुशयहरू—कामराग-अनुशय, प्रतिघ-अनुशय, दृष्टि-अनुशय, विचिकित्सा-अनुशय, मान-अनुशय, भवराग-अनुशय र अविदद्या-अनुशय ।

१३-“सप्त संयोजनहरू—अनुनय-संयोजन, प्रतिघ-संयोजन, दृष्टि-संयोजन, विचिकित्सा-संयोजन, मान-संयोजन, भवराग-संयोजन र अविदद्या-संयोजन ।

१४-“सप्त अधिकरण शमथहरू—(१) उत्पन्न भएको अधिकरण (= ऋगडा) लाई शमथ (= शान्त) गर्नको निमित्त सन्मुख विनय दिनुपर्छ, (२) स्मृति-विनय दिनुपर्छ, (३) अमूढ-विनय दिनुपर्छ, (४) वचन लिएर (पटिञ्जाय) गर्नुपर्छ, (५) येभ्यसिका (= बहुमत) द्वारा गर्नुपर्छ, (६) तस्सपापिय्यसिका (= उसले गरेको दोषको काम) द्वारा गर्नुपर्छ र (७) तिणवत्थारक (= त्रिण बिच्छ्याउने जस्तो गरी) द्वारा गर्नुपर्छ ।

“भावुसो !...वहाँ भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले...बताउनु भएका सातवटा धर्महरू यही हुन् ।

दुतिय भाणवार समाप्त ।

-
१. ‘धर्मानुसारी’ र ‘श्रद्धानुसारी’ भनेका कस्ता हुन् भन्ने बारेका कुरा लेखकको बु. गृ. भा-१, पृ. २७१ मा हेर्नु र अरू कुराको बारेमा म. ति. II. पृ. १६७ मा तथा पुग्ग. प. पृ. २३ मा हेर्नु ।

आठवटा धर्महरू—

‘आवुसो ! वहाँ भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्धस्यै... आठवटा धर्महरू बताउनु भएको छ ।...कुन आठवटा धर्महरू ?

१-“आठ मिथ्यापनहरू—मिथ्यादृष्टि, मिथ्यासङ्कल्प, मिथ्यावचन, मिथ्याकर्म, मिथ्याआजीव, मिथ्याव्यायाम, मिथ्यास्मृति र मिथ्यासमाधि ।

२-“आठ सम्यक्त्वहरू—सम्यक्दृष्टि, सम्यक्संकल्प, सम्यक्वचन, सम्यक्कर्म, सम्यक्आजीव, सम्यक्व्यायाम, सम्यक्स्मृति र सम्यक्समाधि ।

३-“आठ दक्षिणेत्य व्यक्तिहरू—स्रोतापन्न, स्रोतापत्तिफल साक्षात्कार गर्नको निमित्त तत्पर रहने व्यक्ति, सकृदागामी, सकृदागामीफल साक्षात्कार गर्नको निमित्त तत्पर रहने व्यक्ति, अनागामी, अनागामीफल साक्षात्कार गर्नको निमित्त तत्पर रहने व्यक्ति, अरहत् र अरहत्फल साक्षात्कार गर्नको निमित्त तत्पर रहने व्यक्ति ।

४-“आठ आढस्यवस्तुहरू—(१) आवुसो ! यहाँ भिक्षुको गर्नुपर्ने काम हुन्छ । उसलाई यस्तो लाग्छ—‘मंले काम गर्नुपर्ने छ । काम गर्दा शरीर थकिने छ । अतः सुत्छु’ भनी उ सुत्छ । अप्राप्त वस्तुको प्राप्तिको लागि अनधिगत सत्यको अधिगमनको लागि र असाक्षात्कार नगरिएको सत्यलाई साक्षात्कार गर्नको लागि वीर्य गर्दैन । यो पहिलो आलस्यवस्तु हो ।

“(२) आवुसो ! फेरि भिक्षुले काम गरेको हुन्छ । उसलाई यस्तो लाग्छ—‘मैले काम गरें । काम गर्दा मेरो शरीर थकित भयो । अतः म सुत्छु’ भनी उ सुत्छ...वीर्य गर्दैन । यी दोभो आलस्यवस्तु हो ।

“(३) आवुसो ! फेरि भिक्षुले हिडनुपरेको हुन्छ । उसलाई यस्तो लाग्छ—‘मलाई हिड्नु छ । बाटो हिड्दा मेरो शरीर थाक्ने छ । अतः सुत्छु’ भनी उ सुत्छ...वीर्य गर्दैन । यो तेश्रो आलस्यवस्तु हो ।

“(४) आवुसो ! फेरि भिक्षु हिडिसकेको हुन्छ । उसलाई यस्तो लाग्छ—‘म बाटो हिडें । बाटो हिड्दा मेरो शरीर थकित भयो । अतः म सुत्छु’ भनी उ सुत्छ...वीर्य गर्दैन । यो चौथो आलस्यवस्तु हो ।

“(५) आवुसो ! फेरि भिक्षु गाउँमा वा निगममा भिक्षाटन् गर्दा असल वा कमसल पर्याप्तमात्रामा भिक्षा पाउँदैन । उसलाई यस्तो लाग्छ—‘गाउँ र निगममा भिक्षाटन् गर्दा मैले असल वा कमसल भिक्षा पर्याप्तमात्रामा पाइन । यो मेरो शरीर थकित छ अकर्मण्य छ । अतः म सुत्छु’ भनी उ सुत्छ...वीर्य गर्दैन । यो पाँचौं आलस्यवस्तु हो ।

“(६) आवुसो ! फेरि भिक्षु गाउँमा वा निगममा भिक्षाटन् गर्छ र उसले असल वा कमसल भिक्षा पर्याप्तमात्रामा पाउँछ । उसलाई यस्तो लाग्छ—‘गाउँ र निगममा भिक्षाटन् गर्दा मलाई असल वा कमसल भिक्षा पर्याप्तमात्रामा प्राप्त भयो । यो मेरो शरीर भिजेको आस जस्तै गर्नेछ । अतः म सुत्छु’ भनी उ सुत्छ...वीर्य गर्दैन । यो छैटौं आलस्यवस्तु हो ।

“(७) आवुसो ! फेरि भिक्षुलाई अलिकता रोग उत्पन्न हुन्छ । उसलाई यस्तो लाग्छ—‘मलाई अलिकता रोग उत्पन्न भयो । लेटेर बस्नुपर्‍यो । म सुत्छु’ भनी उ सुत्छ...वीर्य गर्दैन । यो सातौं मालस्यवस्तु हो ।

“(८) आवुसो ! फेरि भिक्षु रोगबाट भरखरै उठेको हुन्छ । उसलाई यस्तो लाग्छ—‘म भरखरै रोगबाट उठेको छु । मेरो शरीर दुर्बल छ अकर्मण्य छ । अतः म सुत्छु’ भनी उ सुत्छ...वीर्य गर्दैन । यो आठौं मालस्यवस्तु हो ।

५-“**आठ आरम्भवस्तुहरू**—(१) आवुसो ! यहाँ भिक्षुलाई काम गर्नुपर्ने हुन्छ । उसलाई यस्तो लाग्छ—‘मैले काम गर्नुपर्ने हुनेछ । काम गर्ने मैले बुद्धशासनलाई मनमा राख्न सक्ने छैन । अतः प्राप्त नभएको प्राप्त गर्नको निमित्त, अधिगमन नगरेको अधिगमन गर्नको निमित्त, साक्षात्कार नगरेको साक्षात्कार गर्नको निमित्त मैले वीर्यारम्भ गर्नुपर्छ’ भनी उसले वीर्यारम्भ गर्छ । यो पहिलो आरम्भ हो ।

“(२) आवुसो ! फेरि भिक्षुले काम गरिसकेको हुन्छ । उसलाई यस्तो लाग्छ—‘मैले काम गरिसके । काम गर्ने मैले बुद्धशासनलाई मनमा राख्न सक्ने छैन । अतः...मैले वीर्यारम्भ गर्नुपर्छ’ भनी उसले वीर्यारम्भ गर्छ । यो दोश्रो आरम्भ हो ।

“(३) आवुसो ! फेरि भिक्षुले बाटो हिड्नुपर्ने हुन्छ । उसलाई यस्तो लाग्छ—‘मलाई बाटो हिड्नुपर्ने छ । बाटो हिड्ने मैले बुद्धशासन-

लाई मनमा राख्न सक्ने छैन । अतः...मैले वीर्यारम्भ गर्नुपर्छ' भनी उसले वीर्यारम्भ गर्छ । यो तेश्रो आरम्भ हो ।

“(४) आवुसो ! फेरि भिक्षुले बाटो हिडिसकेको हुन्छ । उसलाई यस्तो लाग्छ—‘मैले बाटो हिडिसकेँ । बाटोमा हिड्ने मैले बुद्धशासनलाई मनमा राख्न सक्ने छैन । अतः...मैले वीर्यारम्भ गर्नुपर्छ’ भनी उसले वीर्यारम्भ गर्छ । यो चौथो आरम्भ हो ।

“(५) आवुसो ! फेरि भिक्षु गाउँ वा निगममा भिक्षाटन् गर्दा उसले असल वा कमसल भिक्षा पर्याप्तमात्रामा पाउँदैन । अनि उसलाई यस्तो लाग्छ—‘म गाउँ र निगममा भिक्षाटन् जाँदा मैले पर्याप्तमात्रामा भिक्षा पाइन । त्यो मेरो शरीर हलुंगो र कर्मण्य छ । अतः...मैले वीर्यारम्भ गर्नुपर्छ’ भनी उसले वीर्यारम्भ गर्छ । यो पाँचौ आरम्भ हो ।

Dhamma.Digital

“(६) आवुसो ! फेरि भिक्षु गाउँ वा निगममा भिक्षाटन् गर्दा उसले असल वा कमसल भिक्षा पर्याप्तमात्रामा पाउँछ । अनि उसलाई यस्तो लाग्छ—‘म गाउँ र निगममा भिक्षाटन् जाँदा मैले पर्याप्तमात्रामा भिक्षा पाएँ । त्यो मेरो शरीर बलवान् कर्मण्य छ । अतः...मैले वीर्यारम्भ गर्नुपर्छ’ भनी उसले वीर्यारम्भ गर्छ । यो छैठौँ आरम्भ हो ।

“(७) आवुसो ! फेरि भिक्षुलाई थोरै आबाध उत्पन्न हुन्छ । उसलाई यस्तो लाग्छ—‘मलाई थोरै आबाध उत्पन्न भयो । यो मेरो आबाध बढ्ने सम्भव छ । अतः...मैले वीर्यारम्भ गर्नुपर्छ’ भनी उसले वीर्यारम्भ गर्छ । यो सातौँ आरम्भ हो ।

“(८) आवुसो ! फेरि भिक्षु भरखरै आबाघबाट उठेको हुन्छ । उसलाई यस्तो लाग्छ—‘म भरखरै आबाघबाट उठेको छु । यो मेरो आबाघ फेरि आउन सक्छ । अतः...मैले वीर्यारम्भ गर्नुपर्छ’ भनी उसले वीर्यारम्भ गर्छ । यो आठौं आरम्भ हो ।

६-“**आठ दानबस्तुहरू**—(१) दान लिन आउनेलाई अविलम्ब दान दिन्छ (आसज्ज), (२) भयको कारणले (=निन्दा गर्ला भन्ने भयले) दान दिन्छ, (३) ‘दान दियो’ भनाउन दान दिन्छ, (४) ‘मलाई पछि केही दिनेछ’ भन्ने विचारले (दस्सतिमे) दान दिन्छ, (५) ‘दान दिनु राम्रो हो’ भनी दान दिन्छ (साहुदानं), (६) ‘म पकाउँछु यिनीहरू पकाउँदैनन् पकाउनेले न पकाउनेलाई दान नदिनु उचित छैन’ भनी दान दिन्छ, (७) ‘यो दान दिदा कल्याण कीर्ति शब्द फैलिने छ’ भनी दान दिन्छ र चित्त अलंकारको निमित्त र (८) चित्त-परिष्कारको निमित्त दान दिन्छ ।

७-“**आठ दान उपपत्तिहरू** (=दानको कारणले उत्पन्न हुने अर्को लोक)—(१) आवुसो ! यहाँ कसैले भ्रमण-ब्राह्मणलाई अन्न, पान, वस्त्र, यान, मालागन्धविलेपन, शय्या, वासस्थान र प्रदीप दान दिन्छ । उसले जे दान दिन्छ त्यसको प्रतीक्षा गर्छ । उ क्षत्रीमहाशाल वा ब्राह्मणमहाशाल वा गृहस्थीमहाशाल पञ्चकामगुणहरूले युक्त भई बसेको देख्छ । अनि उसलाई यस्तो लाग्छ—‘अहो ! मृत्युपछि म पनि क्षत्रीमहाशाल...सँग उत्पन्न हुन पाए हुन्थ्यो ।’ उसले त्यस चित्तलाई राख्छ त्यसैको अभिष्टान गर्छ र त्यही चित्तलाई वृद्धि गर्छ । त्यसको

त्यो चित्त हीनतामा आबद्ध हुन्छ । माथिल्लो स्थानको लागि वृद्धि नगरी त्यसैमा उत्पन्न हुन्छ । शीलवान् त्यस्तो हुन्छ दुःशील हुन्न भनी म भन्दछु । आवुसो ! विशुद्धताको कारणले गर्दा शीलवान्को चित्त-प्रणिधि सफल हुन्छ ।

“(२) आवुसो ! फेरि यहाँ कसैले...दान दिन्छ । उसले जो दिन्छ त्यसको प्रतीक्षा गर्छ । उसले सुनेको हुन्छ कि चातुर्महाराजिक देवताहरू दीर्घायु वर्णवान् र घेरै सुख हुने हुन्छन् । अनि उसलाई यस्तो लाग्छ—‘अहो मृत्युपछि म पनि चातुर्महाराजिक देवताहरूसँग उत्पन्न हुन पाए हुन्थ्यो ।’ उसले त्यस चित्तलाई राख्छ त्यसैको अधिष्ठान गर्छ र...त्यसैमा उत्पन्न हुन्छ ।...शीलवान्को चित्तप्रणिधि सफल हुन्छ ।

“(३) आवुसो ! फेरि यहाँ कसैले...दान दिन्छ । उसले जो दिन्छ त्यसको प्रतीक्षा गर्छ । उसले सुनेको हुन्छ कि त्र्यस्त्रिंश देवताहरू... (४) यामा देवताहरू... (५) तुषित देवताहरू... (६) निर्माणरति देवताहरू..... (७) परनिर्मितवशवर्ति देवताहरू दीर्घायु वर्णवान् र घेरै सुख हुने हुन्छन् । अनि उसलाई यस्तो लाग्छ—‘अहो ! मृत्युपछि म पनि त्र्यस्त्रिंश देवताहरू . निर्माणरति देवताहरूसँग उत्पन्न हुन पाए हुन्थ्यो ।’ उसले त्यस चित्तलाई राख्छ त्यसैको अधिष्ठान गर्छ र...त्यसैमा उत्पन्न हुन्छ...शीलवान्को चित्तप्रणिधि सफल हुन्छ ।

“(८) आवुसो ! फेरि यहाँ कसैले...दान दिन्छ । उसले जो

दिन्छ त्यसको प्रतीक्षा गर्छ । उसले सुनेको हुन्छ कि ब्रह्मकायिक देवताहरू दीर्घायु वर्णवान् र घेरै सुख हुने हुन्छन् । अनि उसलाई यस्तो लाग्छ—‘अहो ! मृत्युपछि म पनि ब्रह्मकायिक देवताहरूसँग उत्पन्न हुन पाए हुन्थ्यो ।’ उसले त्यस चित्तलाई राख्छ त्यसैको अधिष्ठान गर्छ र...त्यसैमा उत्पन्न हुन्छ । शीलवान् त्यस्तो हुन्छ दुःशील हुन्न भनी म भन्दछु; वीतरागी त्यस्तो हुन्छ सरागी होइन । वीतरागी भएकोले शीलवान्को चित्तप्रणिधि सफल हुन्छ ।

८—“आठ परिषद्हरू—क्षत्री परिषद्, ब्राह्मण परिषद्, गृहपति परिषद्, श्रमण परिषद्, चातुर्माहाराजिक परिषद्, त्रयस्त्रिंश परिषद्, मार परिषद् र ब्रह्म परिषद् ।

९—“आठ लोकधर्महरू—लाभ, अलाभ, यश, अयश, निन्दा, प्रशंसा, सुख र दुःख ।

१०—“आठ अभिभायतनहरू—एक (भिक्षु) ले आफूमा (अज्भक्तं) रूपसंज्ञी भई बाहिरका राम्रा नराम्रा अल्परूपहरू देख्छ । ‘तिनीहरू (=ती रूपहरू) लाई अभिभूत (=मर्दन) गरी जान्नसक्छु देख्न सक्छु’ भन्ने संज्ञी हुन्छ । यो पहिलो अभिभायतन हो ।

(यहाँका बाँकी २ देखि ८ सम्मका कुराहरू लेखकको बु. प. भा-१, पृ. ४५० मा उल्लेख भएको हुँदा उहाँ हेर्नु ।)

११—“आठ विमोक्षहरू—रूपमा रूप देख्छ । यो पहिलो विमोक्ष हो ।

(यहाँका बाँकी २ देखि ८ सम्मका कुराहरू लेखकको बु. प. भा-१, पृ. ४४८ मा अष्टविमोक्षको कुरामा हेर्नु ।)

“आवृत्तो !...वहाँ भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले..बताउनु भएका आठवटा धर्महरू यही हुन् ।

नौवटा धर्महरू—

“आवृत्तो ! वहाँ भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले.. नौवटा धर्महरू बताउनु भएको छ ।...कुन नौवटा धर्महरू ?

१-नौवटा आघात वस्तुहरू—‘मेरो अनर्थ गन्थो’ भनी आघात राख्छ ।

(यहाँबाट उताको ९ सम्मका कुराहरू लेखकको बु. प. भा-२, पृ. ३६८ मा हेर्नु ।)

२-नौवटा आघात प्रतिबिनयहरू (—आघात हटाउने)—

(१) ‘मेरो अनर्थ गन्थो त बदलामा मंले पनि अनर्थ गरेर के पाउनेछु र’ भनी आघातलाई हटाउँछ । (२) ‘मेरो अनर्थ गर्दछ त बदलामा मंले पनि अनर्थ गरेर के पाउनेछु र’ भनी आघातलाई हटाउँछ । (३) मेरो अनर्थ गर्नेछ त बदलामा मंले पनि अनर्थ गरेर के पाउनेछु र’ भनी आघातलाई हटाउँछ । (४) ‘मेरो प्रियमनाप हुनेको अनर्थ गन्थो त... (५) अनर्थ गर्दछ त... (६) अनर्थ गर्नेछ त बदलामा मंले पनि अनर्थ गरेर के पाउनेछु र’ भनी आघातलाई हटाउँछ । (७) ‘मेरो अप्रि

अमनाप हुनेको अर्थ गन्यो त... (८) अर्थ गर्दछ त... (९) अर्थ गर्नेछ त किन मीले अनर्थ गर्ने र' भनी आघातलाई हटाउँछ ।

३-“नबसत्वावासहरू—(१) आवुसो ! त्यस्ता प्राणीहरू पनि छन् जसको नानाकाय र नानासंज्ञा हुन्छन् । जस्तै—मनुष्यहरू, कुनै कुनै देवताहरू तथा कुनै कुनै विनिपातिकहरू । यो पहिलो सत्वावास हो ।

“(२) आवुसो ! त्यस्ता प्राणीहरू पनि छन् जसको नानात्वकाय र एकत्वसंज्ञा हुन्छन् । जस्तै—प्रथम उत्पन्न ब्रह्माकायिकहरू । यो दोश्रो सत्वावास हो ।

“(३) आवुसो ! त्यस्ता प्राणीहरू पनि छन् जसको एकत्वकाय र नानात्वसंज्ञा हुन्छन् । जस्तै—आभास्वर देवताहरू । यो तेश्रो सत्वावास हो ।

“(४) आवुसो ! त्यस्ता प्राणीहरू पनि छन् जसको एकत्वकाय र एकत्वसंज्ञा हुन्छन् । जस्तै—शुभकृत्स्न देवताहरू । यो चौथो सत्वा-
वास हो ।

“(५) आवुसो ! त्यस्ता प्राणीहरू पनि छन् जसको संज्ञा हुँदैन र प्रतिवेदन पनि हुँदैन । जस्तै—असंज्ञासत्वहरू । यो पाँचौ सत्वावास हो ।

“(६) आवुसो ! त्यस्ता प्राणीहरू पनि छन् जो सबै रूपसंज्ञा-
लाई अतिक्रमण गरी प्रतिषसंज्ञालाई अस्तगमन गरी नानात्वसंज्ञालाई

मनस्कार नगरी 'अनन्त आकाश' भनी आकाशानन्त्यायतनमा बस्ने । यो छैटौं सत्त्वावास हो ।

“(७) आवुसो ! त्यस्ता प्राणीहरू पनि छन् जो सर्वतो आकाशानन्त्यायतनलाई अतिक्रमण गरी 'अनन्त विज्ञान' भनी विज्ञान-न्यायतनमा बस्ने । यो सातौं सत्त्वावास हो ।

“(८) आवुसो ! त्यस्ता प्राणीहरू पनि छन् जो सर्वतो विज्ञान-न्यायतनलाई अतिक्रमण गरी 'केही छैन' भनी आकिञ्चन्यायतनमा बस्ने । यो आठौं सत्त्वावास हो ।

“(९) आवुसो ! त्यस्ता प्राणीहरू पनि छन् जो सर्वतो आकिञ्चन्यायतनलाई अतिक्रमण गरी नैवसंज्ञानासंज्ञायतनमा बस्ने । यो नवौं सत्त्वावास हो ।

४-“ब्रह्मचर्यवास गर्नको निमित्त नौवटा अक्षण (=अयोग्य अवस्था) हरू—(१) आवुसो ! यहाँ तथागत अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध लोकमा उत्पन्न भएको हुन्छ । उपसमनको निमित्त, परिनिर्वाणको निमित्त, सम्बोधिको निमित्त तथा सुगत प्रवेदित धर्म पनि देशना गरिएको हुन्छ । (तर त्यसबखत) यो पुरुष नरकमा उत्पन्न भएको हुन्छ । ब्रह्मचर्यवास गर्नको निमित्त यो पहिलो अक्षण (=अयोग्य अवस्था) समय हो ।

“(२) आवुसो ! फेरि यहाँ तथागत...उत्पन्न भएको हुन्छ । उपसमको निमित्त...धर्म पनि देशना गरिएको हुन्छ । (तर त्यसबखत)

यो पुरुष तिर्यक्-योनिमा उत्पन्न भएको हुन्छ ।...यो दोश्रो अक्षण समय हो ।

“(३) आवुसो ! ...प्रेत-योनिमा उत्पन्न भएको हुन्छ ।...यो तेश्रो अक्षण समय हो ।

“(४) आवुसो ! फेरि...असुर-योनिमा उत्पन्न भएको हुन्छ । ...यो चौथो अक्षण समय हो ।

“(५) आवुसो ! फेरि...कुनै दीर्घायु देवयोनिमा उत्पन्न भएको हुन्छ ।...यो पाँचौ अक्षण समय हो ।

“(६) आवुसो ! फेरि . प्रत्यन्त जनपदमा^१ (=मध्यदेशभन्दा बाहिर) अपण्डित म्लेच्छजातिमा उत्पन्न भएको हुन्छ । जहाँ भिक्षु, भिक्षुणी, उपासक र उपासिकाहरूको गति (=बसोबास) हुन्न ।...यो छैटौँ अक्षण समय हो ।

“(७) आवुसो ! फेरि...मध्यदेशमा उत्पन्न भएको हुन्छ किन्तु ‘दानको कुनै फल छैन, यज्ञको कुनै फल छैन, हवनको कुनै फल छैन, सुकृत्य दुष्कृत्य कर्मको कुनै फल छैन, यो लोक छैन, परलोक छैन, आमा छैन, बाबु छैन, औपपातिक प्राणीहरू छैनन्, लोकमा सम्यक् मार्गमा लागी जसले यस लोकलाई परलोकलाई स्वयं ज्ञान गरी भन्न सक्ने कुनै छैन’ भन्ने विपरीत मिथ्यादृष्टि हुने हुन्छ ।...यो सातौँ अक्षण समय हो ।

---

१. प्रत्यन्तजनपद कसलाई भन्दछन् भन्ने बारेमा लेखकको बु. वि. पृ. ६५ को पादटिप्पणीमा हेर्नु ।

“(८) आवुसो ! फेरि...मध्यदेशमा उत्पन्न भएको हुन्छ तर उ बाखा जस्तै लाटो दुष्प्रज्ञ हुन्छ र सुभाषित दुर्भाषितको अर्थ बुझ्न सक्तैन ।...यो आठौं अक्षण समय हो ।

“(९) आवुसो ! फेरि तथागत अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध लोकमा उत्पन्न भएको हुन्छ तर उपसमको निमित्त, परिनिर्वाणको निमित्त, सम्बोधिको निमित्त तथा सुगत प्रतिवेदित धर्मदेशना गरिएको हुन्न । यो पुरुष भने मध्यदेशमा उत्पन्न भएको हुन्छ । उ बाखा जस्तै लाटो दुष्प्रज्ञ हुन्न, सुभाषित र दुर्भाषितको अर्थ बुझ्नसक्ने हुन्छ । ब्रह्मचर्य-बासको निमित्त यो नवौं अक्षण (=अयोग्य) समय हो ।

५-“नौ अनुपूर्व विहारहरू—आवुसो ! यहाँ भिक्षु काम-विषयबाट अलग भई अकुशलघर्मबाट अलग भई सवितर्क सविचार भएको विवेकज (=समाधिज) प्रीतिसुख युक्त प्रथमध्यान प्राप्तगरी बस्छ ।...^१ संज्ञावेदयित निरोध (समापत्ति) प्राप्तगरी बस्छ ।

६-“नौ अनुपूर्व निरोधहरू—(१) प्रथमध्यानमा बस्नेको कामसंज्ञा निरुद्ध हुन्छ, (२) द्वितीयध्यानमा बस्नेको विकर्क विचार निरुद्ध हुन्छ, (३) तृतीयध्यानमा बस्नेको प्रीति निरुद्ध हुन्छ, (४) चतुर्थ-ध्यानमा बस्नेको आश्वास प्रश्वास निरुद्ध हुन्छ, (५) आकाशानन्त्यायतन समाधिमा बस्नेको रूपसंज्ञा निरुद्ध हुन्छ, (६) विज्ञानन्त्यायतन समाधिमा

---

१. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. गृ. भा-१, पृ. ६ मा उल्लेख भए जस्तै दोट्याई पढ्नु ।

बस्नेको आकाशानन्त्यायतन संज्ञा निरुद्ध हुन्छ, (७) आकिञ्चन्यायतन समाधिमा बस्नेको विज्ञानन्त्यायतन संज्ञा निरुद्ध हुन्छ, (८) नैवसंज्ञाना-संज्ञायतन समाधिमा बस्नेको आकिञ्चन्यायतन संज्ञा निरुद्ध हुन्छ र (९) संज्ञावेदयित निरोध समाधिमा बस्नेको संज्ञा र वेदना निरुद्ध हुन्छ ।

“आवुसो !...वहाँ भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले...बताउनु भएका नौवटा धर्महरू यही हुन् ।

दशवटा धर्महरू—

“आवुसो ! वहाँ भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले...दशवटा धर्महरू बताउनु भएको छ ।...कुन दशवटा धर्महरू ?

१—“दश नाथकरण धर्महरू—(१) आवुसो ! यहाँ भिक्षु शीलवान् प्रातिमोक्ष संयमी हुन्छ र आचार गोचर सम्पन्न शिक्षापदलाई समादान गरी अणुमात्र दोषमा पनि भयदर्शी हुन्छ । आवुसो ! जो भिक्षु शीलसम्पन्न प्रातिमोक्ष संयमी भई आचार गोचर सम्पन्न शिक्षापदलाई समादान गरी अणुमात्र दोषमा पनि भयदर्शी हुन्छ—यो पनि नाथकरण धर्म हो ।

“(२) आवुसो ! फेरि भिक्षु बहुश्रुत, श्रुतघर र श्रुतसन्निचय हुन्छ । जुन यी आदिकल्याण, मध्यकल्याण, पर्यंबसानकल्याण, सार्थक सव्यञ्जन केवल परिपूर्ण परिशुद्ध ब्रह्मचर्यको प्रकाश पाउँछ त्यस्ता धर्म घेरै सुनेको हुन्छ, धारण गरेको हुन्छ, वचनमा परिचित हुन्छ, मनले

देखेको हुन्छ, दृष्टिले सुप्रतिविद्ध गरेको हुन्छ । आवुसो ! जो भिक्षु बहुश्रुत हुन्छ—यो पनि नाथकरण घर्म हो ।

“(३) आवुसो ! फेरि भिक्षु कल्याणमित्र र कल्याण-सहायक हुन्छ । कल्याणमित्रतातिर लाग्छ । आवुसो ! जो भिक्षु कल्याणमित्र हुन्छ—यो पनि नाथकरण घर्म हो ।

“(४) आवुसो ! फेरि भिक्षु सुवची हुन्छ सुवचताघर्म सम्पन्न हुन्छ र अनुशासन प्रदक्षिणाग्राही हुन्छ । आवुसो ! जो भिक्षु सुवची हुन्छ—यो पनि नाथकरण घर्म हो ।

“(५) आवुसो ! फेरि भिक्षु सन्न्यासिणीप्रति जो साना वा ठूला कामहरू गर्नुपर्ने हुन् तिनीहरू के कसरी गर्नुपर्छ भन्ने हुन्छ, ती कार्यहरूमा दक्ष हुन्छ, निरालसी हुन्छ, तिनीहरूमा उपाय कौशल हुन्छ र गर्न समर्थ हुन्छ । आवुसो ! जो भिक्षु सन्न्यासिणीप्रति...के कसरी गर्नुपर्छ भन्ने हुन्छ—यो पनि नाथकरण घर्म हो ।

“(६) आवुसो ! फेरि भिक्षु अभिघर्म, अभिविनयमा घर्मकामी हुन्छ, प्रियसमुदाहारी हुन्छ (= अरूले देशना गरेको घर्मलाई सम्मानपूर्वक सुन्छ र आफूले पनि उपदेश गर्न चाहन्छ) र बडो प्रसन्न हुन्छ । आवुसो ! जो भिक्षु...बडो प्रसन्न हुन्छ—यो पनि नाथकरण घर्म हो ।

“(७) आवुसो ! फेरि जुनसुकै चीवर पिण्डपात्र शयनासन बलानप्रत्ययद्वारा भिक्षु सन्तुष्ट हुन्छ । आवुसो ! जो भिक्षु...सन्तुष्ट हुन्छ—यो पनि नाथकरण घर्म हो ।

“(क) आवुसो ! फेरि अकुशल घर्मलाई ब्रह्माण गनंको निमित्त र कुशल घर्मलाई प्राप्त गनंको निमित्त—आरब्ध वीर्यवान् भई बलवान् दृढपराक्रमी भई कुशलघर्महरूमा उत्साह नछोडने भिक्षु हुन्छ । आवुसो ! जो कुशलघर्महरूमा उत्साह नछोडने भिक्षु हुन्छ—यो पनि नाथकरण घर्म हो ।

“(६) आवुसो ! फेरि भिक्षु स्मृतिवान् हुन्छ, अत्यन्त स्मृति-प्रज्ञाले युक्त हुन्छ र घेरै अधि गरेको र भनेको कुरालाई पनि स्मरण गर्ने हुन्छ । आवुसो ! जो भिक्षु...स्मृतिवान् हुन्छ—यो पनि नाथकरण घर्म हो ।

“(१०) आवुसो ! फेरि भिक्षु प्रज्ञावान् हुन्छ र उदय व्ययगामिनि प्रज्ञाले आर्यनिर्वेध भागीय सम्यक् दुःख क्षयगामिनी प्रज्ञाले युक्त हुन्छ । आवुसो ! जो भिक्षु...प्रज्ञावान् हुन्छ—यो पनि नाथकरण घर्म हो ।

२-“दश कसिणायतनहरू—एक पुरुष माथि तल तेर्सो अद्वय र अप्रमाण पृथ्वीकसिण जान्दछ, आप्कसिण जान्दछ, तेजकसिण जान्दछ, वायुकसिण जान्दछ, नीलकसिण जान्दछ, पीतकसिण जान्दछ, लोहित-कसिण जान्दछ, सेतोकसिण जान्दछ, आकाशकसिण जान्दछ र विज्ञान-कसिण जान्दछ ।

३-“दश अकुशल कर्मपथहरू—प्राणातिपात, अदिन्नादान, काममिथ्याचार, मृषावाद, पिशुनवाचा, परुषवाचा, सम्प्रदाय, अभिध्या, ब्यापाद र मिथ्यादृष्टि ।

४—“दश कुशल कर्मपथहरू—प्राणातिपातबाट विरति, अदिन्नादानबाट विरति, काममिथ्याचारबाट विरति, मृषावादबाट विरति, पिशुनवाचाबाट विरति, परुषवाचाबाट विरति, सम्प्रलापबाट विरति, भनभिष्या, अन्यापाद र सम्यक्दृष्टि ।

५—“दश आर्यवासहरू—(१) आवुसो ! यहाँ भिक्षु पाँच अङ्गले विप्रहीण हुन्छ, (२) छ अङ्गले युक्त हुन्छ, (३) एक रक्षा गर्ने हुन्छ, (४) चार अपश्रयण, (५) पणुन्न प्रत्येक सत्य (= विभिन्न मतको आग्रहलाई पूर्णतया त्याग्ने), (६) समवयसेट्टसना (= राम्रोसँग खोजि हटेको), (७) अनाविलसंकल्प (= मलिन संकल्प नभएको), (८) काय-संस्कार प्रशब्ध भएको हुन्छ, (९) सुविमुक्त चित्त हुन्छ र (१०) सुविमुक्त प्राज्ञी हुन्छ ।

“(१) आवुसो ! कसरी भिक्षु पाँच अङ्गले प्रहीण हुन्छ ? आवुसो ! यहाँ भिक्षुको कामच्छन्द प्रहीण भएको हुन्छ, व्यापादच्छन्द प्रहीण भएको हुन्छ, धीनमिद्व प्रहीण भएको हुन्छ, उद्वच्च कुक्कुच्च प्रहीण भएको हुन्छ र विचिकित्सा प्रहीण भएको हुन्छ । आवुसो ! यसरी भिक्षु पाँच अङ्गले प्रहीण हुन्छ । (२) आवुसो ! कसरी भिक्षु छ अङ्गले युक्त हुन्छ ? आवुसो ! यहाँ भिक्षु चक्षुले रूप देखेर न सुमन हुन्छ न दुर्मन-स्मृति सम्प्रजन्य भई उपेक्षी भई बस्छ । श्रोतले शब्द सुनेर...मनले घर्म बुझेर न सुमन हुन्छ न दुर्मन-स्मृति सम्प्रजन्य भई उपेक्षी भई बस्छ । आवुसो ! यसरी भिक्षु छ अङ्गले युक्त हुन्छ । (३) आवुसो ! कसरी भिक्षु एक रक्षा गर्ने हुन्छ ? आवुसो ! यहाँ भिक्षु

स्मृतिरक्षा भएको चित्तले मुक्त हुन्छ । आवुसो ! यसरी यहाँ भिक्षु एक रक्षा गर्ने हुन्छ । (४) आवुसो ! कसरी भिक्षु चार अपश्रयण गर्छ ? आवुसो ! यहाँ भिक्षु विचार गरी एउटा सेवन गर्छ, विचार गरी एउटा स्वीकार्छ, विचार गरी एउटा हटाउँछ र विचार गरी एउटालाई अनग गर्छ । आवुसो ! यसरी भिक्षु चार अपश्रयण गर्छ । (५) आवुसो ! कसरी भिक्षु पणुन्न प्रत्येक सत्य हुन्छ ? आवुसो ! यहाँ भिक्षु जो त्यो पृथक् श्रमणब्राह्मणहरूको पृथक् सत्यहरू हुन् ती सबै व्यक्त गर्छ त्यसबाट मुक्त भएको हुन्छ । आवुसो ! यसरी भिक्षु पणुन्न प्रत्येक सत्य हुन्छ । (६) आवुसो ! कसरी भिक्षु समयसट्टेसना हुन्छ ? आवुसो ! यहाँ भिक्षुको कामविषयको खोजि हटेको हुन्छ, भवविषयको खोजि हटेको हुन्छ र ब्रह्मचर्यको खोजिबाट शान्त भएको हुन्छ । आवुसो ! यसरी भिक्षु समयसट्टेसना हुन्छ । (७) आवुसो ! कसरी यहाँ भिक्षु अनाविलसंकल्पी हुन्छ ? आवुसो ! यहाँ भिक्षुको कामसंकल्प प्रहीण भएको हुन्छ, व्यापादसंकल्प प्रहीण भएको हुन्छ र विहिंसासंकल्प प्रहीण भएको हुन्छ । आवुसो ! यसरी भिक्षु अनाविलसंकल्पी हुन्छ । (८) आवुसो ! कसरी भिक्षुको कायसंस्कार प्रशब्ध भएको हुन्छ ? आवुसो ! यहाँ भिक्षु सुखलाई पनि त्यागी दुःखलाई पनि त्यागी पहिले नै सोमनस्य दीर्घमनस्यको अन्त्य गरी सुखदुःख नभएको उपेक्षास्मृति परिशुद्ध भएको चतुर्थध्यानमा समाधिष्ठ हुन्छ । आवुसो ! यसरी भिक्षुको कायसंस्कार प्रशब्ध हुन्छ । (९) आवुसो ! कसरी भिक्षुको चित्त सुविमुक्त हुन्छ ? आवुसो ! यहाँ भिक्षुको चित्त रागबाट मुक्त हुन्छ, द्वेषबाट मुक्त हुन्छ र मोहबाट मुक्त हुन्छ । आवुसो ! यसरी भिक्षुको चित्त सुविमुक्त हुन्छ ।

(१०) आवुसो ! कसरी भिक्षु सुविमुक्त प्राज्ञी हुन्छ ? आवुसो ! यहाँ भिक्षु 'मेरो राग प्रहीण भइसक्यो जरो उखेलिसक्यो र ताल छेदन जस्तै अभाव प्राप्त भइसक्यो अब उप्रान्त उत्पन्न हुने छैन' भनी जान्दछ; 'मेरो द्वेष प्रहीण भइसक्यो...' भनी जान्दछ; 'मेरो मोह प्रहीण भइसक्यो.....' भनी जान्दछ । आवुसो ! यसरी भिक्षु सुविमुक्तप्राज्ञी हुन्छ ।

६-“दश अशौक्ष धर्महरू—अशौक्ष सम्यक्दृष्टि, अशौक्ष सम्यक्संकरूप, अशौक्ष सम्यक्वाचा, अशौक्ष सम्यक्कमान्त, अशौक्ष सम्यक्-
भाजीव, अशौक्ष सम्यक्व्यायाम, अशौक्ष सम्यक्समृति, अशौक्ष सम्यक्-
समाधि, अशौक्ष सम्यक्ज्ञान र अशौक्ष सम्यक्विमुक्ति ।

“आवुसो ! जान्नु भएका देख्नु भएका वहाँ भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले रात्ररी बताउनु भएका दश धर्महरू यी नै हुन् । त्यहाँ सबै मिलजुल भएर पढ्नुपर्छ (संगायना गर्नुपर्छ) विवाद गर्नुहुन्न । जस्तो गर्दा ब्रह्मचर्य (=धर्म) दीर्घकालसम्म चिरस्थायी हुन्छ त्यस्तो गर्नुपर्छ । जसद्वारा बहुजन हित बहुजन सुख लोकानुकम्पा तथा देवमनुष्यहरूको पनि हित सुख हुनेछ ।”

अनि भगवान् उठ्नुभई आयुष्मान् सारिपुत्रलाई सम्बोधन गर्नुभयो —

“साधु ! साधु ! सारिपुत्र ! सारिपुत्र ! तिमीलाई धन्यवाद छ जो कि तिमीले भिक्षुसङ्घलाई मेलमिलापको धर्मोपदेश गर्नु ।”

आयुष्मान् सारिपुत्रत्वे भन्नुभएकोमा शास्ता सहमत हुनुभयो । अनि सन्तुष्ट भई ती भिक्षुहरूले आयुष्मान् सारिपुत्रको भाषणलाई अभिनन्दन गरे ।

मूळ पालि—

८४।२९ मच्छिका सण्डमा

त्यसबखत आयुष्मान् सुधर्म मच्छिकासण्डमा चित्तगृह-
पतिको विहारमा आवातिक^१ नवकर्मिक^२ र घ्रुव भोजन गर्ने^३ भई
बसेका थिए^४ ।

त्यसबखत चित्तगृहपतिले जब कुनै सङ्घलाई^५, गणलाई^६ वा
व्यक्तिलाई निम्तो गर्न चाहन्थे तब आयुष्मान् सुधर्मसँग नसोधी
कसैलाई पनि निम्तो गर्दैनथे ।

-
१. नित्यरूपले विहारमा बस्ने भिक्षुलाई 'आवासिक भनिन्छ ।
  २. नयाँ वा पुरानो बनाउने कामकाज हेर्नेलाई 'नवकर्मिक' भनिन्छ ।
  ३. नित्य भोजन एकै दाता कहाँबाट प्राप्त गर्ने ।
  ४. चुहल. व. पा. पृ. ३२: पटिसारणीयकम्मं, कम्मवखन्धकं ।
  ५. विनय पर्याय अनुसार चारजनादेखि माथिको समूहलाई 'सङ्घ'
भनिन्छ ।
  ६. तीनजनासम्मलाई 'गण' भनिन्छ ।

त्यस समय केही धेर भिक्षुहरू जस्तै—आयुष्मान् सारिपुत्र, आयुष्मान् महामौद्गल्यायन, आयुष्मान् महाकात्यायन, आयुष्मान् महाकोट्टिक, आयुष्मान् महाकप्पिन, आयुष्मान् महाचुन्द्, आयुष्मान् अनुरुद्ध, आयुष्मान् रेवत, आयुष्मान् उपासि, आयुष्मान् आनन्द तथा आयुष्मान् राहुल काशीमा चारिका गर्दै जहाँ मच्छिकासण्ड नगर हो त्यहाँ आइपुगु भयो ।

धेर भिक्षुहरू मच्छिकासण्ड नगरमा आइपुगे भन्ने खबर सुनी चित्त गृहपति जहाँ धेर भिक्षुहरू हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि धेर भिक्षुहरूलाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । अनि आयुष्मान् सारिपुत्रले उनलाई घर्मकथाद्वारा सन्देशित, सम्प्रतिष्ठित समुत्तेजित तथा सम्प्रहषित गराउनु भयो ।

आयुष्मान् सारिपुत्रको घर्मकथाद्वारा सन्देशित, सम्प्रतिष्ठित, समुत्तेजित तथा सम्प्रहषित भएपछि चित्त गृहपतिले धेर भिक्षुहरूसँग यस्तो प्रार्थना गरे—“भन्ते ! भोलिको निमित्त धेर भिक्षुहरूले मकहाँ आगन्तुक भोजन स्वीकार गर्नुहोस् !” धेर भिक्षुहरूले तूष्णिभावद्वारा स्वीकार गर्नुभयो ।

(यसपछिका कुराहरू लेखकको बु. गृ. भा-१, पृ. १७० मा हेर्नु ।)

×

×

×

भूल पालि—

८५।३० प्रकाशनीयकम्

त्यस समय भगवान् राजा सहित विशाल परिषद्ले परिवृत्त भई घमंदेशना गर्दे बस्नु भएको थियो^१ । अनि उत्तरासंग एकांश गरी भासनबाट उठी देवदत्तले भगवान्लाई नमस्कार गरी यस्तो भने—
“भन्ते ! अहिले तपाईं बूढो र जीर्ण भइसक्नु भयो, जन्मले जेठो भइसक्नु भयो, उमेरपुगी सक्नुभयो तथा तीनै बंश बिताइसक्नु भयो । भन्ते ! भब तपाईं भरूपोत्सुकी भई दृष्टघमंसुख विहारगरी बस्नुहोस् मलाई भिक्षुसंघ जिम्मा दिनुहोस् । म भिक्षुसंघ परिहरण गर्नेछु ।”

“देवदत्त ! भइहाल्यो, भिक्षुसंघ परिहरण गर्ने इच्छा तिमी नगर ।”

दोश्रो पटक पनि...तेश्रो पटक पनि देवदत्तले भगवान्लाई यस्तो भने—“भन्ते ! अहिले तपाईं बूढो र जीर्ण भइसक्नु भयो...तथा

१. चुल्ल. व. पा. पृ. २८८: पकाशनीयकम्, संघभेदकखण्डकं, अ. क.

तीनै बेश बिताइसकु भयो । भन्ते ! अब तपाईं अल्पोत्सुकी भई दृष्टघर्म-सुख विहार गरी बस्नुहोस् मलाई भिक्षुसंघ जिम्मा दिनुहोस् । म भिक्षुसंघ परिहरण गर्नेछु ।”

“देवदत्त ! सारिपुत्र मौद्गल्यायनलाई पनि म भिक्षुसंघ जिम्मा लगाउने छैन भने तिम्री जस्ता मृत (छव) तथा थुक खाने (खेलासकस्स) को के कुरा !”

अनि राजा सहित परिषद्मा मलाई भगवान्ले ‘थुक खाने’ शब्दद्वारा अपमान गर्नुहुन्छ र सारिपुत्र मौद्गल्यायनकै तारीफ गर्नुहुन्छ भनी रिसाई असन्तुष्ट भई भगवान्लाई अभिवादन तथा प्रदक्षिणा गरी देवदत्त फर्केर गए । यही नै देवदत्तको भगवान् प्रति पहिलो आघात (=डोह) थियो ।

अनि भगवान्ले भिक्षुहरूलाई आमन्त्रण गर्नुभयो—“भिक्षुहो ! त्यसोभए संघले राजगृहमा देवदत्तको सम्बन्धमा प्रकाशनीय कर्म (पकासनीयकम्म) गर—‘अघि देवदत्तको प्रकृति अर्कै थियो । महिले अर्कै प्रकृति (=स्वभाव) छ । कायवचनद्वारा देवदत्तले जुन काम गर्नेछ त्यो देवदत्तकै हुनेछ—‘बुद्ध, घर्म तथा संघको हुने छैन; त्यो देवदत्तकै हुनेछ ।’ भिक्षुहरू पस्तो पनि गर्नुपर्छ । व्यक्त तथा समर्थ भिक्षुले संघलाई यस्तो सूचित गर्नुपर्छ—

“भन्ते संघ ! मेरो कुरा सुन्नुहोस् । यदि संघ उचित ठाम्दछ भने राजगृहमा देवदत्तको सम्बन्धमा प्रकाशनीय कर्म गरियोस्—‘अघि देवदत्तको प्रकृति अर्कै थियो महिले अर्कै प्रकृति (=स्वभाव)

छ । काय वचनद्वारा जुन काम देवदत्तले गर्नेछन् त्यो बुद्ध, धर्म तथा संघको हुनेछैन; त्यो देवदत्तकै हुनेछ ।' यही प्रस्तावना (—ज्ञप्ति) हो ।

“भन्ते संघ ! मेरो कुरा सुन्नुहोस् । संघले राजगृहमा देवदत्तको सम्बन्धमा प्रकाशनीय कर्म गर्छ—‘अघि देवदत्तको प्रकृति अर्कै थियो अहिले अर्कै प्रकृति छ.....।’ राजगृहमा देवदत्तको सम्बन्धमा प्रकाशनीय कर्म गर्ने बारेमा जसलाई चित्तबुझ्छ वहाँ चुप रहनुहोस् जसलाई चित्त बुझ्दैन वहाँ बोल्नुहोस् ।’

“राजगृहमा देवदत्तको सम्बन्धमा प्रकाशनीय कर्म गर्ने कुरा स्वीकृत भयो—‘अघि देवदत्तको प्रकृति अर्कै थियो । अहिले अर्कै प्रकृति छ...।’ संघलाई चित्त बुझ्छ त्यसैले चुप रहेको छ । यस्तो धारणा गर्छु ।”

अनि भगवान्‌ले आयुष्मान् सारिपुत्रलाई आमन्त्रण गर्नुभयो—
“सारिपुत्र ! त्यसोभए तिमिले राजगृहमा देवदत्तको सम्बन्धमा प्रकाश गर ।”

“भन्ते ! अघि मंले राजगृहमा देवदत्तको सम्बन्धमा वर्णन गरेको थिएँ—‘गोधिपुत्र (—देवदत्त) महद्दिक छन्, गोधिपुत्र महद्दिक छन् ।’ भन्ते ! अब मंले राजगृहमा कसरी देवदत्तको सम्बन्धमा प्रकाश गर्छु ?”

“सारिपुत्र ! अघि राजगृहमा देवदत्तको बारेमा तिमिले सत्य कुरो नै वर्णन गर्‍यो—‘गोधिपुत्र महद्दिक छन्, गोधिपुत्र महद्दिक छन्’ होइन त ?”

“हो, भन्ते !”

“सारिपुत्र ! अहिले पनि त्यसै गरी तिमिले राजगृहमा देवदत्तको सम्बन्धमा सत्य कुरा प्रकाश गर ।”

“हवस्, भन्ते !” भनी आयुष्मान् सारिपुत्रले भगवान्लाई प्रत्युत्तर दिनुभयो ।

अनि भगवान्ले भिक्षुहरूलाई आमन्त्रण गर्नुभयो—“भिक्षुहो ! त्यसोभए राजगृहमा सारिपुत्रले देवदत्तको बारेमा प्रकाश पार्ने छन् भनी संघले सम्मत गर ।” भिक्षुहो ! यसरी सम्मत गर्नुपर्छ—पहिले सारिपुत्रसँग प्रार्थना गर्नुपर्छ अनि पछि व्यक्त तथा समर्थ भिक्षुले ज्ञापन गर्नुपर्छ—

“भन्ते संघ ! मेरो कुरा सुन्नुहोस् । यदि संघद्वारा उचित ठानिन्छ भने राजगृहमा देवदत्तको बारेमा प्रकाश पार्नेको निमित्त आयुष्मान् सारिपुत्रलाई सम्मत गरियोस् । यो जप्ति (=प्रस्तावना) हो ।

“भन्ते संघ ! मेरो कुरा सुन्नुहोस् । राजगृहमा देवदत्तको सम्बन्धमा प्रकाश पार्ने बारेमा आयुष्मान् सारिपुत्रलाई संघले सम्मत गर्छं...। आयुष्मान् सारिपुत्रलाई सम्मत गर्नुमा जसलाई चित्त बुझ्छ वहाँ चुप रहनुहोस् जसलाई चित्त बुझ्दैन वहाँ बोल्नुहोस् ।

“राजगृहमा देवदत्तको बारेमा प्रकाश पार्नेको निमित्त आयुष्मान् सारिपुत्रलाई संघले सम्मत गर्दछं...। संघलाई चित्त बुझ्छ त्यसैले संघ चुप रहेको छ । यस्तो धारणा गर्छु ।”

अनि घेरै भिक्षुहरू साथमा लिई राजगृह गई सम्मत पाउनु भएका आयुष्मान् सारिपुत्रले देवदत्तको बारेमा यसरी प्रकाश पार्नुभयो—‘अघि देवदत्तको अर्कै प्रवृत्ति (—स्वभाव) थियो। अहिले अर्कै प्रवृत्ति छ। काय वचनद्वारा जुन काम देवदत्तले गर्नेछन् त्यो देवदत्तकै हुनेछ बुद्ध, घर्म तथा संघको हुनेछैन; त्यो काम देवदत्तकै हुनेछ।’ अनि जो त्यहाँ अश्रद्धालु अप्रसन्न भएका तथा दुर्बुद्धि मानिसहरू हुन् उनीहरूले यसो भन्नथाले—“यो श्रमणहरू देवदत्तको लाभसत्कार प्रति ईर्ष्या गर्छन्।” जो त्यहाँ श्रद्धासम्पन्न, पण्डित तथा बुद्धिमान् मानिसहरू हुन् तिनीहरूले यसो भन्नथाले—“जसरी भगवान्ले राजगृहमा देवदत्तको सम्बन्धमा प्रकाश पार्न लगाउनु भयो—यो कुनै स्यानो कुरा हो होइन होला !”

x

x

x

मूल पाठि—

८६।३१ देवदत्तको सङ्घभेद

अनि उपोसथको दिनमा आसनबाट उठी देवदत्त शलाक^१ लिन लगाए^२—“बाबुसो ! अमण गौतमकहाँ गएर हामीले पांचवस्तु मागौं—‘भन्ते ! भगवान् अनेकप्रकारले अल्पेच्छताको, सन्तुष्टिताको, सल्लेखताको (=शीलवान्ताको), धृत गुणको, प्रासादिकताको, असंग्रहितताको तथा वीर्यारम्भताको वर्णवादी हुनुहुन्छ । भन्ते ! यी पांच वस्तुहरूद्वारा अनेकप्रकारका अल्पेच्छतातिर...तथा वीर्यारम्भतातिर पुन्याउँछन् । भन्ते ! (१) भिक्षुहरू जीवनभर आरण्यिक भए बेश हुनेछ जो गाउँमा बस्छ उसलाई दोष लागोस्; (२) जीवनभर भिक्षाटन गर्ने होस् जसले निम्तो स्वीकार्छ उसलाई दोष लागोस्; (३) जीवनभर पंमुकूलिक होस् जसले गृहस्थीले दिएको चीवर स्वीकार्छ उसलाई दोष

१. काठको टुक्रा । आजकलको भाषाले भन्ने हो भने भोट दिने काई ।

२. चूल. ब. पा. पृ. ३०० सङ्घभेदकथा, सङ्घभेदवखन्धकं ।

लागोस्; (४) जीवनभर रुखमनि बसोस् जो छाना भएको ठाउँमा (—घरमा) बस्छ उसलाई दोष लागोस्; (५) जीवनभर माछा मासु नखाओस् जसले माछा मासु खान्छ उसलाई दोष लागोस् ।' श्रमण गौतमले यी पाँच वस्तुहरूको स्वीकृति दिएनन् । हामी चाहि यी पाँच वस्तुहरू पालन गरी बस्नेछौं । जसलाई यी पाँच वस्तुहरू पालन गर्न मन लाग्छ उसले शलाक ग्रहण गरेकोस् ।”

त्यसबखत केही नजान्ने पाँचशय बज्जिपुत्रक नवक (=भरखरै प्रव्रजित भएका) भिक्षुहरू थिए । उनीहरूले “यही धर्म हो, यही विनय हो र यही शास्ताको धर्म हो” भन्दै शलाक ग्रहण गरे । अनि सङ्घभेद गरी पाँचशय जति भिक्षुहरू लिई देवदत्त जहाँ गयाशीर्ष पर्वत हो त्यहाँ गए । अनि सारिपुत्र मौद्गल्यायनहरू जहाँ भगवान् हनुहुन्थ्यो त्यहाँ जानुभयो । त्यहाँ पुगेपछि भगवान्लाई अभिवादन गरी एक छेउमा बस्नुभयो । एक छेउमा बस्नुभएका आयुष्मान् सारिपुत्रले भगवान्लाई यस्तो भन्नुभयो—“भन्ते ! देवदत्तले सङ्घभेद गरी पाँचशय जति भिक्षुहरू लिएर जहाँ गयाशीर्ष पर्वत हो त्यहाँ गए ।”

“सारिपुत्र ! के तिमिलाई ती नवक भिक्षुहरू प्रति करुणा छैन ? सारिपुत्र ! ती भिक्षुहरू ब्यसनी हुनुभन्दा अगाडि नै तिमिहरू त्यहाँ जाओ ।”

“हवस्, भन्ते !” भनी भगवान्लाई प्रत्युत्तर दिई आसनबाट उठी भगवान्लाई अभिवादन तथा प्रदक्षिणा गरी सारिपुत्र मौद्गल्यायनहरू जहाँ गयाशीर्ष पर्वत हो त्यहाँ जानुभयो ।

त्यसबखत कुनै एक भिक्षु भगवान्को नजिक बसी रोइरहेका थिए । अनि भगवान्ले सो भिक्षुसँग सोध्नुभयो—“भिक्षु ! किन रोइरहेको ?”

“भन्ते ! जो भगवान्का अग्रश्रावक सारिपुत्र मौद्गल्यायन हुनुहुन्छ वहाँहरू पनि देवदत्तको घर्म रुचाई त्यहाँ जानुभयो ।”

“भिक्षु ! सारिपुत्र मौद्गल्यायनहरूले देवदत्तको घर्म रुचाउने कुनै कारण छैन । अपितु उनीहरू भिक्षुहरूलाई सम्झाउनको निमित्त त्यहाँ गएका हुन् ।”

त्यसबखत देवदत्त विशाल परिषद्को अगाडि घर्मदेशना गरी बसिरहेका थिए । अनि सारिपुत्र मौद्गल्यायनहरू आइरहेको टाढैबाट देखे । अनि देवदत्तले भिक्षुहरूलाई आमन्त्रण गरे—“भिक्षुहो ! हेर ! मेरो घर्म कति स्वाख्यात छ ! जो ती श्रमण गौतमका अग्रश्रावक सारिपुत्र मौद्गल्यायनहरू हुन् उनीहरू पनि मेरो घर्म रुचाई मकहाँ आउँदछन् ।” यस्तोभन्दा कोकालिकले देवदत्तलाई यस्तो भने—
“आवुसो देवदत्त ! सारिपुत्र मौद्गल्यायनमाथि विश्वास नगर्नुहोस् । सारिपुत्र मौद्गल्यायनहरू खराब विचार भएका हुन् र खराब इच्छाको बशमा गएका हुन् ।”

“ठीक छ, आवुसो ! मेरो घर्म रुचाउने उनीहरूलाई स्वागत छ । अनि देवदत्तले आयुष्मान् सारिपुत्रलाई (भाफू बसेको आसनको) आधा आसन दिएर निस्त्याए—“आवुसो सारिपुत्र ! आऊ, यहाँ बस ।”

“भइहाल्यो आवुसो !” भनी अर्को आसन लिई आयुष्मान् सारिपुत्र एक छेउमा बस्नुभयो । आयुष्मान् महामौद्गल्यायन पनि

एक आसन लिई एक छेउमा बस्नुभयो । अनि **देवदत्तले** रातको घेरै बेरसम्म भिक्षुहरूलाई घामिक कथाद्वारा सन्देशित, समादपित, समुत्तेजित तथा सम्प्रहर्षित पारी आयुष्मान् **सारिपुत्रलाई** भने—

“आवुसो सारिपुत्र ! भिक्षुसङ्घ निरालसी छ । आवुसो सारिपुत्र ! भिक्षुसङ्घलाई घामिक कथा सुनाउन बेश होला । मेरो पिठ्युं दुख्छ म आराम गछुं ।”

“हुन्छ, आवुसो !” भनी आयुष्मान् **सारिपुत्रले देवदत्तलाई** प्रत्युत्तर दिनुभयो । अनि चारदोबर पट्याइएको चीवर बिछ्याई **देवदत्त** दाहिनेतिरबाट लेटे । थाकेका स्मृति नभएका तथा सम्प्रजन्य-ज्ञान नभएका **देवदत्त** क्षणभरमं निदाए ।

अनि आयुष्मान् **सारिपुत्रले** आदेशना प्रातिहार्य^१ अनुशासनी-द्वारा भिक्षुहरूलाई घामिक कथाद्वारा अववाद अनुशासन गर्नुभयो । आयुष्मान् **महामौद्गल्यायनले** ऋद्धि-प्रातिहार्य^१ अनुशासनीद्वारा भिक्षुहरूलाई घामिक कथाद्वारा अववाद अनुशासन गर्नुभयो । अनि आयुष्मान् **सारिपुत्रले** आदेशना प्रातिहार्य अनुशासनीद्वारा र आयुष्मान् **महामौद्गल्यायनले** ऋद्धि-प्रातिहार्य अनुशासनीद्वारा अववाद अनुशासन गर्दा ती भिक्षुहरूलाई विरज वीतमल घर्मचक्षु प्राप्त भयो—‘जे जति समुदय घर्म हुन् ती सबै निरोध घर्म हुन्’ भन्ने ज्ञान पनि भयो ।

१-१. आदेशना र ऋद्धि-प्रातिहार्य भन्ने कस्तो हो भन्ने कुरा जान्नको निमित्त लेखकको बु. गृ. भा-२, पृ. १६४ मा हेर्नु ।

अनि आयुष्मान् सारिपुत्रले भिक्षुहरूलाई आमन्त्रण गर्नुभयो—
 “भावुसो ! हामीहरू भगवान्कहाँ जाऔं । जो भगवान्को धर्म रचाउंछ
 उनीहरू आओ ।” अनि सारिपुत्र मौद्गल्यायन ती पांचशय भिक्षुहरू
 लिई जहाँ वेणुवन हो त्यहाँ जानुभयो । अनि कोकाळिषले देवदत्तलाई
 उठाए—“भावुसो देवदत्त ! उठ, तिम्रा भिक्षुहरू सारिपुत्र मौद्गल्या-
 यनले लगिसके । भावुसो देवदत्त ! तिम्रीलाई मैले ‘सारिपुत्र
 मौद्गल्यायनमाथि विश्वास नगर उनीहरू खराब इच्छाको बशमा
 छन्’ भनी भनेको होइन ?” अनि देवदत्तले उही तातो रगत मुखबाट
 वमन गरे ।

अनि सारिपुत्र मौद्गल्यायन जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ
 जानुभयो । त्यहाँ पुगेपछि भगवान्लाई अभिवादन गरी एक छेउमा
 बस्नुभयो । एक छेउमा बस्नुभएका आयुष्मान् सारिपुत्रले भगवान्लाई
 यस्तो बिनित गर्नुभयो—“भन्ते ! भेद गर्नेहरूको पछिलाग्ने भिक्षुहरू
 फेरि उपसम्पदा भए बेश हुने थियो ।”

“भइहाल्यो सारिपुत्र ! भेद गर्नेहरूको पछिलाग्ने भिक्षुहरूलाई
 फेरि उपसम्पदा गर्ने इच्छा नगर । बरु सारिपुत्र ! भेद गर्नेहरूको
 पछिलाग्ने भिक्षुहरूलाई ठुल्लचचय (—ठूलो दोषको) देशना गर्न
 लगाऊ । सारिपुत्र ! देवदत्तले तिम्रीमाथि कस्तो व्यवहार
 गरे त ?”

१. क्षमा माग्न लगाऊ भनिएको हो ।

“भन्ते ! जस्तै भगवान्‌ले रातको घेरैबेरसम्म धार्मिक कथाद्वारा भिक्षुहरूलाई सन्दिशित, समादपित, समुत्तेजित तथा सम्प्रहर्षित पार्नुभई ‘सारिपुत्र ! भिक्षुसङ्घ निरालसी छ, सारिपुत्र ! भिक्षुसङ्घलाई धार्मिक कथा सुनाए बेश हुनेछ, मेरो पिठ्युं दुःख, म आराम गर्नेछु’ भनी मलाई भन्नुहुन्छ । भन्ते ! त्यस्तै व्यवहार देबदत्तले मलाई गरे ।”

अनि भगवान्‌ले भिक्षुहरूलाई आमन्त्रण गर्नुभयो—‘भिक्षुहो ! अघि एक जंगलमा एक ठूलो सरोवर थियो । त्यसको आश्रय लिएर त्यहाँ हात्तीहरू बस्दथे । उनीहरू त्यो सरोवरमा पसी सूँढले पद्ममूलहरू (भिसमुलाल) उखेली राम्रोसँग पखाली हिलो सफा गरी खान्थे । यसबाट उनीहरू वर्णवान् तथा बलवान् हुन्थे । यसबाट उनीहरूको न मरण हुन्थ्यो न त मरण समान दुःख । भिक्षुहो ! हात्तीहरूको अनुकरण गर्ने तरुण हात्तीका छावाहरू ब्यो सरोवरमा पसी सूँढले पद्ममूलहरू उखेली राम्रोसँग नपखाली राम्रोसँग हिलो सफा नगरी खान्थे । यसबाट उनीहरू न वर्णवान् हुन्थे न त बलवान् । बरु त्यसको कारणले गर्दा उनीहरूको मरण हुन्थ्यो र मरण समान दुःख पनि । भिक्षुहो ! यस्तै गरी मेरो अनुकरण गरी कृपण भई देबदत्त मर्ने छन् ।”

मूल सूत्र—

८७।३२ सूचिमुखी परिव्राजिकाको प्रश्न

एक समय आयुष्मान् सारिपुत्र राजगृहस्थित वेणुवनको कण्ठन्दक निवापमा बस्नुभएको थियो^१ ।

अनि आयुष्मान् सारिपुत्र पूर्वाह्न समयमा चीवर पहिरी पात्र चीवर ग्रहण गरी भिक्षाटनार्थं राजगृहमा जानुभयो । राजगृहमा क्रमसंग भिक्षाटन् गरी सकेपछि एउटा भित्तामा अडेस लिई भिक्षा भोजन गर्दै हुनुहुन्थ्यो । अनि सूचिमुखी परिव्राजिका जहाँ आयुष्मान् सारिपुत्र हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गइन् । त्यहाँ पुगेपछि आयुष्मान् सारिपुत्रलाई यस्तो भनिन्—

“श्रमण ! किन तलतिर हेरेर खाँदैछौ ?”

“बहिनी ! मैले तलतिर हेरेर खाएको छैन ।”

“श्रमण ! त्यसोभए माथितिर हेरेर खाँदैछौ त ?”

-
१. सं. नि. II. पृ. ४५३: सूचिमुखीसुत्तं, सारिपुत्तसंयुत्तं; अ. क. II. पृ. २५३.

‘बहिनी ! मैले माथितिर हेरेर पनि खाएको छैन ।’

‘श्रमण ! त्यसोभए चारैदिशातिर हेरेर खाँदैछौ त ?’

‘बहिनी ! चारैदिशातिर हेरेर पनि मैले खाएको छैन ।’

‘श्रमण ! त्यसोभए विदिशातिर हेरेर खाँदैछौ त ?’

‘बहिनी ! विदिशातिर हेरेर पनि मैले खाएको छैन ।’

(१) ‘श्रमण ! किन तलतिर हेरेर खाँदैछौ ?’ भनी सोध्दा

‘बहिनी तलतिर हेरेर मैले खाएको छैन’ भनी भन्छी । (२) ‘श्रमण ! त्यसोभए माथितिर हेरेर खाँदैछौ त ?’ भनी सोध्दा ‘बहिनी ! माथितिर हेरेर पनि मैले खाएको छैन’ भनी भन्छी । (३) ‘श्रमण ! त्यसोभए चारैदिशातिर हेरेर खाँदैछौ त ?’ भनी सोध्दा ‘बहिनी ! चारैदिशातिर हेरेर पनि मैले खाएको छैन’ भनी भन्छी । (४) ‘श्रमण ! त्यसोभए विदिशातिर हेरेर खाँदैछौ त ?’ भनी सोध्दा ‘बहिनी ! विदिशातिर हेरेर पनि मैले खाएको छैन’ भनी भन्छी । श्रमण ! त्यसोभए कसरी खाँदैछौ त ?’

(१) ‘बहिनी ! जो श्रमण ब्राह्मणहरू—तिरश्चिनविदद्या भनिने वस्तुविदद्यादि^१ मिथ्या जीवनद्वारा जीविका गर्छन्—त्यस्ता श्रमण ब्राह्मणहरूलाई—‘तलतिर हेरेर खाने’ भनी भन्दछन् ।

१. कुनै प्रकारका तरकारीहरू अथवा फल-फूलहरू उत्पादन गर्ने विदद्यालाई ‘वस्तुविदद्या’ (Vegetation) भनी भन्छन् । यस्ता विदद्याद्वारा उपलब्ध भएको लाभ-सत्कार तथा धनद्वारा जीविका गर्नु—बुद्धधर्मको नीति अनुसार—श्रमण ब्राह्मणहरूका निमित्त मिथ्या-जीविका हुनजान्छ । सं. नि. अ. क. II. पृ. १५१.

(२) “बहिनी ! जो श्रमण ब्राह्मणहरू—तिरश्चीनविदघा भनिने नक्षत्रविदघादि^१ मिथ्या जीवनद्वारा जीविका गर्छन्— त्यस्ता श्रमण ब्राह्मणहरूलाई—‘माथितिर हेरेर खाने’ भनी भन्दछन् । (३) बहिनी ! जो श्रमण ब्राह्मणहरू—यता-उता जाने-आउने दूतेय्यादि मिथ्या जीवनद्वारा जीविका गर्छन्— त्यस्ता श्रमण ब्राह्मणहरूलाई—‘चारैदिशातिर हेरेर खाने’ भनी भन्दछन् । (४) बहिनी ! जो श्रमण ब्राह्मणहरू—तिरश्चीनविदघा भनिने अङ्गविदघादि^२ मिथ्या जीवनद्वारा जीविका गर्छन्—त्यस्ता श्रमण ब्राह्मणहरूलाई—‘विदिशातिर हेरेर खाने’ भनी भन्दछन् ।

१. नक्षत्र-विदघा भन्नाले ज्योतिष-संक्षेप शास्त्र आदि विदघालाई भनिएको हो । ‘यस्तो लगन छ उस्तो लगन छ’ भनी आदि कुराहरू बताई त्यसद्वारा उपलब्ध भएको लाभ-सत्कार तथा धनद्वारा जीविका गर्नु पनि बुद्धधर्मको नीति अनुसार श्रमण ब्राह्मणहरूका निमित्त मिथ्याजीविका हुन जान्छ । सं. नि. अ. क. II. पृ. २५३.

२. ‘अङ्गविदघा’ भनी स्त्री वा पुरुषहरूको अङ्ग-प्रत्यङ्ग लक्षणालाई हेर्नेलाई ‘अङ्गविदघा’ भनी भनिन्छ । यस्ता लक्षणहरू हेरेर—‘यसो हुन्छ उस्तो हुन्छ’ आदि भनी त्यसबाट उपलब्ध हुने लाभ-सत्कार तथा धनद्वारा जीविका गर्नु पनि बुद्धधर्मको नीति अनुसार श्रमण ब्राह्मणहरूको निमित्त मिथ्या जीविका हुन आउँछ । सं. नि. अ. क. II. पृ. २५३.

“बहिनी ! त्यो म न तिरश्चीनविदद्या^१ भनिने वस्तुविदद्यादि मिथ्या जीवनद्वारा जीविका गर्छुं; न तिरश्चीनविदद्या भनिने नक्षत्र-विदद्यादि मिथ्या जीवनद्वारा नै जीविका गर्छुं; न त यत्ताउता जाने आउने दूतेय्य कामद्वारा मिथ्या जीविका गर्छुं; न त तिरश्चीनविदद्या मानिने अङ्गविदद्यादि मिथ्या जीवनद्वारा नै जीविका गर्छुं बरू घर्मता-पूर्वक भिक्षा-भोजन खोज्छु (= भिक्षाटन् गर्छुं) र घर्मतापूर्वक खोजी गरेको (= भिक्षाटन् गरेको) भिक्षा-भोजनद्वारा जीविका गर्छुं ।”

त्यसपछि सूचिमुखी परिव्राजिका राजगृहको सडक सडकमा र दोबाटो दोबाटोमा घुमी यस्तो भन्न थालिन्—“श्रमण शाक्यपुत्रीयहरू घर्मतापूर्वक आहार ग्रहण गर्छन् । श्रमण शाक्यपुत्रीयहरू निरवदद्य

Dhamma.Digital

-
१. बुद्धघर्मको नीति अनुसार तिरश्चीनविदद्या मिथ्या जीविका भनी के-केलाई र कस्ता कस्तालाई भन्दछन् भन्ने बारेमा दीर्घनिकायको (I) ब्रह्मजाल सूत्र पृ. १०, ११ तथा १२ मा सविस्तर उल्लेख भएको पाइन्छ । उसै ग्रन्थमा सामञ्जस्यसूत्र पृ. ५६, ६० तथा ६१ मा पनि पाइन्छ तथा उही नै महासीहनाद सूत्र पृ. १४६ मा पनि विस्तृत वर्णन भएको पाइन्छ । बु. ब्रा. I. पृ. २६० मा यसको केही अंश उल्लेख भइसकेको छ ।

(—दोषरहित) आहार ग्रहण गर्हन् । श्रमण शाक्यपुत्रीयहरूलाई भिक्षा-
भोजन देओ' ।”

×

×

×

-
१. परिव्राजिकाको कुरा सुनी पाँचशय परिवारहरू बुद्धमार्गी भएका
थिए भनी सं. नि. अ. क. II. पृ. २५३: सूचिमुखीसुत्तवणना,
सारिपुत्तसंयुत्तले उल्लेख गरेको छ ।

मूल सूत्र—

८८।३३ शिखास्तम्भको उपमा

एक समय आयुष्मान् सारिपुत्र र आयुष्मान् चन्द्रिकापुत्र (चन्द्रिकापुत्रो) राजगृहस्थित वेणुवनको कलन्दक निबापमा बस्नुभएको थियो^१ ।

(१) त्यहाँ आयुष्मान् चन्द्रिकापुत्रले भिक्षुहरूलाई आमन्त्रण गर्नुभयो—

“आवुसो ! देवदत्तले भिक्षुहरूलाई यसरी घर्मोपदेश गर्छन्—
‘आवुसो ! जब भिक्षुको चित्तद्वारा चित्तपरिचित’ हुन्छ तब सो भिक्षुलाई जन्म क्षीण भयो, ब्रह्मचर्य (= श्रेष्ठचर्या) पूराभयो र गर्नुपर्ने गरिसक्यो । अब उप्रान्त पुनर्भेष छैन भनी भन्न योग्य छ’ ।”

१. अं. नि-६, पृ. ४३: सिलायूपसुत्तं, अ. क. II. पृ. ८०८.

२. यहाँ ‘चित्तद्वारा चित्तपरिचित हुन्छ’ भनी भनेको मतलब भावनादि-द्वारा चित्तलाई अभिवृद्धि गर्ने हो भनी अं. नि. अ. क. पृ. ८०८ ले उल्लेख गरेको छ ।

यस्तो भन्नुहुँदा आयुष्मान् सारिपुत्रले आयुष्मान् चन्द्रिका-
पुत्रलाई यसो भन्नुभयो—

“आवुसो चन्द्रिकापुत्र ! देवदत्तले—‘आवुसो ! जब भिक्षुको
चित्तद्वारा चित्तपरिचित हुन्छ तब सो भिक्षुलाई जन्म क्षीण भयो,
ब्रह्मचर्य पूराभयो, गर्नुपर्ने गरिसक्यो भनी भन्न योग्यछ’ भनी भिक्षुहरू-
लाई यसरी घर्मोपदेश गर्दैनन् । आवुसो चन्द्रिकापुत्र ! देवदत्तले
यसरी घर्मोपदेश गर्छन्—‘आवुसो ! जब भिक्षुको चित्तद्वारा चित्त
सुपरिचित हुन्छ तब सो भिक्षुलाई जन्म क्षीण भयो, ब्रह्मचर्य
पूराभयो, गर्नुपर्ने गरिसक्यो । अब उप्रान्त पुनर्भव छैन भनी भन्न
योग्य छ’ ।”

(२) दोश्रो पटक पनि आयुष्मान् चन्द्रिकापुत्रले भिक्षुहरूलाई
आमन्त्रण गर्नुभयो—

“आवुसो ! देवदत्तले भिक्षुहरूलाई यसरी घर्मोपदेश गर्छन्—
‘आवुसो ! जब भिक्षुको चित्तद्वारा चित्त परिचित हुन्छ तब सो भिक्षु-
लाई जन्म क्षीण भयो, ... अब उप्रान्त पुनर्भव छैन भनी भन्न योग्यछ’ ।”

दोश्रो पटक पनि आयुष्मान् सारिपुत्रले आयुष्मान् चन्द्रिका-
पुत्रलाई यसो भन्नुभयो—

-
१. यहाँ ‘चित्तद्वारा चित्त सुपरिचित हुन्छ’ भनी घ्यानादिद्वारा जहाँ-
सम्म चित्तलाई पुऱ्याउन पर्ने हो त्यहाँसम्म पुऱ्याउनुलाई भनिएको
हो भनी अं. अ. क. II. पृ. ८०८ ले उल्लेख गरेको छ ।

“आवुसो चन्द्रिकापुत्र ! देवदत्तले—‘आवुसो ! जब भिक्षुको चित्तद्वारा चित्त परिचित हुन्छ तब सो भिक्षुलाई जन्म क्षीण भयो,..भनी भिक्षुहरूलाई यसरी घर्मोपदेश गर्दैनन् । आवुसो चन्द्रिकापुत्र ! देवदत्तले यसरी घर्मोपदेश गर्छन्—‘आवुसो ! जब भिक्षुको चित्तद्वारा चित्त सुपरिचित हुन्छ तब सो भिक्षुलाई जन्म क्षीण भयो,...भनी भन्न योग्यछ’ ।”

(३) तेश्रो पटक पनि आयुष्मान् चन्द्रिकापुत्रले भिक्षुहरूलाई आमन्त्रण गर्नुभयो—

“आवुसो ! देवदत्तले भिक्षुहरूलाई यसरी घर्मोपदेश गर्छन्—‘आवुसो ! जब भिक्षुको चित्तद्वारा चित्त परिचित हुन्छ तब सो भिक्षुलाई जन्म क्षीण भयो,...भनी भन्न योग्यछ’ ।”

तेश्रो पटक पनि आयुष्मान् सारिपुत्रले आयुष्मान् चन्द्रिकापुत्रलाई यसो भन्नुभयो—

“आवुसो चन्द्रिकापुत्र ! देवदत्तले—‘आवुसो ! जब भिक्षुको चित्तद्वारा चित्त परिचित हुन्छ तब सो भिक्षुलाई जन्म क्षीण भयो, ...‘भनी भिक्षुहरूलाई यसरी घर्मोपदेश गर्दैनन् । आवुसो चन्द्रिकापुत्र ! देवदत्तले यसरी घर्मोपदेश गर्छन्—‘आवुसो ! जब भिक्षुको चित्तद्वारा चित्त सुपरिचित हुन्छ तब सो भिक्षुलाई जन्म क्षीण भयो...भनी भन्न योग्यछ’ ।

“आवुसो ! कसरी भिक्षुको चित्तद्वारा चित्त सुपरिचित

हुन्छ भने—(१) 'मेरो चित्त राग रहित छ' भनी चित्तद्वारा चित्त सुपरिचित हुन्छ; (२) 'मेरो चित्त द्वेष रहित छ' भनी चित्तद्वारा चित्त सुपरिचित हुन्छ; (३) 'मेरो चित्त मोह रहित छ' भनी चित्तद्वारा चित्त सुपरिचित हुन्छ; (४) 'मेरो चित्त अराग स्वभावको छ' भनी चित्तद्वारा चित्त सुपरिचित हुन्छ; (५) 'मेरो चित्त अद्वेष स्वभावको छ' भनी चित्तद्वारा चित्त सुपरिचित हुन्छ; (६) 'मेरो चित्त अमोह स्वभावको छ' भनी चित्तद्वारा चित्त सुपरिचित हुन्छ; (७) 'मेरो चित्त कामभवबाट अनावृत्त छ' भनी चित्तद्वारा चित्त सुपरिचित हुन्छ; (८) 'मेरो चित्त रूप-भवबाट अनावृत्त छ' भनी चित्तद्वारा चित्त सुपरिचित हुन्छ; (९) 'मेरो चित्त भ्रूप-भवबाट अनावृत्त छ' भनी चित्तद्वारा चित्त सुपरिचित हुन्छ ।

“भावसो ! यसरी सम्यक् रूपले चित्त विमुक्ति हुने भिक्षुको चक्षुपथमा जतिसुकै चक्षुविज्ञेय रूपहरू आएका पनि उसको चित्त विचलित हुन्न, उसमा मिश्रित हुन्न र बरू आनेञ्ज ! (= अचल) प्राप्त गरी स्थिर नै रहन्छ र अनित्यतालाई नै हेर्छ ।

१. 'आनेञ्ज' को शब्दार्थ हो—अचल, अकम्प्य तथा निश्चल आदि । यसको विषय अर्थ उल्लेख गर्दै पटि. म. पा. पृ. ४६८: 'इन्द्रिया सोलस मूलानि' शीर्षकमा यसरी समुल्लेख भएको छ—

“अतो नतं चित्तं कोसञ्जे न इञ्जतीति आनेञ्जं । अनुन्नतं चित्तं उद्वच्चे न इञ्जतीति आनेञ्जं ।... अनिस्सितं चित्तं दिट्ठिया न इञ्जतीति आनेञ्जं । अप्पटिबद्धचित्तं छन्दरागेन न इञ्जतीति

“आवुसो ! जस्तै सोहहात लंबाइ भएको शिलास्तम्भ आठहात जमीनमनी गाडिएको र आठहात मात्र जमीनमाथि रहेको हुन्छ । अनि पूर्वदिशाबाट खूब ठूलो हावा-पानी आउँछ तर त्यसले त्यो (स्तम्भ) न चल्छ र न हल्लिन्छ; पश्चीमदिशाबाट पनि...उत्तरदिशाबाट पनि... दक्षिणदिशाबाट पनि खूब ठूलो हावा-पानी आउँछ तर त्यसले त्यो (स्तम्भ) न चल्छ र न हल्लिन्छ । किनभने—आवुसो ! त्यो शिलास्तम्भलाई राम्ररी गहिरो पारी खाडलभित्र गाडिएको हुँदा । आवुसो ! त्यस्तैगरी सम्यकरूपले विमुक्त चित्त हुने भिक्षुको चक्षुपथमा जतिसुकै चक्षुविज्ञेय रूपहरू आएता पनि उसको चित्त विचलित हुन्न र उसमा मिश्रित हुन्न । बरू आनेञ्ज प्राप्त गरी स्थिर नै रहन्छ र अनित्यतालाई नै हेर्छ । जतिसुकै श्रोतविज्ञेय शब्दहरू...जतिसुकै घ्राणविज्ञेय गन्धहरू...

आनेञ्जं । विष्पमुत्तचित्तं कामरागे न इञ्जतीति आनेञ्जं ।... सतिया परिगहितं चित्तं पमादे न इञ्जतीति आनेञ्जं ।...ओभासगतं चित्तं अविज्जान्धकारे न इञ्जतीति आनेञ्जं ।” आदि । अर्थात्—अनोनत चित्त आलस्यतामा नजाने भएकोले आनेञ्जं । अनुन्नत चित्त चंचलतामा नजाने भएकोले आनेञ्जं ।...अनिश्रितचित्त दृष्टिमा नजाने भएकोले आनेञ्जं । अप्रतिबद्ध चित्त छन्दरागमा नजाने भएकोले आनेञ्जं । विप्रमुक्त चित्त कामरागमा नजाने भएकोले आनेञ्जं ।...स्मृतिमा रहेको चित्त प्रमादमा नजाने भएकोले आनेञ्जं । आभाषमा रहेको चित्त अविद्विज्जान्धकारमा नजाने भएकोले आनेञ्जं आदि भनिएको हो ।

जतिमुकं जिह्वाविज्ञेय रसहरू...जतिमुकं कायविज्ञेय स्पर्शहरू... जतिमुकं मनोविज्ञेय धर्महरू चित्तपथमा आएता पनि उसको चित्त विचलित हुन्न र उसमा मिश्रित हुन्न । बरु आनेरुन प्राप्त गरी स्थिर नै रहन्छ ब अनित्यतालाई नै हेछं ।”

मूल सूत्र—

८९।३४ निर्वाणसुख

एक समय आयुष्मान् सारिपुत्र राजगृहस्थित वेणुवनको कलन्दक निवापमा बस्तुभएको थियो^१ ।

लालुदायीको प्रश्न

त्यहाँ आयुष्मान् सारिपुत्रले भिक्षुहरूलाई आमन्त्रण गर्नु-भयो—

“आवुसो ! यो निर्वाण सुख हो । आवुसो ! यो निर्वाण सुख हो ।”

यस्तो भन्नुहुँदा आयुष्मान् उदायी (लालु) ले आयुष्मान् सारिपुत्रलाई यस्तो भन्नुभयो—

“आवुसो सारिपुत्र ! के सुख हो नि जहाँ कुनै वेदना नै छैन ?”

---

१. अं. नि-६, पृ. ५४: निब्बानसुखसुत्तं, अ. क. II. पृ. ८१०.

“आवुसो ! यही नै सुख हो जहाँ कुनै वेदना नै हुन्न । आवुसो ! यी पाँच कामगुणहरू हुन् । कुन पाँच भने—(१) चक्षुविज्ञेय (=चक्षुद्वारा जानिने) इष्ट, कान्त, मनाप (=मनलाग्ने), प्रियकर, कामूपसंहित (=राग उत्पन्न गर्ने) तथा रजनीय (=चित्तरञ्जित पार्ने) रूपहरू छन्; (२) श्रोतविज्ञेय इष्ट, कान्त,...तथा रजनीय शब्दहरू छन्; (३) घ्राणविज्ञेय इष्ट, कान्त,...तथा रजनीय गन्धहरू छन्; (४) जिह्वाविज्ञेय इष्ट, कान्त,...तथा रजनीय रसहरू छन्; (५) काय-विज्ञेय इष्ट, कान्त,...तथा रजनीय स्पर्शहरू छन् । आवुसो ! यी नै पाँच कामगुणहरू हुन् । आवुसो ! यी पाँच कामगुणहरूको कारणबाट जुन सुख र सौमनस्य उत्पन्न हुन्छ । आवुसो ! यसैलाई कामसुख भन्दछन् ।

१-“आवुसो ! यहाँ भिक्षु कामविषयबाट र अकुशल विषयबाट अलग भई...प्रथमध्यान^१ प्राप्त गरी बस्छ । आवुसो ! यस विहारमा

१. यहाँका बाँकी कुराहरू बु. प. I. पृ. ६६, बु. ग. I. १८३, तथा बु. ब्रा. I. पृ. १३२ मा उल्लेख भए बमोजिम दोह्याई पढ्नु ।
२. प्रथमध्यान गर्नेहरू तीन थरी छन् । मृदुरूपले प्रथमध्यान गर्ने, मध्यमरूपले प्रथमध्यान गर्ने तथा उत्तमरूपले प्रथमध्यान गर्ने । यसमध्ये मृदुरूपले प्रथमध्यान गर्नेहरू ‘ब्रह्मपारिसदध’ भन्ने रूपलोकमा उत्पन्न हुन्छन् र त्यसलोकको आयुप्रमाण एक कल्पको तृतीयांश भाग हुन्छ । मध्यमरूपले प्रथमध्यान गर्नेहरू ‘ब्रह्मपुरोहित’ भन्ने रूपलोकमा उत्पन्न हुन्छन् र त्यस लोकको आयुप्रमाण आधाकरूप हुन्छ । उत्तमरूपले प्रथमध्यान गर्नेहरू ‘महाब्रह्मा’ भन्ने

(—ध्यानमा) विहार गरिरहेदा यदि त्यस भिक्षुको चित्तपथमा काम-निश्रित संज्ञाहरू उत्पन्न हुन्छन् भने—त्यो उसको लागि बाधा हुन्छ । आवुसो ! जस्तै सुख हुनेलाई दुःख उत्पन्न हुँदा बाधा हुन्छ त्यस्तै कामनिश्रित संज्ञाहरू चित्तपथमा उत्पन्न हुँदा उसलाई बाधा हुन्छ । आवुसो ! जो बाधा हो त्यसलाई भगवान्ने दुःख नै भन्नुभएको छ । आवुसो ! यस कारणले पनि निर्वाण सुख नै हो भनी जान्नुपर्छ ।

१—“आवुसो ! फेरि भिक्षु वितर्क विचारलाई शान्त गरी, '... द्वितीयध्यान' प्राप्त गरी बस्छ । आवुसो ! यस विहारमा विहार

रूपलोकमा उत्पन्न हुन्छन् र त्यस लोकको आयुप्रमाण एक कल्प हुन्छ । विभं. पा. पृ. ५०६; घम्महृदयविभङ्ग, अ. क. पृ. ३७०.

१. यहाँका बाँकी कुराहरू बु. प. I. पृ. ६७, बु. गृ. I, पृ. १८३ तथा बु. ब्रा. I. पृ. १३२ मा उल्लेख भए बमोजिम दोहन्थाई पढ्नु ।
२. द्वितीयध्यान गर्नेहरू पनि तीन प्रकारका छन् । मृदुरूपले, मध्यम-रूपले तथा उत्तमरूपले । यसमध्ये मृदुरूपले द्वितीयध्यान गर्नेहरू 'परित्ताभा' भन्ने रूपलोकमा उत्पन्न हुन्छन् र त्यस लोकको आयुप्रमाण दुई कल्प हुन्छ । मध्यमरूपले द्वितीयध्यान गर्नेहरू 'अप्रमाणाभा' भन्ने रूपलोकमा उत्पन्न हुन्छन् र त्यस लोकको आयुप्रमाण चार कल्प हुन्छ । उत्तमरूपले द्वितीयध्यान गर्नेहरू 'आभाश्वर' भन्ने रूपलोकमा उत्पन्न हुन्छन् र त्यस लोकको आयुप्रमाण आठ कल्प हुन्छ । विभं. पा. पृ. ५०७; घम्महृदयविभङ्ग, अ. क. पृ. ३७०.

गरिरहूँदा यदि त्यस भिक्षुको चित्तपथमा विवेकनिश्चित संज्ञाहरू उत्पन्न हुन्छन् भने—त्यो उसको लागि बाधा हुन्छ । आवुसो ! जस्तै सुख हुनेलाई दुःख उत्पन्न हुँदा बाधा हुन्छ त्यस्तै वितर्कनिश्चित संज्ञाहरू चित्तपथमा उत्पन्न हुँदा उसलाई बाधा हुन्छ । आवुसो ! जो बाधा हो त्यसलाई भगवान्ले दुःख नै भन्नुभएको छ । आवुसो ! यस कारणले पनि निर्वाण सुख नै हो भनी जान्नुपर्छ ।

३—‘आवुसो ! फेरि भिक्षु प्रीतिलाई पनि त्यागी’...तृतीय-ध्यान^३ प्राप्त गरी बस्छ । आवुसो ! यस विहारमा विहार गरिरहूँदा यदि त्यस भिक्षुको चित्तपथमा प्रीतिनिश्चित संज्ञाहरू उत्पन्न हुन्छन् भने—त्यो उसको लागि बाधा हुन्छ । आवुसो ! जस्तै सुख हुनेलाई

-
१. यहाँका बाँकी कुराहरू बु. ब्रा. भा-१, पृ. १३२, बु. गृ. भा-१, पृ. १८४ तथा बु. प. भा-१, पृ. ६७ मा उल्लेख भए बमोजिम दोह्याई पढ्नु ।
  २. तृतीयध्यान गर्नेहरू पनि तीन प्रकारका छन् । मृदुरूपले, मध्यम-रूपले तथा उत्तमरूपले । यसमध्ये मृदुरूपले तृतीयध्यान गर्नेहरू ‘परित्तशुभा’ भन्ने रूपलोकमा उत्पन्न हुन्छन् र त्यस लोकको आयुप्रमाण सोह्रकल्प हुन्छ । मध्यमरूपले तृतीयध्यान गर्नेहरू ‘अप्रमाण शुभा’ भन्ने रूपलोकमा उत्पन्न हुन्छन् र त्यस लोकको आयुप्रमाण बत्तीस कल्प हुन्छ । उत्तमरूपले तृतीयध्यान गर्नेहरू ‘शुभकीर्णा’ भन्ने रूपलोकमा उत्पन्न हुन्छन् र त्यस लोकको आयु-प्रमाण चौसठ्ठी कल्प हुन्छ । विभां. पा. पृ. ५०७; घम्महदयविभङ्ग, अ. क. पृ. ३७०.

दुःख उत्पन्न हुँदा बाधा हुन्छ त्यस्तै प्रीतिनिश्रित संज्ञाहरू चित्तपथमा उत्पन्न हुँदा उसलाई बाधा हुन्छ । आवुसो ! जो बाधा हो त्यसलाई भगवान्ले दुःख नै भन्नुभएको छ । आवुसो ! यस कारणले पनि निर्वाण सुख नै हो भनी जान्नुपर्छ ।

४—“आवुसो ! फेरि भिक्षु सोमनस्य र दीर्घमनस्यलाई पहिले नै अन्त गरी...चतुर्थध्यान प्राप्त गरी बस्छ । आवुसो ! यस विहारमा विहार गरिहुँदा यदि त्यस भिक्षुको चित्तपथमा उपेक्षानिश्रित संज्ञाहरू उत्पन्न हुन्छन् भने—त्यो उसको लागि बाधा हुन्छ । आवुसो ! जस्तै सुख हुबेलाई दुःख उत्पन्न हुँदा बाधा हुन्छ त्यस्तै उपेक्षानिश्रित संज्ञाहरू चित्तपथमा उत्पन्न हुँदा उसलाई बाधा हुन्छ । आवुसो ! जो बाधा हो त्यसलाई भगवान्ले दुःख नै भन्नुभएको छ । आवुसो ! यस कारणले पनि निर्वाण सुख नै हो भनी जान्नुपर्छ ।

१. यहाँका बाँकी कुराहरू बु. ब्रा. भा-१, पृ. १३२, बु. गृ. भा-१, पृ. १८४ तथा बु. प. भा-१, पृ. ६७ मा उल्लेख भए जस्तै दोहन्याई पढ्नु ।

२. चतुर्थध्यान गर्नेहरूको प्रभेद—(१) आरम्भण नानात्वको कारणले, (२) मनसिकार नानात्वको कारणले, (३) छन्द नानात्वको कारणले, (४) प्रणिधान नानात्वको कारणले, (५) अधिमोक्ष नानात्वको कारणले, (६) अभिनीहार नानात्वको कारणले तथा (७) प्रज्ञा नानात्वको कारणले हुन्छन् । यस अनुसार चतुर्थध्यान लाभीहरूमध्ये केही ‘असंज्ञसत्व’ भन्ने रूपलोकमा, केही ‘वृहत्फल’ भन्ने रूपलोकमा, केही ‘अविहा’ भन्ने रूपलोकमा, केही ‘अतप्ता’

५—“आवुसो ! फेरि भिक्षु सर्वतो रूपसंज्ञालाई अतिक्रम गरी, ‘...आकाशानन्त्यायतन’ (समाधि) प्राप्त गरी बस्छ । आवुसो ! यस विहारमा (समाधिमा) विहार गरिरहँदा यदि त्यस भिक्षुको चित्तपथमा रूपनिश्चित संज्ञाहरू उत्पन्न हुन्छन् भने—त्यो उसको लागि बाधा हुन्छ । आवुसो ! जस्तै सुख हुनेलाई दुःख उत्पन्न हुँदा

भन्ने रूपलोकमा, केही ‘सुदर्शा’ भन्ने रूपलोकमा, केही ‘सुदर्शी’ भन्ने रूपलोकमा तथा केही ‘अकण्ठ’ भन्ने रूपलोकमा उत्पन्न हुन्छन् । अज केही अरूपलोकमा पुग्नसक्ने ध्यानमा पनि पुग्छन् । उपरोक्त सात रूपलोकहरूको आयुप्रमाण यसप्रकार छ—

“‘असंज्ञसत्त्व र वृहत्फल’ रूपलोकको आयुप्रमाण पाँचशय कल्प; ‘अविहा’ रूपलोकको आयुप्रमाण हजार कल्प; ‘अतप्ता’ रूपलोकको आयुप्रमाण दुइ हजार कल्प; ‘सुदर्शा’ रूपलोकको आयुप्रमाण चार हजार कल्प; ‘सुदर्शी’ रूपलोकको आयुप्रमाण आठ हजार कल्प; ‘अकण्ठ’ रूपलोकको आयुप्रमाण सोह्र हजार कल्पहरू हुन्छ ।” विमं. पा. पृ. ५०७-८: घम्महृदयविभङ्ग, अ. क. पृ. ३७०.

१. यहाँका बाँकी कुराहरू बु. प. भा-१, पृ. ६८ मा उल्लेख भए जस्तै दोह-पाई पढ्नु ।
२. यस ध्यानको प्रभावले ‘आकाशानन्त्यायतन’ अरूपलोकमा उत्पन्न हुन्छ र त्यहाँको आयुप्रमाण बीस हजार कल्पहरू हुन्छ । विमं. पा. पृ. ३०८: घम्महृदयविभङ्ग ।

बाधा हुन्छ त्यस्तै रूपनिश्चित संज्ञाहरू चित्तपथमा उत्पन्न हुँदा बाधा हुन्छ । आवुसो ! जो बाधा हो त्यसलाई भगवान्ले दुःख नै भन्नुभएको छ । आवुसो ! यस कारणले पनि निर्वाण सुख नै हो भनी जान्नुपर्छ ।

६—“आवुसो ! फेरि भिक्षु सर्वतो आकाशानन्त्यायतनलाई अतिक्रम गरी, '...विज्ञानन्त्यायतन' (समाधि) प्राप्त गरी बस्छ । आवुसो ! यस विहारमा विहार गरिरहेँदा यदि त्यस भिक्षुको चित्तपथमा आकाशानन्त्यायतन निश्चित संज्ञाहरू उत्पन्न हुन्छन् भने—त्यो उसको लागि बाधा हुन्छ । आवुसो ! जस्तै सुख हुनेलाई दुःख उत्पन्न हुँदा बाधा हुन्छ त्यस्तै विज्ञानन्त्यायतन निश्चित संज्ञाहरू चित्तपथमा उत्पन्न हुँदा बाधा हुन्छ । आवुसो ! जो बाधा हो त्यसलाई भगवान्ले दुःख नै भन्नुभएको छ । आवुसो ! यस कारणले पनि निर्वाण सुख नै हो भनी जान्नुपर्छ ।

७—“आवुसो ! फेरि भिक्षु सर्वतो विज्ञानन्त्यायतनलाई अतिक्रम

१. यहाँका बाँकी कुराहरू बु. प. भा-१, पृ. ६८ मा उल्लेख भए जस्तै दोह-याई पढ्नु ।
२. यस ध्यानको प्रभावले 'विज्ञानन्त्यायतन' अरूपलोकमा उत्पन्न हुन्छ र त्यहाँको आयुप्रमाण चालीसहजार कल्प हुन्छ । विभं. पा. पृ. ५०८: घम्महदयविभङ्ग ।

गरी,^१...आकिञ्चन्यायतन^२ (समाधि) प्राप्त गरी बस्छ । आवुसो ! यस विहारमा विहार गरिरहँदा यदि त्यस भिक्षुको चित्तपथमा विज्ञानन्त्यायतन निश्चित संज्ञाहरू उत्पन्न हुन्छन् भने—त्यो उसको लागि बाधा हुन्छ । आवुसो ! जस्तै सुख हुनेलाई दुःख उत्पन्न हुँदा बाधा हुन्छ त्यस्तै विज्ञानन्त्यायतन निश्चित संज्ञाहरू चित्तपथमा उत्पन्न हुँदा बाधा हुन्छ । आवुसो ! जो बाधा हो त्यसलाई भगवान्ले दुःख नै भन्नुभएको छ । आवुसो ! यस कारणले पनि निर्वाण नै सुख हो भनी जान्नुपर्छ ।

८—“आवुसो ! फेरि भिक्षु सर्वतो आकिञ्चन्यायतनलाई अतिक्रम गरी,^३...नैवसंज्ञानासंज्ञायतन^४ (समाधि) प्राप्त गरी बस्छ । आवुसो !

१. यहाँका कुराहरू बु. प. भा-१, पृ. ६६ मा उल्लेख भए जस्तै दोहऱ्याई पढ्नु ।
२. यस ध्यानको प्रभावले ‘आकिञ्चन्यायतन’ अरूपलोकमा उत्पन्न हुन्छ र त्यहाँको आयुप्रमाण साठी हजार कल्प हुन्छ । विभं. पा. पृ. ५०८: घम्महृदयविभङ्ग ।
३. यहाँका बाँकी कुराहरू बु. प. भा-१, पृ. ६६ मा उल्लेख भए जस्तै दोहऱ्याई पढ्नु ।
४. यस ध्यानको प्रभावले ‘नैवसंज्ञानासंज्ञायतन’ अरूपलोकमा उत्पन्न हुन्छ र त्यहाँको आयुप्रमाण चौरासी हजार कल्प हुन्छ । विभं. पा. पृ. ५०८: घम्महृदयविभङ्ग ।

पुण्यको प्रभावद्वारा अथवा ध्यानको प्रभावद्वारा कामलोकः

यस विहारमा विहार गरिरहँदा यदि त्यस भिक्षुको चित्तपथमा आकिञ्चन्यायतन निश्चित संज्ञाहरू उत्पन्न हुन्छन् भने—त्यो उसको लागि बाधा हुन्छ। आवुसो ! जस्तै सुख हुनेलाई दुःख उत्पन्न हुँदा बाधा हुन्छ त्यस्तै आकिञ्चन्यायतन निश्चित संज्ञाहरू चित्तपथमा उत्पन्न हुँदा बाधा हुन्छ। आवुसो ! जो बाधा हो त्यसलाई भगवान् ले दुःख नै भन्नुभएको छ। आवुसो ! यस कारणले पनि निर्वाण नै सुख हो भनी मान्नुपर्छ।

१—“आवुसो ! फेरि भिक्षु सर्वतो नैवसंज्ञानासंज्ञायतनलाई अतिक्रम गरी संज्ञावेदयित निरोध (=संज्ञा र वेदना दुवै निरोध भएको समाधि) लाई प्राप्त गरी बस्छ; प्रज्ञाद्वारा हेरी (उसको)

रूपलोक तथा अरूपलोकादि जस्तोसुकै अग्रलोकमा उत्पन्न भएता पनि पुण्यको प्रभाव सकिए पछि तथा आयुसंस्कार सकिए पछि पुनः तल नै खस्छ। कुनै पनि लोक नित्य सुख छैन। त्यसैले विभङ्गपालिमा यसरी उल्लेख गरेको हो—

“उक्खित्ता पुञ्जतेजेन, कामरूपगति गता ।
 भवग्गं पि सम्पत्ता, पुनागच्छन्ति दुग्गति ॥
 ताव दीघायुका सत्ता, चवन्ति आयुसङ्ख्या ।
 नत्थि कोचि भवो निच्चो, इतिवुत्तं महेसिना ॥”

विभं. पा. पृ. ५०१.

१. ‘सञ्जाय वेदनाय च निरोधं’ पटि. म. भ. क. पृ. २१७.

आस्रवहरू पनि परिक्षीण हुन्छन् । आवुसो ! यस कारणले पनि
निर्वाण नै सुख हो भनी जान्नुपर्छ ।”

×

×

×

-
१. यस सूत्रका कुराहरू सरलरूपले बुझ्नको निमित्त लेखकको बु. गृ. भा-१, पृ. ९ मा उल्लिखित 'अनुपूर्वबिहार' शीर्षक अन्तर्गत हेर्नु सहायक सिद्ध हुने छ ।

मूल सूत्र—

१०।३५ यक्षप्रहार

यस्तो मैले सुनें १ ।

एक समय भगवान् राजगृहस्थित वेणुवनको कलन्दक-
निवापमा विहार गर्नु भएको थियो ।

त्यस समय आयुष्मान् सारिपुत्र र आयुष्मान् महामौद्ग-
ल्यायनहरू कपोलकन्दरमा बस्नुभएको थियो । त्यस समय भरखरै
केश क्षीर गरेका आयुष्मान् सारिपुत्र जुनेली रातमा एक समापत्ति
ध्यानमा खुला ठाउँमा बसिरहनु भएको थियो ।

त्यसबेला बुद्ध सहायक यक्षहरू केही कामले उत्तरदिशाबाट
दक्षिण दिशातिर जाँदै थिए । ती यक्षहरूले भरखरै केश क्षीर गरेका
आयुष्मान् सारिपुत्रलाई जुनेली रातमा खुला ठाउँमा बसिरहनु भएको
देखे । अनि एक यक्षले अर्को यक्षलाई यस्तो भन्थो—

“सौम्य ! मलाई यी श्रमणको शरीरमा प्रहार गर्न मन लाग्छ ।”

---

१. उदा. पा. पृ. १०८: यक्खपहारसुत्तं, मेघियवग्गो; अ क. पृ. १७१.

यसोभन्दा त्यो यक्षले सो यक्षलाई यस्तो भन्यो—

“सौम्य ! श्रमणलाई प्रहार गर्ने मन नगर । यी श्रमण उत्तम शीलवान् महद्दिक तथा महानुभाव सम्पन्न छन् ।”

दोश्रो पटक पनि सो यक्षले त्यो यक्षलाई यस्तो भन्यो—

“सौम्य ! मलाई यी श्रमणको शीरमा प्रहार गर्ने मन लाग्छ ।”

दोश्रो पटक पनि त्यो यक्षले सो यक्षलाई यस्तो भन्यो—

“सौम्य ! श्रमणलाई प्रहार गर्ने मन नगर । यी श्रमण उत्तम शीलवान् महद्दिक तथा महानुभाव सम्पन्न छन् ।”

तेश्रो पटक पनि सो यक्षले त्यो यक्षलाई यस्तो भन्यो—

“सौम्य ! मलाई यी श्रमणको शीरमा प्रहार गर्ने मन लाग्छ ।”

तेश्रो पटक पनि त्यो यक्षले सो यक्षलाई यस्तो भन्यो—

“सौम्य ! श्रमणलाई प्रहार गर्ने मन नगर । यी श्रमण उत्तम शीलवान् महद्दिक तथा महानुभाव सम्पन्न छन् ।”

किन्तु सो यक्षले त्यो यक्षको कुरा नसुनी आयुष्मान् सारिपुत्र स्थविरको शीरमा प्रहार गर्‍यो । जुन प्रहारले सात वा सडिसात हात-सम्मको हात्तीलाई पनि थुचुक्क पार्ने सक्छ, विशाल पर्वतलाई पनि फोर्ने सक्छ—त्यस्तो ठूलो प्रहार थियो । त्यसपछि ‘डाह भयो, डाह भयो’ भन्दै सो यक्ष त्यहीं नै महामर्कमा पतन भयो ।

आयुष्मान् महामौद्गल्यायनले अमानुषीय विशुद्ध दिव्य-चक्षुद्वारा सो यक्षले आयुष्मान् सारिपुत्र स्थविरको शीरमा प्रहार गरेको

देखनुभयो । अनि जहाँ आयुष्मान् सारिपुत्र हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ जानुभयो । त्यहाँ पुगेपछि आयुष्मान् सारिपुत्रसँग यस्तो सोध्नुभयो—

“आवुसो सारिपुत्र ! तपाईंलाई सञ्चो छ के ? तपाईंलाई यापन छ के ? केही दुःख त छैन ?”

“आवुसो मोद्गल्यायन ! मलाई सञ्चै छ, आवुसो मोद्गल्यायन ! मलाई यापनीय नै छ केवल मेरो शीर अलिकता दुख्छ ।”

“आश्चर्यहो, आवुसो सारिपुत्र ! अद्भूतहो, आवुसो सारिपुत्र ! कस्तो महद्दिक तथा महानुभाव सम्पन्न हुनुहुन्छ आयुष्मान् सारिपुत्र ! आवुसो सारिपुत्र ! यहाँ तपाईंलाई एक यक्षले प्रहार गर्‍यो । त्यो प्रहारले सात वा साँढेसात हातसम्मको हात्तीलाई पनि थुचुक्क पार्न सक्छ, विशाल पर्वतलाई पनि फोर्न सक्छ—यस्तो ठूलो प्रहार थियो । तर तपाईं आयुष्मान् सारिपुत्र भन्नुहुन्छ कि—“आवुसो मोद्गल्यायन ! मलाई सञ्चै छ । आवुसो मोद्गल्यायन ! मलाई यापनीय नै छ केवल मेरो शीर अलिकता दुख्छ ।”

“आवुसो मोद्गल्यायन ! आश्चर्यहो, आवुसो मोद्गल्यायन ! अद्भूतहो । आयुष्मान् महामोद्गल्यायन कति महद्दिक तथा कति महानुभाव सम्पन्न हुनुहुन्छ—जो कि यक्षलाई पनि देख्न सक्नुहुन्छ । हामीले त यसबखत पंशुपिशाचलाई पनि देख्न सक्दैनौं ।”

ती दुवै महानाग (—महापुरुष) हरूका बीच भइरहेको यो कुरा उत्तरीयमानुषीय विशुद्ध दिव्यश्रोतद्वारा भगवान्‌ले सुन्नु भयो ।

अनि यो कारणलाई बुझ्नुभई भगवान्‌ले त्यसबेला यो उदान
प्रकट गर्नुभयो—

“यस्स सेलूपमं चित्तं, ठितं नानुबकम्पति ।
विरत्तं रजनौयेसु, कोपनेय्य न कुप्पति ।
यस्सेवं भावितं चित्तं, कुतो तं दुक्खमेस्सती’ति ॥”

• अर्थ—

“शैलमय पर्वत समान रहेको चित्तलाई कसैले हल्लाउन नसके
भै रजनीयबाट विरक्त भइसकेको (पुरुष) पनि कोप गर्नु पर्ने ठाउँमा
पनि कोप गर्दैन । जसको चित्त ध्यानमा अम्प्यस्त छ त्यसलाई कहाँबाट
दुःख आउँछ र !”

×

×

×

मूल सूत्र—

९१।३६ गोलियानि भिक्षुलाई उपदेश

यस्तो मैले सुनें^१ ।

एक समय राजगृहको वेणुवनको कलन्दकनिवापमा भगवान् बसिरहुनु भएको थियो । त्यसबखत गोलियानि^२ (गोलिस्सानि) भन्ने अविनीत स्वभावका आरथियक भिक्षु थियो र कुनै कामको निमित्त सङ्घमा आएको थियो । अनि त्यहाँ गोलियानि भिक्षुको कारणमा आयुष्मान् सारिपुत्रले भिक्षुहरूलाई यस्तो भन्नुभयो —

आदरयुक्त हुनुपर्छ

“आवुसो ! सङ्घको बीचमा बस्ने आरथियक भिक्षुले सब्रह्यचारी प्रति आदर राख्ने तथा जेठा प्रति गौरव राख्नुपर्छ । आवुसो ! यदि

१. म. नि. II. पृ. १५६: गोलियानिसुत्तं, म. क. III. पृ. १२५,

स्याममा: 'गोलिस्सानिसुत्तं', सिंहलमा: 'गुलिस्सानिसुत्तं' ।

२. स्याममा: 'गोलिस्सानि', सिंहल र रोमनमा: 'गुलिस्सानि' ।

सब्रह्मचारी प्रति आदर र जेठा प्रति गौरब नराखने भएमा यसरी उसको बारेमा कुरा काट्ने ठाउँ हुन्छ—“स्वच्छन्द रूपले आरण्यिक भएर के गर्ने ! जसले आयुष्मान् सब्रह्मचारी प्रति गौरब राख्न पनि जान्दैन !” त्यसैले सङ्घको बीचमा बस्ने आरण्यिक भिक्षुले सब्रह्मचारी प्रति गौरब राख्न जान्नुपर्छ ।

आसन कुशल हुनुपर्छ

“आवुसो ! सङ्घको बीचमा बस्ने आरण्यिक भिक्षु यसरी आसन कुशल हुनुपर्छ—स्थविर भिक्षुहरूलाई घच्चा नलगाई (नानुपखज्ज) बस्नुपर्छ र नवक भिक्षुहरूलाई बसेको ठाउँबाट हटाउन हुन्न । आवुसो ! यदि सङ्घको बीचमा बस्ने आरण्यिक भिक्षु आसन कुशल हुन्न भने यसरी उसको बारेमा कुरा काट्ने ठाउँ हुन्छ—“स्वच्छन्दरूपले आरण्यिक भएर के गर्ने ! जो आयुष्मान् सङ्घको बीचमा बस्न पनि जान्दैन !” त्यसैले सङ्घको बीचमा बस्ने आरण्यिक भिक्षु आसन कुशल हुनुपर्छ ।

अभिसमाचारिकघर्म जान्नुपर्छ

“आवुसो ! सङ्घको बीचमा बस्ने आरण्यिक भिक्षुले अभिसमाचारिकघर्म^१ पनि जान्नुपर्छ । आवुसो ! यदि सङ्घको बीचमा बस्ने

---

१. भिक्षु नियम अनुसार गर्नुपर्ने विविध वत्तपटिवत्त अचरणहरू ।

आरण्यिक भिक्षुले अभिसमाचारिकघर्म जानेन भने यसरी उसको बारेमा कुरा काट्ने ठाउँ हुन्छ—“स्वच्छन्दरूपले एकलै आरण्यिक भएर के गर्ने ! जो आयुष्मान् अभिसमाचारिकघर्म पनि जान्दैन !” त्यसैले सङ्घको बीचमा बस्ने आरण्यिक भिक्षुले अभिसमाचारिकघर्म जान्नुपर्छ ।

यथासमय गाउँमा जानुपर्छ

“आवुसो ! सङ्घको बीचमा बस्ने आरण्यिक भिक्षुले बिहान सबेरै गाउँमा जानहुन्न र दिन बितिसकेपछि फर्कनु हुन्न । आवुसो ! यदि सङ्घको बीचमा बस्ने आरण्यिक भिक्षु बिहान सबेरै गाउँमा जान्छ र दिन बितिसकेपछि फर्कन्छ भने यसरी उसको बारेमा कुरा काट्ने ठाउँ हुन्छ—“स्वच्छन्दरूपले एकलै आरण्यिक भएर के गर्ने ! जो आयुष्मान् बिहान सबेरै गाउँमा जान्छ र दिन बितिसकेपछि फर्कन्छ ।” त्यसैले सङ्घको बीचमा बस्ने आरण्यिक भिक्षु बिहान सबेरै गाउँमा जान हुन्न र दिन बितिसकेपछि फर्कन हुन्न ।

कुलघरमा विचरण गर्न हुन्न

“आवुसो ! सङ्घको बीचमा बस्ने आरण्यिक भिक्षुले भोजन अघि र भोजनपछि कुलघरमा विचरण गर्न हुन्न । आवुसो ! यदि सङ्घको बीचमा बस्ने आरण्यिक भिक्षु भोजन अघि र भोजनपछि कुलघरमा विचरण गर्छ भने उसमाथि यसरी कुरा काट्ने ठाउँ हुन्छ—

“स्वच्छन्दरूपले एकलै आरण्यिक हुने यो आयुष्मान् विकाल समयमा घेरै हिङ्छ र सङ्घको बीचमा बसेर पनि त्यस्तै हिङ्छ ।” त्यसैले सङ्घको बीचमा बस्ने आरण्यिक भिक्षु भोजन अधि र भोजनपछि कुलगृहमा विचरण गर्नुहुन्न ।

चञ्चलचपल हुन हुँदैन

“आवुसो ! सङ्घको बीचमा बस्ने आरण्यिक भिक्षु चञ्चलचपल (उद्वृत्तचञ्चलचापल्यं) हुनु हुन्न । आवुसो ! यदि सङ्घको बीचमा बस्ने आरण्यिक भिक्षु चञ्चलचपल हुन्छ भने यसको बारेमा यसरी कुरा काट्ने ठाउँ हुन्छ—“स्वच्छन्दरूपले एकलै आरण्यिक भई बस्ने यो आयुष्मान् चञ्चलचपल रहेछ ।” त्यसैले सङ्घको बीचमा बस्ने आरण्यिक भिक्षु चञ्चलचपल हुनु हुन्न ।

अमुखर हुनुपर्छ

“आवुसो ! सङ्घको बीचमा बस्ने आरण्यिक भिक्षु अमुखर तथा जयाभाबी नबोल्ने हुनुपर्छ । आवुसो ! यदि सङ्घको बीचमा बस्ने आरण्यिक भिक्षु मुखर तथा जयाभाबी बोल्ने हुन्छ भने उसमाथि यसरी कुरा काट्ने ठाउँ हुन्छ—“स्वच्छन्दरूपले एकलै आरण्यिक भएर के गर्ने ! जो मुखर तथा जयाभाबी बोल्छ !” आवुसो ! त्यसैले सङ्घको बीचमा बस्ने आरण्यिक भिक्षु मुखर तथा जयाभाबी नबोल्ने हुनुपर्छ ।

आज्ञाकारी हुनुपर्छ

“आवुसो ! सङ्घको बीचमा बस्ने आरण्यिक भिक्षु आज्ञाकारी तथा कल्याणमित्र हुनुपर्छ । आवुसो ! यदि सङ्घको बीचमा बस्ने आरण्यिक भिक्षु अनाज्ञाकारी र अकल्याणकारी मित्रको रूपमा देखिन्छ भने उसमाथि यसरी कुरा काट्ने ठाउँ हुन्छ—“स्वच्छन्दरूपले एकलै आरण्यिक भएर के गर्ने ! जो आयुष्मान् अनाज्ञाकारी र अकल्याणकारी मित्रको रूपमा देखिन्छ !” त्यसैले संघको बीचमा बस्ने आरण्यिक भिक्षु आज्ञाकारी र कल्याणमित्र हुनुपर्छ ।

इन्द्रिय संयम गर्नुपर्छ

“आवुसो ! आरण्यिक भिक्षुले इन्द्रिय संयम गर्नुपर्छ । आवुसो ! यदि आरण्यिक भिक्षुले इन्द्रिय संयम गर्दैन भने उसको बारेमा यसरी कुरा काट्ने ठाउँ हुन्छ—“स्वच्छन्दरूपले एकलै आरण्यिक भएर के गर्ने ! जो आयुष्मान्को इन्द्रिय संयम छैन !” त्यसैले आरण्यिक भिक्षुले इन्द्रिय संयम राख्न सक्नुपर्छ ।

भोजन मात्रा ज्ञान

“आवुसो ! आरण्यिक भिक्षुले भोजन मात्रा ज्ञान गर्नुपर्छ । आवुसो ! यदि आरण्यिक भिक्षु भोजन मात्रा ज्ञान जान्दैन भने उसको बारेमा यसरी कुरा काट्ने ठाउँ हुन्छ—“स्वच्छन्दरूपले एकलै आरण्यिक

भएर के गर्ने ! जो आयुष्मान् भोजन मात्राज्ञान पनि जान्दैन !”
त्यसैले आरण्यिक भिक्षुले भोजन मात्राज्ञान जान्न सक्नुपर्छ ।

जागृतभई बस्नुपर्छ

“आवुसो ! आरण्यिक भिक्षु जागृतभई बस्नुपर्छ । आवुसो !
यदि आरण्यिक भिक्षु जागृतभई बसेन भने उसको बारेमा यसरी कुरा
काट्ने ठाउँ हुन्छ—“स्वच्छन्द भई एकलै आरण्यिक भएर के गर्ने !
जो आयुष्मान् जागृत भएर बस्दैन ।” त्यसैले आरण्यिक भिक्षु जागृतभई
बस्नु सक्नुपर्छ ।

वीर्यवान् हुनुपर्छ

“आवुसो ! आरण्यिक भिक्षु वीर्यवान् भएर बस्न सक्नुपर्छ ।
यदि आरण्यिक भिक्षु वीर्यवान् भएर बसेन भने उसको बारेमा यसरी
कुरा काट्ने ठाउँ हुन्छ—“स्वच्छन्द भएर एकलै आरण्यिक भएर के
गर्ने ! जो आयुष्मान् मलछी र वीर्यहीन छ ।” त्यसैले आरण्यिक भिक्षु
वीर्यवान् भई बस्न सक्नुपर्छ ।

स्मृतिमान् भई बस्नुपर्छ

“आवुसो ! आरण्यिक भिक्षु स्मृतिमान् भई बस्नुपर्छ । यदि
आरण्यिक भिक्षु स्मृतिमान् भई बस्दैन भने उसको बारेमा यसरी कुरा

काट्ने ठाउँ हुन्छ—“स्वच्छन्दरूपले एकलै आरण्यिक भएर के गर्ने ! जो आयुष्मान् त्रिस्मृति भएर बस्छ !” त्यसैले आरण्यिक भिक्षु स्मृतिमान् भई बस्न सक्नुपर्छ ।

समाहित हुनुपर्छ

“आवुसो ! आरण्यिक भिक्षु समाहित भई बस्नुपर्छ । आवुसो ! यदि आरण्यिक भिक्षु समाहित भई बसेन भने उसको बारेमा यसरी कुरा काट्ने ठाउँ हुन्छ—“स्वच्छन्दरूपले एकलै आरण्यिक भएर के गर्ने ! जो आयुष्मान् असमाहित बस्छ ।” त्यसैले आरण्यिक भिक्षु समाहित भई बस्नुपर्छ ।

प्रज्ञावान् हुनुपर्छ

“आवुसो ! आरण्यिक भिक्षु प्रज्ञावान् हुनुपर्छ । आवुसो ! यदि आरण्यिक भिक्षु प्रज्ञाहीन भयो भने उसको बारेमा यसरी कुरा काट्ने ठाउँ हुन्छ—“स्वच्छन्दरूपले एकलै अरण्यमा बसेर के गर्ने ! जो आयुष्मान् प्रज्ञाहीन भई बस्छ ।” आवुसो ! त्यसैले आरण्यिक भिक्षु प्रज्ञावान् भई बस्नुपर्छ ।

घमं र विनयमा ध्यानविनुपर्छ

“आवुसो ! आरण्यिक भिक्षुले अभिघमं र विनयमा ध्यानविनुपर्छ । आरण्यिक भिक्षुसँग अभिघमं र विनय सम्बन्धमा प्रश्न सोच्ने पनि

हुन्छन् । आवुसो ! यदि अभिषमं र विनय सम्बन्धमा प्रश्न सोध्दा आरण्यिक भिक्षुले सन्तुष्ट पार्न सकेन भने उसको बारेमा यसरी कुरा काट्ने ठाउँ हुन्छ—“स्वच्छन्दरूपले एक्लै आरण्यिक भएर के गर्ने ! जो आयुष्मान् अभिषमं र विनय सम्बन्धमा प्रश्न सोध्दा सन्तुष्ट पार्न सक्दैन ।” त्यसैले आरण्यिक भिक्षुले अभिषमं र विनयमा ध्यानदिनुपर्छ ।

आरूप्यमा तल्लीन हुनुपर्छ

“आवुसो ! आरण्यिक भिक्षु जो त्यो शान्तमय विमोक्ष र रूपबाट उँभो गएको आरूप्य हो त्यसमा तल्लीन हुनुपर्छ । आवुसो ! आरण्यिक भिक्षुसँग यस्तो ध्यानसम्बन्धी प्रश्न सोध्ने पनि हुन्छन् । आवुसो ! यस्तो विषयमा प्रश्न सोध्दा यदि राम्ररी जवाफ दिन सकेन भने उसको बारेमा यसरी कुरा काट्ने ठाउँ हुन्छ—“स्वच्छन्दरूपले एक्लै आरण्यिक भएर के गर्ने ! जो आयुष्मान् यस्तो प्रश्नको उत्तर राम्ररी दिन सक्दैन ।” त्यसैले आरण्यिक भिक्षु शान्तमय विमोक्ष र रूपबाट उँभो गएको आरूप्यमा तल्लीन हुनुपर्छ ।

उत्तरीय मनुष्यधर्ममा संलग्न हुनुपर्छ

“आवुसो ! आरण्यिक भिक्षु उत्तरीय मनुष्यधर्ममा संलग्न हुनुपर्छ । आवुसो ! आरण्यिक भिक्षुसँग उत्तरीय मनुष्यधर्म सम्बन्धी

-
१. यहाँ उत्तरीय मनुष्यधर्म भन्नाले सबै प्रकारका लोकोत्तर धर्महरू भनिएको हो । पपं. सू. III. पृ. १२७: गुलिस्तानिसुत्तवण्णना ।

प्रश्न सोधने पनि हुन्छन् । आवुसो ! यदि उत्तरीय मनुष्यघर्म सम्बन्धी प्रश्न सोधदा राम्ररी उत्तर दिन सकेन भने उसको बारेमा यसरी कुरा काट्ने ठाउँ हुन्छ—“स्वच्छन्दरूपले एकलै आरण्यिक भएर के गर्ने ! जो आयुष्मान् असको निमित्त प्रव्रजित भएको छ त्यो उत्तरीय मनुष्यघर्म जान्दैन ।” आवुसो ! त्यसैले आरण्यिक भिक्षु उत्तरीय मनुष्यघर्ममा संलग्न हुनुपर्छ ।”

यस्तो भन्नुहुँदा आयुष्मान् महामौद्गल्यायनले आयुष्मान् सारिपुत्रसँग यस्तो सोध्नुभयो—“आवुसो ! सारिपुत्र ! आरण्यिक भिक्षुले मात्र यी घर्महरूलाई ग्रहण गरी बस्नुपर्छ कि ग्रामवासी भिक्षुहरूले पनि ?”

“आवुसो मौद्गल्यायन ! अरण्यवासी भिक्षुले त यी घर्महरू ग्रहण गरी बस्नुपर्छ भने ग्रामवासीहरूको त कुरै भएन ।”

×

×

×

मूल सूत्र—

९२।३७ छन्नलाई उपदेश

यस्तो मैले सुनें १ ।

एक समय भगवान् राजगृहस्थित कलन्दकनिवापमा बस्नु भएको थियो । त्यसबखत आयुष्मान् सारिपुत्र, आयुष्मान् महाचुन्द तथा आयुष्मान् छन्न गृद्धकूट पर्वतमा बस्नु भएको थियो । त्यसबखत आयुष्मान् छन्न सारि बिरामी थिए । अनि सन्ध्यासमयमा ध्यानबाट उठी आयुष्मान् सारिपुत्र जहाँ आयुष्मान् महाचुन्द हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ जानुभयो । त्यहाँ पुगेपछि आयुष्मान् महाचुन्दलाई यसो भन्नुभयो— “आवुसो चुन्द ! रोगको बारेमा सोच्नको निमित्त हामी आयुष्मान् छन्नकहाँ जाऔं ।” “हुन्छ” भनी आयुष्मान् महाचुन्दले आयुष्मान् सारिपुत्रलाई प्रत्युत्तर दिनुभयो ।

अनि आयुष्मान् महाचुन्द र आयुष्मान् सारिपुत्र जहाँ आयुष्मान् छन्न थिए त्यहाँ जानुभयो । त्यहाँ पुगेपछि आयुष्मान्

१. म. नि. III. पृ. ३५२: छन्नोवादसुत्तं, अ. क. IV. पृ. १७७.

छन्नसँग कुशलक्षेम कुरा गर्नुभयो । कुशलक्षेम कुरा गरिसक्नु भएपछि एक छेउमा बस्नुभयो । एक छेउमा बस्नु भएका आयुष्मान् सारिपुत्रले आयुष्मान् छन्नलाई यसो भन्नुभयो—“आवुसो छन्न ! तपाईंलाई सञ्चो छैन के ?”

“आवुसो सारिपुत्र ! मलाई सञ्चो छैन...सारै बेदना छ । आवुसो सारिपुत्र ! कुनै बलवान् पुरुषले घार भएको तरबारको टुप्पोले टाउकोमा घोचे जस्तै मेरो शीरमा वायुले घोच्छ...। आवुसो सारिपुत्र ! कुनै बलवान् पुरुषले डोरीले शीरमा बेसकरी बाँधे जस्तै मेरो शीर बेसकरी दुच्छ.....। आवुसो सारिपुत्र ! कुनै गोघातक वा उसको अन्तेवासीले चूपीले गाईको पेट चिरे भैं मेरो पेटमा शोला हान्छ...। आवुसो सारिपुत्र ! जस्तै कुनै बलवान् दुइजना पुरुषहरूले दुबल पुरुषलाई हातखट्टा समाती भुङ्गोमा वल्टाई पल्टाई पिह्रस्याउँछन् त्यस्तैगरी आवुसो सारिपुत्र ! मेरो शरीरमा अधिक डाह हुन्छ । आवुसो सारिपुत्र ! मलाई सञ्चो छैन...। आवुसो सारिपुत्र ! शस्त्र ल्याउनेछु (=सत्थं आहरिस्सामि) म बाँच्न चाहन् ।”

“आयुष्मान् छन्नले शस्त्र नल्याऊन् । आयुष्मान् छन्नले यापन गरुन् । हामी आयुष्मान् छन्नको यापन भएको हेर्न चाहन्छौं । यदि आयुष्मान् छन्नको निमित्त पथ्य भोजन छैन भने म आयुष्मान् छन्नको निमित्त पथ्य भोजन खोज्नेछु । यदि आयुष्मान् छन्नको निमित्त पथ्य औषधी छैन भने म आयुष्मान् छन्नको निमित्त पथ्य औषधी खोज्नेछु । यदि आयुष्मान् छन्नलाई अनुकूल उपस्थाक छैन भने आयुष्मान्

छन्नलाई म उपस्थान गर्नेछु । आयुष्मान् छन्नले शस्त्र नत्याऊन् ।
आयुष्मान् छन्नले यापन गर्नु । हामी आयुष्मान् छन्नको यापन भएको
हेर्न चाहन्छौं ।”

“आवुसो सारिपुत्र ! मेरो निमित्त पथ्य भोजन नभएको होइन
न त पथ्य औषधी नै नभएको हो, न त अनुकूल उपस्थाक नभएको हो ।
किन्तु आवुसो सारिपुत्र ! मैले चाहिँ शास्तालाई दीर्घकालदेखि भक्ति र
प्रेमपूर्वक सेवन गर्दै आएको छु । आवुसो सारिपुत्र ! श्रावकको निमित्त
यो योग्य पनि हो कि जो शास्ताप्रति भक्ति र प्रेमपूर्वक सेवन गर्दै
अभक्ति र अप्रेमपूर्वक होइन । आवुसो सारिपुत्र ! ‘निर्दोष भई छन्न
भिक्षु शस्त्र त्याउँछ’ भनी जान्नुहोस् ।”

“यदि आयुष्मान् छन्न वचन बिनुहुन्छ भने हामी आयुष्मान्संग
केही सोच्न चाहन्छौं ।”

“आवुसो सारिपुत्र ! सोच्नुहोस् सुनेर बुझ्नेछु (सुनेर उत्तर
दिनेछु) ।”

“आवुसो छन्न ! चक्षु, चक्षुविज्ञान र चक्षुविज्ञानद्वारा जानिने
धर्मलाई ‘यो मेरो हो, यो म हुँ, यो मेरो आत्मा हो’ भनी सम्झनु
हुन्छ के ? आवुसो छन्न ! श्रोत, श्रोतविज्ञान र श्रोतविज्ञानद्वारा जानिने
धर्मलाई...घ्राण, घ्राणविज्ञान र घ्राणविज्ञानद्वारा जानिने धर्मलाई...

-
१. ‘अनुपवज्जं छन्नो भिक्खु सत्थं आहरिस्सती’ति एवमेतं, आवुसो
सारिपुत्त, घारेही’ति । म. नि. III. पृ. १५४: छन्नोवादसुत्तं ।

जिह्वा, जिह्वाविज्ञान र जिह्वाविज्ञानद्वारा जानिने धर्मलाई...काय, कायविज्ञान र कायविज्ञानद्वारा जानिने धर्मलाई...मन, मनविज्ञान र मनविज्ञानद्वारा जानिने धर्मलाई 'यो मेरो हो, यो म हुँ, यो मेरो आत्मा हो' भनी सम्झनु हुन्छ के ?”

“आवुसो सारिपुत्र ! चक्षु, चक्षुविज्ञान र चक्षुविज्ञानद्वारा जानिने धर्मलाई 'न यो मेरो हो, न यो म हुँ र न यो मेरो आत्मा हो' भनी सम्झन्छु । श्रोत...घ्राण...जिह्वा...काय...मन, मनविज्ञान र मनविज्ञानद्वारा जानिने धर्मलाई 'न यो मेरो हो, न यो म हुँ र न यो मेरो आत्मा हो' भनी सम्झन्छु ।”

“आवुसो छन्न ! चक्षु, चक्षुविज्ञान र चक्षुविज्ञानद्वारा जानिने धर्ममा के देखेर के जानेर चक्षु, चक्षुविज्ञान र चक्षुविज्ञानद्वारा जानिने धर्ममा 'न यो मेरो हो, न यो म हुँ र न यो मेरो आत्मा हो' भनी सम्झनु भएको नि ? श्रोत...घ्राण.....जिह्वा...काय...मन, मनविज्ञान र मनविज्ञानद्वारा जानिने धर्ममा के देखेर के जानेर मन, मनविज्ञान र मनविज्ञानद्वारा जानिने धर्ममा 'न यो मेरो हो, न यो म हुँ र न यो मेरो आत्मा हो' भनी सम्झनु भएको नि !”

“आवुसो सारिपुत्र ! चक्षु, चक्षुविज्ञान र चक्षुविज्ञानद्वारा जानिने धर्ममा निरोध देखेर; निरोधलाई जानेर; चक्षु, चक्षुविज्ञान र चक्षुविज्ञानद्वारा जानिने धर्ममा 'न यो मेरो हो, न यो म हुँ र न यो मेरो आत्मा हो' भनी सम्झन्छु ।

यस्तो भन्दा आयुष्मान् महाचुन्दले आयुष्मान् छन्नलाई यस्तो भन्नुभयो—“आवुसो छन्न ! त्यसैले यो पनि वहाँ भगवान्को शासन (= घर्म) हो भनी भनिएको हो जसलाई नित्य मनमा राख्नुपर्छ । (दृष्टिमा) निश्चित हुनेको (चित्त) चलन हुन्छ, अनिश्चित हुनेको (चित्त) चलन हुन्न । चलन नहुनेको शान्त हुन्छ र शान्त हुनेको तृष्णा हुन्न । तृष्णा नहुनेको गमनागमन^१ (= च्युति उत्पत्ति) हुन्न । गमनागमन नहुनेको च्युति उत्पत्ति हुन्न । च्युति र उत्पत्ति नभएपछि न यहाँ, न त्यहाँ, न दुबैको बीचमा हुन्छ । यही नै दुःखको अन्त हो ।”

त्यसपछि यो अववादद्वारा अववाद (= अर्ति) दिई आयुष्मान् सारिपुत्र र आयुष्मान् महाचुन्द आसनबाट उठी जानुभयो ।

आयुष्मान् छन्नको गति

Dhamma.Digital

अनि आयुष्मान् सारिपुत्र र आयुष्मान् महाचुन्द गइसकेपछि आयुष्मान् छन्नले शस्त्र त्याए^१ । अनि आयुष्मान् सारिपुत्र जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ जानुभयो । त्यहाँ पुग्नुभई भगवान्लाई अभिवादन गरी एक छेउमा बस्नुभयो । एक छेउमा बस्नुभएका आयुष्मान् सारिपुत्रले भगवान्लाई यस्तो भन्नुभयो—“भन्ते ! आयुष्मान् छन्नले आत्महत्या गरे । उनको गति कस्तो भयो होला ? उनको अभिसम्पराय के भएको रहेछ ?”

“सारिपुत्र ! छन्न भिक्षुले तिम्रीहरूको अगाडि आफू दोषरहित^१

१. जन्म हुनको निमित्त बर्हाबाट च्युत हुने चित्त 'गमन' र जहाँ जन्म

भएको कुरा भने होइन ?”

“भन्ते ! पुण्ड्रजिर भन्ने वज्जिगाउँ छ । वहाँ आयुष्मान् छत्रका मित्रकुलहरू, सुहृदयकुलहरू तथा उपवज्ज (= हरहमेशा जाने) कुलहरू पनि छन् ।”

“सारिपुत्र ! छत्र भिक्षुको मित्रकुलहरू, सुहृदयकुलहरू तथा उपवज्ज कुलहरू हुन सक्छन् । सारिपुत्र ! यत्तिकैले म ‘सउपवज्जो’

हुनु पर्ने हो त्यहाँ जन्मिने चित्त ‘आगमन’ भनिएको हो । पपं. सू.

IV. पृ. २०७: छन्नोवादमुत्तवण्णता ।

२. ‘शस्त्र त्याए’ भनेको मतलब काट्न सक्ने कुनै शस्त्र अथवा छुराद्वारा आफ्नो गर्धनको तली काटे । त्यसबखत उनलाई मरण भय उत्पन्न भयो । गतिनिमित्त पनि देखे । अनि त्यसबखत उनले आफू पृथग्जन भएको बुझेर विरक्तिई विषयना ध्यान गरी संस्कारलाई परिग्रह गर्दै अरहत्व प्राप्त गरी समशीषिको रूपले परिनिर्वाण भए । अरहत्व पनि प्राप्त हुने मृत्यु पनि हुनेलाई ‘समशीषि’ भनिन्छ । पपं. सू. IV. पृ. २०७: छन्नोवादमुत्तवण्णता ।

३. यद्यपि यो कुरा स्थविर पृथग्जन छँदा नै भनिएको थियो । तदन्तर उनी परिनिर्वाण भएका थिए । भगवान्‌ले चाहि उही कारणलाई ग्रहण गर्नु भई यसो भन्नु भएको हो भनी पपं. सू. IV. पृ. २०८ छन्नोवादमुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

(=सदोषी) भनी भन्दिन । सारिपुत्र ! जसले यो देहलाई त्यागी भर्को देह ग्रहण गर्छ त्यस्तालाई म 'सउपवज्जो' (=दोष सहित) भन्दछु । **छन्न भिक्षुमा** त्यो छैन । सारिपुत्र ! **छन्न भिक्षु** दोष रहित भएर नै आत्महत्या गरे भन्ने कुरा तिम्रीले धारण गर ।”

भगवान्‌ले यस्तो भन्नुभएपछि आयुष्मान् सारिपुत्रले भगवान्‌को भाषणलाई अभिनन्दन गर्नुभयो ।

×

×

×

मूल सूत्र—

९३।३८ पिण्डपात्र शुद्धि

शून्यता समापत्ति नै महापुरुष समापत्ति हो

यस्तो मंले सुते ।

एक समय भगवान् राजगृहस्थित वेणुवनको कलन्दक-
निवापमा बस्नुभएको थियो । अनि सन्ध्या समयमा ध्यानबाट उठी
आयुष्मान् सारिपुत्र जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ जानुभयो । त्यहाँ
पुनःपुनः भगवान्लाई अभिवादन गरी एक छेउमा बस्नुभयो । एक
छेउमा बस्नुभएका आयुष्मान् सारिपुत्रलाई भगवान्ले यस्तो भन्नु-
भयो—

“सारिपुत्र ! तिम्रा इन्द्रियहरू प्रसन्न छन् र तिम्रो शरीरवर्ण
परिशुद्ध तथा स्वच्छ छ । सारिपुत्र ! तिम्री हिजोआज कुन समापत्तिमा
घेरे बस्छौ ?”

१. म. नि. III. पृ. ३६८: पिण्डपातपरिसुद्धिसुत्तं, अ. क. IV.
पृ. २२१.

“भन्ते ! आजकल म शून्यतासमापत्तिमा घेरं बस्छु ।”

“साधु सारिपुत्र ! साधु ! तिमि हिजोभाज महापुरुषहरू बस्ने समापत्तिमा घेरं बस्छौ । सारिपुत्र ! शून्यतासमापत्ति भनेको नै महापुरुषसमापत्ति हो ।

प्रत्यवेक्षणा गर्नुपर्छ

१-“सारिपुत्र ! यदि भिक्षु चाहन्छ भने शून्यतासमापत्तिमा घेरं बस्नुपर्छ । सारिपुत्र ! सो भिक्षुले ‘जुन बाटो गरी म गाउँमा भिक्षाटन् गर्छु, जुन ठाउँमा भिक्षाटन् गर्ने र जुन बाटो गरी भिक्षाटन्-बाट फर्केर आएँ—ती स्थानहरूमा जुन चक्षुविज्ञेय रूपहरू हुन् तिनैहरूमा इच्छा, राग, द्वेष तथा मोह अथवा कुनै किशिमको मनमा प्रतिघ छ कि?’ भनी प्रत्यवेक्षणा गरी हेर्नुपर्छ । सारिपुत्र ! यसरी प्रत्यवेक्षणा गरी हेर्दा यदि...ती स्थानहरूमा जुन चक्षुविज्ञेय रूपहरू हुन् तिनैहरूमा इच्छा, राग, द्वेष तथा मोह अथवा कुनै किशिमको मनमा प्रतिघ छ भन्ने जानेमा, सारिपुत्र ! सो भिक्षुले ती नै पापक अकुशल धर्महरूलाई त्याग्ने कोशिस गर्नुपर्छ । सारिपुत्र ! प्रत्यवेक्षणा गरी हेर्दा यदि भिक्षुले त्यस्तो छैन भन्ने जानेमा, सारिपुत्र ! सो भिक्षु सोही प्रीति प्रामोदघ कुशल धर्ममा दिनरात बस्नुपर्छ ।

२-“सारिपुत्र ! पुनः सो भिक्षुले ‘जुन बाटो गरी म गाउँमा भिक्षाटन् गर्छु, जुन ठाउँमा भिक्षाटन् गर्ने र जुन बाटो गरी भिक्षाटन्-बाट फर्केर आएँ—ती स्थानहरूमा जुन श्रोतविज्ञेय शब्दहरू हुन्...

घ्राणविज्ञेय गन्धहरू हुन्...जिह्वाविज्ञेय रसहरू हुन्...कायविज्ञेय स्पर्श-
हरू हुन्...तथा मनविज्ञेय धर्महरू हुन् तिनीहरूमा इच्छा, राग, द्वेष
तथा मोह अथवा कुनै किशिमको मनमा प्रतिघ छ कि ?' भनी प्रत्यवेक्षणा
गरी हेर्नुपछं । सारिपुत्र ! यसरी प्रत्यवेक्षणा गरी हेर्दा यदि...ती
स्थानहरूमा जुन मनविज्ञेय धर्महरू हुन् तिनीहरूमा इच्छा,...अथवा कुनै
किशिमको मनमा प्रतिघ छ भन्ने जानेमा, सारिपुत्र ! सो भिक्षुले ती नै
पापक अकुशल धर्महरूलाई त्याग्ने कोशिस गर्नुपछं । सारिपुत्र !
प्रत्यवेक्षणा गरी हेर्दा यदि भिक्षुले त्यस्तो छैन भन्ने जानेमा, सारिपुत्र !
सो भिक्षु त्यही प्रीतिप्रामोदघ कुशल धर्ममा दिनरात बस्नुपछं ।

३-“सारिपुत्र ! पुनः सो भिक्षुले यसरी प्रत्यवेक्षणा गरी हेर्नुपछं
—‘मेरा पञ्चकामहरू हटेका छन् कि छैनन् ?’ सारिपुत्र ! यदि
प्रत्यवेक्षणा गरी हेर्दा ‘हटेका छैनन्’ भन्ने जाने भने सारिपुत्र ! सो
भिक्षुले पञ्चकामगुणहरूलाई हटाउनको निमित्त कोशिस गर्नुपछं ।
सारिपुत्र ! यदि प्रत्यवेक्षणा गरी हेर्दा पञ्चकामगुणहरू हटेका छन्
भन्ने जाने भने सारिपुत्र ! सो भिक्षु सोही प्रीतिप्रामोदघ कुशलधर्ममा
दिनरात बस्नुपछं ।

४-“सारिपुत्र ! पुनः सो भिक्षुले यसरी प्रत्यवेक्षणा गरी हेर्नुपछं
—‘मेरा पञ्चनीवरणहरू हटेका छन् कि छैनन् ?’ सारिपुत्र ! यदि
प्रत्यवेक्षणा गरी हेर्दा ‘हटेका छैनन्’ भन्ने जाने भने सारिपुत्र ! सो
भिक्षुले पञ्चनीवरणहरूलाई हटाउनको निमित्त कोशिस गर्नुपछं ।
सारिपुत्र ! यदि प्रत्यवेक्षणा गरी हेर्दा पञ्चनीवरणहरू हटिसकेका छन्

भन्ने जाने भने सारिपुत्र ! सो भिक्षु सोही प्रीतिप्रामोदघ कुशलघर्ममा दिनरात बस्नुपर्छ ।

५—“सारिपुत्र ! पुनः सो भिक्षुले यसरी प्रत्यवेक्षणा गरी हेर्नुपर्छ—
—‘के मैले पञ्चोपादानस्कन्धहरूलाई जानिसकें?’ सारिपुत्र ! यदि प्रत्यवेक्षणा गरी हेर्दा ‘जानेको छैन’ भन्ने जाने भने सारिपुत्र ! सो भिक्षुले पञ्चोपादानस्कन्धहरूलाई जान्नको निमित्त कोशिस गर्नुपर्छ । सारिपुत्र ! यदि प्रत्यवेक्षणा गरी हेर्दा पञ्चोपादानस्कन्धहरूलाई ‘जानेको छु’ भन्ने जाने भने सारिपुत्र ! सो भिक्षु सोही प्रीतिप्रामोदघ कुशल-घर्ममा दिनरात बस्नुपर्छ ।

६—“सारिपुत्र ! पुनः सो भिक्षुले यसरी प्रत्यवेक्षणा गरी हेर्नुपर्छ—
—‘के मैले चारसतिपट्टानलाई भाविता गरेको छु?’ सारिपुत्र ! यदि प्रत्यवेक्षणा गरी हेर्दा ‘चारसतिपट्टानलाई भाविता गरेको छैन’ भन्ने जाने भने सारिपुत्र ! सो भिक्षुले चारसतिपट्टान भावना गर्नको निमित्त कोशिस गर्नुपर्छ । सारिपुत्र ! यदि प्रत्यवेक्षणा गरी हेर्दा ‘मैले चारसति-पट्टानलाई भाविता गरेको छु’ भन्ने जानेमा सारिपुत्र ! सो भिक्षु सोही प्रीतिप्रामोदघ कुशलघर्ममा दिनरात बस्नुपर्छ ।

७—“सारिपुत्र ! पुनः सो भिक्षुले यसरी प्रत्यवेक्षणा गरी हेर्नुपर्छ—
—‘के मैले चार सम्यक् प्रधानलाई भाविता गरेको छु?’... ८—‘के मैले चार ऋद्धिपादलाई भाविता गरेको छु?’... ९—‘के मैले पञ्चेन्द्रियलाई भाविता गरेको छु?’... १०—‘के मैले पञ्चबललाई भाविता गरेको छु?’... ११—‘के मैले सप्तबोध्यङ्गलाई भाविता गरेको छु?’...

१२-‘के मैले आर्यअष्टाङ्गिकमार्गलाई भाविता गरेको छु?’... १३-‘के मैले समथ र विषयनालाई भाविता गरेको छु?’... १४-‘के मैले विदचा र विमुक्तिलाई साक्षात्कार गरेको छु?’ सारिपुत्र ! यदि प्रत्यवेक्षणा गरी हेर्दा ‘विदचा र विमुक्तिलाई साक्षात्कार गर्न सकेको छैन’ भन्ने जाने भने सारिपुत्र ! सो भिक्षुले विदचा र विमुक्तिलाई साक्षात्कार गर्नेको निमित्त कोशिस गर्नुपर्छ । सारिपुत्र ! यदि प्रत्यवेक्षणा गरी हेर्दा ‘मैले विदचा र विमुक्तिलाई साक्षात्कार गरिसकेको छु’ भन्ने जानेमा सारिपुत्र ! सो भिक्षु सोही प्रीतिप्रामोदच कुशलधर्ममा दिनरात बस्नुपर्छ ।

“सारिपुत्र ! बतीत समयमा जो श्रमण वा ब्राह्मणहरूले आफ्नो जीविका (पिण्डपातं) परिशुद्ध गरे ती सबैले यसरी नै (माथि उल्लेख भए जस्तै) प्रत्यवेक्षणा गरी जीविका परिशुद्ध गरेका थिए । सारिपुत्र ! बनागत समयमा जो श्रमण वा ब्राह्मणहरूले जीविका परिशुद्ध गर्नेछन् ती सबैले यसरी नै प्रतिवेक्षणा गरी जीविका परिशुद्ध गर्नेछन् । सारिपुत्र ! वर्तमान समयमा जो श्रमण वा ब्राह्मणहरूले जीविका परिशुद्ध गर्नेछन् ती सबैले यसरी नै प्रत्यवेक्षणा गरी जीविका परिशुद्ध गर्नेछन् । सारिपुत्र ! त्यसैले ‘प्रत्यवेक्षणा गरी प्रत्यवेक्षणा गरी जीविका (पिण्डपातं) परिशुद्ध गर्नेछु’ भनी सिक्नुपर्छ ।”

भगवान्‌ले यति भन्नुभएपछि सन्तुष्ट हुनु भएका आयुष्मान् सारिपुत्रले भगवान्‌को भाषणलाई अभिनन्दन गर्नुभयो ।

मूल सूत्र—

९४।३९ धनञ्जानि ब्राह्मणसंग सारिपुत्र

यस्तो मंले सुनें^१ ।

एक समय भगवान् राजगृहस्थित वेणुवनको कलन्दक-निवापमा बसिरहनुभएको थियो । त्यस समय आयुष्मान् सारिपुत्र घेरे भिक्षुसङ्घका साथ दक्षिणागिरिमा चारिका गर्दै हुनुहुन्थ्यो । अनि एक भिक्षु राजगृहमा वर्षावास गरिसकेपछि जहाँ दक्षिणागिरि हो, जहाँ आयुष्मान् सारिपुत्र हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए ।...

×

×

×

१. म. नि. II. पृ. ४४६: धनञ्जानिसुत्तं, अ. क. III. पृ. २६५.

२. यहाँका अरू बाँकी कुरा सबै बु. ब्रा. भा-२, पृ. ३६८ मा हेर्नु ।

मूल सूत्र—

९५।४० सूचिमुखी परिव्राजिकासंग

एक समय आयुष्मान् सारिपुत्र राजगृहस्थित वेणुवनको कलन्दकनिबापमा बस्तुभएको थियो' ।

अनि आयुष्मान् सारिपुत्र पूर्वाह्न समयमा चीवर पहिरी पात्र-चीवर ग्रहण गरी भिक्षाटनार्थ राजगृहमा जानुभयो ।...

(यस सूत्रको सबै कुरा लेखकको बु. म. भाग-२, पृ. २६२ मा समुल्लेख भएको हुँदा उहाँ हेर्नु ।)

×

✕

✕

-
१. सं. नि. II. पृ. ४५३: सूचिमुखीसुत्तं, सारिपुत्तसंगुत्तं; अ. क. II. पृ. २५३.

मूल सूत्र—

९६।४१ अन्यतीर्थीय परिव्राजकाराममा

एक समय भगवान् राजगृहस्थित वेणुवनमा बस्नुभएको थियो ।

त्यस समय आयुष्मान् सारिपुत्र पूर्वाह्न समयमा चीवर पहिरी पात्र-चीवर ग्रहण गरी राजगृहमा भिक्षाटनार्थ जानुभयो । अनि आयुष्मान् सारिपुत्रलाई यस्तो लाग्यो—

“भिक्षाटनार्थ राजगृहमा जान भन्ने समय छ । (अतः त्यति-ञ्जेलसम्म) किन म अन्यतीर्थीय परिव्राजकहरूको आराममा न जाऊँ ।”

अनि आयुष्मान् सारिपुत्र जहाँ अन्यतीर्थीय परिव्राजकहरूको आराम हो त्यहाँ जानुभयो । त्यहाँ पुगेपछि अन्यतीर्थीय परिव्राजकहरूसँग सम्मोदन गर्नुभयो । सम्मोदनीय कुशलवार्ता सिद्धिएपछि एक छेउमा बस्नुभयो । एक छेउमा बस्नुभएका आयुष्मान् सारिपुत्रलाई ती अन्यतीर्थीय परिव्राजकहरूसै यस्तो भने—

१. सं. नि. II. पृ. ३६: अञ्जतित्थियमुत्तं, अ. क. II. पृ. ४२.

कर्मवादीहरू

“१-आवुसो सारिपुत्र ! केही कर्मवादी श्रमण-ब्राह्मणहरू—
 ‘स्वयंकृत दुःख हो’ (—भाँफैले बनाएको दुःख हो) भनी भन्दछन् ।
 २-आवुसो सारिपुत्र ! केही कर्मवादी श्रमण-ब्राह्मणहरू—‘परकृत दुःख
 हो’ (=अकालि बनाएको दुःख हो) भनी भन्दछन् । (३) आवुसो
 सारिपुत्र ! केही कर्मवादी श्रमण-ब्राह्मणहरू—‘स्वयंकृत पनि परकृत
 पनि दुःख हो’ (=भाँफैले बनाएको दुःख हो अकालि बनाएको
 पनि हो) भनी भन्दछन् । ४-आवुसो सारिपुत्र ! केही कर्मवादी श्रमण-
 ब्राह्मणहरू—‘न स्वयंकृत हो, न परकृत हो बल्कि आपसे आप दुःख
 उत्पन्न भएको हो (=भाँफैले बनाएको पनि होइन, अकालि बनाएको
 पनि होइन बल्कि आपसे आप दुःख उत्पन्न भएको हो) भनी भन्दछन् ।

“आवुसो सारिपुत्र ! यस विषयमा श्रमण गौतम के वादी
 हुनुहुन्छ, कस्तो भन्नुहुन्छ ? कस्तो भन्दा हामीले श्रमण गीतमले भने भैं
 भनेको हुनेछ ? कस्तो भन्दा हामीले श्रमण गीतमलाई असत्य कुराद्वारा
 झूटा आरोप लगाएको हुने छैन ? (कस्तो भन्दा) घमनिकूल बताएको
 पनि हुनेछ ? (कस्तो भन्दा) कुनै सहघर्मिसँग वादानुपात पनि नहोस् र
 कसैको निन्दाहुने कारण पनि नहोस् ?”

दुःखको के प्रत्यय हो ?

a-“आवुसो ! भगवान्‌ले दुःखलाई प्रतियसमुत्पन्न (=हेतु

प्रत्ययद्वारा उत्पन्न) भनी भन्नु भएको छ । के प्रत्ययले भने ?—
स्पर्शको प्रत्ययले—यस्तो भन्दा भगवान्‌ले भन्नुभए जस्तै भनेको हुनेछ, भगवान्‌लाई असत्य कुराद्वारा झूटो आरोप लगाएको पनि हुने छैन, धर्मानुकूल बताएको पनि हुनेछ, कुनै सहघर्मीसँग वादानुपात पनि हुने छैन र कसैको निन्दा हुने कारण पनि हुने छैन ।

b—“आवुसो ! त्यहाँ (१) जो ती कर्मवादी श्रमण-ब्राह्मणहरू—‘स्वयंकृत दुःख हो’ भनी भन्दछन्—त्यसको कारण पनि स्पर्श नै हो । (२) जो ती कर्मवादी श्रमण-ब्राह्मणहरू—‘परकृत दुःख हो’ भनी भन्दछन्—त्यसको कारण पनि स्पर्श नै हो । (३) जो ती कर्मवादी श्रमण-ब्राह्मणहरू—‘स्वयंकृत पनि परकृत पनि दुःख हो’ भनी भन्दछन्—त्यसको कारण पनि स्पर्श नै हो । (४) जो ती कर्मवादी श्रमण-ब्राह्मणहरू—‘न स्वयंकृत हो, न परकृत हो बल्कि आपसे आप दुःख उत्पन्न भएको हो’ भनी भन्दछन्—त्यसको कारण पनि स्पर्श नै हो ।

c—“आवुसो ! त्यहाँ (१) जो ती कर्मवादी श्रमण-ब्राह्मणहरू—‘स्वयंकृत दुःख हो’ भनी भन्दछन्—उनीहरूले स्पर्शबाहेक अरू कुनै कारणद्वारा (दुःख) प्रतिसंविदित गर्छन् भन्ने कुनै कारण छैन । (२) जो ती कर्मवादी श्रमण-ब्राह्मणहरू—‘परकृत दुःख हो’ भनी भन्दछन्—उनीहरूले पनि स्पर्श बाहेक अरू कुनै कारणद्वारा (दुःख) प्रतिसंविदित गर्छन् भन्ने कुनै कारण छैन । (३) जो ती कर्मवादी श्रमण-ब्राह्मणहरू—‘स्वयंकृत पनि परकृत पनि दुःख हो’ भनी भन्दछन्—उनीहरूले पनि स्पर्श बाहेक अरू कुनै कारणद्वारा (दुःख) प्रतिसंविदित गर्छन् भन्ने कुनै

कारण छैन । (४) जो ती कर्मवादी श्रमण-ब्राह्मणहरू — ‘न स्वयंकृत हो, न परकृत हो बल्कि आपसे आप दुःख उत्पन्न भएको हो’ भनी भन्दछन् — उनीहरूले पनि स्पर्श बाहेक अरु कुनै कारणद्वारा (दुःख) प्रतिसंविदित गर्छन् भन्ने कुनै कारण छैन ।”

स्पर्श बाहेक दुःखको कारण छैन

आयुष्मान् सारिपुत्रको अन्यतीर्थीय परिव्राजकहरूसँग यस्तो कुराकानी भएको आयुष्मान् आनन्दले सुन्नुभयो । अनि आयुष्मान् आनन्द, राजगृहमा भिक्षाटन गर्नु भई भिक्षाटन पछि भोजनोपरान्त जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ जानुभयो । त्यहाँ पुग्नुभए पछि भगवान्-लाई अभिवादन गरी एक छेउमा बस्नुभयो । एक छेउमा बस्नु भएका आयुष्मान् आनन्दले जे जति कुराकानी आयुष्मान् सारिपुत्रद्वारा अन्यतीर्थीय परिव्राजकहरूसँग गरेका थिए ती सबै भगवान्-लाई सुनाउनु भयो ।

(अ) “आनन्द ! जति राम्रोसँग भन्नुपर्ने हो त्यति नै राम्रोसँग सारिपुत्रले भने, साधु ! साधु !! आनन्द ! मैले पनि दुःखलाई प्रतियसमुत्पन्न हो भनी भनेको छु । के प्रत्ययले भने ?—स्पर्शको प्रत्ययले । यस्तो भन्दा मैले भनेको जस्तै भनेको हुनेछ, मलाई असत्य-द्वारा झूटा आरोप लगाएको पनि हुने छैन, घमर्मानुकूल बताएको पनि हुनेछ, कुनै सहघर्मीसँग वादानुपात पनि हुने छैन र कसैको निन्दा हुने कारण पनि हुने छैन ।

(आ) “(१) आनन्द ! त्‍यहाँ जो ती कर्मवादी श्रमण-ब्राह्मणहरू —‘स्वयंकृत दुःख हो’ भनी भन्दछन्—त्यसको कारण पनि स्पर्श नै हो ।^१... (४) जो ती कर्मवादी श्रमण-ब्राह्मणहरू—‘न स्वयंकृत हो, न परकृत हो बल्कि आपसे आप दुःख उत्पन्न भएको हो’ भनी भन्दछन् —त्यसको कारण पनि स्पर्श नै हो ।

(इ) “(१) आनन्द ! त्‍यहाँ जो ती कर्मवादी श्रमण-ब्राह्मणहरू —‘स्वयंकृत दुःख हो’ भनी भन्दछन्—उनीहरूले स्पर्श बाहेक अरु कुनै कारणद्वारा (दुःख) प्रतिसंविदित गर्छन् भन्ने कुनै कारण छैन ।^१... (४) जो ती कर्मवादी श्रमण-ब्राह्मणहरू—‘न स्वयंकृत हो, न परकृत हो बल्कि आपसे आप दुःख उत्पन्न भएको हो’ भनी भन्दछन्—उनीहरूले पनि स्पर्श बाहेक अरु कुनै कारणद्वारा (दुःख) प्रतिसंविदित गर्छन् भन्ने कुनै कारण छैन ।

“आनन्द ! एक समय म यसै राजगृहस्थित वेणुवनको कलन्दक निवापमा बसेको थिएँ । आनन्द ! त्यस समय पूर्वान्ति समयमा चीवर पहिरी पात्र-चीवर ग्रहण गरी म राजगृहमा भिक्षाटनार्थ गएँ । आनन्द ! त्यसबखत मलाई यस्तो लाग्यो— ‘राजगृहमा भिक्षाटनार्थ जान अझै समय छ । (अतः त्यतिञ्जेलसम्म) किन म अन्यतीर्थीय परिभ्राजकहरूको आराममा न जाऊँ ।’ आनन्द !

१. माथि पृ. २७७ को b मा उल्लेख भए भैं पढ्नु ।

२. माथि पृ. २७७ को c मा उल्लेख भए भैं पढ्नु ।

त्यसपछि म जहाँ अन्यतीर्थीय परिव्राजकहरूको आरामहो त्यहाँ गए ।
त्यहाँ पुगेपछि ती अन्यतीर्थीय परिव्राजकहरूसँग सम्मोदन गरे ।
समोदनीय कुशलवार्ता सिद्धिएपछि एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेको
मलाई ती अन्यतीर्थीय परिव्राजकहरूले यस्तो भने—

“१-आवुसो गौतम ! केही कर्मवादी श्रमण-ब्राह्मणहरू—
‘स्वयंकृत दुःख हो’ भनी भन्दछन् । २-आवुसो गौतम ! केही कर्मवादी
श्रमण ब्राह्मणहरू—‘परकृत दुःख हो’ भनी भन्दछन् । ३-आवुसो
गौतम ! केही कर्मवादी श्रमण-ब्राह्मणहरू—‘स्वयंकृत पनि परकृत पनि
दुःख हो’ भनी भन्दछन् । ४-आवुसो गौतम ! केही कर्मवादी श्रमण-
ब्राह्मणहरू—‘न स्वयंकृत हो, न परकृत हो बल्कि आपसे आप दुःख
उत्पन्न भएको हो’ भनी भन्दछन् । यहाँ आयुष्मान् गौतम के वादी
हुनुहुन्छ, के भन्नुहुन्छ ? कस्तो भन्दा हामीले आयुष्मान् गौतमले भने भैं
भनेको हुनेछ ? कस्तो भन्दा हामीले आयुष्मान् गौतमलाई असत्यद्वारा
भूटा आरोप लगाएको हुने छैन ? (कस्तो भन्दा) धर्मानुकूल बताएको
पनि हुनेछ ? (कस्तो भन्दा) कुनै सहधर्मीसँग वादानुपात पनि नहोस् र
कसैको निन्दा हुने कारण पनि नहोस् ।”

२-“आनन्द ! यस्तो भन्दा मैले ती अन्यतीर्थीय परिव्राजक-
हरूलाई यस्तो भने—‘आवुसो ! मैले दुःखलाई प्रतियत्त समुत्पन्न भनी
भनेको छु । केको प्रत्ययले भने ?—स्पर्शको प्रत्ययले । यस्तो भन्दा
मैले भने भैं भनेको हुनेछ, मलाई असत्यद्वारा भूटा आरोप लगाएको
पनि हुने छैन, धर्मानुकूल बताएको पनि हुनेछ, कुनै सहधर्मीसँग वादानु-
पात पनि हुने छैन र कसैको निन्दा हुने कारण पनि हुने छैन ।

b—“आवुसो ! त्यहाँ (१) जो ती कर्मबादी श्रमण-ब्राह्मणहरू—
‘स्वयंकृत दुःख हो’ भनी भन्दछन्—त्यसको कारण पनि स्पर्श नै
हो ।^३...।

c—“आवुसो ! त्यहाँ (१) जो ती कर्मबादी श्रमण-ब्राह्मणहरू
—‘स्वयंकृत दुःख हो’ भनी भन्दछन्—उनीहरूले स्पर्श बाहेक अरु कुनै
कारणद्वारा (दुःख) प्रतिसंविदित गर्छन् भन्ने कुनै कारण छैन ।^१...।

“भन्ते ! आश्रयं हो^१ ! भन्ते ! अद्भूत हो^२ !! जहाँ कि एकै
पदले^३ सबै अर्थ भनिदिनु भए जस्तै भयो । भन्ते ! यसै अर्थलाई

१. यस मनीका कुराहरू माथि पृ. २७७ को दफा b मा उल्लेख भए जस्तै दोहऱ्याई पढ्नु ।
२. यस मनीका कुराहरू माथि पृ. २७७ को दफा c मा उल्लेख भए जस्तै दोहऱ्याई पढ्नु ।
३. ‘आश्रयं’ शब्दको अर्थ संयुक्त अर्थकथा II. पृ. ४२ मा यसप्रकार दिइएको छ—‘अच्छरं पहरितुं युत्तातिं’ ‘अच्छरियं’ अर्थात् चुट्की बजाउन पर्ने जस्तै भएकोले ‘आश्रयं’ भनिएको हो ।
४. ‘अद्भूत’ शब्दको अर्थ संयुक्त अर्थकथा II. पृ. ४२ मा यसप्रकार दिइएको छ—‘अभूतपुब्बं भूतंति’ ‘अभूतं’ अर्थात् पहिले नभएको जस्तै भएकोले ‘अद्भूत’ भनिएको हो ।
५. ‘एक पद’ भन्नाले माथि दुःखको प्रत्यय नै ‘स्पर्श’ भनी उल्लेख भएको पदलाई लिएर भनिएको हो । सं. नि. अ. क. II. पृ. ४२.

विस्तारपूर्वक बताउंदा भक्त गम्भीर तथा गम्भीर ओभास (= प्रकाश) पनि हुनसक्छ के ?”

“आनन्द ! त्यसोभए तिमिले नै भन ।”

स्पर्श निरोधद्वारा दुःख निरोध

१-“भन्ते ! यदि मसँग यस्तो सोच्छन् भने—‘आवुसो आनन्द ! जरामरणको के निदान हो ? के समुदय हो ? कहाँबाट उत्पन्न भएको हो ? के प्रभव हो ?’

“भन्ते ! यस्तो सोचेमा म यस्तो बताउने छु—‘आवुसो ! जरामरण जन्म निदान हो, जन्मसमुदयहो, जन्मद्वारा उत्पन्न भएको हो तथा जन्म प्रभव हो ।’

२-“भन्ते ! यदि मसँग यस्तो सोच्छन् भने—‘आवुसो आनन्द ! जन्मको के निदान हो त ? के समुदय हो त ? कहाँबाट उत्पन्न भएको हो त ? के प्रभव हो त ?’

“भन्ते ! यस्तो सोचेमा म यस्तो बताउने छु—‘आवुसो ! जन्म भवनिदान हो, भवसमुदय हो, भवद्वारा उत्पन्न भएको हो तथा भव प्रभव हो ।’

३-“भन्ते ! यदि मसँग यस्तो सोच्छन् भने —‘आवुसो आनन्द ! भवको के निदान हो त ? के समुदय हो त ? कहाँबाट उत्पन्न भएको हो त ? के प्रभव हो त ?’

“भन्ते ! यस्तो सोधेमा म यस्तो बताउने छु—‘आवुसो ! भव उपादान निदान हो, उपादान समुदय हो, उपादानद्वारा उत्पन्न भएको हो तथा उपादान प्रभव हो ।’

४-“भन्ते यदि मसँग यस्तो सोच्छन् भने—‘आवुसो आनन्द ! उपादानको के निदान हो त ?...के प्रभव हो त ?’

“भन्ते ! यस्तो सोधेमा म यस्तो बताउने छु—‘आवुसो ! उपादान तृष्णा निदान हो,...तृष्णा प्रभव हो ।’

५-“भन्ते ! यदि मसँग यस्तो सोच्छन् भने—‘आवुसो आनन्द ! तृष्णाको के निदान हो त ?...के प्रभव हो त ?’

“भन्ते ! यस्तो सोधेमा म यस्तो बताउने छु—आवुसो ! तृष्णा वेदना निदान हो,...वेदना प्रभव हो ।’

६-“भन्ते ! यदि मसँग यस्तो सोच्छन् भने—‘आवुसो आनन्द ! वेदनाको के निदान हो त ?...के प्रभव हो त ?’

“भन्ते ! यस्तो सोधेमा म यस्तो बताउने छु—‘आवुसो ! वेदना स्पर्श निदान हो,...स्पर्श प्रभव हो ।’

७-“भन्ते ! यदि मसँग यस्तो सोच्छन् भने—‘आवुसो आनन्द ! स्पर्शको के निदान हो त ? के समुदय हो त ? कहाँबाट उत्पन्न भएको हो त ? के प्रभव हो त ?’

“भन्ते ! यस्तो सोधेमा म यस्तो बताउने छु—‘आवुसो ! स्पर्श षडायतन निदान हो, षडायतन समुदय हो, षडायतनद्वारा

[२८४]

बुद्धकालीन श्रावक चरित-३

उत्पन्न भएको हो तथा षडायतन प्रभव हो । 'आवुसो ! छ्बटै स्पर्शायतनहरूको निरवशेष विराग, निरोधबाटै स्पर्श निरोध हुन्छ, स्पर्श निरोधबाटै वेदना निरोध हुन्छ, वेदना निरोधबाटै तृष्णा निरोध हुन्छ, तृष्णा निरोधबाटै उपादान निरोध हुन्छ, उपादान निरोधबाटै भव निरोध हुन्छ, भव निरोधबाटै जन्म निरोध हुन्छ, जन्म निरोधबाटै जराभरण शोक परिदेव दुःख दौर्मनस्य उपायास निरोध हुन्छ । यसप्रकार सम्पूर्ण दुःखस्कन्धको निरोध हुन्छ ।'—भन्ते ! यस्तो सोधेमा म यस्तो बताउने छु ।"

×

×

×

मूल पाठि—

९७।४२ सारिपुत्रहरू महान पुरुषहरू हुन्

त्यस समय राजगृहको वेणुवनको कलन्दक निवापमा बुद्ध भगवान् बस्नुभएको थियो^१ । त्यस समय थुल्लनन्दा भिक्षुणी कुनै एक घरमा गई दिनहुँ भोजन गर्ने कुलूपिका थिइन् । सो गृहपतिश्वे स्थविर भिक्षुहरूलाई निम्त्याएका थिए । अनि पुर्वाह्नि समयमा चीबर पहिरी पात्र-चीबर ग्रहण गरी थुल्लनन्दा भिक्षुणी त्यस घरमा आइन् । त्यहाँ पुगेपछि गृहपतिलाई यस्तो भनिन्—“गृहपति ! यो के हो, प्रशस्त भोजन तयार भएको छ नि !”

“आर्या ! मैले स्थविरहरूलाई निम्त्याएको छु ।”

“गृहपति ! को हुन् यी स्थविरहरू ?”

“आर्यं सारिपुत्र, आर्यं महामौद्गल्यायन, आर्यं महाकाश्यप, आर्यं महाकोट्टिक, आर्यं महाकप्पिन, आर्यं महाचुन्द,

१. पाचि. पा. पृ. ६६: ऊनतिसतिमपाचित्तियं, पाचित्तियकण्डं, अ. क.

II. पृ. ८२७.

आर्य अनुहृद्, आर्य रेवत, आर्य उपालि, आर्य आनन्द तथा आर्य राहुल हुन् ।”

“गृहपति ! महान् पुरुषहरू (महानागा) छेदा छेदै तिमिले वि न्न यस्ता दास (चेटक) हरूलाई निम्त्याएको !”

“आर्या ! ती महान् पुरुषहरू को हुन् त ?”

“आर्य देवदत्त, आर्य कोकालिक, आर्य कटमोरक तिश्यक, आर्य खण्डदेवीको पुत्र तथा आर्य समुहदत्त हुन् ।”

शुल्लनन्दा भिक्षुणी यो कुरा गर्दै थिइन् कि ती स्थविर भिक्षुहरू घरमा आइपुग्नुभयो ।

“गृहपति ! तिमिले साँच्चैकै महान् पुरुषहरूलाई निम्त्यायो ।”

“आर्या ! तपाइले भरखरै वहाँहरूलाई दास (चेटक) तुल्याउनु भयो, अहिले फेरि महान् पुरुष तुल्याउनु भयो ।” यति भनी नित्य भोजन पनि नदिई शुल्लनन्दा भिक्षुणीलाई घरबाट निकालिदियो । अनि जो भिक्षु अल्पेच्छी थिए तिनीहरू...कराउनथाले, खिन्न हुनथाले र दुःखी हुनथाले—“भिक्षुणीद्वारा परिपाचित’ गराएको भोजन देवदत्त कसरी खाएछ !” अनि ती भिक्षुहरूले यो कुरा भगवान्लाई सुनाए ।

-
१. कुनै भिक्षुलाई भोजन दिलाउनको निमित्त भिक्षुणीले ‘यो भिक्षु गुणवान् धर्मवान् तथा विद्वान् छन् । यिनलाई भोजन दान देऊ’ भनी कुरा सुनाई दिन लगाएको भोजनलाई ‘परिपाचित’ भोजन भनिन्छ ।

अनि भगवान्‌ले यसै कारणमा यसै प्रसंगमा भिक्षुसंघ एकत्रित गराई देवदत्तसँग सोध्नुभयो—“देवदत्त ! साँच्चै हो के तिमीले जानी जानी भिक्षुणीद्वारा परिपाचित गराएको भोजन खाएको ?”

“भन्ते ! साँच्चै हो ।”

अनि भगवान्‌ले निन्दा गर्नुभयो... र मोघपुरुष ! यस कार्यद्वारा न अप्रसन्न भएकालाई प्रसन्न पार्न सक्छ, न प्रसन्न भएकालाई बढी प्रसन्न पार्न सक्छ, बल्कि यो तिम्रो क्रियाद्वारा अप्रसन्न भएकालाई अन् अप्रसन्न पार्ने र प्रसन्न भएका कुनै कुनैको प्रसन्नतालाई भाषात पार्ने जस्तै हुनजान्छ । भिक्षुहो ! यसरी यो शिक्षापद (=नियम) अध्ययन गर—

“जानी जानी जो भिक्षुले भिक्षुणीद्वारा परिपाचन गराएको भोजन खान्छ भने उसलाई पाचित्तिय (=दोष) लाग्छ ।”

यसरी भगवान्‌ले भिक्षुहरूको निमित्त शिक्षापद (=नियम) बनाउनु भयो ।

×

×

×

मूल सूत्र—

१८।४३ जो जस्तो छ उ त्यस्तैसंग मिल्दछ

एक समय भगवान् राजगृहस्थित गुद्धकूट पर्वतमा बस्नुभएको थियो^१ ।

(१) त्यस समय आयुष्मान् सारिपुत्र भगवान्को अविदूरमा केही भिक्षुहरूसँग चक्रमण (=टहलिन) गर्दै हुनुहुन्थ्यो । (२) आयुष्मान् महामौद्गल्यायन पनि भगवान्को अविदूरमा केही भिक्षुहरूसँग चक्रमण गर्दै हुनुहुन्थ्यो । (३) आयुष्मान् महाकाश्यप पनि भगवान्को अविदूरमा केही भिक्षुहरूसँग चक्रमण गर्दै हुनुहुन्थ्यो । (४) आयुष्मान् अनुरुद्ध पनि भगवान्को अविदूरमा केही भिक्षुहरूसँग चक्रमण गर्दै हुनुहुन्थ्यो । (५) आयुष्मान् पूर्णमन्त्राणिपुत्र (पुण्णोमन्तानिपुत्तो) पनि भगवान्को अविदूरमा केही भिक्षुहरूसँग चक्रमण गर्दै हुनुहुन्थ्यो । (६) आयुष्मान् उपाळि पनि भगवान्को अविदूरमा केही भिक्षुहरूसँग चक्रमण गर्दै हुनुहुन्थ्यो । (७) आयुष्मान् आनन्द पनि भगवान्को अविदूरमा केही भिक्षुहरूसँग चक्रमण गर्दै हुनुहुन्थ्यो । (८) आयुष्मान्

१. सं. नि. II. पृ. १३२: चङ्कमसुत्तं, अ. क. II. पृ. १०५.

देवदत्त पनि भगवान्को अविद्वरमा केही भिक्षुहरूसँग चक्रमण गर्दै हुनुहुन्थ्यो ।

अनि भगवान्ले भिक्षुहरूलाई आमन्त्रण गर्नुभयो—

“भिक्षुहो ! तिमीहरूले सारिपुत्रलाई केही भिक्षुहरूसँग चक्रमण गरिरहेको देख्दछौ के ?”

“भन्ते ! देख्दछौं ।”

“भिक्षुहो ! ती सबै भिक्षुहरू प्रहाप्राज्ञ छन् । भिक्षुहो ! तिमीहरूले मौद्गल्यायनलाई केही भिक्षुहरूसँग चक्रमण गरिरहेको देख्दछौ के ?”

“भन्ते ! देख्दछौं ।”

“भिक्षुहो ! ती सबै भिक्षुहरू महर्द्धिक छन् । भिक्षुहो ! तिमीहरूले काश्यपलाई केही भिक्षुहरूसँग चक्रमण गरिरहेको देख्दछौ के ?”

“भन्ते ! देख्दछौं ।”

“भिक्षुहो ! ती सबै भिक्षुहरू धुतङ्गधारी छन् । भिक्षुहो ! तिमीहरूले अनुरुद्धलाई केही भिक्षुहरूसँग चक्रमण गरिरहेको देख्दछौ के ?”

“भन्ते ! देख्दछौं ।”

-
१. ‘धुतङ्ग’ भनेको के हो भन्ने बारेमा हेर बु. प. भा-१, पृ. १२३ को पादटिप्पणीमा ।

“भिक्षुहो ! ती सबै भिक्षुहरू दिव्यचक्षुलाभी' छन् । भिक्षुहो ! तिमीहरूले पूर्ण मन्त्राणिपुत्रलाई केही भिक्षुहरूसँग चक्रमण गरिरहेको देख्दछौ के ?”

“भन्ते ! देख्दछौं ।”

“भिक्षुहो ! ती सबै भिक्षुहरू धर्मकथिक छन् । भिक्षुहो ! तिमीहरूले उपालिलाई केही भिक्षुहरूसँग चक्रमण गरिरहेको देख्दछौ के ?”

“भन्ते ! देख्दछौं ।”

“भिक्षुहो ! ती सबै भिक्षुहरू विनयधर छन् । भिक्षुहो ! तिमीहरूले आनन्दलाई केही भिक्षुहरूसँग चक्रमण गरिरहेको देख्दछौ के ?”

“भन्ते ! देख्दछौं ।”

“भिक्षुहो ! ती सबै भिक्षुहरू बहुश्रुत छन् । भिक्षुहो ! तिमीहरूले देवदत्तलाई केही भिक्षुहरूसँग चक्रमण गरिरहेको देख्दछौ के ?”

“भन्ते ! देख्दछौं ।”

“भिक्षुहो ! ती सबै भिक्षुहरू कमसल विचारका (पापिच्छा) छन् ।”

“भिक्षुहो ! आ-भाषना स्वभाव अनुसार (धातुसो) सत्त्वहरू

-
१. 'दिव्यचक्षु' भनेको केहो भन्ने बारेमा हेर बु. प. भा-१; पृ. ४६२; बु. गृ. भा-१, पृ. २५८; बु. रा. भा-१; पृ. २६४ तथा बु. ब्रा. भा-१, पृ. २७८ मा ।

मित्दच्छन् एकमेल हुन्छन्—हीन विचारका हीन विचार हुनेहरूसँग मित्दच्छन् एकमेल हुन्छन्; कल्याण (असल) विचारका कल्याण विचार हुनेहरूसँग मित्दच्छन् एकमेल हुन्छन् ।

“भिक्षुहो ! अतीतकालमा पनि आ-आपना स्वभाव अनुसार सत्त्वहरू मित्दथे एकमेल हुन्थे—हीन विचारका हीन विचार हुनेहरूसँग मित्दथे एकमेल हुन्थे; कल्याण विचारका कल्याण विचार हुनेहरूसँग मित्दथे एकमेल हुन्थे ।

“भिक्षुहो ! अनागतकालमा पनि आ-आपना स्वभाव अनुसार सत्त्वहरू मिल्नेछन् एकमेल हुनेछन्—हीन विचारका हीन विचार हुनेहरूसँग मिल्नेछन् एकमेल हुनेछन्; कल्याण विचारका कल्याण विचार हुनेहरूसँग मिल्नेछन् एकमेल हुनेछन् ।

“भिक्षुहो ! अहिले वर्तमानकालमा पनि सत्त्वहरू आ-आपना स्वभाव अनुसार मित्दच्छन् एकमेल हुन्छन्—हीन विचारका हीन विचार हुनेहरूसँग मित्दच्छन् एकमेल हुन्छन्; कल्याण विचारका कल्याण विचार हुनेहरूसँग मित्दच्छन् एकमेल हुन्छन् ।”

✘

✘

✘

मूल सूत्र—

९९।४४ काठको मूढा

यस्तो मैले सुनें ।

एक समय आयुष्मान् सारिपुत्र राजगृहस्थित गृद्धकूट पर्वतमा बस्नुभएको थियो । अनि आयुष्मान् सारिपुत्र पूर्वार्द्ध समयमा चीवर पहिरो, पात्र-चीवर ग्रहण गरी केही भिक्षुहरूसँग गृद्धकूट पर्वतबाट ओर्लिनुहुँदा एक ठाउँमा एक ठूलो काठको मूढा देखेनुभयो । देखेपछि भिक्षुहरूलाई सम्बोधन गर्नुभयो—

“भावुसो ! तपाईंहरूले अमुक काठको मूढा देखेनुहुन्छ ?”

“भावुसो ! देखेदछौं ।”

“भावुसो ! यदि चाहेको खण्डमा ऋद्धिवान् चित्तवशीप्राप्त भिक्षुले अमुक काठको मूढालाई पृथ्वी नै भनी सम्भन सक्छ । त्यसको कारण के हो भने ?—भावुसो ! अमुक काठको मूढामा पृथ्वी-घातु छ । जसले गर्दा ऋद्धिवान् चित्तवशीप्राप्त भिक्षुले सो काठको मूढालाई

पृथ्वी नै भनी सम्भन सक्ख । आवुतो ! यदि चाहेको खण्डमा ऋद्धिवान् चित्तवशीप्राप्त भिक्षुले अमुक ठूलो काठको मूढालाई आप् नै भनी सम्भन सक्ख,...तेज नै भनी सम्भन सक्ख,...वायु नै भनी सम्भन सक्ख,...शुभ नै भनी सम्भन सक्ख,...अशुभ नै भनी सम्भन सक्ख । ह्यसको कारण के भने ?—आवुतो ! अमुक काठको मूढामा अशुभघातु छ । असले गर्दा ऋद्धिवान् चित्तवशीप्राप्त भिक्षुले सो काठको मूढालाई अशुभ नै भनी सम्भन सक्ख ।”

Dhamma.Digital

×

×

×

मूल सूत्र—

१००।४५ महार्सिहनाद

सुनक्खत्त भिक्षुले चीवर छाडे

यस्तो मैले सुनें १ ।

एक समय भगवान् वैशालीको नगर बाहिर पश्चिमतिरको बनखण्डमा बस्नुभएको थियो । त्यसबखत सुनक्खत्त (= सुनक्षत्र) लिच्छवीपुत्रले यस घर्मलाई भरखरै छाडेर गएका थिए । उनी वैशालीको सभाषद्मा यस्तो भन्दथे “श्रमण गौतममा उत्तरीय मनुष्य-घर्म (= दिव्यशक्ति) र ज्ञानदर्शन गर्ने विशेषता छैन । श्रमण गौतम आफूले स्वयं जानेका कुरालाई तर्क र चिन्तनद्वारा भन्दछन् । जसको निमित्त घर्मदेशना गर्छन् तदनुसार आचरण गर्नेको दुःख क्षय हुन्छ ।”

अनि आयुष्मान् सारिपुत्र पूर्वाह्न समयमा चीवर पहिरी पात्र-चीवर ग्रहण गरी वैशालीमा भिक्षाटनको निमित्त जानुभयो । त्यसबखत

१. म. ति. I. पृ. ६६; महासीहनादसुत्तं; अ. क. II. पृ. १५.

आयुष्मान् सारिपुत्रले सुनकखत्त लिच्छवीपुत्रले यस्तो भनेको सुनुभयो—“श्रमण गीतममा उत्तरीय मनुष्यधर्मं र ज्ञानदर्शन गर्ने विशेषता छैन । श्रमण गीतम आफूले स्वयं जानेको कुरालाई तर्क र चिन्तनद्वारा भन्दछन् । जसको निमित्त धर्मदेशना गर्छन् तदनुसार आचरण गर्नेको दुःख क्षय हुन्छ ।”

अनि आयुष्मान् सारिपुत्र वैशालीमा भिक्षाट्न् गरी भोजनो-
परान्त जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ जानुभयो । त्यहाँ पुगेपछि
भगवान्लाई अभिवादन गरी एक छेउमा बस्नुभयो । एक छेउमा
बस्नुभएका आयुष्मान् सारिपुत्रले भगवान्लाई यसो भन्नुभयो—
“भन्ते ! सुनकखत्त लिच्छवीपुत्र यस धर्मबाट हालसालै चौवर छाडेर
गए । उनी वैशालीका सभाषद्लाई यसो भन्दछन्—‘श्रमण गीतममा
उत्तरीय मनुष्यधर्म र ज्ञानदर्शन गर्ने विशेषता छैन ।...”

“सारिपुत्र ! त्यो तुच्छ सुनकखत्त क्रोधी छन् । क्रोधको
कारणले उनले यस्तो भनेका हुन् । सारिपुत्र ! बदनाम गर्छु भन्दा भन्दै
तुच्छ सुनकखत्तले तथागतको वर्णन नै गरेका छन् । सारिपुत्र !
‘जसको निमित्त धर्मदेशना गर्छन् तदनुसार आचरण गर्नेको दुःख क्षय
हुन्छ’ भन्नु नै तथागतको वर्णन हो ।

“सारिपुत्र ! ‘वहाँ भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध विदधाचरण
सम्पन्न सुगत लोकत्रिद् अनुपम पुरुषदम्यसारथी देवमनुष्यका शास्ता
तथा भगवान् बुद्ध हुन्’ भन्ने यति कुराको ज्ञान पनि मोघपुरुष
सुनकखत्तमा छैन ।

“सारिपुत्र ! ‘भगवान् अनेक प्रकारका ऋषिविष’ ज्ञान जान्दछन्’ भन्ने यति कुरा पनि मोघपुरुष **सुनक्खत्तमा** ज्ञान छैन ।

“सारिपुत्र ! ‘भगवान्ले भमानुषीय दिव्यचक्षुद्वारा दिव्यशब्द र मनुष्यशब्दहरू सुन्न सबछन्’ भन्ने यति कुरा पनि मोघपुरुष **सुनक्खत्तमा** ज्ञान छैन ।

“सारिपुत्र ! ‘भगवान्ले अरू प्राणीहरूको चित्तलाई जान्दछन्...’ भन्ने यति कुरा पनि मोघपुरुष **सुनक्खत्तमा** ज्ञान छैन ।

तथागतका दशबलहरू

“सारिपुत्र ! तथागतका **दशबलहरू** हुन् । जुन बलले युक्त भई तथागतले **आसन्न** (= श्रेष्ठ) स्थान प्राप्त गर्छन्, परिषद्को बीचमा **बिहनाद** गर्छन् र **ब्रह्मचक्र** (= धर्मचक्र) प्रवर्तन गर्छन् । कुन दश भने ?

(१) “सारिपुत्र ! यहाँ तथागत **कारणलाई कारण र अकारणलाई अकारण**’ भनी यद्यार्थतः जान्दछन् । सारिपुत्र ! जो

१. ‘ऋषिविष-ज्ञान’ भनेको कस्तो हो भन्ने सम्बन्धमा लेखकको बु. प. भा-१, पृ. ५९२ मा उल्लेख भएको छ ।
२. यहाँ बाँकी भएका कुराहरू लेखकको बु. प. भा-१, पृ. ५६३ मा उल्लिखित ‘परचित्तज्ञान’ भन्ने शिर्षकमा पढ्नु ।
३. ‘बल’ दुई प्रकारका छन् । कायबल र ज्ञानबल । यी मध्ये कायबल भनेको हात्तीकुल परम्परानुसार दश हात्तीको बल भएकालाई

‘कायबल’ भनिएको हो । जस्तै—

“कालावकञ्च गङ्गेय्य, पण्डरं तम्बपिङ्गलं ।

गन्ध मङ्गल हेमञ्च, उपोसथ छद्दन्तिमेदस ॥”

यी हुन् दशवटा हात्तीका दशबलहरू । यी मध्ये—

(१) कालवक भन्ने हात्तीमा दशजना मानिसहरूको बल हुन्छ । (२) दशवटा कालवक हात्तीहरूको बल एउटा गङ्गेय्य भन्ने हात्तीमा हुन्छ । (३) दशवटा गङ्गेय्य हात्तीहरूको बल एउटा पण्डर भन्ने हात्तीमा हुन्छ । (४) दशवटा पण्डर हात्तीहरूको बल एउटा तम्ब भन्ने हात्तीमा हुन्छ । (५) दशवटा तम्ब हात्तीहरूको बल एउटा पिङ्गल भन्ने हात्तीमा हुन्छ । (६) दशवटा पिङ्गल हात्तीहरूको बल एउटा गन्ध भन्ने हात्तीमा हुन्छ । (७) दशवटा गन्ध हात्तीहरूको बल एउटा मङ्गल भन्ने हात्तीमा हुन्छ । (८) दशवटा मङ्गल हात्तीहरूको बल एउटा हेमवत भन्ने हात्तीमा हुन्छ । (९) दशवटा हेमवत हात्तीहरूको बल एउटा उपोसथ भन्ने हात्तीमा हुन्छ र (१०) दशवटा उपोसथ हात्तीहरूको बल एउटा छद्दन्त भन्ने हात्तीमा हुन्छ । दशवटा छद्दन्त हात्तीहरूको बल तथागतमा हुन्छ । बसैलाई तथागतको ‘कायबल’ भनिन्छ । पपं. सू. II. पृ. २१: महासीहनादसुत्तवण्णना ।

‘ज्ञानबल’ को विषयमा बसरी मूलपालिमा उल्लेख भएको पाइन्छ—दशबलज्ञान, चतुर्वेशारदधज्ञान, आठ परिषद्को बीचमा अकम्पितज्ञान, चतुर्योनि परिच्छेदज्ञान र पञ्चगति परिच्छेदज्ञान ।

- यी कारणहरू संयुक्तिकायमा बताइएका छन् (सं. नि. II. पृ. २५ र २६: दसबलसुत्तं, निदानसंयुत्तं) । ७३ ज्ञानका कुराहरू (पटि. म. पा. पृ. १-६ मा) र ७७ ज्ञानका कुराहरू (पटि. म. अ. क. पृ. ४६८ मा) तथा अरू पनि भनेक हजार ज्ञानका कुराहरू छन् । यिनीहरूलाई 'ज्ञानबल' भनिएको हो । यस ठाउँमा पनि 'ज्ञानबल' लाई लिएर 'दशबल' भनिएको हो । किनभने ज्ञानको कारणद्वारा अकम्पित भएर बस्न सक्ने भएको हुनाले 'बल' भनिएको हो । पपं. सू. II. पृ. ११-२२: महासीहनादसुत्तवण्णना ।
४. 'आसभ' को अर्थ हो सर्वश्रेष्ठ स्थान, सर्वोत्तम स्थान । पूर्व बुद्धहरूको स्थान पनि हो । अर्को प्रकारले 'ऋषभ' लाई नै 'आसभ' भनिएको हो भनी पपं. सू. II. पृ. २२ ले उल्लेख गरेको छ ।
५. 'सिहनाद' भनेको श्रेष्ठ नाद, निर्भीक नाद, सिंह जस्तै निर्भीक नादलाई 'सिहनाद' भनिन्छ । लोकधर्मलाई सहन गर्ने र परप्रवादलाई मर्दन गर्ने हुनाले तथागतलाई 'सिंह' भनिन्छ । यस्तो गुण भएका सिंहको नाद 'सिहनाद' हो भनी पपं. सू. II. पृ. २२: महासीहनादसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।
६. भनाइको तात्पर्य यो हो कि—जसलाई जे कुरा गर्दा त्यसबाट उसलाई फलदायी हुन्छ भने 'फलदायी हुन्छ' भनी जान्न सक्ने र फलदायी हुन्न भने 'फलदायी हुन्न' भनी जान्न सक्ने ज्ञानलाई 'कारण' र 'अकारण' भनिएको हो । अर्थात् फलदायी र अफलदायी भनिएको हो । पपं. सू. II. पृ. २३: महासीहनादसुत्तवण्णना ।

यहाँ तथागत कारणलाई र अकारणलाई यथार्थतः जान्दछन्, सारिपुत्र ! यो पनि तथागतको तथागत-बल हो जुन बलले युक्त भई तथागत आसभ स्थान प्राप्त गर्छन् परिषद्को बीचमा सिंहनाद गर्छन् र ब्रह्मचक्र प्रवर्तन गर्छन् ।

(२) “सारिपुत्र ! फेरि तथागत भूत भविष्य वर्तमान कर्मको कारणद्वारा विपाक (= फल) लाई यथार्थतः जान्दछन् । सारिपुत्र ! जो यहाँ तथागतले भूत भविष्य वर्तमान कर्मको कारणद्वारा विपाकलाई यथार्थतः जान्दछन्, सारिपुत्र ! यो पनि तथागतको तथागत बल हो जुन बलले युक्त भई तथागत आसभ स्थान प्राप्त गर्छन् परिषद्को बीचमा सिंहनाद गर्छन् र ब्रह्मचक्र प्रवर्तन गर्छन् ।

(३) “फेरि सारिपुत्र ! तथागत सर्वत्रगामी (= सुगति दुर्गति जाने सबै) मार्गलाई यथार्थतः जान्दछन् । सारिपुत्र ! जो यहाँ तथागत सर्वत्रगामी मार्गलाई यथार्थतः जान्दछन्, सारिपुत्र ! यो पनि तथागतको तथागत-बल हो जुन बलले युक्त भई तथागत... ब्रह्मचक्र प्रवर्तन गर्छन् ।

(४) “फेरि सारिपुत्र ! तथागत अनेकधातु नानाधातु हुने (= चक्षुधातु, कामधातु आदि) स्कन्धलोकलाई यथार्थतः जान्दछन् । सारिपुत्र ! जो यहाँ तथागत अनेकधातु नानाधातु हुने स्कन्धलोकलाई यथार्थतः जान्दछन्, सारिपुत्र ! यो पनि तथागतको तथागत-बल हो जुन बलले युक्त भई तथागत... ब्रह्मचक्र प्रवर्तन गर्छन् ।

(५) “फेरि सारिपुत्र ! तथागत नानास्वभावका प्राणीहरू-
लाई यथार्थतः जान्दछन् । सारिपुत्र ! जो यहाँ तथागत नानास्वभावका
प्राणीहरूलाई जान्दछन्, सारिपुत्र ! यो पनि तथागतको **तथागत-बल**
हो जुन बलले युक्त भई तथागत...ब्रह्मचक्र प्रवर्तन गर्छन् ।

(६) “फेरि सारिपुत्र ! तथागत परसत्त्वका (—प्रधान
व्यक्तिका) परपुद्गलका (अप्रधान व्यक्तिका) इन्द्रियहरू (—श्रद्धेन्द्रिय
आदि) को प्रबलता र दुर्बलताको बारेमा यथार्थतः जान्दछन् ।
सारिपुत्र ! जी यहाँ तथागत परसत्त्वका परपुद्गलका इन्द्रियहरूको
प्रबलता र दुर्बलताको बारेमा यथार्थतः जान्दछन्, सारिपुत्र ! यो पनि
तथागतको **तथागत-बल** हो जुन बलले युक्त भई तथागत...ब्रह्मचक्र
प्रवर्तन गर्छन् ।

(७) “फेरि सारिपुत्र ! तथागत ध्यान^१, विमोक्ष^२, समाधि^३,
समापत्ति^४को मलिनता, निर्मलता तथा उत्थानलाई यथार्थतः जान्दछन् ।
सारिपुत्र ! जो यहाँ तथागत ध्यानविमोक्ष समाधि समापत्तिको मलिनता
निर्मलता तथा उत्थानलाई यथार्थतः जान्दछन्, सारिपुत्र ! यो पनि

१. प्रथमादि चतुर्थध्यान ।

२. अष्टविमोक्ष । हेर लेखकको बु. प. भा-१, पृ. ४४८ मा ।

३. सवितकं सविचार तृतीयध्यान ।

४. प्रथमध्यान समापत्तिदेखि नवौं समापत्तिसम्म । हेर लेखकको बु.
गृ. भा-१, पृ. ६ मा अनुपूर्वबिहार ।

तथागतको **तथागत-बल** हो जुन बलले युक्त भई तथागत...ब्रह्मचक्र प्रवर्तन गर्छन् ।

(८) “फेरि सारिपुत्र ! तथागत **अनेक प्रकारका पूर्वजन्मका कुराहरू** अनुस्मरण गर्छन् । जस्तै—एक जन्मको कुरा, दुइ जन्मको कुरा...^१ अनुस्मरण गर्छन् । सारिपुत्र ! जो यहाँ तथागत **अनेक प्रकारका पूर्वजन्मका कुराहरू** अनुस्मरण गर्छन्,... सारिपुत्र ! यो पनि तथागतको **तथागत-बल** हो जुन बलले युक्त भई तथागत...ब्रह्मचक्र प्रवर्तन गर्छन् ।

(९) “फेरि सारिपुत्र ! तथागत **अलौकिक विशुद्ध दिव्य-चक्षुद्वारा** नीचतामा उच्चतामा च्युत हुने उत्पन्न हुने प्राणीहरूलाई देख्छन्...^२ । सारिपुत्र ! जो यहाँ तथागतले **अलौकिक विशुद्ध दिव्य-चक्षुद्वारा** नीचतामा उच्चतामा च्युत हुने उत्पन्न हुने प्राणीहरूलाई देख्छन्, सारिपुत्र ! यो पनि तथागतको **तथागत-बल** हो जुन बलले युक्त भई तथागत...ब्रह्मचक्र प्रवर्तन गर्छन् ।

(१०) “फेरि सारिपुत्र ! तथागत **आस्रवक्ष्य गरी** अनास्रवी भई चित्तविमुक्ति प्रज्ञाविमुक्तिलाई यसै जीवनमा स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी बस्छन् । सारिपुत्र ! जो यहाँ तथागत **आस्रवक्ष्य गरी**

१. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. प. भा-१, पृ. ४६० मा पूर्वानुस्मरण ज्ञानमा हेर्नु ।

२. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. प. भा-१, पृ. ४६२ मा दिव्य-चक्षुमा हेर्नु ।

अनास्रवी भई चित्तविमुक्ति प्रज्ञाविमुक्तिलाई यसै जीवनमा स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी बस्छन्, सारिपुत्र ! यो पनि तथागतको **तथागत-बल** हो जुन बलले युक्त भई तथागत...ब्रह्मचक्र प्रवर्तन गर्छन् ।

“सारिपुत्र ! धिनीहरू नै तथागतका **तथागत-बलाहरू** हुन् जुन बलले युक्त भई तथागत...ब्रह्मचक्र प्रवर्तन गर्छन् ।

“सारिपुत्र ! कसैले जानेर पनि मलाई यस्तो भन्दछ— ‘श्रमण गीतममा उत्तरीय मनुष्यधर्मं र ज्ञानदर्शनं गणे विशेषता छैन; श्रमण गीतम भाफूले स्वयं जानेको कुरालाई तर्क र चिन्तनद्वारा भन्दछन्’ सारिपुत्र ! यदि त्यो वचनलाई र चित्तलाई नछाडी तथा त्यो धारणालाई छाडेन भने नरकमा राखे जस्तो हुनेछ । सारिपुत्र ! जस्तै— शीलसम्पन्न समाधिसम्पन्न प्रज्ञासम्पन्न भिक्षु यसै जीवनमा निर्वाण साक्षात्कार गर्छ त्यस्तै गरी सारिपुत्र ! त्यो वचनलाई, त्यो चित्तलाई र त्यो धारणालाई छाडेन भने नरकमा राखे जस्तो हुनेछ ।

तथागतका चार वैशारदचता

“सारिपुत्र ! यी चार तथागतका **वैशारदचता** हुन् जुन वैशारदचताले युक्त भई तथागत **आसभस्थान** प्राप्त गर्छन्, परिषद्को बीचमा सिहनाद गर्छन् र ब्रह्मचक्र प्रवर्तन गर्छन् । कुन चार भने ?—

(१) “सारिपुत्र ! मैले भाफूलाई **सम्यक्सम्बुद्ध** हुँ भनी बताउँदा यो लोकका कुनै श्रमण, ब्राह्मण, देव, मार तथा ब्रह्मादि कसैले

कारण सहित आरोप^१ लगाउने सक्छन् भन्ने म कुनै कारण देखिदैन । सारिपुत्र ! यसरी कुनै कारण नदेखेको हुँदा म क्षेमप्राप्त, अभय प्राप्त तथा वैशारदघ प्राप्त भई बस्छु ।

(२) “सारिपुत्र ! मैले आफूलाई क्षीणास्त्रवी हुँ भनी बताउँदा ‘यो आस्त्रवहरू क्षीण भएका छैनन्’ भनी यो लोकका कुनै श्रमण,...तथा ब्रह्मादि कसैले कारण सहित आरोप लगाउन सक्छन् भन्ने म कुनै कारण देखिदैन । सारिपुत्र ! यसरी कुनै कारण नदेखेको हुँदा म क्षेम प्राप्त, अभय प्राप्त तथा वैशारदघ प्राप्त भई बस्छु ।

(३) “सारिपुत्र ! जुन कुरा मैले बिघ्नकारक हो भनी बताउँछु त्यो कुरा सेधन गर्दा बिघ्नकारक हुन्न भनी यो लोकका कुनै श्रमण,...तथा ब्रह्मादि कसैले कारण सहित आरोप लगाउन सक्छन् भन्ने म कुनै कारण देखिदैन । सारिपुत्र ! यसरी कुनै कारण नदेखेको हुँदा म क्षेम प्राप्त, अभय प्राप्त तथा वैशारदघ प्राप्त भई बस्छु ।

(४) “सारिपुत्र ! ‘जसको निमित्त घमंदेशना गरिएको हो सो त्यसको निमित्त तदनुसार आचरण गर्नेलाई दुःख क्षय हुन्छ’ भनी यो लोकका कुनै श्रमण...तथा ब्रह्मादि कसैले कारण सहित आरोप लगाउन सक्छन् भन्ने म कुनै कारण देखिदैन । सारिपुत्र ! यसरी कुनै कारण

---

१. ‘यो घमं तिमीले बुझेका छैनौ’ भनी कारण सहित आरोप लगाउने-लाई यहाँ ‘आरोप’ भनिएको हो । पपं. सू. II. पृ. २७: महासीह-नादसुत्तवण्णना ।

नदेलेको हुँदा म क्षम प्राप्त, अभय प्राप्त तथा वैशारद्वय प्राप्त भई बस्छु ।

“सारिपुत्र ! कसैले यस्तो जानेर पनि मलाई ‘श्रमण गौतममा उत्तरीय मनुष्यघर्म र ज्ञानदर्शन गर्ने विशेषता छैन; श्रमण गौतम आफूले स्वयं जानेको कुरालाई तर्क र चिन्तनद्वारा भन्दछन्’ भने सारिपुत्र ! त्यो वचनलाई नछाडी त्यो चित्तलाई नछाडी तथा त्यो धारणालाई छाडेन भने नरकमा राखे जस्तो हुनेछ । सारिपुत्र ! जस्तै— शीलसम्पन्न, समाधिसम्पन्न, प्रज्ञासम्पन्न भिक्षुले यसै जीवनमा निर्वाण साक्षात्कार गर्छ त्यस्तै गरी सारिपुत्र ! त्यो वचनलाई त्यो चित्तलाई र त्यो धारणालाई छाडेन भने नरकमा राखे जस्तो हुनेछ ।

आठ परिषद्मा अभय प्राप्त तथागत

“सारिपुत्र ! यी आठ परिषद् हुन् । कुन आठ भने ?—

“(१) क्षत्री परिषद् (२) ब्राह्मण परिषद् (३) गृहपति परिषद् (४) श्रमण परिषद् (५) चातुर्महाराजिक परिषद् (६) त्रयस्त्रिंश परिषद् (७) मार परिषद् र (८) ब्रह्म परिषद् । सारिपुत्र ! यी नै आठ परिषद् हुन् । सारिपुत्र ! यी चार वैशारदघताले युक्त भई तथागत यी आठ परिषद्मा जान्छन् । सारिपुत्र ! अनेक क्षत्री परिषद्मा गएको कुरा मलाई थाहा छ । त्यहाँ भघि बसेको, कुराकानी गरेको र छलफल गरेको पनि मलाई थाहा छ । सारिपुत्र ! त्यहाँ ममा भय वा

त्रास उत्पन्न हुन्छ भन्ने म कुनै कारण देखिन । सारिपुत्र ! यो कारण नदेखेर म क्षेम प्राप्त अभय प्राप्त तथा वैशारदघ प्राप्त भई बस्छु ।

“सारिपुत्र ! अनेक शय ब्राह्मण परिषद्मा...गृहपति परिषद्मा ...श्रमण परिषद्मा...चातुर्महाराजिक परिषद्मा...त्रयस्त्रिंश परिषद्मा...मार परिषद्मा...ब्रह्म परिषद्मा गएको कुरा पनि मलाई थाहा छ । त्यही पनि अघि बसेको, कुराकानी गरेको र छलफल गरेको मलाई थाहा छ । सारिपुत्र ! त्यहाँ ममा भय वा त्रास उत्पन्न हुन्छ भन्ने म कुनै कारण देखिन । सारिपुत्र ! यो कारण नदेखेर म क्षेम प्राप्त अभय प्राप्त तथा वैशारदघ प्राप्त भई बस्छु ।

“सारिपुत्र ! कसैले यस्तो जानेर पनि यस्तो भन्दछ भने...’ नरकमा राखे जस्तो हुनेछ ।

चार योनिहरू

“सारिपुत्र ! यी चार योनिहरू हुन् । कुन चार भने ?—

“(१) अण्डजयोनि (२) जरायुजयोनि (३) संस्वेदजयोनि र (४) औपपातिकयोनि ।

“(१)सारिपुत्र ! कुनचाहिँ अण्डजयोनि हो ? सारिपुत्र ! जुन प्राणीहरू अण्डकोषलाई फोरी उत्पन्न हुन्छन् सारिपुत्र ! यसैलाई अण्डजयोनि भन्दछन् ।

१. यहाँका बाँकी कुरा माथि पृ. ३०२ मा उल्लेख भए जस्तै दोहऱ्याई पढ्नु ।

“(२) सारिपुत्र ! कुनचाहि जरायुजयोनि हो ? सारिपुत्र ! जुन प्राणीहरू वस्तिकोष (— गर्भाशय) लाई फोरी उत्पन्न हुन्छन् सारिपुत्र ! यसैलाई जरायुजयोनि भन्दछन् ।

“(३) सारिपुत्र ! कुनचाहि संस्वेदजयोनि हो ? सारिपुत्र ! जुन प्राणीहरू कुहिएको माछामा, कुहिएको मृतशरीरमा, कुहिएको कुस्मास (खाना, रोटी आदि) मा, फोहर ञ्छालमा र फोहर ठाउँमा उत्पन्न हुन्छन् सारिपुत्र ! यसैलाई संस्वेदजयोनि भन्दछन् ।

“(४) सारिपुत्र ! कुनचाहि औपपातिकयोनि हो ? सारिपुत्र ! देवताहरू, नारकीकहरू, कुनै कुनै मनुष्यहरू तथा कुनै कुनै विनिपातिक (प्रेत) हरू छन् सारिपुत्र ! यसैलाई औपपातिकयोनि भन्दछन् ।

“सारिपुत्र ! यी नै चार योनिहरू हुन् ।

“सारिपुत्र ! कसैले यस्तो जानेर पनि मलाई यस्तो भन्दछ भने...नरकमा राखे जस्तो हुनेछ ।

पांच गतिहरू

“सारिपुत्र ! यी पांच गतिहरू हुन् । कुन पांच भने ?—

“(१) नरक (२) तिर्यक् (३) प्रेत्यविषय (४) मनुष्य र (५) देव ।

“१-सारिपुत्र ! नरक पनि मलाई थाहाछ नरकमा जाने मार्ग र नरकमा पुग्नुको चर्चा पनि । जस्तो आचरण गर्दा मृत्युपछि शरीर-

छाडी अपाय दुर्गति विनिपात तरकमा उत्पन्न हुनेहो त्यो पनि मलाई थाहाछ । २-सारिपुत्र ! तिर्यक्योनि पनि मलाई थाहाछ तिर्यक्योनिमा जाने मार्ग र तिर्यक्योनिमा पुऱ्याउने चर्या पनि । जस्तो आचरण गर्दा मृत्युपछि शरीरछाडी तिर्यक्योनिमा उत्पन्न हुनेहो त्यो पनि मलाई थाहाछ । ३-सारिपुत्र ! प्रेत्यविषय पनि मलाई थाहाछ प्रेत्यविषयमा जाने मार्ग र प्रेत्यविषयमा पुऱ्याउने चर्या पनि । जस्तो आचरण गर्दा मृत्युपछि शरीरछाडी प्रेत्यविषयमा उत्पन्न हुनेहो त्यो पनि मलाई थाहाछ । ४-सारिपुत्र ! मनुष्यहरू पनि मलाई थाहाछ मनुष्यलोक जाने र मनुष्यलोकमा पुऱ्याउने चर्या पनि । जस्तो आचरण गर्दा मृत्युपछि शरीरछाडी मनुष्यहरूमा उत्पन्न हुने हो त्यो पनि मलाई थाहाछ । ५-सारिपुत्र ! देवताहरू पनि मलाई थाहाछ देवलोकमा जाने मार्ग र देवलोकमा पुऱ्याउने चर्या पनि । जस्तो आचरण गर्दा मृत्युपछि शरीर-छाडी सुगति स्वर्गलोकमा उत्पन्न हुनेहो त्यो पनि मलाई थाहाछ । ६-सारिपुत्र ! निर्वाण पनि मलाई थाहाछ निर्वाण जाने मार्ग र निर्वाण पुऱ्याउने चर्या पनि । जस्तो आचरण गर्दा आस्रवहरू क्षय गरी अनास्रवी भई चित्तविमुक्ति र प्रज्ञाविमुक्तिलाई यसै जीवनमा स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी बस्छ त्यो पनि मलाई थाहाछ ।

-
१. पाँच गतिका कुराहरू भइरहेको ठाउँमा निर्वाणको कुरा किन भन्नुभएको होला भन्ने जिज्ञासाको सम्बन्धमा अर्थकथाले गतिमा जाने कुरा मात्र होइन परन्तु गतिबाट परिमुक्त हुने कुरा पनि देखाउनु हुँदै निर्वाणको कुरा बताउनु भएको हो भनी पपं. सू. II. पृ. ३०: महासीहनादमुत्तवण्णनाले प्रष्ट गरेको छ ।

(१) “सारिपुत्र ! यहाँ कुनै व्यक्तिको चित्तलाई म आफ्नो चित्तले यसरी जान्दछु—‘जुन बाटोमा यो पुरुष गइरहेको छ जुन ढंगले जाँदैछ तथा जुन किशिमको आचरण गरिरहेको छ त्यस अनुसार यो पुरुष अवश्य पनि मरणपछि शरीरछाडी अपाय दुर्गति विनिपात नरकमा उत्पन्न हुनेछ।’ अनि पछि सो पुरुष मरणपछि शरीरछाडी अपाय दुर्गति विनिपात नरकमा उत्पन्न भई अत्यन्त दुःख भएको तीव्र कटु दुःख वेदनालाई भोग गरिरहेको अलौकिक विशुद्ध दिव्यचक्षुद्वारा म देख्दछु। सारिपुत्र ! भनौंकि मानिस जत्रो गहिरो धुँवा नभएको ज्वाला नभएको अङ्गारको भागा भएको खाडल छ। अनि घाममा परेको घामले पोलेको थकित भएको प्यास लागेको कुनै पुरुष एउटै मात्र बाटो भएको सोही अङ्गारका भागा भएको खाडलतिर जाने बाटो लागेर गएको हुन्छ। अनि कुनै आँखा देख्ने मानिसले देखेर यस्तो भन्छ—‘जुन तरिकाले यो पुरुष जाँदैछ जुन बाटो लागी यो पुरुष जाँदैछ त्यस अनुसार अवश्य पनि यो पुरुष सोहि खाडलमा पर्नेछ।’ अनि पछि गएर त्यो पुरुषले यो पुरुषलाई सोहि खाडलमा परी तीव्र कटु दुःखानुभव गरिरहेको देख्छ। सारिपुत्र ! यस्तै गरी यहाँ कुनै व्यक्तिको चित्तलाई म आफ्नो चित्तले यसरी जान्दछु—‘जुन बाटोमा यो पुरुष गइरहेको छ जुन ढंगले जाँदैछ तथा जुन किशिमको आचरण गरिरहेको छ त्यस अनुसार यो पुरुष अवश्य पनि मरणपछि शरीरछाडी अपाय दुर्गति विनिपात नरकमा उत्पन्न हुनेछ।’ अनि पछि गएर सो पुरुष मरणपछि शरीरछाडी अपाय...नरकमा उत्पन्न भई अत्यन्त दुःख भएको तीव्र कटु दुःखवेदनालाई भोग गरिरहेको अलौकिक विशुद्ध दिव्यचक्षुद्वारा म

देख्दछ ।

(२) “सारिपुत्र ! यहाँ कुनै व्यक्तिको चित्तलाई म आफनो चित्तले यसरी जान्दछु—‘जुन बाटोमा यो पुरुष गइरहेको छ...भ्यस अनुसार यो पुरुष अवश्य पनि...तिर्यक्मा उत्पन्न हुनेछ ।’...अनि पछि ...तिर्यक्मा...’ म देख्दछु । सारिपुत्र ! भनी कि मानिस जत्रै गहिरो गुह्र भएको खाडल छ । अनि घाममा परेको...’ कुनै पुरुष एउटै मात्र बाटो भएको सोही गुह्रको खाडलतिर जाने बाटो लागेर गएको हुन्छ । अनि कुनै आँखा देख्ने मानिसले...’ देख्छ । सारिपुत्र ! यस्तै गरी यहाँ कुनै व्यक्तिको चित्तलाई म ...’ देख्दछु ।

(३) “सारिपुत्र ! यहाँ कुनै व्यक्तिको चित्तलाई...जान्दछु—‘जुन बाटोमा यो पुरुष गइरहेको छ...त्यस अनुसार यो पुरुष अवश्य पनि मरणपछि शरीरछाडी प्रेत्यविषयमा उत्पन्न हुनेछ ।’ अनि पछि...प्रेत्य-विषयमा उत्पन्न भई घेरै दुःखवेदना अनुभव गरिरहेको अलौकिक विशुद्ध दिव्यचक्षुद्वारा म देख्दछु । सारिपुत्र ! भनी कि कुनै विषम भूमिमा उम्रेको कम पात र छाया भएको रुख हुन्छ । अनि घाममा परेको... कुनै पुरुष एउटै मात्र बाटो भएको सोही रुखतिर जाने बाटो लागेर गएको हुन्छ । अनि कुनै आँखा देख्ने मानिसले देखेर यस्तो भन्छ—‘जुन तरिकाले यो पुरुष जाँदैछ...अवश्य पनि यो पुरुष सोही रुखमा पुग्नेछ ।’

१. यहाँका बाँकी कुराहरू माथि पृ. ३०८ (१) मा उल्लेख भए जस्तै दोह-याई पढ्नु ।

२. यहाँका बाँकी कुराहरू माथि पृ. ३०८ (१) मा उल्लेख भए जस्तै मिलाई पढ्नु ।

अनि पछि गएर त्यो पुरुषले यो पुरुषलाई कम छाया भएको रुखमनि बसेर वा लेटेर घेरै दुःखवेदना भोग्दै बसेको देख्छ । सारिपुत्र ! यस्तै गरी यहाँ कुनै व्यक्तिको चित्तलाई म...देख्दछु ।

(४) “सारिपुत्र ! यहाँ कुनै व्यक्तिको चित्तलाई...जान्दछु—
‘जुन बाटोमा यो पुरुष गइरहेको छ...त्यस अनुसार यो पुरुष अवश्य पनि मरणपछि शरीरछाडी मनुष्यहरूमा उत्पन्न हुनेछ ।’ अनि पछि...
घेरै सुखवेदना अनुभव गर्दै मनुष्यहरूमा उत्पन्न भएको भौतिक विशुद्ध दिव्यचक्षुद्वारा म देख्दछु । सारिपुत्र ! भनौं कि कुनै समभूमिमा उत्रेको प्रसस्त पात र छाया भएको रुख हुन्छ । अनि घाममा परेको... कुनै पुरुष एउटै मात्र बाटो भएको सोही रुखतिर जाने बाटो लागेर गएको हुन्छ । अनि कुनै आँखा देख्ने मानिसले देखेर यस्तो भन्छ—‘जुन तरिकाले यो पुरुष जाँदैछ...अवश्य पनि यो पुरुष सोही रुखमा पुग्नेछ ।’
अनि पछि गएर त्यो पुरुषले यो पुरुषलाई छाया भएको रुखमनि बसेर वा लेटेर घेरै सुखवेदना भोग्दै बसेको देख्छ । सारिपुत्र ! यस्तै गरी यहाँ कुनै व्यक्तिको चित्तलाई म...देख्दछु ।

(५) “सारिपुत्र ! यहाँ कुनै व्यक्तिको चित्तलाई म...जान्दछु—
‘जुन बाटोमा यो पुरुष गइरहेको छ...त्यस अनुसार यो पुरुष अवश्य पनि मरणपछि शरीरछाडी सुगति स्वर्गलोकमा उत्पन्न हुनेछ ।’ अनि पछि...खूब सुखानुभव गर्दै सुगति स्वर्गलोकमा उत्पन्न भएको भौतिक विशुद्ध दिव्यचक्षुद्वारा म देख्दछु । सारिपुत्र ! भनौं कि गजुर भएको, लिउन लगाएको, हावा नलाग्ने, दैला ठूनेका, इयालहरू बन्द गरेको

प्रासाद हुन्छ । त्यहाँ (त्यस प्रासादमा) खाट हुन्छ जसमा लामा लामा रोम भएको राधी बछ्याइएको हुन्छ त्यसमाथि शुद्ध सेतो बिछ्यौना लगाइएको हुन्छ, मृगचर्म बिच्छ्याइएको हुन्छ, तन्ना लगाइएको हुन्छ र दुबैतिर राता राता सिरानहरू राखेका हुन्छन् । अनि घाममा परेका... कुनै पुरुष एउटै मात्र बाटो भएको सोही प्रासादतिर जाने बाटो लागेर गएको हुन्छ । अनि कुनै आँखा देख्ने मानिसले देखेर यस्तो भन्छ—‘जुन तरिकाले यो पुरुष जाँदैछ . अवश्य पनि यो पुरुष सोही प्रासादमा पुग्नेछ ।’ अनि पछि गएर त्यो पुरुषले यो पुरुषलाई सोही गजुर भएको प्रासादमा सोही खाटमा बसी वा लेटी निकै सुखानुभव गरिरहेको देख्छ । सारिपुत्र ! यस्तै गरी यहाँ कुनै व्यक्तिको चित्तलाई म... देख्दछु ।

(६) “सारिपुत्र ! यहाँ कुनै व्यक्तिको चित्तलाई म... जान्दछु— ‘जुन बाटोमा यो पुरुष गइरहेको छ... त्यस अनुसार यो पुरुष अवश्य पनि आस्रवहरूलाई क्षय गरी अनास्रवी भई चित्तविमुक्ति र प्रज्ञाविमुक्तिलाई यसै जीवनमा स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी बस्नेछ ।’ अनि पछि म उसलाई आस्रवहरू क्षय गरी अनास्रवी भई चित्तविमुक्ति र प्रज्ञाविमुक्तिलाई स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी निकै सुखानुभव गरी बसेको देख्दछु । सारिपुत्र ! भनी कि स्वच्छ नीर्मल शीतल पानी भएको सुप्रतिष्ठित पोखरी हुन्छ । नजिकैमा घना वनखण्ड पनि हुन्छ । अनि घाममा परेको घामले पोलेको थकित भएको प्यास लागेको कुनै पुरुष एउटै मात्र बाटो भएको सोही पोखरीतिर जाने बाटो लागी गएको हुन्छ । अनि कुनै आँखा देख्ने मानिसले देखेर यस्तो भन्छ—‘जुन

तरिकाले यो पुरुष जाँदैछ र जुन बाटो लागी यो पुरुष जाँदैछ त्यस अनुसार अवश्य पनि यो पुरुष सोही पोखरीमा पुग्नेछ ।’ अनि पछि त्यो पुरुषले यो पुरुषलाई सोही पोखरीमा गई नुहाई पानी पिई सबै प्रकारको थकावटलाई दूर गरी पोखरीबाट माथि आई त्यो वनखण्डमा बसेर वा लेटेर निकै सुखानुभव गरेको देख्छ । सारिपुत्र ! यस्तै गरी यहाँ कुनै व्यक्तिको चित्तलाई म आफ्नो चित्तले यसरी जान्दछु— ‘जुन बाटोमा यो पुरुष गइरहेको छ जुन ढंगले जाँदैछ तथा जुन किशिमको आचरण गरिरहेको छ त्यस अनुसार यो पुरुष अवश्य पनि आस्रवहरूलाई क्षय गरी अनास्रवी भई चित्तविमुक्ति र प्रज्ञाविमुक्तिलाई यसै जीवनमा स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी बस्नेछ ।’ अनि पछि म उसलाई आस्रवहरू क्षय गरी अनास्रवी भई चित्तविमुक्ति र प्रज्ञाविमुक्तिलाई स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी निकै सुखानुभव गरी बसेको देख्दछु । सारिपुत्र ! यो नै पाँच गतिहरू हुन् ।

“सारिपुत्र ! जसले यस्तो जानेर पनि मलाई यस्तो भन्दछ भने—‘श्रमण गौतममा उत्तरीय मनुष्यधर्म र ज्ञानदर्शन गर्ने विशेषता छैन; श्रमण गौतम आफूले स्वयं जानेको कुरालाई तर्क र चिन्तनद्वारा भन्दछन् भने सारिपुत्र ! यो वचनलाई नछाडी त्यो चित्तलाई नछाडी तथा त्यो धारणालाई छाडेन भने नरकमा राखे जस्तो हुनेछ । सारिपुत्र ! जस्तै— शीलसम्पन्न समाधिसम्पन्न प्रज्ञासम्पन्न भिक्षुले यसै जीवनमा निर्वाण साक्षात्कार गर्छ त्यस्तै गरी सारिपुत्र ! त्यो वचनलाई त्यो चित्तलाई र त्यो धारणालाई छाडेन भने नरकमा राखे जस्तो हुने छ ।

चतुरंग ब्रह्मचर्यं

“सारिपुत्र ! चार अङ्गले युक्त ब्रह्मचर्यं’ (=वीर्यं) पालन गरेको कुरा मलाई थाहाछ—(१) तपस्वीहरूमध्येमा परम तपस्वी भएको (२) रूक्षाचारीहरूमध्येमा परमरूक्षाचारी भएको (३) जुगुप्सु-हरूमध्येमा परमजुगुप्सु भएको र (४) प्रविवेकीहरू (=एकान्तवासीहरू) मध्येमा परम प्रविवेकी भएको ।

१. पालिसाहित्यमा ‘ब्रह्मचर्यं’ शब्दको अर्थ ठाउँ हेरीकन विविध प्रकारले लगाइन्छ भनी पपं. सू. II. पृ. ३४: महासीहनादसुत्त-वण्णनाले यसरी उदाहरणहरू प्रस्तुत गरेको छ । जस्तै—

१. “किन्ते वतं किं पन ब्रह्मचरियं,
किस्स सुचिण्णस्स अयं विपाको ।
इद्धी जुती बलविरियूपपत्ति,
अक्खाहि मे नाग महाविमानं ॥

अहञ्च भरिया च मनुस्सलोके,
सद्धा उभो दानपति बहुम्ह ।
ओपानभूतं मे घरं तबासि,
सन्तप्पिता समण ब्राह्मणा च ॥

तम्मे वतं तं पन ब्रह्मचरियं,
तस्स सुचिण्णस्स अयं विपाको ।

इद्धी जुती बलविग्नियूपपत्ति,

इदञ्च मे घीर महाविमानंति ॥” भनी जा. पा.

II. पृ. ३१७ मा उल्लिखित विधुर जातकमा ‘ब्रह्मचर्यं’ को अर्थ ‘दान’ लाई भनिएको हो । (पपं. सू. II. पृ. ३४ मा चाहिँ उपरोक्त गाथा ‘पुण्णक जातकको’ हो भनी उल्लेख भएको छ । तर त्यस्तो नाउँको जातक भने छैन ।)

२. “केन पाणि कामददो, केन पाणि मधुस्सवो ।

केन ते ब्रह्मचरियेन, पुञ्जं पाणिमिह इज्झति ॥

तेन पाणि कामददो, तेन पाणि मधुस्सवो ।

तेन मे ब्रह्मचरियेन, पुञ्जं पाणिमिह इज्झतीति ॥”

भनी पेत. व. पा. पृ. १६४: अङ्कुरपेतवस्थुमा उल्लिखित ‘ब्रह्मचर्यं’ को अर्थ ‘सेवाशुश्रूषा’ हो । (यो कथा लेखकको बुद्धकालीन प्रेतकथा पृ. १ मा उल्लेख भएको छ ।)

(३) “इदं खो तं भिक्खवे तित्तिरियं नाम ब्रह्मचरियं अहोसि” भनी बुल्ल. व. पा. पृ. २५६ र जा. अ. क. I-II. पृ. १६५ तित्तिरजातकमा उल्लिखित ‘ब्रह्मचर्यं’ को अर्थ ‘पञ्चशील’ हो । (यो जातक लेखकको जा. सं-४ पृ. ८ मा उल्लेख भएको छ ।)

(४) “तं खो पञ्चसिद्ध, ब्रह्मचरियं वेव निब्बिदाय न विरागाय यावदेव ब्रह्मलोकूपपत्तियांति” भनी दी. नि. II. पृ. १८७ महागोविन्द सूत्रमा उल्लिखित ‘ब्रह्मचर्यं’ को अर्थ ‘चतुर्ब्रह्म-

विहार' हो । (यो सूत्रको अनुवाद लेखकको बु. ब्र. भा-१, पृ. ३२८ मा भएको छ ।)

(५) "एकस्मिं ब्रह्मचरियस्मिं, सहस्सं मञ्चुहायिनंति ।"
भनी सं. नि. I. पृ. १५५ अन्धकविन्द सूत्रमा उल्लिखित 'ब्रह्मचर्यं'
को अर्थ 'धर्मदेशना' हो ।

(६) "परे अब्रह्मचारी भविस्सन्ति मयमेत्थ ब्रह्मचारी
भविस्सामी'ति" भनी म. नि. I. पृ. ५६ सस्लेख सूत्रमा उल्लिखित
'ब्रह्मचर्यं' को अर्थ 'मैथुनबाट अलग रहनु' हो ।

(७) "मयञ्च भरिष नातिक्कमाम,
अम्हे च भरिया नातिक्कमन्ति ।
अञ्जत्र ताहि ब्रह्मचरियं चराम,
तरमा हि अम्हं दहरा न मीयरे'ति ॥" भनी जा.
पा. I. पृ. २०६ धम्मपाल जातकमा उल्लिखित 'ब्रह्मचर्यं' को अर्थ
'स्वदार सन्तुष्टिता' हो ।

(८) "हीनेन ब्रह्मचरियेन, छत्तिये उपपज्जति ।
मज्झिमेन च देवत्तं, उत्तमेन विमुज्झती'ति ॥"

भनी जा. पा. II. पृ. १६३ निमि जातकमा उल्लिखित 'ब्रह्मचर्यं'
को अर्थ 'अष्टाङ्गिक उपोसथ' हो ।

(९) “इदं खो पञ्चसिख, ब्रह्मचरियं एकन्त निब्बिदाय विरागाय...अयमेव अरियो अट्टङ्गिको मग्गो’ति” भनी दी. नि. II. पृ. १८७ महागोविन्द सूत्रमा उल्लिखित ‘ब्रह्मचर्यं’ को अर्थ ‘भार्यमार्गं’ हो। (यो सूत्रको अनुवाद लेखकको बु. ब्र. भा-१, पृ. ३२८ मा भएको छ।)

(१०) “तयिदं ब्रह्मचरियं इदञ्चेव फीतञ्च वित्थारिकं बाहुजञ्जं पथुभूतं, यावदेव मनुस्सेहि सुप्पकासित’ति” भनी दी. नि. III. पृ. ६७ पासादिक सूत्रमा उल्लिखित ‘ब्रह्मचर्यं’ को अर्थ ‘सर्वे बुद्धघमं’ हो। (यस सूत्रको अनुवाद लेखकको बु. प. भा-१, पृ. २६६ मा भएको छ।)

(११) “अपि अतरमानानं, फलासाव समिज्भक्ति।

विपक्क ब्रह्मचरियोसि, एवं जानाहि गामणी’ति ॥”

भनी जा. पा. I. पृ. ४ गामणि जातकमा उल्लेख भएको ‘ब्रह्मचर्यं’ को अर्थ ‘अभिप्राय’ हो।

(१२) “यहाँ लेखिएको सूत्रमा चाहि ‘ब्रह्मचर्यं’ को अर्थ ‘वीर्यं’ हो। ‘वीर्यं’ लाई ब्रह्मचर्यं भनी उल्लेख भएको सूत्र यही हो। एकै आत्मभावमा चार अङ्गले दुष्करचर्या गर्नु भएकोले ‘चतुरंग ब्रह्मचर्यं’ भनीएको हो। पपं. सू. II. पृ. ३५: महासीह-नादसुत्तवण्णा ।

दुष्करचर्या

(१) “सारिपुत्र ! त्यहाँ मेरो यस्तो तपश्चर्या थियो — अचेलक (= नांगासाधु) ले भैं बसेर दिसा-पिसाब गर्दिन । हातैले दिसा पुछ्थे । बोलाउँदा जाँदैनथे र उभिइ रहु भन्दा उभिइरहन्नथे । अघि नै लिएर आएको भिक्षा, उद्देश्य गरी बनाएको भिक्षा र निमन्त्रण गरेको भिक्षा पनि स्वीकार गर्दिनथे । घँटोबाट भिक्री दिएको भिक्षा, थैलोबाट भिक्री दिएको भिक्षा, दैलोमा बसी दिएको भिक्षा, थामको बीचबाट दिएको भिक्षा, मुसलको बीचबाट दिएको भिक्षा, खाइरहेका दुइजनामध्ये एकजना उठेर दिएको भिक्षा, गर्भिणीले दिएको भिक्षा, दूध खाइरहेकीले दिएको भिक्षा, कुनै पुरुषकहाँ गएकोले दिएको भिक्षा, कीर्तन गरी ल्याएबाट पकाएको भिक्षा, कुकुरलाई दिने भनी ल्याएको खानाबाट दिएको भिक्षा र भिगाहरू परेको भोजन पनि लिन्नथे । माछा, मासु, रक्सी, जाँड र अरक आदि पिउन्नथे । एकै घरमा भिक्षा लिन्ये र एकै गाँस मात्र खान्ये । दुइ घरमा भिक्षा लिन्ये र दुइ गाँस मात्र खान्ये ।...

-
१. अचेलकहरू जट्टी आदिमा पनि प्राणी छ भन्ने विश्वास गर्छन् । त्यसैले उनीहरू कुनै काठको टुकाले मल सफा गर्दैनन् । हातैले पुछ्छन् । उनीहरूकै चर्या पूरा गर्दै बोधिसत्वले पनि यस्ता सबै चर्याहरू पूरा गरेका थिए । हातले मल पुछ्छी हातमा लागेको मल पनि जिभ्रोले चाट्थे । पप. सू. II. पृ. ३६; महासीहनादसुत्त-बण्णना ।

सात घरमा भिक्षा लिनर्थे र सात गांस मात्र खान्थे । एउटा घालमा दिएको भिक्षाबाट यापन गर्थे, दुइवटा घालमा दिएको भिक्षाबाट यापन गर्थे, ... र सातवटा घालमा दिएको भिक्षाबाट यापन गर्थे । एक एक दिन बिराइ खान्थे, दुइ दुइ दिन बिराइ खान्थे... र सात सात दिन बिराइ खान्थे । यसरी भाषा भाषा महीनाको पालो पालो गरी खाने गरी बस्थे ।

“काँचो साग खान्थे, चामल खान्थे, जंगलका गेडागुडी मात्र खान्थे, छालाका टुक्राहरू खान्थे, झ्याउहरू खान्थे, कनिका खान्थे, डढेको भात खान्थे, पिना खान्थे, घांस खान्थे, गोबर खाएर बस्थे र खसेको बनका फलहरूद्वारा पनि यापन गर्थे ।

“सनपातको वस्त्र, मसानको वस्त्र, मृत शरीरको वस्त्र, पयाकेको वस्त्र, रुखका बोक्राका वस्त्र, मृगछालाको वस्त्र, खुर समेत भएको मृगछालाको वस्त्र, कुशको वस्त्र, चाकचीरको वस्त्र, फलेकचीरको वस्त्र, रौंको कम्बल, घोडाको पुच्छरको कम्बल र लाटोकोसेरोको प्वाँख पनि लगाउँथे । डाह्री जुंगा उखेल्दथे र डाह्री जुंगा उखेल्ने काममा लाग्दथे ।

“भासनमा नबसी टुक्रुक बस्दथे र टुक्रुक बस्ने काममा लाग्दथे । काँठाहरूमा सुत्ने हुन्थे र काँठाहरूमा भासन जमाउँदथे । (पाप पखाल्न भनी) संध्या समयसम्म दिनको तीन पटक नुहाउने गर्थे । यसरी अनेक प्रकारले शरीरलाई ताप पीडा दिने काममा लागेको थिएँ । सारिपुत्र ! यही मेरो तपश्चर्या थियो ।

(२) “सारिपुत्र ! त्यहाँ मेरो यस्तो रूक्षाचार थियो—वर्षाको मैलो पत्र पत्र भई शरीरमा जमेको हुन्थ्यो । सारिपुत्र ! जस्तै पुरानो कुनै काठको थाममा वर्षाको पत्र पत्र मैलो जमेको हुन्छ सारिपुत्र ! त्यस्तै गरी मेरो शरीरमा अनेक वर्षाको मैलो पत्र पत्र भई जमेको हुन्थ्यो । सारिपुत्र ! त्यस्तो हुने मलाई यस्तो पनि लाग्दैनथ्यो—‘अहो ! यो मैलोलाई हातले पुछ्नु’ अथवा कसैले यो मैलो पुछ्दियोस् ।’ सारिपुत्र ! यस्तो पनि मलाई लाग्दैनथ्यो । सारिपुत्र ! यही मेरो रूक्षाचार थियो ।

(३) “सारिपुत्र ! त्यहाँ मेरो यस्तो जुगुप्सुता (हिंसाप्रति घृणा) थियो—सारिपुत्र ! त्यो म होसराखी (सतो व) अगाडि जान्थे र होसराखी पछाडि जान्थे । यहाँसम्मकि ‘विषम स्थानमा रहेका प्राणीको हिंसा हुन नपाओस्’ भनी एक थोपो पानी माथि पनि^१ दया उपस्थित हुन्थ्यो । सारिपुत्र ! यही मेरो जुगुप्सुता (हिंसाप्रति घृणा) थियो ।

-
१. यो जन्म कठोरता त्यस बखतका अचेलक साधुहरूको विश्वास अनुसार भएको थियो र कुनै पनि स्याना स्याना प्राणीको समेत हिंसा नहोस् भन्ने हेतुले बर्हा होस् राखी हिँड्नुहुन्थ्यो । अचेलकहरू भुइँमा हिँडेदेखि शीलवान् हुन्नन् । भिक्षाटन् गर्न जाँदा पनि दुःशील भएर नै जान्छन् । उपस्थाकहरूको घरमा भोजन गर्दा पनि दुःशील भएर नै खान्छन् । फर्कँदा पनि दुःशील भएर नै फर्कन्छन् । जब मयूरको प्वाँखले फलेक बढारी शील भविष्ठान गरी बस्छन् तब मात्र उनीहरू शीलवान् हुन्छन् । पपं. सू. II. पृ. ३८: महासीहनादसुत्तवणना ।

(४) “सारिपुत्र ! त्‍यहाँ मेरो यस्तो प्रविवेकता (= एकान्त वास) थियो—सारिपुत्र ! त्यो म कुनै जंगलभित्र गई बस्थे । जब गोपालक, पशुपालक, घाँसे, दाउरे अथवा बनमा कामगर्नेहरू देख्थे तब म जंगलबाट जंगलमै, गहनबाट गहनमै र होंचो ठाउँबाट होंचो ठाउँमै गई बस्थे । त्यो किन भने ?—उनीहरूले मलाई नदेखुन् र मैले पनि उनीहरूलाई देख्न नपरोस् । सारिपुत्र ! जस्तै—जंगलमा बस्ने मृगले मानिसहरूलाई देखेर जंगलबाट जंगलमै, गहनबाट गहनमै तथा होंचो ठाउँबाट होंचो ठाउँमै भाग्छन् सारिपुत्र ! त्यस्तै गरी जब गोपालक... अथवा बनमा कामगर्नेहरूलाई देख्थे तब म जंगलबाट जंगलमै... जास्थे । सारिपुत्र ! त्यो किन भने ?—उनीहरूले मलाई नदेखुन् र मैले पनि उनीहरूलाई देख्न नपरोस् । सारिपुत्र ! यही मेरो प्रविवेकता थियो ।

विविध शुद्धिहरू

१—“सारिपुत्र ! त्यो म जहाँ गाईहरू निस्केका गोठलाहरू नभएका गोठहरू हुन् त्यहाँ हात र घुँडाले टेकेर गई दूध खाने बाछा-हरूको गोबरहरू खान्थे । सारिपुत्र ! यतिसम्म पनि कि आफ्नो मल-मूत्र पनि छाड्दैनथे बल्की आफ्नै मल-मूत्र पनि खान्थे । सारिपुत्र ! यो थियो मेरो महाविकट आहार ।

२—“सारिपुत्र ! त्यो म कुनै भयावह वनखण्डभित्र गई बस्थे । सारिपुत्र ! त्यहाँ त्यो भयावह वनखण्डमा यस्तो भयावह थियो—जो फोही भवीतरागी त्यो वनखण्डमा जान्छ भने घेरैजसोलाई जिरिंग हुन्छ ।

सारिपुत्र ! जो ती हेमस्तका शीत रातहरू हुन् जो त्यो अन्तरदुक^१
 (—भाठ रातको बीच) हिमपात समय हो—त्यस्ता रातहरूमा खुला
 ठाउँमा र दिनमा वनमा बस्थे । ग्रीष्मको आखिरी महीनाको दिनमा
 खुला ठाउँमा र रातमा वनमा बस्थे । सारिपुत्र ! त्यसबखत पहिले
 नमुनेको अनाश्रयं गाथा मेरो मनमा आएको थियो—

‘सोतत्तो सोसिन्नो^१ चैव^२, एको^३ भिसनके वने ।

नगो न चग्गिमासीनो^४, एख्खनापसुतो मुनी^५ति ॥’

अर्थ—

‘एकलै भीषण वनमा नांगो भई बस्ने मुनि दिनमा सूर्यको तापले
 तप्त भई रातमा हिउँको शीतलले पीडित हुँदा पनि आगो न तापी
 शुद्धिको खोजमा रत थिए ।’

-
१. माघ महीनाको आखिरी चार दिन र फागुन महीनाको पहिलो
 चार दिन गरी यी भाठ दिनलाई ‘हिमपात समय’ भन्दछन् र
 यसैलाई यहाँ ‘अन्तरदुक’ भनिएको हो । पपं. सू. II. पृ. ३६३
 महासीहनादमुत्तवण्णना ।
  २. सिंहल र रोमनमा: ‘सोसीनो’; स्याममा: ‘सोसिनो’ ।
  ३. यो शब्द सिंहल, स्याम र रोमनमा छैन ।
  ४. स्याममा: ‘एको एको’ ।
  ५. स्याममा: ‘चग्गिमासिनो’ ।

३-“सारिपुत्र ! म मृत शरीरका हाडहरूलाई सिरान बनाई मसानमा सुत्थे । सारिपुत्र ! अनि त्यहाँ गोपालक केटाहरू आई ममाथि थुक्थे, मुत्थे, घूलो छर्थे र काठका टुक्रा पनि कानको प्वालमा घुसारिदिन्थे । सारिपुत्र ! त्यस समय उनीहरूमाथि मेरो मनमा खराब विचार उत्पन्न भएको मलाई थाहा थिएन । सारिपुत्र ! यो मेरो उपेक्षा थियो ।

४-“सारिपुत्र ! केही ब्राह्मणहरू यस्तो विश्वास र घारणा गर्छन्—‘आहारद्वारा शुद्धि हुइन्छ ।’ उनीहरू यस्तो भन्छन्— ‘बयरद्वारा थापन गर्छौं ।’ उनीहरू बयर खान्छन्, बयरको चूर्ण खान्छन्, बयरको रस पिउँछन् र बयरका अनेक प्रकारका खाना खान्छन् । सारिपुत्र ! मैले योटा मात्र बयर खाएर बसेको कुरा मलाई थाहाछ । सारिपुत्र ! शायद तिमीलाई यस्तो लाग्न सक्छ कि त्यसबेला बयर ठूलो होला । सारिपुत्र ! यस्तो चिन्ताउनु पर्दैन । त्यसबखतको बयर पनि अहिलेकै जत्रै थियो । सारिपुत्र ! अमि योटा बयर खाएको मेरो शरीर अत्यधिक दुब्लो भयो । जस्तै कुनै भासीतिक गाँठहरू वा कालक-

---

१. यो चाहि एकान्तबन्धे कल्प भधि पूरा गरेका पारमीको बारेमा दर्शाइएको हो । जसको बारेमा यस्तो उल्लेख भएको छ—

“सुखे पत्ते न रज्जामि, दुक्खे होमि न दुम्मनो ।

सव्वत्थ सुलितो होमि, एसा मे उपेक्खा पारमा’ति ॥”

पंच. सू. II. वृ. ४०: महासीहनादमुत्तवण्णना ।

लताका गाँठाहरू हन्छन् त्यस्तै मेरो शरीरका अंगप्रत्यंगहरू दुबला पातला भए—सोही अल्पाहारताले गर्दा । जस्तै उँटका पैताला हो त्यस्तै मेरो पछाडिको भाग भएको थियो—सोही अल्पाहारताले गर्दा । जस्तै डोरी बाटिएको हुन्छ त्यस्तै मेरो पिठ्यूँको ढाड अग्लो र होचो भएको थियो—सोही अल्पाहारताले गर्दा । जस्तै कुनै जीणं भएको घरका ढलिनहरू यताउता हल्लिन्छन् त्यस्तै मेरो करङ्गहरू हल्लिन्थे—सोही अल्पाहारताले गर्दा । जस्तै गहिरो कुवामा ताराहरू गहिरोमा भए भैं देखिन्छन् त्यस्तै मेरो आँखाका खाल्टामा आँखाका ताराहरू गहिरा देखिन्थे—सोही अल्पाहारताले गर्दा । जस्तै नछिप्पिइदै काटिएको तित्तकलाबु (लौका विशेष) घाम र बंतासमा राख्दा चाउरिएर जान्छ त्यस्तै मेरो टाउकोको छाला पनि चाउरिएको थियो—सोही अल्पाहारताले गर्दा । सारिपुत्र ! पेटको छाला सुम्सुम्याउँछु भन्दा पिठ्यूँको हाड छुइन्थ्यो र पिठ्यूँको हाड सुम्सुम्याउँछु भन्दा पेटको छाला छुइन्थ्यो । सारिपुत्र ! यहाँसम्म कि पेटको छाला पनि पिठ्यूँको हाडमा टास्सिएको थियो—सोही अल्पाहारताले गर्दा ।

“सारिपुत्र ! भाडा वा पिसाप गर्छु भन्दा उहीँ चोटोपरी लडथे’—सोही अल्पाहारताले गर्दा । सारिपुत्र ! अनि म सोही शरीरलाई आश्वासन दिँदै हातले शरीर सुम्सुम्याउँथेँ । सारिपुत्र ! हातले शरीर सुम्सुम्याउँदा जरा मविकएका मेरा रौंहरू भर्त्थे—सोही अल्पाहारताले गर्दा ।

-
१. यी लताका गाँठाहरू सुकेका हुन्छन् र बीच बीचमा फुलेका हुन्छन् ।
पं. सू II. पृ. ४१: महासीहनादसुत्तवण्णना ।

५—“सारिपुत्र ! केही ब्राह्मणहरू यस्तो विश्वास र घारणा गर्छन्—‘आहारद्वारा शुद्धि हुन्छ’ । उनीहरू यस्तो भन्दछन्—‘मूगीद्वारा यापन गर्छौं...तीलद्वारा यापन गर्छौं...तण्डुलद्वारा यापन गर्छौं ।’ उनीहरू तण्डुल खान्छन्, तण्डुलको चूर्ण खान्छन्, तण्डुलको रस पिउँछन् र तण्डुलका अनेक प्रकारका खाना खान्छन् । सारिपुत्र ! मंले एक गोडा तण्डुल खाएर बसेको कुरा मलाई थाहाछ । सारिपुत्र ! शायद तिमीलाई यस्तो लाग्न सक्छ कि त्यसबेलाको तण्डुल ठूलो होला । सारिपुत्र ! यस्तो चिन्ताउनु पर्दैन । त्यसबखतको तण्डुल पनि अहिलेकै जत्रै थियो । सारिपुत्र ! अनि एक गोडा तण्डुल खाने मेरो शरीर अत्यधिक दुब्लो भयो । जस्तै कुनै आसौतिक गाँठाहरू वा कालकलताका गाँठाहरू हुन्छन् त्यस्तै मेरो शरीरका अङ्गप्रत्यङ्गहरू दुबला पातला भए—सोही अल्पाहारताले गर्दा । जस्तै उँटका...’ । सारिपुत्र ! हातले शरीर मुम्मुम्याउँदा जरा मक्किएका मेरा रौंहरू भर्खर—सोही अल्पाहारताले गर्दा ।

“सारिपुत्र ! त्यो आचारले (इरियाय) पनि त्यो प्रतिपदाले पनि त्यो दुष्करकारिका (= तपस्या) ले पनि उत्तरीय मनुष्यधर्म र आर्यज्ञान दर्शन गर्न सकिन । किनभने ? जुन आर्यप्रज्ञा पाई तदनु रूप आचरण गर्नेलाई सम्यक् प्रकारले दुःख क्षय हुने बाटोतिर लैजान्छ त्यो आर्यप्रज्ञालाई नपाएको हुनाले ।

१. यहाँका बाँकी कुराहरू माघि पृ. ३२३ मा उल्लेख भए भैं मिलाई दोहर्न्याई पढ्नु ।

६-“सारिपुत्र ! केही श्रमण-ब्राह्मणहरू यस्ता वादी यस्ता दृष्टिका छन्—‘संसारद्वारा’ शुद्धि हुइन्छ ।’ सारिपुत्र ! त्यस्तो संसार सुलभ छैन जुन संसारमा यत्रो दीर्घकालभित्र—शुद्धावास बाहेक—म गएको नहोस् । सारिपुत्र ! यदि म शुद्धावासमा गएको भए यो लोकमा फेरि आउने थिइन होला ।

७-“सारिपुत्र ! केही श्रमण-ब्राह्मणहरू यस्ता वादी यस्ता दृष्टिका छन्—‘उत्पत्तिद्वारा’ शुद्धि हुइन्छ ।’ सारिपुत्र ! त्यस्तो उत्पत्तिस्थान सुलभ छैन जुन उत्पत्तिस्थानमा यत्रो दीर्घकालभित्र—शुद्धावास बाहेक—उत्पन्न भएको नहोस् । सारिपुत्र ! यदि म शुद्धावास देवलोकमा उत्पन्न भएको भए यो लोकमा फेरि आउने थिइन होला ।

८-“सारिपुत्र ! केही श्रमण-ब्राह्मणहरू यस्ता वादी यस्ता दृष्टिका छन्—‘बसाइँद्वारा’ शुद्धि हुइन्छ ।’ सारिपुत्र ! त्यस्तो आवास सुलभ छैन जुन आवासमा यत्रो दीर्घकालभित्र—शुद्धावास बाहेक—बास गरेको नहोस् । सारिपुत्र ! यदि म शुद्धावासमा बसेको भए यो लोकमा फेरि आउने थिइन होला ।

१. घेरें बार संसारमा घुमिसकेपछि शुद्धि हुइन्छ भन्ने विश्वास । पपं. सू. II. पृ. ४२: महासीहनादसुत्तवण्णना ।
२. घेरें बार जन्म लिइसकेपछि शुद्धि हुइन्छ भन्ने विश्वास । पपं. सू. II. पृ. ४२.
३. घेरें ठाउँमा बसिसकेपछि शुद्धि हुइन्छ भन्ने विश्वास । पपं. सू. II. पृ. ४२: महासीहनादसुत्तवण्णना ।

६—“सारिपुत्र ! केही श्रमण-ब्राह्मणहरू यस्ता वादी यस्ता दृष्टिका छन्—‘यज्ञद्वारा शुद्धि हुन्छ’ सारिपुत्र ! त्यस्तो यज्ञ सुलभ छैन जुन कि यत्रो दीर्घकालभित्र मूर्द्धाभिषिक्त क्षत्री राजा भएर वा ब्राह्मण महाशाल भएर अधि नगरेको ।

१०—“सारिपुत्र ! केही श्रमण-ब्राह्मणहरू यस्ता वादी यस्ता दृष्टिका छन्—‘अग्निहोत्रद्वारा शुद्धि हुन्छ’ सारिपुत्र ! त्यस्तो अग्निहोत्र सुलभ छैन जुन कि यत्रो दीर्घकालभित्र मूर्द्धाभिषिक्त क्षत्री राजा भएर वा ब्राह्मण महाशाल भएर अधि नगरेको ।

११—“सारिपुत्र ! केही श्रमण-ब्राह्मणहरू यस्ता वादी यस्ता दृष्टिका छन्—‘जबसम्म कुनै पुरुष तरुण हुन्छ, कालो केश हुने युवा हुन्छ, भद्र यौवनले युक्त आयुले पहिलो बैशमा पुगेको हुन्छ तबसम्म उत्तम प्रज्ञाव्यक्तताले युक्त हुन्छ । जब सो पुरुष जीर्ण हुन्छ, वृद्ध हुन्छ, घेरै वर्षको बुढो हुन्छ र बैश बित्ती असी वर्षीय वा नव्वे वर्षीय वा शय वर्षीय आयु हुन्छ तब उ त्यस प्रज्ञाव्यक्तताबाट परिहानी हुन्छ ।’ सारिपुत्र ! यस्तो सोच्नु हुन्न । सारिपुत्र ! अहिले म जीर्ण, वृद्ध, जेठो, घेरैवर्ष बितेको र बैशपुगी असी वर्ष मेरो आयु भएको छ । सारिपुत्र ! भनी कि यहाँ मेरो शय वर्ष पुगेका शय वर्ष बाँचेका परमस्मृति सम्पन्न, गति सम्पन्न, धृति सम्पन्न र प्रज्ञा व्यक्तताले युक्त चार जना श्रावकहरू छन् । सारिपुत्र ! जस्तै दृढघर्मघनुष^१ समाप्ते शिक्षित कृतहस्त

१. दुइ हजार पुरुषको बल हुनेले उचारुनुपर्ने घनुषलाई ‘दृढघर्म घनुष’ भनिएको हो भनी पंच. सू. II. पृ. ४३: महासीहनादमुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

कृतउपासन गर्नेले हलुका बाँणलाई बिना प्रयासले तेर्सो तालवृक्षको छाया पारणछं—त्यस्तै गरी—अधिक स्मृति हुने अधिक गति हुने अधिक धृति हुने र परम प्रज्ञान्यक्तताले युक्त हुने श्रावकले मसँग चारै सतिपट्टानको सम्बन्धमा प्रश्नहरू सोच्छन् । सोधे सोधेकाको उत्तर म दिऊँ । दिए दिएका कुरा उनीहरूले धारण गर्छन् । मसँग दोश्रो अरू प्रश्न सोध्दैनन् । सारिपुत्र ! खान पानको समय बाहेक, दिसा पिसाप गर्ने समय बाहेक र षकावट हटाउनको निमित्त निदाउने समय बाहेक तथागतको धर्मदेशना परिक्षीण हुन्न । तथागतको धर्मपद-व्यञ्जनहरू परिक्षीण हुन्नन् । तथागतको प्रश्नको उत्तर परिक्षीण हुन्न । अनि ती मेरा चारजना शय वर्षीय श्रावकहरूको शय वर्ष बितेपछि मृत्यु हुन्छ । सारिपुत्र ! खाटमा राखेर लैजानुपर्ने अवस्थामा पनि तथागतको प्रज्ञान-व्यक्ततासा विकारता आउँदैन । सारिपुत्र ! 'असम्मोही प्राणी बहुजन-हितको निमित्त बहुजन सुखको निमित्त लोकानुकम्पाको निमित्त तथा देवमनुष्यहरूको अर्थ हित सुखको निमित्त लोकमा उत्पन्न भयो' भनी साँच्चै भन्ने हो भने मलाई नै 'असम्मोही प्राणी...अर्थ हित सुखको निमित्त लोकमा उत्पन्न भयो' भनी भन्न योग्य छ ।'

त्यसबखत आयुष्मान् नागसमाल भगवान्को पछाडिपट्टि बसी भगवान्लाई पंखा हम्कदै थिए । अनि आयुष्मान् नागसमालले भगवान्सँग यस्तो सोधे—“आश्रयं हो भन्ते ! अद्भूत हो भन्ते ! यो धर्मोपदेश सुनेर भन्ते ! म जिरिङ्ग भएँ । भन्ते ! यो धर्मोपदेशको के नाम हो ?”

[३२८]

बुद्धकालीन श्रावक चरित-३

“नागसमाल ! त्वसोभए तिमौले यो धर्मोपदेशनाई ‘जिरिङ्ग हुने धर्मोपदेश’ (लोमहंसन परियाबत्वेव) भनी धारणा गर ।”

यति भन्नु भएपछि सन्तुष्ट भएका नागसमालले भगवान्को भाषणलाई अभिनन्दन गरे ।

Dhamma.Digital

✘

✘

✘

मूल सूत्र—

१०१।४६ सारिपुत्रको अरहत्व

यस्तो मैले सुनें ।

एक समय भगवान् राजगृहस्थित गृद्धकूट-पर्वतको सूकरखत
(=सूगुरले खनिराखेको गुफा) मा बिहार गर्नुभएको थियो ।

(यो सूत्रको अनुवाद लेखकको बु. प. भा-१, पृ. ३५७ देखि ३६५
मा भएको हुँदा जम्मै कुरा उही हेनुं । यही सूत्रको कुरा सुनेर सारिपुत्र
महास्थविरले अरहत्व प्राप्त गर्नु भएको थियो । यो कुरा पपं सू. IV.
पृ. ६०: अनुपदसुत्तवण्णनामा पनि उल्लेख भएको छ ।)

×

×

×

१. म. नि. II. पृ. १६३: दीघनखसुत्तं, अ. क. III. पृ. १३८.

मूल सूत्र—

१०२।४७ नतमस्तक भई बस्छ

एक समय राजगृहको गृद्धकूट पर्वतको सूकरखत (गुफा) मा भगवान् बस्नुभएको थियो^३ । अनि भगवान्ले त्यहाँ सारिपुत्रलाई आमन्त्रण गर्नुभयो—“सारिपुत्र ! के देखेर क्षीणास्रवी भिक्षु तथागत वा तथागतको धर्ममा नित्यप्रति नतमस्तक भई बस्छ ?”

“भन्ते ! अनुत्तर योगक्षेमलाई देखेर क्षीणास्रवी भिक्षु तथागत वा तथागतको धर्ममा नित्यप्रति नतमस्तक भई बस्छ ।”

“साधु सारिपुत्र साधु !!...।”

“सारिपुत्र ! कस्तो अनुत्तर योगक्षेमलाई देखेर क्षीणास्रवी भिक्षु तथागत वा तथागतको धर्ममा नित्यप्रति नतमस्तक भई बस्छ त ?”

“भन्ते ! यहाँ क्षीणास्रवी भिक्षुले शान्ति ल्याइदिने, सम्बोधि ल्याइदिने श्रद्धेन्द्रियको भाविता गर्छं,...वीर्येन्द्रियको भाविता गर्छं,...

---

१. सं. नि. IV. पृ. २०२: सूकरखतसुत्तं, इन्द्रियसंयुत्तं; अ. क. III.

पृ. ११७.

स्मृतेन्द्रियको भाविता गर्छं, ... समाधेन्द्रियको भाविता गर्छं, ... प्रज्ञेन्द्रियको भाविता गर्छं । भन्ते ! अनि अनुत्तर योगक्षेमलाई देखेर तथागत वा तथागतको घर्ममा क्षीणास्रवी भिक्षु नित्यप्रति नतमस्तक भई बस्छ ।”

“साधु सारिपुत्र साधु !! ...। सारिपुत्र ! कसरी तथागत वा तथागतको घर्ममा क्षीणास्रवी भिक्षु नित्यप्रति नतमस्तक भई बस्छ त ?”

“भन्ते ! यहाँ क्षीणास्रवी भिक्षु शास्ता प्रति गौरव राखी सम्मान राखी बस्छ । घर्म प्रति गौरव राखी सम्मान राखी बस्छ । सङ्घ प्रति गौरव राखी सम्मान राखी बस्छ । भन्ते ! यसरी क्षीणास्रवी भिक्षु तथागत वा तथागतको घर्ममा नित्य प्रति नतमस्तक भई बस्छ ।”

“साधु सारिपुत्र साधु !! यसरी नै सारिपुत्र ! क्षीणास्रवी भिक्षु तथागत वा तथागतको घर्ममा नित्यप्रति नतमस्तक भई बस्छ ।”

×

×

×

मूल पालि—

१०३।४८ कौशम्बिक भिक्षुहरू

अनि कौशम्बिक भिक्षुहरू' शयनासनहरू थन्क्याई पात्र-
चोवर ग्रहण गरी जहाँ श्रावस्ती हो त्यहाँ गए'।

आयुष्मान् सारिपुत्रले "सङ्घमा भगवा गराउने, कलह गराउने,
विवाद गराउने, कुरा गराउने तथा सङ्घमा अधिकरण चलाउने—ती
कौशम्बिक भिक्षुहरू श्रावस्तीमा आउँदैंछन्" भन्ने कुरा सुन्नुभयो ।
अनि आयुष्मान् सारिपुत्र जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ जानुभयो ।
त्यहाँ पुगेपछि भगवान्लाई अभिवादन गरी एक छेउमा बस्नुभयो ।
एक छेउमा बस्नुभएका आयुष्मान् सारिपुत्रले भगवान्लाई यस्तो
बिन्ति गर्नुभयो—

-
१. 'कौशम्बिक भिक्षु' भनेका को हुन् भन्ने बारेमा बु म. भा-१,
पृ. १२२ को पादटिप्पणीमा हेर्नु ।
  २. महा. ब. पा. पृ. ३८४: अट्टारसवत्थुकथा, कोसम्बिकखण्डकं; अ.
क. III. पृ. १२२६.

“भन्ते ! सङ्घमा भगडा गराउने, कलह गराउने, विवाद गराउने, कुरा गराउने तथा सङ्घमा अधिकरण चलाउने—ती कौशम्बिक भिक्षुहरू भ्रावस्तीमा आउँदछन् । उनीहरूसँग मैले कस्तो व्यवहार गर्नु पर्ला ?”

“सारिपुत्र ! त्यसोभए जुन-जस्तो घमं हो त्यसैमा बस ।”

“भन्ते ! कसरी मैले घमं वा अधमं भनी जानू ?”

धर्मवादी र अधमंवादी

“सारिपुत्र ! अठार कारणहरूद्वारा ‘अधमंवादी’ भनी जान—
 ‘सारिपुत्र ! यहाँ भिक्षुले (१) अधमंलाई घमं भनी भन्दछ, (२) घमंलाई अधमं भनी भन्दछ, (३) अविनयलाई विनय भनी भन्दछ, (४) विनयलाई अविनय भनी भन्दछ, (५) तथागतले नबताएको नबोलेकोलाई तथागतले बताएको बोलेको भनी भन्दछ, (६) तथागतले बताएको बोलेकोलाई तथागतले नबताएको नबोलेको भनी भन्दछ, (७) तथागतले अभ्यास नगरेकोलाई तथागतले अभ्यास गरेको भनी भन्दछ, (८) तथागतले अभ्यास गरेकोलाई तथागतले अभ्यास नगरेको भनी भन्दछ; (९) तथागतले प्रज्ञापन नगरेकोलाई तथागतले प्रज्ञापन गरेको भनी भन्दछ, (१०) तथागतले प्रज्ञापन गरेकोलाई तथागतले प्रज्ञापन नगरेको भनी भन्दछ, (११) अनापत्तिलाई आपत्ति’ भनी भन्दछ, (१२) आपत्ति-

१. ‘दोष, ऋटी अथवा अपराध’ लाई आपत्ति भन्दछन् । यी आपत्ति-
 हरू—ठूना स्याना गरी जम्मा २२७ छन् । यी २२७ प्रकारका

नियमहरूलाई 'प्रातिमोक्ष' भन्दछन् । ती यी हुन्—

- (१) जुन दोष लाग्दा भिक्षु, भिक्षुत्वबाट च्युत हुन्छ—त्यस्तो दोषलाई 'पाराजिका' भन्दछन् । यी ४ छन् ।
- (२) जुन दोषबाट परिशुद्धिता पाउनकोनिमित्त घटिमा बीस सदस्य भएको सङ्घको आवश्यकता हुन्छ—त्यस्तो दोषलाई 'सङ्घादिशेष' भन्दछन् । यी १३ छन् ।
- (३) जुन दोषको निर्धारण पात्रले स्वीकार गरे बमोजिम हुन्छ—त्यस्तो दोषलाई 'अनियत' भन्दछन् । यी २ छन् ।
- (४) जुन दोषको कारण भएको वस्तुलाई त्याग्वा शुद्धि पाइने हो—त्यस्तो दोषलाई 'निस्सगिगय' भन्दछन् । यी ३० छन् ।
- (५) कुनै भिक्षुको अगाडि प्रकाशनद्वारा शुद्धि हुने दोषलाई—'पाचित्तिय' भन्दछन् । यी ९२ छन् ।
- (६) जुन दोषबाट शुद्धि हुन परस्पर दोषहरू प्रकाश गरिन्छन्—त्यस्तो दोषलाई 'पाटिदेशनीय' भन्दछन् । यी ४ छन् ।
- (७) आचरण सम्बन्धी सिक्नुपर्ने स्याना स्याना नियमहरूलाई 'सेखिय' भन्दछन् । यी ७५ छन् ।
- (८) जुन न्याय-निसापद्वारा ठहर्‍याइने दोष हो—त्यस्तोलाई 'अधिकरण-समथ' भन्दछन् । यी ७ छन् ।

यसप्रकार जम्मा २२७ नियमहरूका समूहलाई 'प्रातिमोक्ष' शील भनिन्छ । भिक्षु प्रातिमोक्ष पनि भनिन्छ ।

लाई अनापत्ति भनी भन्दछ, (१३) स्यानो आपत्तिलाई ठूलो आपत्ति भनी भन्दछ, (१४) ठूलो आपत्तिलाई स्यानो आपत्ति भनी भन्दछ, (१५) सावशेष आपत्तिलाई निरवशेष आपत्ति भनी भन्दछ, (१६) निरवशेष आपत्तिलाई सावशेष आपत्ति भनी भन्दछ, (१७) दुट्टुल्ल (—दुराचार) आपत्तिलाई अदुट्टुल्ल आपत्ति भनी भन्दछ, (१८) अदुट्टुल्ल आपत्तिलाई दुट्टुल्ल आपत्ति भनी भन्दछ ।”

“सारिपुत्र ! यी नै अठार कारणहरूद्वारा ‘अधर्मवादी’ भनी जान्नुपर्छ ।

“सारिपुत्र ! अठार कारणहरूद्वारा ‘धर्मवादी’ भनी जान—
 सारिपुत्र ! यहाँ भिक्षुले (१) अधर्मलाई अधर्म भनी भन्दछ, (२) धर्मलाई धर्म भनी भन्दछ, (३) भविनयलाई भविनय भनी भन्दछ, (४) विनयलाई विनय भनी भन्दछ, (५) तथागतले नबताएको नबोलेकोलाई तथागतले नबताएको नबोलेको भनी भन्दछ, (६) तथागतले बताएको बोलेकोलाई तथागतले बताएको बोलेको भनी भन्दछ, (७) तथागतले अभ्यास नगरेकोलाई तथागतले अभ्यास नगरेको भनी भन्दछ, (८) तथागतले अभ्यास गरेकोलाई तथागतले अभ्यास गरेको भनी भन्दछ, (९) तथागतले प्रज्ञापन नगरेकोलाई तथागतले प्रज्ञापन नगरेको भनी भन्दछ, (१०) तथागतले प्रज्ञापन गरेकोलाई तथागतले प्रज्ञापन गरेको भनी भन्दछ, (११) अनापत्तिलाई अनापत्ति भनी भन्दछ, (१२) आपत्तिलाई आपत्ति भनी भन्दछ, (१३) स्यानो आपत्तिलाई स्यानो आपत्ति भनी भन्दछ, (१४) ठूलो आपत्तिलाई ठूलो

[३३६]

बुद्धकालीन श्रावक चरित-३

आपत्ति भनी भन्दछ, (१५) सावशेष आपत्तिलाई सावशेष आपत्ति भनी भन्दछ, (१६) निरवशेष आपत्तिलाई निरवशेष आपत्ति भनी भन्दछ, (१७) दुट्ठुल्ल आपत्तिलाई दुट्ठुल्ल आपत्ति भनी भन्दछ, (१८) अदुट्ठुल्ल आपत्तिलाई अदुट्ठुल्ल आपत्ति भनी भन्दछ ।’

“सारिपुत्र ! यिनै अठार कारणहरूद्वारा ‘धर्मवादी’ भनी जान्नुपर्छ ।”

×

×

×

मूळ सूत्र—

१०४।४९ सारिपुत्र स्थविरको प्रश्न

१—“तुशित लोकबाट संकस्स (=संकाश्य) नगरमा मनुष्य-
हरूको बीच आउनु भएका सुन्दरभाषी शास्तालाई यसभन्दा अधि
(संकस्स नगरमा आउनुभन्दा अधि) न कसैलाई देखेको छु न त
सुनेको छु ।

२—“देवलोक सहित मनुष्यलोकमा चक्षुमान् देखिनु भएका वहाँ
(भगवान्) सबै अन्धकारलाई नाश गरी एकलै नैष्कर्म्यरतिमा बस्नुहुन्छ ।

३—“मनुष्यहरूका बीच आउनु भएका अनासक्त, स्थिर र
निष्कपट बुद्धकहाँ घेरै मनुष्यहरूको तरफबाट प्रश्नको निमित्त
आएको छु ।

---

१. सुत्त. नि. पा. पृ. ४१४: सारिपुत्तसुत्तं, अट्टकवग्गो; अ. क. पृ. ४५६.

“न मे दिट्ठो इतो पुब्बे, (इच्छायस्मा सारिपुत्तो) न सुतो
उद कस्सचि ।

एवं वग्गुवदो सत्था, तुसिता गणिमाणतो ।”

४—“जुगुप्सा गर्ने, रात्रीस्थान सेवन गर्ने, रद्धमनि वा मसानमा बस्ने र पर्वतमा वा गुफामा बस्ने ।

५—“भरलो वा होचो शयनासनमा बस्ने भिक्षुलाई शयनासनको मासपासमा जति डर भए पनि सो भिक्षु डराउँदैन ।

६—“न गएको विशामा (= निर्वाणमा) जानको लागि अति बिघ्न-बाधा हुन्छ जसलाई एकान्त स्थानमा बस्ने भिक्षुले दूर गर्छ ।

७—“यस्तो वीर्यवान् हुने भिक्षुको कस्तो वचन हुनुपर्छ ? कस्तो गोचर (= विषय) हुनुपर्छ ? कस्ता शीलव्रतहरू हुनुपर्छ ?

८—“कस्तो शिक्षा समादान गरी कमरी एवाग्र स्मृतिमान् तथा प्रज्ञावान् भई सुनाले चाँदी खारे जस्तै आफ्नो मललाई शुद्ध पार्नुपर्छ ।

भगवान् भन्नुहुन्छ --

९—“जुगुप्सा गर्ने आरामदायी एकान्त शयनासन सेवन गर्ने र धर्मानुसार सम्बोधितो रद्धम गर्ने भिक्षुले जस्तो गर्नुपर्ने हो त्यस्तो कुरा धर्मानुसार तिमीलाई भन्नुछु—

१. “कसो सिक्खं समादाय, एकोदि निपको सतो ।

कम्मरौ रजतस्मेव, निद्धमे मलमत्तनो ॥” सुत्त. नि. पा. पृ. ४१५.

२. “विजिगुच्छमानस्स यदिदं कामु, (सारिपुत्तोति भगवा)

रित्तासनं सयनं सेवतो चे ।

सम्बोधिकामस्स यथानुधम्मं, तं ते पव्वन्हामि यथा पजानं ॥”

सुत्त. नि. पा. पृ. ४१६.

१०-“स्मृतिमान् शीलवान् तथा धीर भई बस्ने भिक्षु पञ्चभय देखी भयभीत हुनुहुन्न—टोकने कौराहरूबाट, सर्पादिहरूबाट, चोर आदि मानिसहरूबाट, चोपायहरूबाट र

११-“अरु घमविलम्बीहरूको अनेक प्रकारका भयहरूबाट (निम्दा अपवादबाट) । कुशलको खोज गर्नेले अरु पनि किसिमका उपद्रवहरूको सामना गर्नेसक्नुपर्छ ।

१२-“रोगलाई, क्षुधालाई, जाडो र गर्मीलाई सहनुपर्छ । त्यस्ता अनेक प्रकारका स्पर्शहरूबाट पीडित भए तापनि पराक्रम गरी वीर्य गर्न सक्नुपर्छ ।

१३-“चोरी नगर्नु, झूटो नबोल्नु, बलिया तथा निर्बलिया प्राणीहरू प्रति मंत्रा राख्नु र मनमा भएका मलिनतालाई जानी यी सबै कृष्णपक्षका घर्महरू हुन् भनी त्यसलाई दूर गर्नु ।

१४-“क्रोध र अभिमानको बशमा नबस्नु, बरु त्यसको जरो खोल्ने र बस्नु, अनि प्रिय-अप्रिय दुवैलाई जितेर बस्नु ।

१५-“कल्याणप्रीतिले युक्त भई प्रज्ञालाई अगाडि बढाई ती बाधाहरूलाई दूर गर्न सक्नुपर्छ । एकान्तवासको भरति (—अनिच्छा) जाई सहन गर र (अगाडिका) चार चिन्तालाई पनि सहन गर ।

१६-“के छाउं ? कहाँ छाउं ? हिजो दुःखपूर्वक सुतेको थिएँ भोलि कहाँ सुत्ने होला ? भन्ने जस्ता यी परिदेवनीय बितर्कनाहरूलाई निष्कलङ्क विचरण गर्ने शिक्षार्थीले दूर गर्न सक्नुपर्छ ।

१७-“समयमे अन्नं र वासस्थान पाउनेमै सन्तोषपूर्वकं मात्रा ज्ञानं सकनुपच्छं । अग्निं त्यस विषयमा संयतं राखी संयमपूर्वकं गार्डेमा वस्तुपच्छं र रिस आएता पनि परुषवाचा बोल्नुहुन्न ।

१८-“यताउता हिडदा कर्तेपनि नहेरी लोभ नराखी ध्यानी भई सदा जागरुक भई उपेक्षायुक्त ध्यानमा तत्तलीन भई कामवितर्कं र संशययुक्त स्थानलाई दूर गर्नुपच्छं ।

१९-“(आचार्यादिद्वारा) आरोप लगाउँदा त्यसलाई स्मृतिपूर्वक अभिनन्दन गर्ने सकनुपच्छं र सन्नह्यचारीहरूप्रति हुने चित्तको सारोपनलाई हटाउन सकनुपच्छं । कल्याणकारी वचन बोल्नुपच्छं तर प्रमाण उत्संघन गरी होइन । जनवाद विषयमा अर्थात् जनसाधारणका कुराकानीमा मन नलग्नाउनु ।

२०-“लोकका पांचवटा रजहरू (- मलहरू) लाई स्मृतिमान् (भिक्षुले) दूर गर्न सकनुपच्छं । ती रजहरू रूप, शब्द, गन्ध, रस तथा स्पर्शमा हुन्छन् र त्यसलाई विजय पाउन सकनुपच्छं ।

२१-“स्मृतिमान् भिक्षुले यी विषयहरूमा राग हटाई सुविमुक्त चित्त भएको हुनुपच्छं र समय समयमा सम्यक्धर्मलाई राम्ररी बरीक्षण गरी एकाग्र चित्तद्वारा अन्धकारलाई हनन गर्न सकनुपच्छं ।”

---

१. “एतेसु धम्मेषु विनेय्य छन्द,
भिक्षु सतिमा सुविमुत्तचित्तो ।
कालेन सो सम्मा धम्मं पविमंखमानो,
एकोदिभूतो बिहने तमं सो ति ॥” सुत्त. नि पा ५. ४।७.

आचार्य भिक्षु अमृतानन्दद्वारा संकलित
“सुद्धकालीन श्रावक-चरित”
भाग-३, संग्रह-२२
(सारिपुत्र-चरित भाग-२)

नामावली

अ	अस्सनि ५८, ५९, २ पुनग्गसु भिक्षुहरूलाई ५९
अकनिष्ठ १७७, २४३	अस्सादसुत्तं ३७
अङ्कुरपेतवत्थुमा ३१४	आनन्द ६२, ६८, २१५, २७८, २८६, २८८, लाई ६३, २९०, ले ६३, ६९, २७८, ले सुम्नुभयो २७८, हरू ६३
अङ्गदेश १	
अङ्गिरस ७६	
अष्टक ७६, ७७, ७८, २१५	
अट्टकवग्गो ३३७	
अट्टरसवत्थुकथा ३३२	आपण १
अतप्पा १७७	आभाश्वर २४०, देवता १९२, देवताहरू २०३
अतप्ता २४२	
अनुरुद्ध ६२, ६३, २८६, २८८, लाई ६५, २८९, ले ६५, ७०, संग ६५, ७०	आम्रवनमा १४७
अनीतप्पीसुत्त २५	इन्द्रियसंयुत्तं ३३०
अप्रमाणसुभा ३४१	उक्काचेल ४
अप्रमाणभा २४०	उक्कचेतसुत्तं ६
अन्याकतसंयुत्त ४५, ४८, ५०	उदायी १४१, ले १४१, २३८, (लालु) ले २३८
अविहा २४२, २४३	उपवज्ज २६६

उपवान ६०, लाई ६०, संग ६०,
सुत्तं ६०

उपालि २१५, २८६, २८८, लाई
२९०

उपोसथ भन्ने हात्तीमा २९७

ऊर्णतिसतिमपाचित्तियं २८५

ऋषिपतन मृगदावनमा ९, ३३,

३५, ३७, ३९, ४१, ४३,

४५, ४८, ५०, ५२

कोट्टिकसुत्तं ५२

कोसम्बकनखन्धकं ३३२

कौशम्बी ६०, को ६०, क भिक्षु

३३२, क भिक्षुहरू ३३२,

३३३

ख

खण्डदेवीको पुत्र २८६

खन्धसंयुत्तं २९, ३०, ३३, ३५

क

ग

कटमोरक तिष्यक २८६

कपोलकन्दरमा २४८

कलन्दक निवापमा २२७, २३२,

२४८, २५२, २६१, २६८,

२७३, २७४, २७९, २८५,

३३८

कालक भन्ने हात्तीमा २९७

कालुवायी १४१

काश्यप ७७, लाई २८९

काशीमा २५५

कौटागिरिमा ५८, गई ५९

कौटागिरिबाट निष्कासन गर्ने ५९

कोकालिक २२५, २८६, ले २२३

कोट्टिक २९

गगरा पोखरीको किनारमा ८०

गगरा पुष्करणीयको तीरमा ७३

गङ्गेय भन्ने हात्तीमा २९७

गन्ध भन्ने हात्ती २९७

गयाशीर्ष पर्वत २२२

गामणि जातकमा ३१६

गुलिस्सानि २५२

गुलिस्सानिसुत्त २५२

गुलिस्सानि सुत्तबण्णना २५९

गृद्धकट पर्वतको ३२९, ३३०

गृद्धकूट पर्वतमा २६१, २८८,

२९२

गृद्धकूट पर्वतबाट २९२

गोधिपुत्र २१८

गोलियानि २५२

गोलिस्सानि २५२

गोलिस्सानिसुत्तं २५२

गोसिङ्ग शालवन ६२, ६३, ६५,
६६, ६७, ६८, ७०, ७२,
७६, रमणीय छ ६३

गोसिङ्ग सालवनदायमा ६२

ब

गोपिताराममा ६०

ब

चङ्की ११२

चम्पा ७३, को ८०, वासी ७३,
वासी उपासकहरू ७४,

स्थित ७३

चन्द्रिकापुत्र २३२, लाई २३३, ले
२३२, २३३, २३४

चन्द्रिकापुत्तो २३२

चातुर्महाराजक ७५, देवताहरू
२०० परिषद् २०१, ३०४चित्त गृहपति ११२, २१५, ले
२१४, २१५, को विहारमा
२१४चुन्द कर्मारपुत्रको आम्रवनमा
१४७

छ

छन्न २६१, का २६६, कहाँ जाओ
२६२, संग २६२, लाई
२६२, २६५, ले २६२,
२६३, २६५, ले यापन
गरून् २६३, भिक्षु २६३,
२६७, भिक्षुले २६५,
भिक्षुको २६६, भिक्षुमा
त्यो छैन २६७

छन्नोवादसुत्तं २६१, २६३

छन्नोवादसुत्तवण्णना २६६

छवर्गीय भिक्षुहरू ५८

त

ततियसमुदय घम्मसुत्तं ३५

ततिय सारिपुत्त कोट्टिकसुत्तं ५०

त्रयस्त्रिंश देवताहरू २००

त्रयस्त्रिंश परिषद् २०१, ३०४, मा
३०५

तम्ब भन्ने हात्तीमा २६७

तारुक्षहरू ११२

तित्तिर जातकमा ३१४
तुषित देवताहरू २००
तेरस सङ्घादिसेसवण्णना ५८

थ

थुल्लनन्दा भिक्षुणी २८५, लाई
२८६

द

दसबलसुत्तं २६८
दसुत्तरसुत्तं ८०
दक्षिणागिरि २७३, मा २७३
दानमहफलसुत्तं ७३
दारुक्खन्धसुत्तं २६२
दीघनखसुत्तं ३२६
दुतिय अस्सादसुत्तं ३६
दुतिय सारिपुत्त कोट्टिक सुत्तं ४८
दुतिय समुवयसुत्तं ४१
दुतिय समुदय घम्मसुत्तं ३३
दुतियसुखसुत्तं ११८
देवदत्त २१७, २१८, २२१, २२३,
२२४, २८६, २८६, लाई
२२३, २२४, २२५, २९०,
ले २१७, २१८, २२२,

२२३, २२४, २२५, २२६,
२३२ २३४, संग सोल्लु-
भयो २८७, को २१७, को
बारेमा २१६, २२०, को
घर्म रुचाई २२३, को
सम्बन्धमा २१७, २१८,
२१६, कै हुनेछ २१८,
मनेछन् २२६

देवदह ११०

देवदहसुत्तं ११०

घ

घनञ्जानिसुत्तं २७३
घम्मपाल जातकमा ३१५
घम्महृदयविभङ्ग २४०, २४१,
२४३, २४४, २४५

न

नलकलापीसुत्तं ६
नागसमाल ३२७, ले ३२७, ३२८
नालक ११८, १२०
नालन्दाको १४३
नालन्दास्थित १२२
नालन्दासुत्तं १२४, १४३

निगण्ठ-नाटपुत्रको देहान्त १५०
 निगण्ठ-नाटपुत्रको हालै मात्र १५०
 निगण्ठहरूको बीच १५०
 निगण्ठ-नाटपुत्रका शिष्यहरूका
 बीच १५०
 निदानसुत्तं ६, २६८
 निम्बानसुखसुत्तं २३८
 निर्माणरति देवताहरू १५७, २००
 निमि जातकमा ३१५

प

प्रसेनजित् ११२
 पञ्चसिद्ध ३१४
 पठम सुखसुत्तं १२०
 पठम सारिपुत्त कोट्टिकसुत्तं ४५
 पण्डर भन्ने हात्तीमा २६७
 परित्ताभा २४०
 परित्तशुभा २४१
 पाचिस्तिथकण्डं २८५
 पावा नगर १४७
 पावामा १५०
 पावावासी १४७, मल्लहरू १४८;
 १४९, मल्लहरूले १४८,
 मल्लहरूलाई १४९

पावारिक आम्रवनमा १२२, १४३
 पासादिकसूत्रमा ३१६
 पिङ्गल भन्ने हात्तीमा २६७
 पिण्डपातपरिसुद्धिसुत्तं २६८
 पिलोतिक परिब्राजकको सम्बन्धमा
 ११२
 पुण्णक जातकको ३१४
 पुनब्बसु ५८, ५९
 पुब्बजिर २६६
 पूर्ण मन्त्राणिपुत्रलाई २९०
 पूर्णमन्त्राणिपुत्र २८८
 पोतलियसुत्तं ११२

ब

बहुवेदनीय सूत्रद्वारा १४१
 ब्रह्मकायिकहरू २०३
 ब्रह्मकायिक देवताहरू २०१, का
 भाकृति १६२
 ब्रह्मपारिसदथ २३६
 ब्रह्मपुरोहित २३६
 ब्रह्मजाल सूत्र २३०
 ब्रह्माले १६, १८
 बाराणसीको ४५, ४८, ५०, ऋषि-
 पतन १६, १७

आराणसीस्थित ३३, ३५, ३७,
३९, ४१, ४३, ५२,
ऋषिपत्तन २५, २६

बिम्बिसार ११२

बोज्झसंयुत्तं ६०

भ

भारद्वाज ७६

भृगु ७८

म

मगध देशको ११८, १२०

मङ्गल भन्ने हात्तीमा २९७

मच्छिकासण्ड २१५, मा २१४,
नगरमा २१५

मल्लमा १४७

मल्लहरूको १४७

मल्लहरूले १४७

महाउदायी १४१

महाकप्पिन २१५, २८५

महाकात्यायन २१५

महाकाश्यप २५, ६२, ६३, २८५,
२८८, लाई ६२, ६५,
७०, ले ६२, ६७, ७०

महाकोट्टिक ९; २९, ३३, ३५;
३७, ३९, ४१, ४३, ४५;
४८, ५०, ५२, २१५;
२८५, ले ९, ४५, ५२

महागोविन्दसूत्रमा ३१४, ३१६

महागोसिङ्गसुत्तं ६२

महाचुन्द २१५, २६१, २६५;
२८५, लाई २६१, ले
२६१

महामीदगल्यायन ६२, ६३, २१५,
२२३, २४८, २८५, २८८,
लाई ६६, ७०, २४९,
२६०, ले ७०, ७१, सँग
६७, ७०

महापरिनिब्बानसुत्तंमा १२४, १४३
महासीहनादसुत्तं २९४

महासीहनादसूत्र २३०

महासीहनादसुत्तवण्णना २९८;
३०३, ३१९

मातिकनिद्देसो ३०

मार १६

मृगदायमा १६, १७, १८, २५,
२९

मेघियवगो २४८

मोगल्लाने उत्तमत्थे १७

मौद्गल्यायन ७१, लाई ५८, २८६,
 माथि २२५, हरू ६, ले
 ५६, ६७, ७१, ले उत्तम
 अर्थमा पुन्याइदिन्छन् १७,
 जन्मेकोलाई पोषण गर्ने
 जस्तै हुन् १७

राहुल सांकृत्यायनद्वारा १४७
 रेवत ६२, ६३, ६८, ६९, २१५,
 २८६, कहाँ गई ६३, ले
 ६३, ६५, ६६, संग ६६

का

ख

लालुदायी १४१, को प्रश्न ३३८
 लिच्छवीपुत्रले २६४

यकखपहारसुत्तं २४८
 यमकवग्गो ११८, १२०
 यमदग्नि ७६
 यथा २०१
 यामा देवताहरू २००

ब

बज्जीगाऊं २६६
 बज्जीपुत्रक २२२
 बज्जीको उक्काचेल ६

र

राजगृहको २५२, २८५, ३३०
 राजगृह गई २२०
 राजगृहमा २१७, २१८, २१९,
 २२७, २७३, २७५, २७८,
 २७९
 राजगृहस्थित २२७, २३२, २३८,
 २४८, २६१, २६८, २७३,
 २७४, २७६, २६२, ३२६
 राहुल २१५, २८६

बज्जीस्थित ४
 वाशिष्ठ ७६
 वामक ७६
 वामदेव ७६
 वाराणसीस्थित ६
 वाराणसीको ऋषिपतन १८
 विश्वमित्र ७६
 वृहस्पत २४२
 वेणुवन २२५, को २३२, २४८,
 २५२, २६८, २७३, २७४,
 २८५, ३३८, मा २७५

वेमानिकप्रैत १६२
 वैशालीका २६५
 वैशालीको नगर २६४
 वैशालीको सभाषद्मा २६४
 वैशालीमा २६४, २६५

श

शाक्यदेशस्थित ११०
 श्रावस्ती हो ३३२
 श्रावस्तीमा ३३२, आउंदा छन्
 ३३३
 शुद्धावास बाहेक ३२५
 शुद्धावासमा गएको भए ३२५
 शुद्धावासहरू १७७

स

सउपवज्जो २६६, २६७
 सङ्गीतिसुत्तं १४७
 सङ्घभेदकथा २२१
 सङ्घभेदकण्ठकं २१६, २२१
 सच्चविभङ्गसुत्तं १६, १७
 सत्तिविज्जाणट्ठितिसुत्तवण्णना १६२
 सत्तिपट्टानसुत्तं ६, १४३
 सम्पसदनीयसुत्तं १२२

सम्पसादनीयसुत्तवण्णना १२३
 सम्मति स्थितिर १५६
 सभिय परिव्राजकं १२२
 समुद्दत्त १८६
 समुदयसुत्तं ४३
 सलायतनसंयुत्तं ५२
 सल्लेखसूत्रमा ३१५
 सामण्डक परिव्राजक ४, ११८,
 १२०, ले ४, ११८, १२०
 सामण्डकसुत्तं ४
 सामञ्जसफलसूत्र २३०
 सारिपुत्र ४, ६, ९, २५, २९, ३३,
 ३५, ३७, ३९, ४१, ४३,
 ४५, ४८, ५०, ५२, ५८,
 ५९, ६०, ६२, ६३, १११,
 ११८, १२०, १२२, १४३,
 २१५, २२४, २२७, २३२,
 २३८, २४८, २५०, २६१,
 २६५, २६८, २७२, २७४,
 २७५, २८५, २८८, २९२,
 २९४, २९५, ३२९, ३३२,
 आमा जस्ति हुन् १७, कहाँ
 जाओं ६३, कहाँ जदिछन्
 ६३, को भाषणलाई १०९,
 ११७, लाई १, ४, ९,

१८, २६, ३३, ३५, ३७,	सारिपुत्र पण्डित छन् ११०
३६, ४१, ६८, ७३, ७४,	सारिपुत्तसुत्तं २२७, ३३७
८०, १११, ११३, १४१,	सारिपुत्र हुनहुन्थ्यो ४७, त्यहाँ गए
१४६, २१२, २१८, २२७,	११८, १२०
२३८, २६१, २६८, २८६,	सारिपुत्र मौद्गल्यायन २२३,
३३०, ल ११, १२, १८,	२२५, कै तारिक २१७,
२४, २५, ६०, ६३, ६५,	लाई २१७, ले २२५,
६६, ६८, ७१, ७४, ८०,	माथि २२३, हरू ६,
११३, ११७, १२२, १४०,	२२२, २२३, हरू बस्थे ६,
१४२, १४३, १४६, १५०,	हरूको भजन गर १७, को
२१५, २१६, २२०, २२२,	सत्संगत गर १७, हरूले
२२५, २३३, २३८, २५२,	२२३, हरू परिनिर्वाण भए
२६२, २६५, २७२, २६५,	७
३३२, ले स्तोतापत्ति फल-	सिलायूपसुत्तं २३२
मा विनीत गराउँछन् १७,	सीलवन्तसुत्तं २६
संग ४५, ५२, ६७, ७१,	मुदत्त गृहपतिहरू ११२
१११, १२०, २५०,	मुदर्शा २४३
२६०, संग भेट ११०,	मुदस्सा १७७
संग भेट्यो ११०,	मुदर्शा ११७, २४३
संग सम्मोदन गर्नुभयो ६,	मुदस्सी १७७
संग सम्मोदन गरे ११८,	मुधर्म २१४, संग २१४
१२०	मुनक्खत्त २६४, २६५, मा २६५,

नामावली

[३५१]

२६६, ३ २६५, लिच्छवी-	सूकरखतसुत्तं ३३०
पुत्र २६५	सूचिमुखी २३०, सुत्तं २२७, २७४,
सुनवत्त लिच्छवीपुत्रले २६५	सुत्तवण्णना २३१
सुनवत्त २६४	संकरस (—सं. ५. ३५) नगरमा
सुभकृस्नदेवता १५८	३३७
सूकरखत ३२६, गुफामा ३३०	हेमवत भन्ने हात्तीमा २६७

शब्दावली

अ	
अकम्प्य २३५	अकुशल मूलहरू ८४, १५३
अकस्मितज्ञान २६७	अकुशलबाट अलग भई २३
अर्काको शरणमा गई ७	अकुशल वितर्कहरू १५३
अकारणलाई अकारण २६६	अकुशल संकल्पहरू १५३
अर्कालाई नीच ठान्छ १६४	अकुशल संज्ञाहरू १५३
अकुशल कर्मपथहरू १०७, २०६	अकृष्ण अशुक्ल १८६
अकुशल घातुहरू १५४	अर्को प्रवृत्ति छ २२०
अकुशल धर्मलाई प्रहाण गर्नको निमित्त २०६	अकोप्य ८१
अकुशल धर्महरूलाई दूर गर्नको निमित्त १०१	अखण्ड ६२, १८५
अकुशल धर्महरूलाई छाडने कुरा ११६	अग्रश्रावक २२३
अकुशल धर्महरूलाई छाडने वर्णना ११६	अङ्गविदद्यादि २२६
अकुशल धर्महरूमा संलग्न भई विहार गर्दा ११६	अगति १६७
	अगतिगमन गच्छं १६७
	अगतिगमनहरू १६७
	अङ्ग प्रत्यङ्ग २२६
	अङ्गारको आगा ३०८
	अगोरब १८५, १८६, हरू १८३
	अधिदेखि बाबु बाजेहरूले दिई आएको ७६

अचल १३५, २३५
 अचेलक ३१७, हरू ३१७, साधु-
 हरूको विश्वास ३१९
 अछिद्र ९२, १८५
 अलछी हुन्छ ९७, १९०
 अटल ८१, रूपले १६६, १६७
 अष्टविमोक्ष ३००, को कुरामा
 २०२, ज्ञान १६९
 अष्टांगिकमार्ग १२५
 अण्डकोषलाई फाँरी ३०५
 अण्डजयोनि १७०, ३०५
 अणमात्र दोषमा १००, पनि २०७
 अन्तहरू १५५
 अन्तरपरिनिर्वायी १७७
 अतिक्रमण गरी १६३
 अस्तित्व सदा स्थिर रहन्छ १३५
 अतीतकाल १५५, मा २९१
 अतीतका कुरा पनि १३५, १३६
 अतीतकालको बारेमा शंका सन्देह
 १५५
 अतीतांशको ज्ञान ८४
 अतीत समयका १२२, अरहन्त
 १२४, १४०, १४४, १४६
 अतीत समयको बारेमा कुरा गर्छ
 १६०

अतीत समयमा १३९, २७२, यस्तो
 भएको थिएँ १६०
 अर्थ र धर्म बोध गर्छ ९०, ९१
 अर्थज्ञ ९७, हुन्छ १९०
 अर्थावबोध १८१
 अस्थिकसंज्ञा १६६
 अदिग्नादान २०९, बाट विरति
 २१०, लाई त्याग्नु २२
 अदुःख असुख वेदना १५५
 अदुःखल ३३५, ३३६
 अद्वेष कुशलको मूल हो १५३
 अधर्मलाई अधर्म भनी भन्दछ ३३५
 अधर्मलाई धर्म भनी भन्दछ ३३३
 अधर्मवादी ३३३, ३३५
 अध्यवसानको कारणले परिग्रह
 १०४
 अध्यात्म आयतनहरू १८२
 अध्यात्मिक आयतनहरू ९२
 अँध्यारोबाट अँध्यारोमा जाने १७३
 अँध्यारोबाट उज्यालोमा जाने
 १७३
 अधिकरण १९४, चलाउने ३३२,
 ३३३, समथ भन्दछन्
 ३३४, समयहरू १९४
 अधिष्ठानहरू १६९
 अधिप्रज्ञा शिक्षा १५९

अधिशील शिक्षा १५६
 अधिचित्त शिक्षा १५६
 अधिमोक्ष नानात्वको कारणले
 २४२
 अधोभागीय १३४, संयोजनहरू
 १७४
 अन्तःसर्वतनिक १५०
 अन्न ७५, १६६
 अन्नत आकाश १६३
 अन्नत विज्ञान भनी २०४
 अन्य नं थिय २७५, २७८, २८०
 अनर्थ गर्नेछ २०२
 अनन्यथ ८२, ८३, ८४, ८६, ६१,
 ६६, १०३, १०६
 अनभिष्ठा २१०
 अनभिमतसंज्ञा १०५, १०८
 अन्वय विषयो ज्ञान १६६
 अन्वयमा ज्ञान ८६
 अनज्ञात ज्ञतस्थामिन्द्रिय १५८
 अनागत काल १५५, मा २६१;
 को बारेमा शंका सन्देह
 १५५
 अनागतमा १३६
 अनागत समयमा १२३, १२४,
 १४०, १४६, २७२
 अनागतांशको ज्ञान ८४

अनागामी १६५, हुनेछ १३५,
 हुन्छ ७८, हरू १७७, कल
 साक्षात्कार गर्ने सबछ
 ३१, हुने भिक्षुले ३१, हुने
 भिक्षुले कुन घर्मलाई
 राम्ररी मनन गर्नुपर्छ त
 ३१
 अनात्तापि २५, २७, हुन्छ २७, हुने
 २६
 अनापत्ति भनी भन्दछ ३३५
 अनापत्तिलाई अनापात्त भनी
 भन्दछ ३३५
 अनापत्तिलाई आपत्ति भनी भन्दछ
 ३३३
 अनात्म संज्ञा ६८, १०५, १८२,
 १८६, १६१
 अनात्मताको संज्ञा १०८
 अनात्मको दृष्टिले ३०, ३१, ३२
 अनार्य-ऋद्धि १३८
 अनार्य व्यवहारहरू १७२
 अनाविलसंकल्प २१०
 अनाविलसंकल्पी हुन्छ २११
 अनास्रवी भई १३४, ३०२, ३११,
 बस्ने छ १३५
 अनाज्ञाकारी २५६
 अग्निहरू १५६

अग्निहोत्र ३८६, द्वारा शुद्धि हुन्छ

३२६

अनिश्रितताको राशि १५५

अनियत भन्दछन् ३३४

अनिमित्त समाधि १५६

अनिमित्तचित्त विमुक्ति ६४, १८८,

लाई १८८

अनित्यको दृष्टिले २६, ३०, ३१,

३२

अनित्यमा दुःखसंज्ञा १०८, १८९

अनित्यसंज्ञा ६८, १०५, १०८,

१८२, १८६, १६१

अनिदर्शन सप्रतिघरूप १५६

अनुकूल देशमा बास ८५

अनुग्राहक हुन् १७

अनुत्तरीयहरू ६५, १५६, १८८

अनुत्पाद ज्ञान ८३

अनुपायास ११७

अनुपम हो १२५

अनुपम धर्मदेशना १२६, १२८,

१३०, १३३, १३४, १३५,

१३६, १३७, १३८, गर्नु-

हुन्छ १२५

अनुपूर्वविहार १०६, २४७, ३००,

हरू २०६

अनुपूर्व निरोधहरू १०६, २०६

अनुस्मरण गर्छं ६६

अनुस्मरण गर्छन् ३०१

अनुस्मरण गर्ने १०१

अनुस्मृत अनुत्तरिय ६५, १८८

अनुस्मृति स्थानहरू ६२, १८६

अनुवितर्कना गर्छं ६०, ६१

अनुविचार गर्छं ६०

अनुनय संयोजन १६४

अनुक्षण प्रधान १६५, १६६

अनुशयहरू १६४

अनुशासनविधि १३४

अनुशासनीद्वारा २२४

अनुशासनीय प्रातिहार्य १६०

अनुशासन'वधिको विषयमा १३४

अनेकधातु नानाधातु २६६

अनैर्वागिक १५०

अनोत्तप्पी १६०, हुन्छ २७, ६७

अनोत्तापा -५, हुन्छ त २७, हुने

पुरुष २६, २७

अप्पटिवत्तिय १८

अप्रणि'हत ममाधि १५६

अपरामर्शित १८५

अप्रमन्य १६३

अप्रमाद प्रति १८३

अप्रमाद हुनको निमित्त ५

अपरामर्शित ६२

अल्पश्रुत हुन्छ ९७, १९०	अभिनीहार नानात्वको कारणले
अप्रसन्न भएकालाई २८७	२४२
अपस्तेनानि १६३	अभिप्रसन्न छ १, ६
अपायकुशला १६०	अभिज्जेय्या १०८
अल्पाहारताले गर्दा ३२३, ३२४	अभिम्वायतनहरू १०३
अपृष्याभिसस्कार १५६	अभिभायतन हो २०१
अल्पेच्छता १४१ को २२१	अभिभायतनहरू २०१, १०३
अल्पेच्छी ६६	अभिभूत २०१
अल्पोत्सुकी भई २१७	अभिवादन १४८, १४९, गरी
अव्याकृत गर्नाको के हेतु ४८	१४८
अव्याकृत गर्नु भएको छ ४६, ४७,	अभिविनयमा २०८
५१	अभिसमाचारिकधर्म २५३, २५४
अव्यापाद २१०, घातु १५४, संज्ञा	अभिसम्पराय २६५
१५४, मा मन लाग्छ	अभिसंस्कार १६७
१७९, लाई मनमा लगा-	अभिज्ञाहरू ९५
उँदा १७९, संकल्प २२,	अभिज्ञाद्वारा माक्षात्कार गरी १३४
वितर्क १५३	अद्भूत २८१, हो २८१, श्रावकहरू
अभय प्राप्त ३०३, ३०४, ३०५	७
अभयस्थानहरू १७४	अमनुष्य १२७. हरूको १२७
अभिजातिहरू १८९	अमानुषीय विशुद्ध दिव्यचक्षुद्वारा
अभिध्या २३, २०९, कायग्रन्थी	६५. ७०. २९६
१७०	अमायावी हुन्छ १७७
अभिधर्म २५८, २५९, का कुरा	आस्म भन्ने भाव ९४, १८८
गर्छन् ६७ ७०, २ विनय-	अमुखर २५५
मा ध्यान दिनुपर्छ २५८	अमूढ विनय १९४
अभिनन्दन गरे ११७	अमोत्र कुशलको मूल हो १५३

अयमहस्मी ६४, १८८

अयश २०१

अयोग्य अवस्था २०४

अरक ३१७

अरहत् १६५, हुने भिक्षुले ३२, हुने
भिक्षुले कुन घर्मलाई

रात्ररी मनन गर्नुपर्छ त

३२. सम्यक्सम्बुद्ध २६५,

सम्यक्सम्बुद्धहरू १२४

अरहत्त्व प्राप्त गर्नु भएको थियो
३२६

अरतिको निष्कारण हो ६४, १८७

अरति चित्तले समाति राख्छ १८७

अरूपभव १५५

अरूप तृष्णा १५४

अरूप चातु ८४, १५४

अरूप ध्यानको सम्बन्धमा १६३

अरूपयोनिसा १३७

अरूपमा मन लाग्छ १८०

अरूपराश १७४

अरूपलाई मनमा लगाउँदा १८०

अरूपलोकमा २४३, उत्पन्न हुन्छ
२४४, २४५

अरूप्य १६३

अलङ्घी २५७

अलज्जी हुन्छ ६७

अलाभ २०१

अलोभ कुशलको मूल हो १५३

अलौकिक १३७, ३०१

अव्याकृत गर्नु भएको हो ४६

अव्यापादसंकल्प १५३

अविघात ११६, ११७

अविचारयुक्त समाधि १२८

अवितर्क विचार मात्र समाधि ८३,
१५६

अवितर्क अविचार समाधि १५६

अवितथ ८२ १०८

अविदधा ३४, ३८, ४४, ८२,

१७४, आवदधा भनी

भनिन्छ ३३, ३७, ४३,

ओघ १६६, अनुणय ६७;

१६४, योग ८५, को

निर्वेदको निमित्त १४,

लाई निर्वेद १५, नीवरण

भएका २, संयोजन १६४;

योगबाट विसंयोग ८५

अविदधागत ३३, ३७, ४३

अविदधान्धकारक निरवशेष २

अविदध स्रव १५५

अविदूरमा २८८

अविनयलाई अविनय भनी भन्दछ

३३५

अविनयलाई विनय भनी भन्दछ ३३३	अशिक्ष पुद्गल १५६
अविनिपाती भई १३५	अशिक्ष प्रज्ञा १५८
अविमुक्त चित्तलाई ६५	अश्रद्धालु हुन्छ ६७, १६०
अविवादको निमित्त ६२, १८४	अश्रद्धाहरू ६७
अविशारद १७५	अक्षण समय हो २०५, २०६
अविहा १७७	अश्रुतवान् पृथकजनले ३३, ३७, ४३
अविहिंसावितर्क १५३	असशकारपूर्वक बन्छ १८६
अविहिमाघातु १५४	असन्तुष्ट हुन्छ ८७
अविहिंसासंज्ञा १५४	असत्यद्वारा २७८
अविहिंसानाई मनमा लगाउँदा १८०	असत्य कुराद्वारा २७७
अविहिंसामा मन लाग्छ १८०	असदमहक १६०
अविहिंसा संकल्पहरू १५३	असमाहित हुनेको निमित्त होइन १०२
अवीतरागी हुन्छ १७८	असम्मोही प्राणी ३२७
अवेच्चप्पमादेन १६६	असल जातिक १८६
अगठ १७७	असम्यकसंबुद्ध प्रवेदित १५०
अशुभ संज्ञा ६८, १०५, १०७, १६१	असी वर्ष मेरो आयु ३२६
अशिक्ष घर्महरू १०८ ११२	असी वर्षीय वा नब्बे वर्षी ३२६
अशिक्ष सम्यक्दृष्टि १०८, २१२	असीतिक गाँठाहरू ३२२, ३२४
अशिक्ष सम्यक्कमान्ति २१२	असुचिले भरिएको देहदछ १२८
अशिक्ष सम्यक्वाचा २१२	असुर योनिमा २०५
अशिक्ष सम्यक्सकल्प १०८, २१२	असुचिले भरिएको १२६
अशिक्ष सम्यक् विमुक्ति १०८	असंस्कृत घातु ८३
अशिक्ष सम्यक् ज्ञान १०८	असंकोची १६०
	असंखार परिनिर्वायी १७७

असंसर्गी हुन्छ ६६
 असंज्ञतत्व २४२
 असंज्ञासत्वहरू २०३
 असंज्ञी योनिमा १३७
 अहिलेका अरहन्त सम्यक्सम्बुद्ध-
 लाई १४४
 अहिंसाको विषयमा ८८
 अक्षय ३०४, समयहरू १०२
 अक्षमा (=सहन नसक्ने) प्रतिपद
 १६८
 अज्ञाताविन्द्रिय १५८
 अज्ञिन्द्रिय १५८
 अंगप्रत्यंग ३२३, ३२४

आ

आकार सहित १३५, १३६
 आकाशघातु १८६
 आकाश कसिण ज्ञान्द्वय २०६
 आकाशानन्त्यायतनमा १६३, २४३,
 बस्ने २०४
 आकाशानन्त्यायतन समाधिमा
 बस्नेको २०६
 आकाशानन्त्यायतन संज्ञा २०७
 आकिञ्चनगायतनमा १६३, २४५,
 बस्ने २०४

आकिञ्चन्यायतन संज्ञा २०७
 आखाका बाल्टामा ३२३
 आखाका ताराहरू ३२३
 आगन्तुक भोजन २१५
 आगमन २६६
 आगामी हुन्छ ७५, ७६, ७७
 आघात २१७, प्रति विनयहरू
 २०२, राह्य ८७, विनयन
 वस्तुहरू १०५, २०३,
 वस्तुहरू १०५, २०३,
 हटाउने २०२
 आश्रय २८१, हो २८१
 आचार्य गोचर सम्पन्न १००, २०७
 आठ घर्म ६६, १००, हरू १०१,
 १०३, त्यागनुपर्छ १०१
 आठवटा घर्महरू १६५, २०२
 आठ परिषद् ३०४
 आठहजार कल्प २४३
 आठ हेतु १००
 आयतनको सम्बन्धमा १२५
 आयतनको विषयमा १२५
 आयतनहरू १२५
 आयकुशलता १६०
 आर्यभष्टाङ्गिक मार्ग ५, २२, को
 ६६, लाई ३७२
 आर्यऋद्धि १३८

आर्यकान्त शीलले युक्त १६७	आरक्षा १०४, को कारणले १०४
आर्यघनहरू १६०	आरूप्यमा तहलीन हुनुपर्छ २५६
आर्य व्यवहारहरू १७१, १७२	आरोग्यमद १६०
आर्यवासहरू १०७, २१०	आरोग्य सम्पत्ति १७५
आर्यविहार १६०	आरोप ३०३, गर्नुपर्छ १७६,
आर्यवंशहरू १६३	लगानन चाहने १७६,
आर्यवंशमा बस्ने भिक्षु १६४, १६५	नलगाऊ १८६
आर्यश्रावकबाट ३	आलस्य वस्तुहरू १०१, १६५
आर्यसत्यहरू ८६	आलोकसंज्ञा १६२
आर्यहरूको अपवाद १३७, नगर्ने	आवासिक २१४
१३७	आवास-गृह १४७
आयुषहरू १५८	आवास मात्सर्य १७४
आयुसंस्कार सकिए पछि २४६	आदर राख्ने २५२
आरण्यिक हुन्छ ६६	आदिकत्याण ६६, २०७, हुन् १००
आरण्यिक हुन् ७०	आदिनवसंज्ञा १६१
आरण्यिक भिक्षु २५२, २५३,	आदिब्रह्मचर्य प्रज्ञा १००, १०१
२५५, २५६, २५७, २५८,	आदेशना १२६, १२७, २२४, हो
२५९, ले २५३, २५४,	१२८, गर्छ १२८, प्राति-
२५६, २५७, २५६	हार्य १६०, २२४, विधि
आरण्यिक भए वेश २२१	१२६, विधि हुन् १२७,
आरण्यिक भएर के गर्ने २५३,	विधिहरू मध्ये १२८
२५८, २५६, २६०	आदेसनविषासु १२६
आरम्भ हो १६७, १६८	आतप्त गर्छ २७, २८
आरम्भवस्तुहरू १०२, १६७	आतप्त गर्दैन २६, २७
आरम्भण नानात्वको कारणले	आतापी २६, हुन्छ २८, र ओत्तपी
२४२	हुने पुरुष २८

आतंक रहित हुन्छ ८७, १७७
 आधिपत्य ७५, ७८, हरू १६०
 आनेञ्ज २३५, २३७, प्राप्त २३६
 आनेञ्जं ३३६
 आनेछत्राभिसंस्कार १५६
 आनृशांस १७६, हो १७६
 आफनै शरणमा बस ७
 आप्मनी चित्तले ३०८, ३०९
 आप् ३०८, घातु १६७, १८९
 आप्कसिण जान्दछ २०९
 आपत्ति ३३३, ३३५, लाई आपत्ति
 भनी भन्दछ ३३५, नियम-
 हरूलाई ३३३
 आफूलाई ठूलो ठान्दछ १६४, १६५
 आबाघ १७७
 आभाश्वर देवता १५७
 आत्मभावहरू १७०
 आत्मभाषमा १७१
 आत्मद्वीप भएर बस्छ ८
 आत्म पीडाको निमित्त १३९
 आत्मसञ्चेतना १७०, १७१
 आत्मज्ञ ९७, हुन्छ १९०
 आत्महत्या गरे २६५, २६७
 आत्महितको लागि १७२, १७३,
 होइन १७२

आमाको कोखमा १२६, १७०,
 बस्छ १२६
 आमाको कोखबाट १२६, निस्कन्छः
 १२६, १७०
 आमा छैन २०५
 आत्माधिपत्य १६०
 आत्मा हो २६४
 आशालिई दान दिन्छ ७५, ७८
 आश्वास प्रश्वास निरुद्ध हुन्छ २०६
 आसन कुशल २५३, हुनुपर्छ २५३
 आसनहरू बिच्छ्याई १४८
 आसन बिच्छ्याइ सकिएको छ
 १४८
 आसभ २९६, २९८, स्थान २९९,
 स्थान प्राप्त गर्छन् २९९,
 ३०२
 आस्रव ८८, ८९, रहित १३८,
 सहित १३८, स्थानीय
 घर्महरूबाट ९८, हरू
 १५५, क्षय गरी ३०७,
 हरूलाई क्षय गरी १३४,
 ३१२, क्षय १६२, क्षय
 गरी ९६, क्षय गरी अना-
 सवी भई ३०१, क्षय हुने
 ज्ञानविदद्या ८४, क्षयः

प्राप्त हुन्छ १६३, क्षय	ड
ज्ञान १६६	
आस्वादलाई ३६	उल्लेखार्थे ३१८
आहार १५१, द्वारा शुद्धि हुइन्छ	उटका पैताला हो ३२३
३२२, ३२४, मा प्रति-	उठने संज्ञा मनमा लिई १४६
कूनसंज्ञा १०५, १०७,	उच्चतामा ६६
हरू ८५, १६७	उज्यालोबाट उज्यालोमा जाने
आहुनेटय-अग्नि १५६	१७३
आज्ञाकारी २५६	उज्यालोबाट अंधारोमा जाने
	१७३
	उष्णाधिक १७७
इ, ई	उत्तमघातु १५४
	उत्तम पुरुषले २४०, २४१
इच्छा २६६, २७०, को ब्रह्मा	उत्तमरूपले प्रथमध्यान गर्नेहरू
गएका २२३, को ब्रह्मा	२३६
छन् २२५, गरेको नपाउनु	उत्तमरूपले द्वितीयध्यान गर्नेहरू
पनि दुःख हो २०	२४०
इज्जतीति आनेज्जं २३५, २३६	उत्तमरूपले तृतीयध्यान गर्नेहरू
इष्ट २३६	२४१
इन्द्रियहरू ८८, १२५, १५८,	उत्तरासंग एकांश गरी २१६
१७६, ३००, प्रसन्न छन्	उत्तरीय मनुष्य धर्म २६५, ३०२,
२६८	३०४, ३१२, ३२४, मा
इन्द्रिय संयम छैन २५६	२५६, सम्बन्धी २५६,
इन्द्रिय संयम गर्नुपर्छ २५६	२६०
इन्द्रिय संयम हुन्छ १३३	इदयभयको दृष्टिले १०१, १६३
ईर्ष्यालु हुन्छ १८६	उद्देश्य सहित १३५, १३६, १३७

उद्धञ्च १७४, कुक्कुञ्च नीवरण ८७, ना ह्यं २५५	उपादान के निदान हो त २८३
उर्ध्वस्रोत अकनिष्ठगामी १७७	उपादान निरोध हुन्छ २८४
उद्घुमातकमंज्ञा १६६	उपादान समुदय हो २८३
उत्पत्तिद्वारा शुद्धि हुइन्छ ३२५	उपादानहरू १७०
उपस्थाक २६३, छैन भने २६२	उपादानस्कन्धहरू १७३
उपधि २	उपादानको कारणले भव १२
उत्पन्न भएका पापक अकुशल-धर्म- हरू २६, २७, २८	उपादानको निर्वेदको निमित्त १४
उत्पन्न नभएका पापक अकुशल- धर्महरू २६, २७, २८	उपादान न स्वयंकृत हो ११
उत्पन्न नभएका कुशल-धर्महरू २६, २८	उपादान निरोधबाट भव निरोध हुन्छ १३
उत्पन्न भएका कुशल-धर्महरू २८	उपादान स्वयंकृत हो १०
उत्पन्न नभएको पापक अकुशल- धर्मलाई २२	उत्पादन गर्नुपर्छ ६५, ६८, १०३, १०८
उत्पन्न भएको पापक अकुशल- धर्मलाई २३	उपाय कुशलता १६०
उत्पन्न भएको कुशल-धर्मलाई २३	उपासकहरू ७३, १४६, ले ७३
उत्पन्न नभएको कुशल-धर्मलाई २३	उपासिकाहरूलाई १४६
उत्पन्न नभएको पापक अकुशल- धर्मलाई २३	उपायास भनेको के हो २०
उत्पन्न भएको कुशल-धर्मलाई २३	उपेक्षा इन्द्रिय १७६
उत्पन्न नभएको कुशल-धर्मलाई २३	उपेक्षा धियो ३२२
उत्पन्न हुन्छन् १३५, १३६	उपेक्षाचित्तबिमुक्ति ६४, लाई १८७, १८८
उपवज्ज कुशलहरू २६६	उपेक्षा परिशुद्ध भएको २४
उपविचारहरू १८३, १८४	उपेक्षा सम्बोध्यङ्ग ६७, १३०, १६६, १६०, लाई ६१
उपशम संवर्तनिक १५०	उपोसथको दिनमा ७४, २२१
उपहृच्चपरिनिर्वायी १७७	उभतक १४७

उभतोभागविमुक्त १३०, १६३

उत्साह नछाडने २

शु

ऋद्धि ७५, १३८, को विषयमा

१३८, पादहरू १२५,

१६१, पादलाई २७१,

प्रातिहार्य १६०, २२४,

प्रातिहार्य अनुशासनीद्वारा

२२४, विष १३८, विष

जान्दछ ६५, विषहरूमा

१३६, विषको विषयमा

१३६, विषज्ञान २६६,

हरू १३८

ऋषभ २६८

ऋषिहरूको महायज्ञादि ७७, ७८

ए

एउटा घर्म १५१, यही हो १५१

एउटा सेवन गर्छ २११

एउटा हटाउँछ २११

एउटा स्वीकार गर्छ २११

एक बीजी ३०

एकत्वसंज्ञा १६२

एकत्व काय र एकत्वसंज्ञा १६३

एकत्व काय र नानात्वसंज्ञा २०३

एकताको निमित्त हुन्छ १८५

एकताको निमित्त ६२, १८४

एक रक्षा गर्ने हुन्छ २१०

एक जन्मको कुरा ६६, १३५,

१३७

एक दिशामा १६३

एक घर्म त्याग्नुपर्छ ८१

एक घर्म उत्पादन गर्नुपर्छ ८१

एक घर्म जान्नुपर्छ ८१

एक घर्म बहूपकारी छ ८१

एक घर्म बुझ्नुपर्छ ८१

एक घर्म बुझ्न कठीन छ ८१

एक घर्म भाविता गर्नुपर्छ ८१

एक घर्म विशेषभागीय छ ८१

एक घर्म साक्षात्कार गर्नुपर्छ ८१

एक घर्म हानभागीय छ ८१

एक एक दिन बिराइ खान्थे ३१८

एक गेडा तण्डुल ३२४

एक थोपो पानी माथि पनि ३१६

एकान्तवास ३२०, मा १६१,

रुचाउने ६६

एकै गांस मात्र खान्थे ३१७

एक पटके ३०

एषणा १५५

एकाग्रता प्राप्त गच्छं २

एकान्तवासी हुन्छ ६६

ओ, औ

ओष १६६, ह ८५

ओत्त २७, २८, गच्छं २८, गर्देन

२७, घन ६६, १६०, बल

१६१

ओत्तप्पी २६, हुन्छ २८, ६७

ओरम्भ गीय १३४

ओपपातिक प्राणीहरू छैनन् २०५

ओपपातिक योनि १७०, ३०५,

३०६

ओपपातिक हुनेछ १३४

ओषधी २६३

क, का

कङ्खावितरणविशुद्धि १०४

कण्टप्रद छ १३३

कठोरता ३१६

कस्तालाई विदघागत भन्दछन् ३६

कथावस्तुहरू १६०

स्कन्ध लोकलाई २६६

स्कन्धहरू १७३

कनिका खान्धे ३१८

कर्म ७८, ह १६६, फल ७८, को

कारणद्वारा विपाक २६६,

वादी २७६, २७७, २७८,

२७९, २८०, २८१

कमसल विचारका २६०

क्रमसहित ६२

कम्बल ३१८

करङ्गहरू हल्लिन्ये ३२३

करुणाचित्त विमुक्ति ६३, लाई

१८७

कलह गराउने ३३२, ३३३

कल्य णकीति शब्द १७६

कल्याणमित्र २०८, ता ८२

कल्याणभाषी हुन्छ १३४

कल्याण विचारका २६१

कल्याण सहायक हुन्छ २०८

कसिणायतनहरू २०६

कसरी अनातापी हुन्छ त २६, २७,

२८

कसरी घर्मद्वीप भई बस्छ ७

कहाँ खाउँ ३४०

कल्लाभिजातिक १८६

कहाँ मुत्ने होला ३४०

काँचो साग खान्धे ३१८

काठका टुक्रा पनि ३२२
 काठको टुक्राले ३१७
 काठको मूढा २६२
 काढाँ ८७, हुरूमा सुत्ने ३१८
 कान्त २३६
 कानको प्वालमा ३२२
 काम उपपत्ति हो १५७
 काम उपादान १७०
 काम एषणा १५५
 काम ओष ८५, १६६
 कामसुणहरू १७४
 कामच्छन्द नीवरण ८७, १७४
 कामच्छन्द प्रहीण भएको हुन्छ
 २१०
 कामतृष्णा २१, ८३, १५४
 कामघातु ८४, १५४, २६६
 कामनिधित सज्जारू २४०
 कामबाट विसंयुक्त हुन्छ ८४
 कामभव १५५
 काममिध्याचार २०६, बाट विरति
 २१०, लाई त्याग्नु २२
 कामयोग ८५, १६६, बाट विसं-
 योग ८५, विसंयोग १६६
 कामराग अनुशय ६७, १६४
 कामवितर्क १५३, लाई स्वीकार्ने
 १६५

कामविषयबाट अलग भई २३
 कामविषयबाट बीतरागी हुन्न
 १७८
 कामविषयबाट मुक्त १७९
 कामविषयबाट निष्करण ८८
 कामविषयको वारणबाट १७६
 कामविषय निमित्त गर्ने सत्वहरू
 १५७
 कामविषयमा प्रलिप्त हुनु हुन्न
 १३६
 कामविषयलाई मनमा लगाउँदा
 १७६
 कामविषय वासना उपपत्तिहरू
 १५७
 कामसंकल्प प्रहीण भएको हुन्छ
 २११
 कामसुख २३६
 कामसंज्ञा निरोध हुन्छ २०६
 कामूपसंहत २३६
 कामास्रव १५५
 कामसज्जा १५३
 काय आयतन ६३, १०७, १८२
 कायको सयोजन ५३, ५४, ५५
 कायस्पर्श १८२
 काय दुश्चरित १५३
 कायबल २६६, २६७

कायभावना १५६

कायमा कायानुपपश्याना ८५

कायमा कायानुपपश्या भई २३,

बस्छ ७

कायमौनता १५६

काय र स्पर्शहरू १२५

कायले स्पर्श गर्दा १८४

कायले स्पर्श गरी ६५, १६५

कायविज्ञान १८२

कायविज्ञानद्वारा जानिने घर्मलाई

२६४

कायविज्ञेय स्पर्शहरू ३३७, हुन्

२०

कायसमाचार परिशुद्ध छ १५६

कायसाक्षी १३०, १३१, १६३

कायसुचरित १५३, ता १५६

कायसस्क र प्रणव्य हुन्छ २११

कायसस्पर्शज वेदना १८३

कारणलाई कारण २६६, २६८

कारण र अकारणलाई २६६

कालक लताका गाँठहरू ३२२,

३२४

कालज ६७ हुन्छ १६०

कालो केश हुने ३२६

कालो गोरुको संयोजन ५२

कि

किञ्चनहरू १५६

कु, कू, कु

कुकीर्ति फलिन्छ १७५

कुखुरा बासेको सुन्ने १२७

कुन एउटा घर्म हो १५१

कुन चारवटा घर्महरू हुन् १६०

कुनचाहि निर्वाण हो ४

कुनचाहि संयोजन हो ५२

कुन तीनवटा घर्महरू हुन् १५३

कुन दुइवटा घर्महरू हुन् १५१

कुनै कुनै देवता १६२

कुनै कुनै मनुष्यहरू ३०६

कुनै श्रमण वा ब्राह्मण १३६,

१४०, १४४

कुरा काट्ने ठाउँ हुन्छ २५३,

२५४, २५५, २५६, २५७,

२५८, २५९, २६०

कुसगृहमा विचरण गर्नुहुन्छ २५४,

२५५

कुसबाट कुलमा जाने ३०

कुलमात्सय १७४

कुशामा ३२३

कुशल कर्मपथहरू १०७, २१०

कुशको वस्त्र ३१८

कुशलता १६०

कुशल घातुहरू १५४

कुशल धर्महरू १२५, मा २, को
प्राप्तिको निमित्त १०१,
मा सलग्न भई विहार
गर्दा ११६, ११७, लाई
छाडने वर्णना ११६

कुशल धर्मलाई १, प्राप्त गर्नको
निमित्त २०६

कुशल मूलहरू ८४, १५३

कुशलवार्ता प्रति १८३

कुशलवार्ता सिद्धिएपछि ४

कुशल वितर्कहरू १५३

कुशल संकल्पहरू १५३

कुशल संज्ञाहरू १५४

कुशलक्षेम कुरा २६२

कुहक १३३

कुहिएको माछामा ३०६

कुहिएको मृतशरीरमा ३०६

कूटस्थ १३५, १३६

कृष्ण र्मको कृष्ण विपाक छ १६६

कृष्ण धर्म गर्छ १८६

कृष्णशुक्लपक्ष १२४

के, को

के खाउँ ३४०

के गुण देखेर ११५

केही छैन भनौ २०४

के दुःख हो ११८

केलाई विदद्या भन्दछन् ३५

केलाई अविदद्या भन्दछन् ३३

केश १२८, फुल्ने १६

के सुख हो ११८, २३८

केही ब्राह्मणहरू ३२२, ३२४

कोखमा बस्छ १७०

कोखमा प्रवेश गर्छ १२६, १७०

कोखबाट निस्कन्छ १२६, १७०

कोलङ्कोल ३७

ख

खटिराको दृष्टिले २६

खप्तरीका मुट्टाहरूमध्ये १२

खाट ३११

खाडल छ ३०८, ३०६

खाडलमा ३०६

खाडलमा पर्नेछ ३०८

खुट्टा घोई १४६

खुट्टामाथि खुट्टाराखी १४९

ग	गरेको र बोलेकोलाई १०१
गङ्गाको तीरमा ६	गाउँमा २६६
गजुर भएको ३११	ग्रामवासी भिक्षुले २६०
गण २१४, लाई २१४	गाँस गरी खाने आहारलाई १५१
गति २६५, हरू १७४, ३०६, ३१२, मान् हुन्छ १३४,	गाँस गाँस गरी खाने आहार ८५
निमित्त पनि देखे २६६	गुरुस्थानमा बस्ने ८६, ९०
ग्रन्थीहरू १७०	गुहुको खाडलतिर ३०६
गन्ध आयतन १८२	गृहपति-अग्नि १५६
गन्ध तृष्णा ६३, १८३	गृहपति-पण्डितहरू ११२, ले ११२
गन्धहरूको संयोजन ५३, ५४, ५७	गृहपति-परिषद् २०१, ३०४, मा ३०५
गर्धनको नली काटे २६६	गृहस्थी-महाशाल १६६
गन्धसंचेतना १८३	गेडागुडी मात्र खान्थे ३१८
गन्धविलेपन ७५	गोघातक २६२
गन्धसंज्ञा १८३	गोठहरू ३२०
गर्नुपर्ने केही बाँकी छैन ३२	गोठालाहरू ३२०
गर्भप्रवेश हुन् १२६	गोपालक ३२०, केटाहरू आई ३२२
गर्भप्रवेशहरू १७०	गोबरहरू खान्थे ३२०
गर्भप्रवेशको विषयमा १२६	गोबर खाएर बस्थे ३१८
गर्भाशय ३०६	गोरू ५३, को संयोजन ५४
गर्भिणीले दिएको भिक्षा ३१७	गीतमकहाँ गएर २२१
गमन २६५	गीरब राख्नुपर्छ २५२
गमनागमन २६५, गर्छन् १३५, १३६, नहुनेको २६५	गीरब राख्न पनि जान्दैन २५३
गरेको कर्मको पनि ३२	गीरबहरू १८३
	गीरब सरकार राखी बस्छ १८३

घ	चतुर्थध्यान २४२, मा बस्नेको २०६, मा समाधिष्ठ हुन्छ २११, मा बस्छ १६२, गर्नेहरूको प्रभेद २४२
घडा १४८	चतुर्ब्रह्मविहार ३१४
घरबाट निकालि दियो २८६	चतुर्गोनि परिच्छेद ज्ञान २६७
घ्राण आयतन ६३, १०७, १८२	चतुरङ्ग ब्रह्मचर्य ३१६
घ्राणको संयोजन ५३, ५४, ५५	चतुरायंसत्य १६, १८, लाई १७, लाई बताउनु १६, भनेको के हो १८
घ्राण र गन्धहरू १२५	चतुर्वर्णाश्रमज्ञान २९७
घ्राणले गन्ध सुँघदा १८४	चक्षु आयतन ९२, १०६, १८२
घ्राणले गन्ध सुँघी ६५, १६५	चक्षु इन्द्रिय १७९
घ्राण स्पर्श १८२	चक्षुको संयोजन ५२, ५४, ५७
घ्राण विज्ञान १८२, द्वारा २६३	चक्षुघात २९९
घ्राण विज्ञेय गन्धहरू २३६, हुन् २७०	चक्षुता-रूपदेखी १८९
घ्राण संस्पर्शज वेदना १८३	चक्षुद्वारा वर्तुहुन्छ ५६
घाममा परेको ३०८, ३०९, ३११	चक्षुपथमा २३५, २३६
घाम र बतासमा राख्दा ३२३	चक्षुस्पर्श १८२
घामले पोलेको ३०८	चक्षुविज्ञान १८२, २६३, २६४, द्वारा जानिने धर्ममा २६४, द्वारा जानिने धर्म- लाई २६३
घाँस खान्थे ३१८	चक्षुविज्ञेय रूपहरू २३५, २३६, हुन् २६९
घाँसे ३२०	चक्षुसंस्पर्शज वेदना १८३
घँटोबाट भिक्ती दिएको भिक्षा ३१७	
घोषीपरी लख्थे ३२३	
च	
चञ्चलपन २५५	

चक्षुसंयोजन ही ५६

चक्षुहृत् १५८

चक्षु र रूपहृत् १२५

चक्षुले रूप देखदा १८३, १८४

चक्षुने रूपदेखी ९५

चक्षुले रूप देखेर २१०

चक्षुले रूप हेरी १६५

चाउरिएर जान्छ ३२३

चाडै फल प्राप्ति १३३

चाडै ज्ञान प्राप्त १६८

चामल खान्छे ३१८

चार अङ्गले युक्त ब्रह्मचर्य ३१३

चार अपभ्रवण २१०, गर्भ २११

चार आत्मभाव १७०

चार दोबर पटघाइएको चीवर
२२४

चार दोबरी सङ्घाटी पटघाई १४९

चार घर्म ८५, हृत् ८५

चार पुद्गल १७२

चारवटा चक्रहृत् ८५

चारवटा घर्महृत् १६०, १७३

चारवटा समाधिहृत् ८५

चारहजार कल्प २४३

चारसतिपट्टानलाई २७१

चारै दिशातिर २२८, हेरेर २२९

चालीसहजार कल्प २४४

चित्तका विनिबन्धहृत् १७८

चित्तका सारोपनहृत् १७८

चित्तको अलङ्कार ७७

चित्तको काँडा हो ८७, ८८

चित्तको परिष्कार ७७

चित्तको ब्रह्मा बसनेन ७१

चित्तको ब्रह्मा पदेन ६७, ९८

चित्तको सारोपन १७८

चित्तखि १हृत् १७८

चिन्तनद्वारा ३१२

चित्तद्वारा चित्त परिचित हुन्छ
२३२, २३३, २३४, २३६

चित्तद्वारा चित्त मुपरिचित २३५

चित्तपथमा २४०, २४१, २४२,
२४४, २४५, २४६

चित्तपरिच्छेदज्ञान १२३

चित्तपरिष्कार हुन्छ ७८

चित्तप्रणिधि सफल हुन्छ २००,
२०१

चित्त प्रसन्न हुन्छ ७८

चित्तभावना १५९

चित्तविशुद्धि परिशुद्धि १०४

चित्त विचलित हुन्छ २३५

चित्त विनिबन्ध हो १७८

चित्तविमुक्ति ८१, ९६, १३४,

३०१, ३०२, ३०७, ३११, ३१२	च्युत हुने ९६, उत्पन्न हुने ३०१ च्युत र उत्पन्न १३७
चित्तमा चित्तानुपश्यी भई २३, बस्छ ८	च्युति र उत्पत्तिज्ञानमध्येमा १३८ चुकुली नै बोल्छ १३३
चित्तमा चित्तानुपश्यना ८५	चूपीले २६२
चित्तलाई जानेका छौं के १२३	चेटक २८६
चित्तलाई बशमा राख्छ ६७, ६८	चेतोपरिचयज्ञान १४५
चित्तलाई बशमा राख्छन् ७१	चोदकेन १७६
चित्तले १४४, चित्तलाई परिच्छेद गरी १२८, ज्ञाने ज्ञान १४५	चोदन'हरू १५७ चोरी नगर्नु ३३९
चित्त सुविमुक्त हुन्छ २११	चौरामिहजार कल्प हुन्छ २४५
चित्तसंस्कार १२८	चौसठ्ठी कल्प २४१
चिन्तामयप्रज्ञा १५८	चक्रमण २८८, २९०
चित्तालंकार ७८, चित्तपरिष्कार ७७	चक्रमण गर्दै हुनुहुन्थ्यो २८८
चिन्हो १२७	छ
चीवरको कारणमा १६४, १६७	छ भङ्गले युक्त हुन्छ २१०
चीवरद्वारा सन्तुष्ट हुन्छ १६३	छ गौरवहरू ९३
चीवर पहिरी १४८, २८५, २६२	छ तृष्णा ९३
चीवर छाडेर गए २९५	छन्दराग १०४, को कारणले १०४, द्वारा १६७, लाई हटाउने
चीवर पाएँ भनेर १६४	कुरा ११३, ११४, ११५, ११६, हो ५५, ५६, ५७
च्युति उत्पत्ति २६५, को ज्ञान १६९, ज्ञानविदधा १६०	छन्दनानात्वको कारणले १०५, २४२
च्युति उत्पन्न हुन २६५	
च्युत हुन्छन् १३५, १३६	

छन्द नहट्नाले ११४

छन्द हट्नाले ११५

छ घर्म ९१, ९२, हरू ९२, ९३,
९५

छली हुन्छ १३३

छवटा घर्महरू १८२, १८६

छाप्रोमा बसिरहुनु भएको थियो
१११

छाला १२६, का टुक्राहरू छान्थे
३१८

छोएकोलाई छोएको भन्नु १७२

ज

जन्मको के निदान हो त २८२
जन्मको कारणले जरामरण भएको
हो १०

जन्मको निर्वेदको निमित्त १४

जन्म नआए हुन्थ्यो २०

जन्म न परकृत हो १०

जन्म परकृत हो १०

जन्म न स्वयंकृत हो १०

जन्म नहुनु सुख हो १२०

जन्म भव निदान हो २८२

जन्म भएको ७

जन्म भनेको के हो १८

जन्म स्वयंकृत पनि परकृत पनि हो

१०

जन्मसमुदय हो २८२

जन्म हुनु दुःख हो १२०

जनेता १७

जरता १६

जरा हो १६

जरा भनेको के हो १६

जरामरणको निदान हो २८२

जरामरणको निर्वेदको निमित्त १३

जरामरण न परकृत हो १०

जरामरण न स्वयंकृत हो १०

जरामरण स्वयंकृत हो ६

जरामरण स्वयंकृत पनि होइन १०

जरामरण स्वयंकृत पनि परकृत
पनि हो ६

जरामरण जन्म निदान हो २८२

जरामरण परकृत हो ६

जरायुजयोनि १७०, ३०५, ३०६

जरास्वभावका प्राणीहरूको २०

जसको निमित्त घर्मदेशना ३०३

जागरुक भई ३४०

जागृत भई बस्नुपर्छ २५७

जागृत भई बसेन भने २५७

जागृतमा मन लगाउने हुन्छ १३३

जाँड ३१७

जातस्स मापादेता १७	जीर्णं २१६, ता १६, हुन्छन् १०८
जाति स्थविर १५६	जीविका परिशुद्ध २७२, गन्धन् २७, गरे २७२
जान्दछन् २६६, ३००	जीवनभर २२१, २२२
जानिकन १२६	जीव ४६
जानिसकेको इन्द्रिय १५८	जीवितमद १६०
जान्नु भएका १५१, देख्नु भएका २१२	जीवितेन्द्रियको समुच्छेद हो १६
जानेको इन्द्रिय १५८	जुगुप्सा गर्ने ३३८
जानेकोलाई जानेको भन्नु १७२	जुगुप्सुना ३१६
जिभ्रोले चाटथ ३१७	जुगुप्सुहरूमध्येमा ३१३
जिरीङ्ग हुने घर्मागदेश ३२८	जुन बाटोमा यो पुरुष मडरहेको छ ३०८, ३०९
जिरींग हुन्छ ३२०	जुनेली रातमा २४८
जिह्वा आयतन ६३, १०७, १८२	जेठो २१६
जिह्वाको संयोजन ५३, ५४, ५५, ५६	ज्योतिष-लक्षण २२६
जिह्वा र रसहरू १२५	जंगमबाट जंगलम ३२०
जिह्वाले रस चारुदा १८४	जंगलभित्र गई बस्थे ३२०
जिह्वाले रस चाखी ६५	जंगलमा बस्ने मृगले ३२०
जिह्वाले रसास्वाद चाखी १६५	म
जिह्वास्पर्श १८२	मगडा १६४
जिह्वा विज्ञान १८२	मण्डा फहराउंथे १४१
जिह्वाविज्ञेय रसहरू ३३७, हुन् २७०	इयाउहरू खान्थे ३१८
जिह्वा विज्ञानद्वारा जानिने घर्मालाई २६४	मण्डा वा पिसाप गर्छु भन्दा ३२३
जिह्वासंस्पर्शज वेवना १८३	भ्रिगा समाप्त गयो १२७

झूटा आरोप ११३, १४१, २७६,
२७७, २७८, लगाउनु
राम्रो होइन ६३, लगाएको
हुन्छ १४०
झूटो नबोल्नु ३३६

ट. ठ. ड. ढ

टाउकोको झाला ३२३
टाउकोमा घोचे जस्तै २६२
टाढा टाढाबाट ११३
टुकुवक बस्दथ्यो ३१८
ठुन्लुच्यो २२५
ठोकेर नै भयो १२२
ढढेको भात खान्थे ३१८
ढाह हुन्छ २६२
ढाह भयो २४६
ढाही खुंगा ३१८
डिपोजित गर्ने ७५, ७६
ढोरीले २६२
ढोका १४५, छ १२३, बाट १२४,
बाट आवत जावत १४५,
मा बस्ने १२३, मा बस्ने
पाले १४५
ढीलो फल १३३

त

तर्क र चिन्तनद्वारा ३०४
तण्डुलको वर्ण खान्छन् ३२४
तण्डुलको रस पिउँछन् ३२४
तण्डुल खान्छन् ३२४
तण्डुलद्वारा मापन गर्छौं ३२४
तथ ८२, १०८
तथ्य ८२, १०८
तथागत ४५, को काय दुश्चरित
छैन १५६, को धर्म प्रति
१, को धर्ममा ३३७,
३३१, को बोधि प्रति ८६,
१७७, को वची दुश्चरित
छैन १५६, ले ५८, ले रक्षा
गर्नुपर्ने १५६, बल ३०२,
बल हो २६६, ३००,
३०१, बलहरू हुन् ३०२,
प्रति १, ३, प्रति शंका
१४६, प्रति शंका र विमर्शि
१४२
तपस्त्रयी ३१७, ३१८
तपस्वीहरूमध्येमा ३१३
तपाईंलाई सन्धो छ के २५०
स्तम्भ २३६
तम १५५

तरबारको टुप्पोले २६२
 तलतिर हेरेर २२८, खाने २२८,
 खाँदैछौ २२७, २२८
 श्यस्तो तिम्रो मन छ १२७, १२८
 त्याग घन ६६, १६०
 त्यागानुस्मृति ६२, १८६
 त्यागमा १६५
 त्यागनुपर्छ ८१, ८२, ८७, ६३,
 ६७, १०४
 तातो रगत २२५
 ढापले तप्त भई ३२१
 ताराहरू ३२३
 तालवृक्षको छाया ३२७
 ताव दीघायुका सत्ता २४६
 त्रास उत्पन्न हुन्छ ३०५
 तिक्तकलाबु ३२३
 त्रिचीवरिक ६६
 तिणबत्थारक १६४
 तिनबटा समाधि ८३
 तिम्रो चित्तले १२३
 तिर्यक १७४, ३०६, मा ३०६, मा
 उत्पन्न हुनेछ ३०६, योनि
 ३०७, योनिमा २०५,
 ३०७
 तिरश्रीनविषया २२८, २२६,
 २३०

७३ ज्ञानका कुराहरू २६८
 तीन १५४, घर्म ८३, ८४, वटा
 घर्महरू १५३, घातुहरू
 १५४, दुःखहरू १५५, भव
 १५५
 तीक्ष्ण इच्छा हुने हुन्छ १६०, १६१
 तीनवटा तृष्णा ८३
 तीनवटा वेदना ८३
 तिलद्वारा यापन गर्छौं ३२४
 तृष्णा हो २१
 तृष्णाहरू १५४
 तृष्णा उत्पादहरू १६७
 तृष्णा उत्पन्न हुन्छ १६७, १६८
 तृष्णा कायहरू १८३
 तृष्णाको कारणले उपादान १२
 तृष्णाको कारणले खोजी १०४
 तृष्णाको निर्वेदको निमित्त १४
 तृष्णा के निदान हो त २८३
 तृष्णा वेदना निदान हो २८३
 तृष्णा स्वयंकृत हो १०
 तृष्णा न स्वयंकृत हो ११
 तृष्णा मूलक घर्महरू १०४
 तृष्णा न हट्नाले ११४, ११५
 तृष्णा निरोधबाटै २८४
 तृष्णा निरोध हुन्छ २८४
 तृष्णा हटाउनमा १६१

तृष्णा क्षय निरुद्ध हुनु नै २
 तृतीयध्यान १६२, ३००, गर्भेहरू
 २४१, मा बस्नेको २०६
 तेजकसिण जान्दछ २०६
 तेजघातु १६७, १८६
 त्यो वचनलाई ३०२, ३०४, ३१२
 त्यो चित्तलाई नछाडी ३०४

थ

स्थविर १५६
 थाहापाएको छ १४४
 स्थितभागीय समाधि ८६
 थौनमिद्ध नीबरण ८७
 थौनमिद्ध प्रहीण भएको हुन्छ २१०
 थुक्ये ३२२
 थुक खाने २१७
 थैलोबाट फिकी दिएको भिक्षा
 ३१७

द

दण्डादान शस्त्रादान १०४
 दम प्रतिपद् १६८
 दलिनहरू ३२३
 दश आयतनहरू १०६

दश कसिणहरू १०६
 दशधर्म १०६, १०७, हर्ष ८२,
 १०७, १०८, ११२, हर्ष
 बहूपकारी छन् १०६
 दशबल २६८, हर्ष २६६, ज्ञान
 २६७
 दशवटा धर्महरू २०७
 दर्शन अनुत्तरिय ६५, १८८
 दर्शनसमापत्ति हुन् १२८, हो १२६
 दर्शन समापत्तिको विषयमा १२८,

हर्षमध्ये १२६

दर्शानानुत्तरीय १५९
 दशुत्तर धर्मदेशना ८०
 दसुत्तरं पक्कखामि ८०
 दक्षिणा १७१, विशुद्धहरू १७१
 दक्षिणेत्य व्यक्तिहरू १६३, १६५
 दक्षिणेत्य-अग्नि १५६
 दाउरे ३२०
 दांत १२६, फुक्लने १६
 दातिसाकार १२६

दान १७१, उपपत्तिहरू १६६, को
 कुनै फल छैन २०५, को
 फलले ७४, दिन्छ ७५,
 ७६, ७८, २००, दिएता
 पनि ७८, दिनु असल हो
 ७६, ७८, दिदा ७६, विदा

मेरो चित्त प्रसन्न हुन्छ
 ७७, दियो भनाउन दान
 दिन्छ १६६, वस्तुहरू
 १६६, मय पुण्यक्रिया वस्तु
 १५७, सविभाजन ७७,
 संविभाजन हुनेछु ७८

शायकबाट विशुद्धि १७१

दास २८६

बाहनेतिरबाट १४६, लेटे २४४

द्वितीयस्थान १६२, गर्नेहरू २४०,

मा बस्नेको २०६

दिनको तीन पटक ३१८

दिन बिनिसकेपछि फर्कन्छ २५४

दिन बाँतमकेपछि फर्कन हुन्छ
 २५४

दिव्यचक्षु १५८, २९०, द्वारा

१३७, ३०८, ३०६, ३१०,

मा ३०१, लाभो छन्

२६०

दिव्यविहार १६०

दिव्यसंज्ञालाई १६२

दिमा पिसाब गर्दिन ३१७

दीर्घकालिक चिरस्थायी हुन्छ १५१

दीर्घकालसम्म चिरस्थायी हुन्छ

१५०

दीर्घायु वर्षवान् २००, २०१

दुइ दुइ दिन बिराइ खान्थे ३१८

दुइ गांस मात्र खान्थे ३१७

दुइजना अग्रहन्त सम्यक्सम्बुद्धहरू
 १४०

दुइ घर्महरू ८२, ८३

दुइवटा घर्महरू १५१

दुःख ११४, ११६, २०१, इन्द्रि

१७६, को अन्त हो २६५,

को अन्त गर्ने हुनेछ १३४,

को दृष्टिले २६, ३२,

दुःखता १५५, दौर्भाग्य

उपायास १२, दौर्भाग्य

उपायास निरोध हुन्छन्

१३, नै भन्नुभएको छ

२४४, भनेको के हो १६,

१२०, लाई प्रतिव्यसमुत्पत्ति

भनी भन्नुभएको छ २७६,

बेदना ८३, १५५, विषय-

को ज्ञान १६६, सत्यलाई

बताउनु १६, सम्भव हुन्छ

११६, सहितको प्रतिपद्

१६८, संज्ञा १०५, १८२,

क्षय हुन्छ ३०३

दुःख आर्यसत्य १८, ८६, भनिएको

हो २१, भनेको के हो १८

- दुःख निरोध आर्यसत्य १८, ८६,
हो २१, भनेको कस्ता हो
२१
- दुःख निरोध हुन मार्ग २०, आर्य-
सत्य भनेको कस्तो हो
२१. आर्यसत्य हो २४
- दुःख निर्गोष सत्यलाई बताउनु १६
- दुःख निरोध विषयको ज्ञान १६६
- दुःख समुदय आर्यसत्य १८, ८६,
भनेको कस्तो हो २१
- दुःख समुदय सत्यलाई बताउनु १६
- दुःख समुदय विषयको ज्ञान १६६
- दुःखाप्रतिपदा दन्षामिज्ञा १३०,
१३२
- दुःखाप्रतिपदा क्षिणमिज्ञा १३०,
१३२
- दुर्गति ३०८, मा १३७
- दुश्चरितहरू १५३
- दुश्चरित्रले युक्त भई १३७
- दुष्टतुल्ल ३३५, ३३६
- दुष्परिणाम हो १७५, १७६
- दुष्परिणामहरू १०५
- दुष्परिणामदर्शी भई १६४
- दुष्परिणामसंज्ञा ६८
- दुष्प्रवेदित १५०
- दुष्प्रज्ञ हुन्छ १६०
- दुर्मन हुन्छ ६५
- दुराख्यात १५०
- दुःखला पातला भए ३२३, ३२४
- दुःखलो भयो ३२२, ३२४
- दुर्वचता ८२
- दुर्वर्ण १३७
- दुर्बेतिरबाट विमुक्त १३०
- दुग्धाल ३१६, पुच्छ १७५, १७६,
को १७५, १७६
- दूतेय्य कामद्वारा २३०
- दूतेय्याद २२६
- दृष्टि अनुशय ६७, १६४
- दृष्टि उपादान १७०
- दृष्टि ओष ८५, १६६
- दृष्टान्तद्वारा पनि १२
- दृष्टधर्म निर्वाण प्राप्त भिक्षु १३,
१४, १५
- दृष्टधर्म-सुख बिहार २१७
- दृढ पराक्रमी हुन्छ १७७
- दृढधर्म घनुष ३२६
- दृष्टि प्रतिवेधमा १६१
- दृष्टि प्राप्त १३०, १३१, १६३
- दृष्टियोग ८५, बाट विसंयोग ८५
- दृष्टि सम्पत्ति १७५
- दृष्टि संयोजन १६४
- दृष्टि विशुद्धि १०४

देखेकोलाई नदेखेको भन्नु १७२

घ

देख्नु भएका १५१

देव १६, १७४, ३०२, ३०६, हुने
छु १७८देवताहरू ३०६, ३०७, को १२७,
को शब्द सुनेर १२८

देवतानुस्मृति ६२, १८६

देशना गर्नु १७

द्वेष २६६, २७०, अग्नि १५६,
अकुशलको मूल हो १५३,
प्रपञ्च १५६, क्षय ४

देहान्त पछि १५०

देहान्त भयो १५०

दोबाटो दोबाटोमा २३०

दोष देखेर ११४

दोष रहित २६५, २६७

दोष सहित २६७

दोषारोपण १५७

द्रोह २१७

दीर्घमनस्य २३, इन्द्रिय १७६, उप-
विचारहरू १८४, भनेको
के हो २०, लाई हटाउँछ
२३

धनुषलाई ३२६

धर्म आयतन १८२

धर्मकथिक छन् ३६०

धर्मकथिक भिक्षु १३, १४, ७१

धर्मस्कन्धहरू ६१, १६८

धर्मकै शरण लिई बस ७

धर्मचक्र प्रवर्तन गर्नुभयो १६

धर्मचक्र प्रवर्तन गर्नु भएको १८

धर्मचक्षु प्राप्त भयो २२४

धर्मतापूर्वक भिक्षा भोजन खोज्छु

२३०

धर्मतृष्णा ६३

Dhamma धर्मस्थविर १५६

धर्मद्वीप भई बस ७

धर्मदेशना गर १४६

धर्मदेशना गर्नुहुन्छ १२४

धर्मन्वयद्वारा १४५, जाने १४६

धर्मन्वयको कुरा १२३

धर्मन्वय भनिएको हो १२३

धर्मन्वयलाई बुझेको छु १२४

धर्मनिसन्निमा १६०

धर्म प्रति १७८, १८३, १८५

धर्मपदहरू १६८

धर्ममा धर्मानुपश्यना ८५

धर्ममा धर्मानुपश्यी भई २३, बस्छ

८

धर्म मात्सर्य १७४

धर्ममा ज्ञान ८६

धर्मलाई अधर्म भनी भन्दछ ३३३

धर्मलाई धर्म भनी भन्दछ ३३५

धर्मवादी ३३५

धर्मविनयमा ११८

धर्मविचय सम्बोध्यङ्ग ६७, १३०,

१६६, १६०, लाई ६१

धर्मविषयको ज्ञान १६६

धर्मश्रवण गर्नको निमित्त ६२,

६३, ६८

धर्मसमादानहरू १६८

धर्मसचेतना १८३

धर्मसंज्ञा १८३

धर्महरू ६६, को संयोजन ५६

धर्मज्ञ ६७, हुन्छ १६०

धर्मानुकूल आचरण ८३

धर्मानुस्मृति ६२, १८६

धर्मानु धर्म प्रतिपन्न भिक्षु १३, १४

धर्मानुमार आचरण १६६

धर्मानुसारी १३०, १३२, १६३,

१६४

धर्माधिपत्य १६०

धर्माबबोध १८१

धातु नानात्वको कारणले स्पर्श

नानात्व १०५

धातुहरू ८३, ८४, १६७, १८६

धातुसो २९०

ध्यान ३००, बाट चढी २६८, मा

अलग नहुने ६४, मा

तत्काल हुने ६४, ६९, मा

लाग्ने ६६, हरू १६१

ध्यानविमोक्ष ३००

ध्यानी हुन्छ १३४

धार्मिक कथा गर्छन् ६७, ७०

धार्मिक कथाद्वारा २२४

धौलो ज्ञान प्राप्त १६८

धुतङ्ग २८६, धारी छन् २८६

घ्रुव भोजन २१४

घूलो छर्थे ३२२

घेरै बस्छो २६८

घेरै भएर एक हुन्छ १३८

घोई १४६

न

नआउने भई १३४

नङ् १२६

नजानिकन १२६

नजानेकीलाई जान्नेछु भन्ने इन्द्रिय
 १५८
 नतमस्तक भई बस्छ ३३०, ३३१
 न त्यहाँ २६५
 नन्दिराग २१
 न दुबैको बीचमा हुन्छ २६५
 न परकृत हो २७६, २७७, २७८,
 २७९, २८०
 न यहाँ २६५
 नरक १७४, ३०६, मा राखे जस्तो
 ३०४, मा उत्पन्न हुनेछ
 ३०८, मा उत्पन्न भएको
 हुन्छ २०४, मा राखे
 जस्तो हुनेछ ३०२, ३०५,
 ३१२
 नवक २२२, भिक्षुहरू प्रति २२२
 नवकामिक २१४
 नवमत्वावासहरू २०३
 न शंक्ष न अशंक्ष पुद्गल १५६
 न शंक्ष न अशंक्ष प्रज्ञा १५८
 न स्वयंकृत हो २७६, २७७, २७८,
 २७९, २८०
 नक्षत्र विदधा २२९
 नक्षत्र विदधादि २२९
 नागो भई बस्ने मुनि ३२१
 नांगासाधु ३१७

नाथकरण धर्म हो २०८, २०९
 नाथकरण धर्महरू १०६, २०७
 नाना काय र नाना सज्ञा ९७,
 १०४, १९१, २०३
 नानाकाय र एकत्व सज्ञा १९२
 नानात्व १०४, को कारणले १०५,
 १०५
 नानासज्ञा १९१, १९३
 नानाम्बभावका प्राणीहरूलाई
 ३००
 नानुच्छज्ज २५३
 नाम रूपको कारणले विज्ञान १२,
 भएको हा ११
 नामरूप निर्वेदो निमित्त १४
 नामरूप निरोधबाट षडायतन
 निर्गध हुन्छ १३
 नामरूप निरोधबाट विज्ञान निरोध
 हुन्छ १३
 नामरूप न परकृत हो ११
 नामरूप परकृत हो १०
 नामरूप न स्वयंकृत हो ११, १२
 नामरूप स्वयंकृत हो १०
 नामरूप स्वयंकृत पनि होइन ११,
 १२
 नारकीकहरू ३०६

निगममा ११०
 निम्नन्त बोधिपरायण १३४
 निर्जर वस्तुहरू १०८
 नित्यप्रति ३३०
 नित्य विहारहरू १८६
 निहस वस्तुहरू ६८, १९०
 निन्दा २०१, २ प्रशंसा १०९
 निर्दागी ९२, १८९
 निर्दोषी १८५
 निधान गर्ने ७५, ७६
 निष्प्राञ्चीको निमित्त हो १०२
 निर्भीक कुरा भन्थो १४३
 निर्भीक नाद २९८
 निर्भीक वाचा १२३
 निर्मित १०७, देखेर १२७, १२८
 निर्मितानुमारां विज्ञान ९४, १८८
 निर्मलता ३००
 निरवशेषरूपले जान्नुहुन्छ १३६
 निरवशेषरूपले जान्नु भएको छ
 १२५, १२६
 निरालस्यी १३३
 निरोधको निमित्त १३, १४
 निरोध तृष्णा १५४
 निरोध धातु १५४
 निरोधलाई जानेर २६४
 निरोधसमापत्तिमा बस्ने १४४,

१४५
 निरोधसंज्ञा ६८, १०८, १८६
 निर्लज्जी हुन्छ १६०
 निर्वाण ३०७, हो २, भन्दछ ४,
 निर्वाण ४, का आरम्भण
 गरी २, जाने मार्ग ३०७,
 पुन्याउने चर्चा ३०७,
 साक्षात्कार गर्ने ५, साक्षा-
 त्कार गर्ने मार्ग ५, रूपी
 सागरमा पुगिने ३०, सुख
 हो २३८, सुख नै हो
 २४०, २४१, २४२, २४४,
 २४५, २४६, २४७
 निर्वेद १०४, भएपछि १०४,
 भागीय समाधि ८६
 निर्बोध भागीय संज्ञाहरू १८६
 निश्चरण ८४, ८८, ८६, ६३, हो
 ६४, ६५, धातुहरू ८४
 निश्चरणीय धातुहरू ८८, ६३
 निस्सगिय भन्दछन् ३३४
 निस्सरण १७६, १८७, हो ३८८,
 धातुहरू १८६
 निस्सरणीय धर्महरू १७९
 नीचता ६६
 नीध जातिक १८६
 नीचतामा उच्चतामा ३०१

नीलकसिण जम्बुद्व २०६	पञ्चनीवरणलाई हटाई १४६
नीवरणहरू ८७, १७४	पञ्चबललाई २७१
नैष्क्रम्य धातु १५४	पञ्चांगिक सम्पत्समाधिहरू ८७
नैष्क्रम्यमा मन लाग्छ १७६	पञ्चीमको भित्तामा १४६
नैष्क्रम्यलाई मनमा लगाउँछ १७६	पञ्चीम जनपदमा ११०, जान
नैष्क्रम्य वितर्क १५३	चाहन्छौ १११
नैष्क्रम्यसंज्ञा १५४	पञ्चीमाभिमुख गरी १४६
नैष्क्रम्य संकल्प २२, १५३	पञ्चन्द्रियलाई २७६
नैर्भीक र उदार छ १२२	पञ्चन्द्रियहरूको ६६
नैमित्तिक हुन्छ १३३	पटिसारणीयकम्मं २१४
नैर्द्याणिक १५०, मार्गमा १८५	पण्डित छन् १७
नैवसंज्ञानासंज्ञायतन २४५, मा	पण्डित मनुष्यहरू ११२
बन्ने २०४	पण्डित मानिसहरू ११३, ११४
नैवसंज्ञानासंज्ञयोनिमा १३७	पढे अनुसार ६०, ६१
नौ धर्म १०३	पणुन्न प्रत्येक सत्य हुन्छ २११
नौवटा धर्म १०३, १०४, १०५,	पथ्य भोजन खोज्ने छु २६२
हरू १०४, १०५, १०६,	पथ्य भोजन छैन भने २६२
हरू जान्नुपर्छ १०४	पद्मपुच्छं १५०, १५१
	पद्ममूलहरू २२६
	पर्यवसानकल्याण २०७
	परकृत दुःख हो २७६, २७७,
	२८०
पकासनीयकम्मं २१६, २१७	परखाल १४५, फुटेको १४५, ले
पकाउनेले नपकाउनेलाई ७६	घेरिएको १२३, भत्केको
पञ्चउपादानस्कन्ध दुःख हो २०,	देख्दैन १२४
२१	परचित्तज्ञान २६६
पञ्चनीवरणहरू २७०	

परपुद्गलका ३००	परिनिर्वाण हुने हुनेछ १३४
परपुद्गल विमुक्ति ज्ञानको विषयमा १३५	परिपाचित २८६
परनिमित्तवशवति देवताहरू २००	परिपाचन २८७
परनिमित्तवशवति देवता १५७	परिपूर्ण १८५
परम जुगुप्सु ३१३	परिब्राजिका २२७, २३०
परम तपस्वी ३१३	परिब्राजकले २७५
परम प्रविवेकी ३१३	परिब्राजकहरूको आराम हो २८०
परम रक्षाचारी ३१३	परिब्राजकहरूको आराममा २७५, २७६
परलोक छैन २०५	परिब्राजकहरूलाई २८०
परलोकमा परिभोग गर्नेछु ७५, ७७	परिब्राजकहरूले १४१, २८०
परसञ्चेतना १७१	परिब्राजकहरूसँग २७८, २८०
परसत्त्वका ३००	परिभोग गरेको छैन १४८
परहितको लागि १७२, १७३, होइन १७२	परिवार सम्पत्ति ७८
पराक्रमी १०१	परिषद्मा ३०४
परिग्रहको कारणले १०४	परिषद्हरू २०१
परिचर्या अनुत्तग्निय ६५, १८८	परिषदज्ञ ६७, हुन्छु
परिच्छेदज्ञान २६७	परिहरण गर्नेछु २१६
परिच्छेदमा ज्ञान ८६	स्पर्श १६७, २८१, आयतन १०७, १८२, आहार ८५, नै हो २७६, निरोध हुन्छ २८४, निरोधबाटै २८४, तृष्णा, ६३, १८३, न स्वयंकृत हो ११. कायहरू १८२, को के निदान हो त २८३, को कारणले वेदना १२,
परिनिर्वाण भइसके पछि ६	
परिनिर्वाण भएपछि ६	
परिनिर्वाण हुँदा पनि ७	

को निर्वेदको निमित्त १४,
नानात्वको कारणले वेदना
१०५, को प्रत्ययले २७७,
२७८, २८०, हरूको
संयोजन ५५, बाहेक २७७,
२७८, २८१, षडायतन
निदान हो २८३, स्वयंकृत
हो १०, संज्ञा १८३,
संचेतना १८३

पशुपालक ३२०

परुषबचन १७१

परुषवाचा २०६, बाट विरति
२१०, लाई त्याग्नु २२

परुष बचनबाट विरतता १७१

पा

पाच घोई १४८

पाटिदेशनीय भन्दछन् ३३४

पाँच अङ्गले विप्रहीण हुन्छ २१०

पाँच उपादान स्क्न्धहरू ८७, लाई
३०, ३१, ३२

पाँच गुणमा स्थापित गरी १७६

पाँच धर्म ८६, हरू ८७, ८८, ८९,
९०, ९१

पाचनशक्ति हुनेहुन्छ १७७

पाँचवटा धर्महरू १७३, १८२

पाँचवस्तु मार्गो २२१

पाँचवस्तुहरू २२२, को स्वीकृति
२२२

पाँचवटा ज्ञान ८६

पाँचशय कल्प २४३

पाँचशय महान भिक्षुसंघका साथ
८०

पाचित्तिय २८७, भन्दछन् ३३४

पाँचो भानुशस हो १७६

पाँचो दुःपरिणाम हो १७६

पात्र-चीवर १४८, ग्रहण गरी
२७५, २७६, २८५, २९२,
२९७, ३३२

पात्रभगी मात्र लाभलाई पनि ६२

पान ७५, १६६

पानी ३११, को घडा राखी १४८

पापक अकुशल धर्महरूलाई ३६६

पाप पञ्चान्न भनी ३१८

पापिच्छा २६०

पापमित्रता ८२

पाराजिका भन्दछन् ३३४

पारिशुद्धिप्रधानीय अङ्गहरू १०४

पि, पी	१७३, ज्ञ हृन्छ १६०, प्रज्ञप्तिमा १३०, प्रज्ञप्ति विषयमा १२६
पिठ्यूँको हाडमा ३२३	पुनर्भक्तिक २१
पिठ्यूँको हाड हृन्थ्यो ३२३	पुरुषदम्य सारथी २९५
पिठ्यूँको हाड सुम्सुम्याउँछु भन्दा ३२३	पुरुष-शील सदाचार १३४
पिठ्यूँको डाड ३२३	पुरुषशील समाचारको विषयमा १३३
पिठ्यूँ दुख्छ १४६, २२६	पुरुषज्ञ ९७
पिण्डजातं २७२	पुलकसजा १६६
पिण्डपात्रिक ६६	पूर्वकोटी २
पिना खान्ये ३१८	पूर्वजन्मका कुराहरू ६६, १३५, १३६, १३७, ३०१
पिपासा हटेको हुन्छ १७८	पूर्वानुस्मरण ज्ञानमा ३०१
पिण्डुन वचन १७१, बाट बिरत्तता १७१	पूर्वाभिमुख भई १४९
पिण्डुनवाचा २०६, बाट बिरति २१७	पूर्वाह्न समयमा २३७, २७४, २७५, २७६, २८५, २९२
पीठको दृष्टिले २६	पूर्वेनिवासज्ञान १६९
पीत कसिण जान्दछ २०६	पूर्वेनिवासानुस्मृति ज्ञान १६०; विषयमा १३६, मध्ये १३७, विदधा
पु. पु	
पुण्यक्रिया वस्तुहरू १५७	
पुण्यको प्रभाव सकिएपछि २४६	पे, पै
पुण्य गरेको हुनु ८५	
पुण्याभिसंस्कार १५६	पेटको छाला ३२३, सुम्सुम्बाउँछु भन्दा ३२३
पुद्गल १५६, हरू १२६, १७२,	

पेटभरी खाएर सुत्छ १७८
पैशुन्यवाचालाई ट्यागनु २२

पो, पं

पोखरी हुन्छ ३११
पोखरीतिर जाने बाटो ३११
पोखरीमा गई ३१२
पोखरीमा पुग्नेछ ३१२
पंसुकूलिक हुन्छ ६६
पंसुकूलिक होस् २२१

प्र

प्रकाशपार्ने लगाउनु भयो २२०
प्रकाश पार्नुभयो २२०
प्रकाश पार्ने बारेमा २१९
प्रकाशनीयकर्म २१७, २१८
प्रकृति २१७, २१८
प्रणिधान मानात्वको कारणले १४२
प्रशयन्तजनबद २०५, मा २०५
प्रत्यन्न नगरमा १२३
प्रत्यवेक्षण गरी २६९, २७२,
हेर्नुपर्छ २७०, २७१, हेर्दा
२६९, २७०, २७१, २७२
प्रस्तावना २१८, २१९

प्रतिकूलमा अप्रतिकूल संज्ञी १३८
प्रतिकूलमा पनि अप्रतिकूलमा पनि
१३८

प्रतिशाहक बाट विशुद्धि १७१

प्रतिघ २६९, २७०, अनुशय १९४,
राग अनुशय ९७, संयोजन
१९४, सज्जालाई अन्त गरी
१६३, १९३

प्रतित्यसमुत्पन्न हो २७८

प्रतित्यसमुत्पन्न भनी भनेको छु
२८०

प्रतिपद् पनि छ के ५

प्रतिपद्हरू १६८

प्रतिपदा १३३, को सम्बन्धमा
१३०, द्वारा १३३. मुत्त-
रीय १५९, हरू १३०,
ज्ञानदर्शन विशुद्धि १०४

प्रतिबद्ध चित्तलाई दान दिन्छ ७५,
७६

प्रतिसन्धि सज्जालाई १९१

प्रत्युत्पन्नकाल १५५

प्रथमध्यान १६२, गर्नेहरू २३९,
मा बस्नेको २०६, प्राप्त
गरी बस्छ २०६

प्रथमादि चतुर्थध्यान ३००

प्रदक्षिणा गरी १४८, १४९	प्रहाणमा १६५, अभिरमण गच्छं
प्रदक्षिणाग्राही हुन्छ २०८	१६५
प्रदीप दान दिन्छ १९९	प्रहाण प्रधान १६५
प्रधान १३०, १३२, हरू १२५,	प्रहाण सज्ञा ९८, १०५, १०८,
१६५	१८२, १८९, १९१
प्रधानीय अङ्गहरू ८६, १७७	प्रज्ञा आयुष १५८
प्रश्नोत्तरहरू १६९	प्रज्ञाइन्द्रिय १७९
प्रपञ्च १५६	प्रज्ञास्कन्ध ९१, १६८
प्रपञ्चीको निमित्त होइन १०२	प्रज्ञाचक्षु १५८
प्रमुदित हुनेको १०३, १८२	प्रज्ञाद्वारा छेन्न गच्छं ९१
प्रलय १३५	प्रज्ञाद्वारा बोध गरी ३
प्रविवेक आयुष १५८	प्रज्ञाधन ९६, १९०
प्रविवेकता ३२०	प्रज्ञा नानात्वको कारणले २४२
प्रविवेकीहरू ३१३	प्रज्ञाबल १६९, १९१
प्रवृत्ति २२०	प्रज्ञा भावना १५९
प्रशब्ध हुन्छ १०३	प्रज्ञाधान हुनुपर्छ २५८
प्रशब्धिसम्बोध्यङ्ग ९७, १३०,	प्रज्ञावान्को निमित्त हो १०२
१६६, लाई ६१, १९०	प्रज्ञावान् हुन्छु ८७ ९७, १३४
प्रशब्धि १८१, भएपछि १८१,	प्रज्ञावान् हुन्छु १७७, १९०, २०९
हुन्छ १८२	प्रज्ञाविमुक्त १३०, १३१, १३४;
प्रशंसा २०१	१९३
प्रसन्नता १४२, लाई भाषात पार्ने	प्रज्ञाविमुक्तिलाई ९६, ३०१, ३०२,
२८७	३०७, ३११, ३१२
प्रसन्न छु कि १२२, १४४, १४५	प्रज्ञाविशुद्धि १०४
प्रसन्न भएकालाई २८७	प्रज्ञा सम्पन्न हुन्छ ६६
	प्रज्ञाहरू १५८

प्रज्ञाहीन भयो भने २५८	प्रीतिले व्याप्त ८७
प्रज्ञेन्द्रिय ८८, हो २, को भाविता	प्रीति सम्बोध्यङ्ग ९७, १३०,
गळं ३३१	१६६, १६०, लाई ६१
प्राणीघातलाई त्यागु ३२	प्रीतिसुख २४
प्राणातिपात २०६, बाट विरति	प्रीति हुन्छ ६०, १०३
२१०	पृथ्वीकसिण जान्दछ २०६
प्रातिभोज ३३४	पृथग्जन भएको बुझेर २६६
प्रातिहार्यहरू १६०	पृथ्वीघातु १६७, १८६
प्रातिभोज संयमी १००, हुन्छ २०७	प्रेत १७४, योनिमा २०५
प्रातिभोज शीम भनिन्छ ३३४	प्रेम बचनले भन्नेछु १७७
प्रातिहार्य अनुशासनीद्वारा २२४	प्रेत्यविषय ३०६, ३०७, मा ३०७,
प्रादुर्भाव १३५	मा उत्पन्न हुनेछ ३०६
प्राभोदथ अनुभव हुन्छ १८१	प्रेम हट्नाले ११५
प्राभोदथ उत्पन्न हुन्छ ६१, १०३	
प्राभोदथ हुन्छ ६०	फ
प्रासादतिर ३११	
प्रासादमा ३११	फलदायी हुन्छ २६८
प्रासाद हुन्छ ३११	फलदायी हुन्छ २६८
	पयाकेको वस्त्र ३१६
	फागुन महीनाको ३२१
	फूट भएर १५०
	फोहर ३०६, ठाउँमा ३०६
प्रियकर २३६	
प्रियवचन १७१	
प्रीति उत्पन्न हुन्छ १८१, १८२	ब
प्रीति निरुद्ध हुन्छ २०६	
प्रीतिलाई पनि त्यागी २४, २४१	बकवाद गर्ने १३३

बताउनु भएको हो १७	ब्रह्मचर्य ३१३, ३१४, ३१६, १५०,
बत्तीस कल्प २४१	एसणा १५५
बत्ती राखी १४८	ब्रह्मपरिषद् २०१, ३०४, मा ३०५
बन्धन ५३, ५४, हरू ८५	ब्रह्मावहार १६०
बयर ३२२, को चूर्ण खान्छन्	ब्रह्मादि कसैले ३०३
३२२, खान्छन् ३२२,	बाँडी भोग गर्छ १८५
खाएर बसेको कुरा ३२२,	बाधा हुन्छ २४०, २४२, २४४,
द्वारा यापन गर्छौं ३२२	२४५, २४६
बल २६६, वान् १०१, सम्पन्न २,	बाधा हो २४१, २४२, २४४
हरू १२५, १६१, १६१	व्याधिको दृष्टिले २६
बलियो पराक्रम २	बाबु छैन २०५
व्यसनहरू १७५	बाबु बाजेहरूले दिइ आएको ७८
बहुजन सुख १५१, २१२	व्यापाद कायग्रन्थी १७०
बहुजनको सुख १५०	व्यापादको कारणबाट १८०
बहुजन हित २१२	व्यापाद चित्तद्वारा १३
बहुजनको त्रित १५०, १५१	व्यापाद चित्तले समाप्ति राख्छ
बहुलिकृत ६३, १६३	१८६
बहुश्रुत ६६, १००, २०७, हुन्छ	व्यापाद छाबु १५४
६४, ६७, १६०, छन्	व्यापाद नीवरण ८७, १७४
२६०	व्यापाद वितर्क १५३
बहूपकारी ८१, ८३, छन् ८२,	व्यापाद विषयबाट मुक्त १८०
८५, ८६, ८७, ६१, ६२,	व्यापाद संज्ञा १५३
६६, ६६, १००, १०३,	बाहिरी आयतनहरू १८२
१०४, १०६	ब्राह्मण १६, १८, ३०२, परिषद्
ब्रह्मचक्र प्रवर्तन गर्छन् २६६,	२०१, ३०४, परिषद्मा,
३०१, ३०२	३०५, पण्डितहरू ११२,

पण्डितहरूले ११२, महा-	हुन् १३०
शाल १६६, महाशाल	बोधिषरायण हुनेछ १३५
भएर ३२६	
बिछ्यौना ३११	भ
बिष्णुका'क हो ३०३	
बिरामी लिए २६१	भरकेको स्तूप जस्तै फूट भयो १५०
बिरालो छिर्न सक्ने १२४	भगवान्का उपस्थाक ६३
बिरालो पस्ने प्वालसम्म पनि १४५	भगवान्को श्रोत छ ५७
बिहान सवेरै गाउँमा जाँछ २५४	भगवान्को सम्मुखबाट ७३
बोचमा बसेर २५५	भगवान्लाई झूटो आरोप १८६,
बौसहजार कल्पहरू २४३	नगर ६३, ६४
बुढो हुन्छ ३२६	भगवान्ले भन्नुभए जस्तै १४०
बुद्ध धर्ममा ११८	भगवान्ले यस्तो भन्नुहुन्न ६३
बुद्धमार्गी भएका लिए २३१	भगवान्ले श्रोतद्वारा मुन्नु हुन्छ ५७
बुद्ध शासनमा ११८	भगवान्भन्दा उत्तरोत्तर १४३,
बुद्ध समान छ के १४०	१४४, १४५
बुद्ध समान लिए के १३६	भगवान्मा छन्दराग छैन ५६, ५७
बुद्ध समान हुनेछन् के १४०	भगवान्माथि म यति प्रसन्नछु कि
बुद्धन कठीन छ १०२, १०५, १०७	१४३
बुद्धनुपछि १०८	भगवान् सम्यक्सम्बुद्ध हुनुहुन्छ
बुद्धानुस्मृति ६२, १८९	१२४
बूढो २१६	भजथ भिक्खवे सारिपुत्तमोग्गह्लाने
बैशमा पुगेको ३२६	१७
बोक्राका वस्त्र ३१६	भद्र योबनले युक्त ३२६
बोध गर्न कठीन छ ६७	भय १००, दर्शी १००
बोध्यङ्गहरू १२५, १६०, को ६६,	भव उपादान निदान हो २८३

भव एषणा १५५	भावनाहरू १५६
भव औष ८५, १६६	भाबित ६३, १६३, बहुलिकृत
भव के निदान ही त २८२	१६२, १८६, १८७, १८८,
भवको कारणले जन्म भएको हो	र सुभावित ६६
१०	भाविता गर्छ १६६
भवको कारण जन्म १२	भाविता गर्नुपर्छ ८१, ८२, ८३,
भवको निर्वेदको निम्ति १४	८५, ९२, ९७, १०१,
भवतृष्णा २१, ८२, ८३, १५४	१०६
भव न स्वयंकृत हो ११	भित्तामा अडेसलिई १४६, २२७
भव योग १६६, बाट विसंयोग	भिक्षाटन गर्ने २२१
६५, विसंयोग १६६	भिक्षाटनार्थ जानुभवो २७५
भबराग अनुशय ६७, १६४	भिक्षाटनबाट फर्केर आएँ २६६
भबराग संयोजन १६४	भिक्षुहरू १४६
भव समुदय हो २८२	भिक्षुसंघ जिम्मा दिनुहोस् २१६-
भव स्वयंकृत हो १०	२१७
भस्स समाचारको विषयमा १३३	भिक्षुसंघ निरालसी छ २२४
भवास्त्रव १५५	भिक्षुसंघ निरालसी छन् १४६
भविष्य १४५, २६६, को बारेमा	भिक्षुसंघ परिहरण गर्ने इच्छा २१६
कुरा गर्छ १६०, मा हुने	भिक्षुणीहरू १४६
अरहन्त १४४, मा यस्तो	भिक्षुणीद्वारा परिपाचित २८७
हुनेछ १६०	भाङ्गोमा २६२
भावना प्रथम १६५, भन्दछन्	भूत ८२, ८३, ८४, ८६, ६१,
१६६	६६, १०३, १०६, १०८,
भावनामा अभिरमण गर्छ १६५	१४५, २६६
भावनामय प्रज्ञा १५८	भेदभिन्न गर्ने १३३
भावनामय पुण्यक्रिया वस्तु १५७	भोग ग्यसन १७५

भोगसम्पत्ति १७५, लाभ हुन्छ	मनः दुश्चरित १५३, ले युक्त मई
१७६, हानी हुन्छ १७५	१३७
भोजन अघि २५४, २५५	मन नलाग्दा ११८, ११९
भोजनद्वारा सम्तुष्ट हुन्छ १६४	मन नलाग्नु दुःख हो ११८
भोजनोपरान्त २६५	मन र घर्महरू १२५
भोजनपछि ७१, २५४, २५५	म पकाउँछु ७६, ७८
भोजन मात्रा ज्ञान २५७, गर्नु गच्छं	मनस्पर्श १८२
२५६, जान्दैन २५६, हुन्छ	मनः मौनता १५९
१३३	मयूरको प्वाँखले ३१९
भोजन लाभ भएन १६४	मन लाग्नु सुख हो ११८
	मनले घर्म जान्दा १८४
म	मनले घर्म जानी ६५
	मनले बिचार गर्छं ९१
मक्खी १८६	मनविज्ञान १८३, द्वारा जानिने
मण्डप १११	घर्म २६४, द्वारा जानिने
मदहरू १६०	घर्मलाई २६४
मध्यकल्याण ६९, २०७	मनविज्ञेय घर्महरू हुन् २७०
मध्यदेशमा २०५, २०६	मनः सञ्चेतना १६७
मध्यमघातु १५४	मनसञ्चेतना भाहार ८५
मध्यमरूपले २४०, २४१, प्रथम-	मनसिकार नानात्वको कारणले
ध्यान गर्ने २३९, प्रथम-	२४२
ध्यान गर्नेहरू २३९,	मनसुचरित १५३, १५९
तृतीयध्यान गर्नेहरू २४१	मनसंस्पर्शज वेदना १८३
मन आयतन ६३, १८२	मनाप २३९
मनको संयोजन ५६	मनुष्य १७४, ३०६, लोक जाने
मनद्वारा घर्म जानी १८९	३०७, लोकमा पुग्याउने

चर्या ३०७, हरू २०३,	महानुभाव सम्पन्न २५०
३०७, हरूमा उत्पन्न हुनेछ	महान रुख छँदा छेदें ७
३१०	महानिसंस ७४, ७९
मरण कालक्रिया १९	महापुरुष २५०, वितकंहरू १०२,
मरणपछि ३०८, ३०९, ३१०,	हरू बस्ने समापत्तिमा
तथागत ४५, ४६, सत्व	२६६, समापत्ति हो २६९
४७, सत्व हुन्न ४८, सत्व	महाब्रह्मा २३९
हुन्छ ४६, ४८, ४९, ५०,	महा आखाहरू हुन् ७
५१, सत्व हुन्छ के ४६	महेच्छीको निमित्त होइन १०२
मरण भनेको के हो १९	मछि १८६
मरणसंज्ञा १०५, १०७	
मल पुष्पी ३१७	मा
मल-मूत्र ३२०, पनि खान्ये ३२०	
मल सफा गर्देनन् ३१७	मार्गमार्गज्ञान दर्शन १०४
मलहरू ३४०	माघ महीनाको ३२१
मनिनता ३००	माछा ३१७
मसानको वस्त्र ३१९	मात्रज्ञ ९७, हुन्छ १९०
मसानमा सुत्थे ३२२	माथितिर हेरेर २२८, खाने २२९,
महत्फन ७९, हुन्छ ७८, दायी ७४	खादिछी २२७
महद्विक २५०, छन् २८९	माथिदेखि तलसम्म १२८
म हुँ ९४	मान १७४, अनुशय ९७, १९४
महानाग २८६, २५०	मान संयोजन १९४
महान पुरुषहरू २८६	मानहरू १५५
महाबिकट आहार ३२०	मायावी १८६
महानरकमा पतन भयो २४९	मार ३०२, परिषद् २०१, ३०४,
महान शिक्षुसंघका साथ १४७	परिषद्मा ३०५

[३९६]

बुद्धकालीन श्रावक चरित-३

माला ७५, गन्ध विलेपन १९९
मात्सर्यको कारणले १०४, परिग्रह
१०४
मात्सर्यंहरू १७४
मासु १२९, ३१७
मांस चक्षु १५८
माछा मासु नखाओस् २२२
मात्सरी १८६

मिथ्यावचन १९५
मिथ्याविमुक्ति १०७
मिथ्या समाधि १०१, १०७
मिथ्या संकल्प १५९, जीर्णं हुन्छ
१०८
मिथ्याज्ञान १०७
मिलजुल भएर १५१, पढनुपर्छ
२१२

मि

मु, मू, मृ

मित्रकुलहरू २६६
मिथ्या भाजीव १९५
मिथ्याकर्म १९५
मिथ्या जीविका २२९
मिथ्या जीवनद्वारा २२८, २२९,
२३०
मिथ्यात्वको राशि १५५
मिथ्यात्वहरू १०१, १०७
मिथ्यादृष्टि १०१, १०७, १९५,
२०९, क १८६, क भई
१३७, जीर्ण १०८, मा
नियुक्त गर्ने १३७
मिथ्यापनहरू १९५
मिथ्याव्यायाम १९५
मिथ्यास्मृति १९५

मुर्त्ये ३२२
मुख भगाडि ७१
मुखर २५५
मुदिताचित्तविमुक्ति ६४, लाई
१८७
मूर्खको निमित्त होइन १०३
मृगिद्वारा यापन गछ्छौं ३२४
मूर्धाभिषिक्त ३२६
मृगछालाको वस्त्र ३१९
स्मृति इन्द्रिय १७९
स्मृति थातमा राखी १४९
स्मृति परिपाकमा १९१
स्मृतिप्रस्थानहरू ८५
स्मृति बल १६९, १९१
स्मृतिमान् भई बस्दैन भने २५७

स्मृति राखी ७१

मे, मै

स्मृतिवान् ६७, हुन्छ १०१, १३४,
१६०, २०६, हुने छ २,
हुन्न ६७

मेरो अनर्थ गर्‍यो १०५, २०२

मेरो अनर्थ गर्दछ २०२

मेरो प्रियमनाप हुनेको अनर्थ गर्‍यो
२०२

स्मृति विनय १६४

मेरो हातमा के छ १२७

स्मृति सम्प्रजन्म ३२, ६५, १६२,
भई १८६

मेलमिलापको निमित्त ६२, १८४

मेलमिलापको घर्मोपदेश गर्‍यो
२१२

स्मृति सम्पन्न २

स्मृति सम्बोध्यङ्ग ६७, १३०,
१६६, १९०, लाई भाविता
गर्ने ६१

मंत्री कायकर्म ६२, १८४

मंत्री चित्तले भग्नु १७७

स्मृति हीन हुन्छ १६०

मंत्री चित्तविमुक्ति ६३, १८७,
लाई १८६, १८७

स्मृतेन्द्रिय ८८, हो २, को भाविता
गर्छ ३३१

मंले भनेको जस्तै १४१

मृत शरीरका हाडहरूलाई ३२२

मंत्री मनकर्म १८४

मृत शरीरको वस्त्र ३१६

मंत्री राहुनु ३३६

मृत्यु पछि ३०७

मंत्री वचनकर्म १८४

मृदुरूपले २४०, २४१, प्रथमध्यान
गर्ने २३६, तृतीयध्यान
गर्नेहरू २४१

मंत्री वाचाकर्म ६२

मंत्री सहगतचित्त १६३

मैथुनबाट अलग रहनु ३१५

मैली ३१९

मृषाबाह्य २०६, बाट विरतता
१७१, बाट बिरति २१०,
युक्त १३३, लाई त्यागु
२२

मो, मौ

मोघपुरुष २६६, लाई १४६

मोती १२७, पोकोपारी १२७

मोह ३६६, २७०. अकुशलको मूल
हो १५३, अग्नि १५६,
प्रपञ्च १५६, भय ४

मौनता १५६

य

यस्ता धर्म १४४

यस्ता दृष्टिका छन् ३२५, ३२६

यस्ता वादी ३२५, ३२६

यस्ता शीलहरू बिए १२२

यस्तो तिम्रो मन छ १२७, १२८

यस्तो तिम्रो चित्त छ १२७, १२८

यस्तो नभन यस्तो नभन ६३, ६४

यस्तो शील हुने १४४

यज्ञ ७५, ७८, २ अयज्ञ १०१

यस चित्तपर्षि १२८

यसरी बस्ने १४४

यसरी विमुक्त हुने १४४

यसरी विमुक्त भएका १२३

यसं जीवनमा सुखविहार नै हुन्छ
३२

यही गुण देखेर ११६

यही सत्य हो १७०

यक्ष पिशाच १२७

यक्षहरू २४८

यक्षनाई २४८, २४९

यक्षले २४८, २४९, प्रहार गर्‍यो
-५०

यज्ञको कुनै फल छैन २०५

यज्ञद्वारा शुद्ध हुन्छ ३२६

यान ७५, १६६

यानिकुन ६३

यापनीय नै च २५०

यी धर्महरूलाई ३

युगल अग्रश्रावकहरू ७

योग २६, १६६, हरू ५५, क्षेम
२६ २८, क्षेमलाई देखेर
३३०, ३३६

यो धर्म तिमिले बुझेका छैनौं ३०३

यो धर्मविनय १५०

योनिहरू १७०, ३०५, ३०६

योनिमा मनस्कार १०३

यो म हुँ १८८ २६३

यो मेरो हो २६३

यो मेरो आत्मा हो २६३

यो लोक छैन २०५

योवन मद्द १६०

र	रूप उपादानस्कन्ध २१, ३०, ८७, १७३
रजनीय २३९	रूपस्कन्ध १७३
रजहरू ३४०	रूपको ३९, निरोध हो १०१, विनाश १६३, समुदय हो
रस भायतन १०७, १८२	१०१, समुदय १६२
रस तृष्णा ९३	रूपतृष्णा ९३, १५४, १८३
रससंज्ञा १८३	रूपघातु ८४, १५४
रसहरूको संयोजन ५३, ५४, ५५	रूप निरोध हुने मार्गलाई यथार्थत जानेकोले ४९
रक्सी ३१७	रूपघाट राग हटेको हुन १७८
रक्षागर्नुं परोस् १५६	रूपमा भएको छन्द-रागलाई ११५
राग २६९, २७०, अग्नि १५६, को निश्चरण ९४, चित्तले समात्त १८८, चित्तले समातिराख्छ १८७, नह- ट्नाले ११४, प्रपञ्च १५६, अय ४	रूपमा भएको राग हट्नाले ११५ रूपमै अन्तर्गत हुन्छ ४७ रूपराग १७४
रातको घेरिबेरसम्म २२४	रूपलोकको आयु प्रमाण २४३
राषी वक्ष्यइएको हुन्छ ३११	रूपलोकमा २४२, २४३, उत्पन्न हुन्छन् २३९
रात्ररी बताउनु भएको १५१	रूपलाई यथार्थतः जानेकोले ४९
राशिहरू १५५	रूपलाई यथार्थतः न जानेकोले ४८
रुख. ३१०, तिर जाने बाटो ३०९, ३१०, मनि ३१०, मनि बसेर ३१०, मनि बसोस् २२२, मा पुग्नेछ ३१०	रूप भव १५५
रूप भायतन १०६, १८२	रूप विपरिणाम ११४, ११५
	रूप विषयबाट मुक्त १८०
	रूप विषयमा बदिन १८०
	रूप विषयलाई मन्मा लगाउँदा १८०

[४००]

बुद्धकालीन श्रावक चरित-३

रूपसंग्रह १५६

रूपसंज्ञा १८३, लाई अतिक्रमण
१९३, २०३, निरुद्ध हुन्छ
२०६

रूपसंचेतना १८३

रूपसमुदयलाई यथार्थ न जानेकोले
४८

रूपहरूको संयोजन ५४, ५६, ५७,
चक्षु ५२, ५३

रूप ढो १०१

रुक्षाचार थियो ३१९

रुक्षाचारीहरूमध्येमा ३१३

रोगको बारेमा २६१

रोग व्यसन १७५

रौ १२९, हरू ऋथे ३२३, ३२४

स

सज्जा १००, लु हुन्छ ९७, १९०

सक्षण १२७

साख जन्मको कुश १३५

साटोकोसेरोको प्वाँख ३१८

साम २०१, अनुत्तरिय ९५, १८८,
को कारणले विनिश्चय
१०४, मात्सर्य १७४, २

सलाम १०१, ले साम

खोज्ने हुन्छ १३३

म्लेच्छ जातिमा २०५

लेटनु भयो १४९

म्लेश देखेर डराउने २६

म्लेश देखेर नडराउने २५

म्लेशलाई तप्त नपार्ने २५

म्लेशलाई तप्त पार्ने २६

लोक १५४, धर्महरू १०१, २०१,

विद् २९५

लोभ अकुशलको मूल हो १५३

लोहितकसिण जान्दछ २०९

लोमहंसन परियायत्वेव ३२८

लोकाधिपत्य १६०

व, वा

वर्ण मात्सर्य १७४

वचन तीरले १५०

वचनलाई नछाडी ३१२

वची दुश्चरित १५३

वची दुश्चरित्रले युक्त भई १३७

वची मौनता १९५

वची सुचरित १५३, ता १५९

वची समाचार परिशुद्ध छ १५६

वची सुचरित्रले १३७

वत्तपटिवन २५३

वर्तमान २९९, अरहन्त १४५,

कालमा २९१, कालको

बारेमा शंका सन्देह १५५;

समयमा १३९, समयमा

यस्तो हुन्छ १६०, समयमा

२७२, समयको बारेमा

कुरा गर्छ १६०

वस्त्र ७५, १९९, लगाउँछ ६८,

हरू भरिएको ६८

वस्तिकोष ३०६

व्यक्तिको चित्तलाई ३०८, ३०९,

३१०, ३११

व्यक्तिहरू १५६

वस्तुविदधा २२८, दि २२८

वचन भङ्गहेको जस्तो लाग्थ्यो

१५०

वखण्ड ३११, मा ३१२

वसनको दृष्टिले २९

वहाँको चित्तलाई १२३

वहाँ भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध

८६

वहाँ भगवान् अरहन्त हुनुहुन्छ

१६६

व्यापाद २०९; चित्तले १८७,

विषयमा जान्दैन १७९,

विषयलाई मनमा लगाउँदा

१७९

वादानुपात २७७

वायु कसिण जाम्दछ २०९

वायु चातु १६७, १८६

वासस्थान १९९

वि, वी

विकाल समयमा २५५

विचिकिरसा ९५, १५४, गर्छ ८७,

अनुशय ९७, संयोजन

१९४

विचारधार्मिक मेल राखी १८५

विच्छिद्रकसंज्ञा १६६

वितर्कना गर्ने छ १२८

वितकविष्कारसहं १२८

वितर्क विचारलाई उपशान्त गरी

२३

वितर्क विचार निरुद्ध हुन्छ २०६

वितर्क विचार रहित २३

वितर्क १६२

विदधा ३६, ४०, ४२, ८३, १६०,

१७२, गत ४१, विदधा

३५, ३९, ४१, चरण

सम्पन्न २९५, हरू ८४, १६०	विमुक्त हुन्छ १०४ विमुक्तानुत्तम्य १५९
विदिशातिर हेरेर खाँदैछी त २२८	विमुक्त्यायतन हो १८१, १८२, हरू १८१
विदिशानिर हेरेर २२८	
विदिशातिर हेरेर खाने २२९	विमुक्ति ८३, ८४, ८८, ८९, ९३, १८७, आयतन ९०, आयतन हो ९०, ९१, आयतनहरू ८६, स्कन्ध ६१, १६८, लाई २७२, पारिपाचनीय संज्ञाहरू १८२. विशुद्धि १०४, सम्पन्न हुन्छ ६६, ज्ञान- दर्शन सम्पन्न ६६, ७०, ज्ञान दर्शनस्कन्ध ६१
विदर्शनमा १९०	
विनिपात ३०८	
विनिपातिक ३०६, हरू १९२, २०३	
विनिपाती १९२	
विनयधर छन् २९०	
विनय पर्याय अनुसार २१४	
विनयलाई अविनय भनी भन्दछ ३३३	
विनयलाई विनय भनी भन्दछ ३३५	विमोक्षहरू १०३, २०१
विनय सम्बन्धमा २५८, २५९	विराग संज्ञा १०५, १०८, १८२, १८६, १६१
विनीलक संज्ञा १६६	विरागको निमित्त १३, १४
विपरिणाम संज्ञा १५५	वितकं १३५
विमोक्ष ३००	विवाद उत्पन्न हुन्छ १८५
विपाक ऋद्धि ७८	विवाद गर्नु हुन्न १५०, १५१, २१२
विपश्यना ८२, लाई २०२, ध्यान गरी २६६	विवाद मूललाई १८६
विभव लृष्णा २१, ८३, १५४	विवाद मूलहरू १८५
विभ्राजन् गर्नु १६, १७	विवाद गराउने ३३२, ३३३
विभिन्न राज्यमा जाने ११३	विवरण गर्नु १७

विवेकतिर ऋकेको हुन्छ ६६
 विवेकतिर लागेको हुन्छ ६८
 विवेकताले पूर्ण भएको हुन्छ ६८
 विवृत्त १३६
 विशारद भई १७६
 विश्वास कायग्रन्थी १७०
 विश्वास गर्छं ३
 विशुद्धि १७१
 विशुद्ध १दृश्यचक्षुद्वारा ७०, ९५,
 ६६, १३७, ३०१
 विशेषभागीय ८१, ८२, ८४, हुन्
 ८८, ९३, ६७, १०२, १०५, समाधि ८६
 विसंगयोगहरू ८५, १६९
 विज्ञप्रशंसित ६२, १८५
 विज्ञपुरुषहरूले १२
 विज्ञान १६७, भाहार ८५, उपा-
 दानस्वरू ३०, ३१, न
 स्वयंकृत हो ११, १२, न
 परकृत हो १२, स्वयंकृत
 हो ११, लाई जन्दछ
 १२६, लाई यथार्थतः
 नजानेकोले ४६ निरोध-
 बाट नाम-रूप निरोध हुन्छ
 १३, विपरिणाम ११५,
 ११६, हो १०१, मा भएको

छन्द-रागलाई ११५;
 कसिण जन्दछ २०९, को
 कारणले विज्ञान १२, को
 कारणले नाम-रूप भएको
 हो ११, को कारणले
 उत्पन्न भएको ही १२, को
 वृद्ध १६७ को निर्वेदको
 निम्ति १४, को समुदय हो
 १०१, को निरोध हो
 १०१ कायहरू १८२;
 धातु १८६
 विज्ञानन्त्यायतन २४४, २४५, मा
 १६३, समाधिमा बस्नेको
 २०७
 विज्ञानस्थिति हो १६२
 विज्ञानस्थितिहरू १६७, १९१
 विहारहरू १६०
 विहिंसा ६३, को निषशरण १८७,
 को कारणबाट १८०, धातु
 १५४, त्रित्तले समाधि
 राख्छ १८७, संकल्प हो
 २२, विषयबाट मुक्त १८०,
 विषयमा जाँदैन १८०,
 लाई मनमा लगाउँछ
 १८०, वितर्क १५३, संज्ञा
 १५३

बीर्यं १३०, इन्द्रिय १७६, गर्देन
 १६६, १६७, सम्बोधयङ्ग
 ६७, १३०, १६६, १६०,
 सम्बोधयङ्गलाई ६१, बल
 १६१, वान् १. २, वान्
 हुन्छ ६६, ६७, १००,
 १३४, १७७ १६०, वान्
 आयं श्रावकबाट २, वान्
 भई बस्न सक्नुपर्छ २५७,
 वान भएर बस्न सक्नुपर्छ
 २५७, वान् भएर बसेन
 भने २५७, हीन छ २५७

बीर्यारम्भ गर्नुपर्छ १६१

बीर्येन्द्रिय ८८, को भाविता गर्छ
 ३३०, हो २

बुद्धहरू १५६

वे, वे

वेदना १६२, कायहरू १८३, को
 समुदय हो १०६, को
 निर्वेदको निमित्त १४, को
 निरोध हो १०१, को
 कारणले तृष्णा १२, नै
 छैन २३८, नै हुम्न २३६,
 निरोध बाटै २८४, निरोध

हुन्छ २८४, उपादानस्कन्ध
 २१, ३०, ८७, १७३, को
 निदान हो त २८३, स्वयं-
 कृत हो १०, न स्वयंकृत
 हो ११, हो १०१, नाना-
 त्वको कारणले १०५,
 स्पर्श निदान हो २८३,
 स्कन्ध १७३, हरू १५५,
 मा वेदनानुपषयना ८५, मा
 वेदनानुपषयी २३, मा
 वेदनानुपषयी भई बस्छ ८,
 मा भएको छन्द-रागलाई
 ११५

वेराग संज्ञा ९८

वैशारदघ्यता ३०२, ले युक्त भई
 ३०४

वैशारदघ प्राप्त ३०३, ३०४,
 ३०५

श, शा

शस्त्र नल्याउनु २६२, २६३
 शस्त्र ल्याउँछ २६३
 शस्त्र ल्याउने छु २६२
 शस्त्र ल्याए २६५, २६६
 शब्द आवतन १०६, १८२

शब्द तुष्णा १३, १८३
 शब्द संज्ञा १८३
 शब्द सुनेर १२८
 शब्दहरूको संयोजन ५३, ५४, ५५,
 ५७

शब्दको संयोजन श्रोत ५३
 शम प्रतिपद १६८
 शय वर्ष ब्रितेपाछ ३२७
 शय वर्षीय श्रावकहरूको ३२७
 शयनासनको कारणमा १६४, १६८
 शयनासनद्वारा सन्तुष्ट हुन्छ १६४
 शयनासन प्राप्त भएन भनेर १६४
 शयनासनमा बस्ने भिक्षुलाई ३३८
 शयनासनहरू थनक्याई ३३२
 शय्या १६६
 शरीरबाट राग हटेको हुन्न १७८
 शरीर वर्ष २६८
 शरीरलाई ताप पीडा ३१८
 शरीर शान्त हुन्छ ९०
 शरीर सीधा राखी ७१
 शल्य चित्तको ६५
 शल्यचित्तद्वारा ९४
 शल्यको दृष्टिले २६, ३२
 शलाक ग्रहण गरे २२२
 शलाक ग्रहण गरौस् २२२
 शलाक लिन लगाए २२१

शास्ता ८९, के वादी ११२, प्रति
 १८५, १८६, प्रति गौरव
 राखी बस्छ ६३, धर्मदेशन
 गर्छ ६१, माथि शंका गर्छ
 ८७

शाश्वतवाद छान् १३५
 शाश्वतवाद हो १३५
 शाश्वतवादको विषयमा १३५
 शिलास्तम्भ २३६
 शिक्षा अनुत्तरिय ६५, १८८
 शिक्षापद २८७, हरू १७४
 शिक्षा प्रति १७८, १८३
 शिक्षाहरू १५६
 शिक्षा समादान गर्नेमा १६०
 शीत रातहरू ३२१
 शीतल पीडित ३२१
 शीताधिक १७७
 शीर अलिकता दुख्छ २५०
 शीर बेसकरी दुख्छ २६२
 शीरमा प्रहार गर्ने मन लाग्छ
 २४८ २४९
 शीरमा प्रहार गर्‍यो २४६
 शीरमा प्रहार गरेको २४९
 शीरमा वायुले घोच्छ २६२
 शीलस्कन्ध ६१, १६८
 शील त्रुटी १७५, १७६

शील घन ९६, १९०	शंख पुद्गल १५६
शीलमय पुण्यक्रिया वस्तुहरू १५७	शोक ११४, ११५
शीलव्रत परामर्श १५४	शोक सन्ताप छैन ७
शील व्यसन १७५	शोक भनेको के हो १९
शीलवान १७६, ३१९, को १७६, भिक्षुले २९, ३०	शोभायमान ६३ ६४, हुन सक्छ ७०, हुन्छ ७२
शील विशुद्धि परिशुद्धि १०४	शोला हान्छ २६२
शील सम्पत्ति १७५	शंका र विमति १४२, १७८
शीलसम्पन्न हुन्छ ६६	शंका सन्देह १, ३, १५५
शीलसम्पन्न पुरुषको १७६	
शील नुस्मृति ९२, १८९	
शुभकृत्स्न देवता १९३, हरू २०३	श्र
शुभकीर्णा २४१	
शुक्ल असल घर्म गर्छ १८९	श्रमणलाई प्रहार गर्ने मन नगर
शुक्ल कर्मको शुक्ल विपाक छ १६९	२४९
शुद्धिहरू ३२०	श्रमण परिषद् २०१, ३०५
शुद्धि हुन्छ ३२५	श्रमण गौतम ३१२
शून्यको दण्डिले २९, ३२	श्रद्धानुसारी १९४
शून्य जस्तो लाग्छ ६	श्रद्धा घन १९०
शून्यता समाधि १५९	श्रवण अनुत्तरिय १८८
शून्य हुन्छ ६	श्रद्धालु हुन्छ १९०
शून्यता समापत्ति २६९, मा घेरै बस्छु २६९	श्रद्धाबल १९१
शीलमय पर्वत्त समान २५१	श्रद्धा इन्द्रिय १७९
शिक्षप्रज्ञा १५८	श्रद्धाविमुक्त १९३
	श्रद्धालु हुन्छ १७७
	श्रमण पण्डितहरूले ११२

श्रमण पण्डित इह ११३, ११४, ११५	१२६, १३६, ब्राह्मणहू ३२५, ३२६
श्रमण पद्य १७३	श्रद्धेन्द्रिय ८८, हो ३, को भाषिणा
श्रमण भचल १७३	गर्ह ३३०
श्रमण १६, १८	श्रामाभ्यङ्गलहू १६७
श्रद्धा स न्न १३३	श्रुतधर २०७
श्रद्धाहू ६७	श्रुतसन्निचय २०७
श्रद्धा गच्छेन ८७	श्रुतघन ६६, १९०
श्रद्धा विमुक्त १३०, १३१	श्रुत आयुष १५८
श्रद्धालु हुन्छ ८६, ६७	श्रुष्टि १३५
श्रद्धानुसारी १३०, १३२	श्रुतसंचधी ६४, ६६, हुन्छ १००
श्रद्दालु आयं भावकबाट १	श्रुतवान् आयं श्रावकले ३६, ४१
श्रद्धा घन ६३	श्रुतवान् श्रावकले ३५
श्रमण सुकुमार १७३	श्रुतम-प्रज्ञा १५८
श्रमण ३०२, ३०३, गीतम २६४, २६५, ३०२, ३०४, गीतम के वादी २७६, गीतममा ३०४, गीतमले भै २७६, ब्राह्मणहू २७६, २७७, २७८, २७९, २८०, २८१, परिषद् ३०४, वा ब्राह्मण १४३, १४५, १४७, १४८, पुण्ड- रीक १७३, अनुत्तरिय ६५, वा ब्रह्मणले १२८, वा ब्राह्मण छैन १२५,	श्रुतधर ६४, ६६ श्रेष्ठ दान २६८ श्रेष्ठ छु भन्ने मात १५५ श्रोतद्वारा शब्द सुनी १८६ श्रोतविज्ञान २६३ श्रोतविज्ञेय शब्दहू २३६, हुन् २६६ श्रोतविज्ञानद्वारा जानिने धर्मलाई २६३ श्रोतरूपशं १८२ श्रोतले शब्द सुँघ्दा १८४ श्रोतसंस्पर्शज वेदना १८३

श्रोत आद्यतन १८२

श्रोत विज्ञान १८२

श्रोत इन्द्रिय १७६

श्रोतले शब्द सुनेर २१०

श्रोतले शब्द सुनी ६५, १६५

श्रोतको संयाजन ५३, ५४, ५५,

५६

श्रोत आद्यतन ६२, १०६

श्रोत र शब्दहरू १२५

ष

षडायतन समुदय हो २८३

षडायतनको कारणल स्पर्श १२

षडायतनको निर्वेदको निमित्त १४

षडायतन स्वयंकृत हो १०

षडायतन न स्वयंकृत हो ११

स

स उपायास ११६

सत्कायको कारणबाट १८१

सत्कायको विषयमा ८६

सत्काय अन्त १५५

सत्कायदृष्टि १५४

सत्कायबाट निष्शरण ८६

सत्कायबाट मुक्त १८१

सत्काय विषयमा १८०

सत्काय निरोध अन्त १५५

सत्काय निरोधलाई १८०

सत्काय निरोधको विषयमा ८६

सत्काय समुदय अन्त १५५

स्वर्गलोकमा ३०७, उत्पन्न हुनेछ

३१०

सङ्गायितव्वं १५०

सङ्घ २१४, प्रति १८३, १८५, मा

भगडा गराउने ३३२,

३३३, भेद गरी २२२,

२५२, २५४, २५५, २५६,

लाई २१४, को बीचमा

२५३

सङ्गादिशेष भन्दछन् ३४

सङ्खानुस्मृत १८६

सञ्चेतना कायहरू १८२

सन्धो छैन २६२, के २६२

स्वच्छन्द भएर २५७

स्वच्छन्दरूपले २५३, २५४, २५५,

२५६, २५८, २५९

सञ्जाय वेदनाय च निरोधं २४६

सठी १८६

सडक सडकमा २३०

सकृदागामी १९५, हुने छ १३४,
१३५, हुने भिक्षुले ३१,
हुने भिक्षुले कुन घर्मलाई
रात्ररी मनन गर्नुपर्छ त
३१, फल ३१, ८६

सत्तखत्तुं परमो ३०
सत्य कुरा भन्ने छु १७६
सत्य कुरा प्रकाश गर २१९
सत्यवादी १३३

सप्तबोध्यङ्गहरू ६१
सप्तबोध्यङ्गलाई २७१, भम्यास
गरी १४६

सप्तत्रिस बोधिपक्ष घर्म १२५
७७ ज नका कुराहरू २९८
सततविहार १८९ हरू ९५
सत्व ४५, ४६, हरू २९१
सत्वावास हो २०४
सत्वावासहरू १०४

सतिपट्टानहरू ९९, १२५, १६१
सतिपट्टानमा सुप्रतिष्ठित भई १४६
सन्तुष्टिता १४१, को २२१
सन्तुष्ट हुन्छ २०८
सन्तुष्ट हुनेको निमित्त हो १०२
सन्तोषी हुन्छ ६६
सत्त्वं आहरिस्सामि २६२
सन्दर्शित १४९, २२४, २१५

सदृश छु भन्ने मान १५५
सन्दृष्टि परामर्शी १८६
सन्दूक ६८
सद्धर्म श्रवण ८३, १६६
सद्धर्महरू १९०

सन्ध्या समयमा ९, ३३, ३५, ३७,
३९, ४१, ४३, ४५, ६०;
६२, २६८, ध्यानबाट उठी
२५, २६

सनपातको वस्त्र ३१९

सनिदर्शन प्रतिघरूप १५६
सम्पत्तिहरू १७५
सम्प्रतिष्ठित २१५

सम्प्रलाप १७१, २०९, बाट
विरतता १७१, बाट
विरति २१०, लाई त्याग्नु
२२

सम्प्रसाद १४२
सम्पसादनीय १४२
सम्प्रहर्षित १४९
सत्पुरुष घर्महरू ९७, १९०
सत्पुरुषको भाश्रय ८५
सत्पुरुष सरसंगत ८३, १६६
सम्पूर्ण दुःखस्कन्धको निरोध हुन्छ
१३

सर्वतो रूपसंज्ञालाई १६३	सम्यक् भाजीव ५, २२, १९०,
सब्रह्मचारी ९०; प्रति १७८, १८४,	१९५, भनेको कस्तो हो त
२०८, २५३, ने १८१,	२२
सँग बस्छ १८५; को	सम्यक्कर्म ५, २२, १९०, १९५,
आश्रमा बस्नेले १००;	भनेको कस्तो हो त २२
धर्मदेशना गर्छ ९०, माथि	सम्यक्त्वहरू १९५
कोप गर्छ ८७	सम्यक्त्वको राशि १५५
सबै मिलेर १५०	सम्यक्दृष्टि ५, २२, १९०, १९५;
सबै सत्वहरू १५१	२१०, क १३७, भनेको
सर्वात्म स्थान २६८	कस्तो हो त २२, मा
सम्बोधिको विषयमा १३९, १४०	नियुक्त गर्ने १३७
सम्बोधिको सम्बन्धमा १२२,	सम्यक्प्रधानहरू १६१
१४३, १४४, १४५	सम्यक्प्रधानलाई २७१
सम्बोधि प्राप्तिको निमित्त २६,	सम्यक्वचन १६५
२७ २८	सम्यक्वाचा ५, २२, १९०
सभामूह १४७	सम्यक्व्यायाम २२, २३, १९५,
स्वभाव २१७, २२०, अनुसार	मा १९०, भनेको कस्तो
२९०, २९१	हो त २२
समचरित्र १३३	सम्यक्स्मृति ५, २२, १९०, १९५,
सम्मतिमा ज्ञान ८६	हो ०३, भनेको कस्तो हो
समथ विपश्यनादि ७८	त ०३
समथ र विपश्यना ७७	सम्यक्सम्बुद्ध हुँ ३०२
समवयसठ्ठेसना २११	सम्यक्सम्बुद्धले १६, १७, १५१
समयमा भन्ने छु १७६	सम्यक्सम्बुद्ध प्रवेदित छ १५०
समशील २६६, को रूपले २६६	सम्यक्सम्बुद्धहरू थिए १२२
	सम्यक्सम्बुद्धहरू हुनेछन् ७, १२३

सम्यक्सम्बुद्ध हनुहुन्छ १२३
 सम्यक्समाधि ५, २२, ८६, १६५;
 भनेको कस्तो हो त २३
 सम्यक्संवरूप ५, २२, १९०,
 १९५, हुनको १०८, भने-
 को कस्तो हो त २२
 समापत्तिमा ६७, ६८, २६८
 समापत्तिसम्म ३००
 समापत्तिको मलिनता ३००
 समादापत १४९, २२४
 समाधि इन्द्रिय १७६
 समाधिस्कन्ध ६१, १६८
 समाधिष्ठित हुन्छ ६०, ६१, १०३,
 १८१, १८२
 समाधिवल १६६, १६१
 समाधिभावना १६२, १६३, हरू
 १६१
 समाधि लाभ गर्छ २
 समाधिवरिष्कारहरू १९०
 समाधि सम्पन्न हुन्छ ६६
 समाधिहरू १५६
 समाधि सम्बोध्यङ्ग ६७, १३०,
 १६६, १६०, लाई ६१
 समाधि संवर्तनिक शील ६२, १८५
 समाधेन्द्रिय ८८, को भाविता गर्छ
 ३३१, हो २

समाहित भई बस्नुपर्छ २५८
 समाहित हुनेको निमित्त हो १०२
 समुत्तेजित १४६, २१५, २९४
 सम्मोदनीय कुशलवार्ता २५
 स्वयंकृत दुःख हो २७६, २७७,
 २७६, २८०, २८१
 स्वयंकृत पनि परकृत पनि दुःख हो
 २७६, २७७, २८०
 सराग चित्तलाई ९५
 सरोबर २२६, मा पसी २२६
 सस्लेखता १४१, को २२१
 सर्वत्रनामी २२९, मार्गलाई २६६
 सर्वतो आकाशानन्त्यामतनलाई
 २४४
 सर्वतो आकिञ्चन्यायतनलाई २४५
 सर्वतो नैवसंज्ञानासंज्ञायतनलाई
 २४६
 सर्वतो विज्ञानन्त्यायतनलाई २४४
 सर्वश्रेष्ठ स्थान २६८
 सविघात ११६
 सदितर्क ८३, सविचार युक्त २३,
 सविचार समाधि १५६,
 सविचार ३००
 ससंखार परिनिर्वायी १७७
 सहाराहरू १६३

सा

सि. सु. सू

साठी हजार कल्प हुन्छ २४५
 सात आर्यघर्महरू ६६
 सात गांस मात्र खान्थे ३१८
 स्वातन्त्र्य ९२
 सात घर्म ६६, ६४, ६७, हरू ६७,
 ६८, ६९
 सातपटकसम्म ३०
 सातपटके ३०
 सात बोध्यङ्गहरू ६७
 सात सात दिन बिराइ खान्थे ३१८
 सातवटा घर्महरू १८९, १९४
 सात विज्ञानस्थितिहरू ६७
 सातसंज्ञाहरू ६८
 स्वाध्यायन गर्छ ६०
 सापेक्षी भई दान दिन्छ ७५, ७६,
 ७७
 सागणीय ६२, १८५, घर्महरू ६२,
 १८४
 साक्षात्कार ८२, ८३, ९३, गर्नुपर्छ
 ८१, ८४, ८५, ८६, ९१,
 ९७, ९६, ९८, ९९,
 १०३, १०६, १०८, गर्नु-
 पर्ने घर्महरू १६६, गरेको
 छ २७२

सिंह भनिन्छ २९८
 सिंहनाद २६८, गन्थी १२२, १४४,
 गरेको त १४५, गर्छन्
 २६६, २६६, ३०२
 सिरान बनाई ३२२
 सिरानहरू ३११
 सिंहशय्या गरी १४६
 सु-आख्यात १५०, १५१
 सुवकाभिजातिक १८६
 सुकृत्य दुष्कृत्य कर्मको कुनै फल
 छैन २०५
 सुख २०१, ११६, ११७, इन्द्रिय
 १७६, हो २३६, उपपत्ति
 हो १५७, १५८, उपपत्ति-
 हरू १५७, हुनेलाई दुःख
 २४०, हुनेलाई दुःख
 उत्पन्न हुँदा २४६, हुनेलाई
 दुःख उत्पन्न हुँदा बाधा
 हुन्छ २४१, हुनेलाई दुःख
 उत्पन्न हुँदा २४२, २४५,
 २४६, पूर्वक बस्छन् १५७,
 भनेको के हो १२०, वेदना
 ८३, १५५, वेदना हुन्छ
 १०३, सम्भव हुन्छ १२१,

सहितको प्रतिपद् १६८,
र दुःख १०१, ले व्याप्त
८७

सुखानुभव गच्छं १८१, १८२
सुखाप्रतिपदा क्षिप्राभिज्ञा १३०,
१३२

सुखाप्रतिपदा दग्धाभिज्ञा १३०,
१३२

सुखानुभव ९१, गच्छं ९०, गच्छन्
१५८

सुगत २९५

सुगति १३७, ३०७

सुचरितता १५६

सुचरितहरू १५३

सुचरित्रले युक्त भई १३७

सुनेको मात्र धिएँ ३

सुनेकोलाई नसुनेको भन्नु १७२

सुप्रतिपन्न छ १२४

सुप्रवेदित १५०

सुभावित ९९

सुभाषित छन् ७१

सुभाषित बोल्नु भएको १३

सुमन हुन्छ ६५

सुलाभी हुनुहुन्छ १३६

सुवचता ८२

सुवची हुन्छ २०८

सुवर्ण १३७

सुविमुक्त चित्त हुन्छ २१०

सुविमुक्त प्राज्ञी हुन्छ २१०, २१२

सुम्सुम्याउंयें ३२३

सुहृदय कुलहरू २३६

सूचिमुखी २२७

सूक्ष्म आहार १६७

से, सौ

सेखिय भन्दछन् ३३४

सेतो कसिण जान्दछ २०६

सेतो गोरूको संयोजन ५३

सेवासश्रूषा ३१४

सेवेय भिक्खवे सारिपुत्तमोगल्लाने
१७

सेच विचार गरी १६३

स्रोतापत्ति ३०, फल ८६, अङ्गहरू
१६६

स्रोतापत्तिके विनेति १७

स्रोतापन्न ३०, १९५, भई १३५,
का अङ्गहरू १६६, हुने

भिक्षुले ३१, हुने भिक्षुले
कुन घर्मलाई राम्ररी मनन

गर्नुपर्छ त ३१, हुने व्यक्ति
३०

सोहकल्प हुन्छ २४१

सौमनस्य इन्द्रिय १७६

सौमनस्य उत्पन्न हुन्छ ७८

सौमनस्य र दोर्मनस्यलाई पहिले नै
२४

स

संस्कृत्य नानाथ १०५

संस्कार उपादानस्कन्ध २१, ३०

संस्कार हो १०१

संस्कारहरूको निर्वेदको निमित्त १४

संस्कारमा भएको राग नहुट्नाले
११४

संस्कारहरू १५५, १५६

संस्कार दुःखता १५५

संस्कारद्वारा रहन्छन् १५१

संकोची हुन्छ १९०

संस्कृत धातु ८३

संख्यान गरी १६३

संग्रहकर्ता हुन् ११०

संग्रहको निमित्त १८५

संग्रह वस्तुहरू १७१

संगायना गर्नुपर्छ २१२

संधको बीचमा २५६

संधानुस्मृति ९२

संघ प्रति १७८

संस्थागार १४७ हो १४८, तयार

भएको छ १४८, मित्र

पसं १४६, मा १४८, मा

जन्मो १४८

संस्मरण गर्छ १३६, १३७

संमूढ भए मृत्यु हुन्छ १७६

संयोगन ५४ ५५, ५६, ५७,

१ ४, १४६, हो ५४. हरू

१९४, हरूलाई क्षय गरी

१३५

संवर्त १३५, १३६, र विवर्तका

काहरू १३६

सवर प्रथम १६५

संविभाजन हुन्छ ७७

संसारको मूल ज्ञान सकिन्छ २

ससान्द्वारा शुद्ध हुन्छ ३२५

संस्वेदजोति १७०, ३०५, ३०६

संज्ञा १६२, १६१, हो १०१,

उपादानस्कन्ध २१, ३०,

कायहरू १८३, नानाथ

१०५, मा भएको छन्द-

रागलाई ११५, वेदयित

निगोध २०६, २४६,

वेदयित निरोध समाधिमा

बस्नेको २०७, र वेदना

द्वै २४६, २ वेदना निरुद्ध
हुन्छ २०७, हरू १०५,
१०७, १६१, २४१, २४२,
२४४, २४५, २४६

संज्ञी योनिमा १३७

ह

हजार कल्प २४३
हजारों लोकलाई हेर्दछ ६५
हवनको कुनै फल छैन २०५
हात्तमा लागेको मल ३१७
हात्ताका दावाहरू २२६

हात्तीहरू १२६, वो अनुकरण गर्ने
२२६

हातैले दिसा पुछ्थे ३१७

हानभागीय ८१, ८४, हुन् ८२,
८५, ८७, ८८, ९३, ९७,
१०१, १०५, १०७,
समाधि ८५

हावा-पानी आउँछ २३६

हितमुख हुनेछ १४८

हिमपात समय ३२१

हिरी भोत्तप्प १००

हिंसा प्रति घृणा ३१९

हीन छु भन्ने मान १५५

हीनतामा आबद्ध हुन्छ २००

हीन धातु १५४

हीन विचारका २९१

ही घन ९६, १९०

ही बल १९१

हेतु प्रत्यय हो १००, १०१

हेतु प्रत्यय हरू छन् १००

हृदयग्राही वाचा १३३

होस राखी ३१९

क्ष

क्षत्री पण्डितहरू ११२, ११३,
११४, ११५, ले ११२

क्षत्री परिषद २०१, ३०४

क्षत्री महाशाल १९९

क्षम प्राप्त ३०४

क्षय ज्ञान ८३

क्षीणास्रवी भिक्षु ३३०, ३३१, को
बल हो ९८, ९९

क्षीणास्रव बलहरू ९८

क्षीणास्रवी बल हो ९८

क्षीणास्रवी हुँ ३०३

क्षेम प्राप्त ३०३, ३०५

[४१६]

बुद्धकालीन श्रावक चरित-३

ज्ञ	ज्ञानपूर्वक ६१, विचार १६६
ज्ञप्ति २१८, २१९	ज्ञान बल २९६, २९७, २९८
ज्ञानका कुराहरू २९८	ज्ञानहरू ८६, १६६
ज्ञानदर्शन १६२, दर्शन गर्ने विशेष-	ज्ञाति व्यसन १७५
ता २९४, २९५, ३०२,	ज्ञातिबन्धु मित्रहरू आएर १२१.
३०४, विणुद्धि १०४	ज्ञाति सम्पत्ति १७५

गाथा-सूची

अनुगगाहका सब्रह्मचारीनं १७	कालावकश्च गङ्गेय्य २९७
अपि अतः ज्ञानं ३१६	कालेन सो ऋग्मा घम्भं परिधीमंस-
अहश्च भरिया च मनुस्सलोके ३१३	मानो ३४१
अम्हे च भरिया नातिक्रमन्ति	किन्ते बतं किं पन ब्रह्मचरियं ३१३
३१५	किस्स सुचिण्णस्स अयं विपाको
उक्खित्ता पुञ्जतेजेन २४६	३१३
उपोसथ छद्दन्तिमेवस २९७	केन पाणि कामददो ३१४
एकस्मि ब्रह्मचरियस्मि ३१५	केन ते ब्रह्मचरियेन ३१४
एकोदि निपको सतो ३३८	कोपनेय्य न कुप्पति २५१
एकोदि भूतो विहने ३४१	कंसो सिक्खं समादाय ३३८
एको भिसनके बने ३२१	गन्ध मङ्गल हेमच्च २९७
एतेसु घम्भेसु बिनेय्य छन्दं ३४१	चवन्ति आयुसङ्कया २४६
एवं बग्गुवदो सत्या ३३७	दहरा न मीपरेति ३७५
एसा मे उपेक्खा पारमी ३२२	दुक्खस्सन्त किरिबाय ८०
कम्मारो रजतस्सेव ३३८	दुक्खे होमि न दुम्मनो ३२२
कामरूपगति गता २४६	नग्गो च चग्गिमासीनो ३२१

【४१८】

बुद्धकालीन श्रावक चरित-३

नस्थि कोचि भवो निचो २४६	विजिगुच्छमानस्स पविदं फामु ३३९
निद्धमे मलमत्तनो ३३८	विपक्क ब्रह्मचरियोसि ३१६
न मे दिट्ठो इतो पुब्बे ३३७	विरत्तं रजनीयेसु १५१
पुनागच्छन्ति दुग्गतिं २४६	संबत्थ तुलितो होमि ३२२
भवग्गं पि सम्पत्ता २४६	सम्बोधि कामस्स ययानुष्मं ३३९
मिक्खु सतिमा सुविमुत्तचित्तो ३४१	सहस्सं मच्चुहायिनं ३१५
मज्झिमेन च देवत्तं ३१५	सुखे पत्ते न रज्जामि ३२२
मयञ्च भरियं नातिककमाम ३१५	सोत्ततो सोसिन्नो चेव ३२१
यस्स सेलूगमं चित्तं २५१	हीनेन ब्रह्मचरियेन ३१५